Словник української мови

ТОМ 1

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У двадцяти томах

КИЇВ 2010

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том перший

А — Б

НАУКОВА ДУМКА

ББК 81.2УКР-4
С48

Виходом цього тому розпочинається видання академічного тлумачного Словника української мови в 20 томах. Він охоплює загальновживану лексику сучасної української літературної мови, поширені терміни, діалектизми, усталені словосполучення. Джерела, використані в Словнику, відображають лексику текстів художньої літератури, починаючи з кінця XVIII століття до наших днів, Біблії, народної творчості, публіцистики, науково-популярних і наукових праць, мови засобів масової інформації та ін. Перший том Словника містить 11530 словникових статей (літера А — 4388, літера Б — 7142).

Словник розрахований на широке коло користувачів, усіх, кого цікавить українська мова.

Головний науковий редактор *В. М. Русанівський*

Науковий керівник проекту
"Словник української мови" *В. А. Широков*

Укладачі
Л. Л. Шевченко (А — аннáмці),
В. В. Чумак (аннібáлів — аятолá, Б — бáлухи),
Г. М. Ярун (балцáнка — бенетúти),
І. В. Шевченко (бенефіс — божевóліти),
О. В. Бугаков (Бóженька — бусóльний),
В. М. Білоноженко (бýстер — бязь; усталені словосполучення)

Науковий редактор *Н. Г. Озерова*

Рецензенти
М. П. Кочерган, доктор філологічних наук, професор,
Л. І. Мацько, доктор філологічних наук, професор,
А. К. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор,
Г. П. Півторак, академік НАН України,
М. Я. Плющ, доктор філологічних наук, професор

Наукові консультанти
С. Я. Єрмоленко, О. О. Тараненко (з лінгвістичних питань),
Л. В. Туник (з редакційної роботи)

Комп'ютерна технологія укладання
В. А. Широкова, О. Г. Рабульця, К. М. Якименка

Комп'ютерний супровід і тестування
О. Г. Рабульця, К. М. Якименка, В. В. Манако, І. М. Кондрачук, М. П. Слабковської, С. І. Волошиної, М. Ю. Кригіна, І. В. Остапової

Лексикографічне редагування *Н. В. Щербакової*

Видавниче редагування *Г. С. Балабан, Н. М. Максименко, К. С. Чайки*

Видання здійснене в межах Державної програми розвитку Національної словникової бази України

ISBN 978-966-00-1050-5
ISBN 978-966-00-1051-2 (т. 1)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

ВСТУП

Словник української мови у 20 томах (далі СУМ-20) є одним із центральних проектів програми створення Національної словникової бази, ініційованої Указом Президента України від 7 серпня 1997 р. № 967. Як окреме завдання «Створення фундаментальної академічної багатотомної лексикографічної системи "Словник української мови"» цей проект є в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2000 р. № 464-р "Про першочергові завдання із створення Національної словникової бази". Відповідно до цього розпорядження призначено й координатора роботи — Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Постановою Президії НАН України від 16.02.2001 р. № 45 визначено головного наукового редактора проекту "Словник української мови" — академіка В. М. Русанівського, під керівництвом якого протягом 2001—2006 років завершено першу редакцію Словника. Обсяг нового Словника сягає 20 томів, і одне із завдань Передмови — донести до читача зміст лексикографічної концепції, технології та організації праці, які склали підґрунтя для створення лексикону. На жаль, В. М. Русанівський не дожив до виходу бодай першого з томів нового Словника української мови й навіть не встиг написати вступної статті. Віталій Макарович написав лише початок Вступу до Словника, з якого ми й починаємо виклад.

«Нація усвідомлює себе тоді, коли вона створює порівняно повний словник своєї мови. Українська нація у 1970—1980 рр. дістала таку працю — "Словник української мови" в 11 томах[1] (далі СУМ-11). У ньому зафіксовано, описано й розтлумачено 134 тисячі слів нашої мови. Це приблизно стільки ж, скільки на той час описувалося і в лексиконах не тільки слов'янських, а й інших європейських мов. Проте мова не стоїть на місці, як і сам народ. Україна наприкінці XX ст. нарешті здобула незалежність і разом із нею — суверенітет власної мови. Виявилося, що, по-перше, її словниковий склад значно поповнився новими словами; по-друге, відійшла на задній план лексика з так званої радянської "новомови"; по-третє, змінилася семантика багатьох слів. Тому виникла потреба в новому українському лексиконі. Саме таким і став "Словник української мови" в 20 томах, створений у рамках програми Національної словникової бази України, який пропонується зараз увазі читача.

Для систематичного опису лексики потрібне її якомога повніше зібрання. Досі цьому служили лексичні картотеки, які створювалися упродовж багатьох десятиліть. Такою є шестимільйонна картотека, зібрана в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні, а нині підпорядкована Інститутові української мови Національної академії наук України. Саме на цій базі укладався виданий у другій половині XX ст. "Словник української мови". На цьому її можливості не були вичерпані: вона ще може багато в чому прислужитися дослідникам української мови. Але для нового словника тлумачного типу цієї картотеки вже замало, тим більше, що укладений на її основі "Словник української мови" 1970—1980 рр. входить до складу нового, 20-томного тлумачного словника. Доповнюють його матеріали нової, електронної картотеки — лінгвістичного корпусу, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді Національної академії наук України, які на момент укладання Словника нараховують понад 43 мільйони слововживань[2]. Джерелом інформації для Словника став також Інтернет.

Завдання нового Словника, який укладено в паперовому й електронному варіантах, — із максимальною увагою представити лексичне, а головне, — семантичне багатство сучасної української мови, яке творилося від її зародження та відображене в письмових джерелах кінця XVIII—XXI століть. Кількість цих джерел, порівняно з лексичною картотекою, зросла більше ніж удвоє.

Для цього в лінгвістичному корпусі зібрано нові, а також не нові, але наново відкриті джерела: твори заборонених раніше письменників, сучасних творців художнього слова, зарубіжних україномовних письменників, сучасна гуманітарна і науково-технічна література. Беручи до уваги, що в наявних текстах, особливо в публіцистиці, все ще трапляються слова з колишньої радянської "нової мови" (на зразок *ударник, стахановець* та ін.), вони залишаються в Словнику з ремаркою *заст*. Вилучаються тільки ті, які в новому суспільстві утратили всякий сенс: *автоброньовик, антиленінський* (і похідні) та ін.

Те саме й зі словосполученнями.

Докорінно переглянуто ілюстрації. Знято ті, що походили з одіозних джерел. Замінено цитати з творів того самого письменника, якщо попередні мали заідеологізований характер, залучено десятки тисяч нових ілюстрацій із творів, наявних у лінгвістичному корпусі та інших джерелах. Значно скорочено кількість перекладних творів (залишено лише світову класику) і кількість перекладачів. Цю місію у виданні виконують М. Рильський, Борис Тен, М. Лукаш та ін. Звичайно, зовсім знято як джерело ілюстрацій усе, що стосувалося документів КПРС і КПУ.

В 11-томному словнику занадто щедро практикувалося уживання загальномовних і стилістичних ремарок на зразок *книжн., вульг., ірон., лайл., фам., поет., нар.-поет., спец., розм., жарг., заст., уроч., діал.* Вони в новому варіан-

---

[1] Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід. — К.: Наук. думка, 1970—1980.

[2] Електронну картотеку, згідно із загальноприйнятою зараз термінологією, ми називатимемо лінгвістичним корпусом. Теорія та технологія лінгвістичних корпусів викладена в колективній монографії "Корпусна лінгвістика" (*Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О. та ін.* — К.: Довіра, 2005. — 476 с.). Обсяг Українського національного лінгвістичного корпусу, який функціонує в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, зараз сягає понад 64 млн слововживань.

ті зберігаються, але їх кількість зменшується, особливо ремарки *діал.*, яка обмежує уживання відомих слів у звичайних текстах. Що ж до ремарки *заст.*, то частота її використання зростає у зв'язку з переходом у пасив активних слів попереднього партійно-державного, тоталітарного устрою».

* * *

Цими рядками завершується частина Вступу, яку встиг написати В. М. Русанівський. Подальший виклад теоретичних положень і практичних засад укладання СУМа (теорія лексикографічної структури, будова словникової статті та Словника в цілому, його відмінності від 11-томника і т. ін.) уже був виконаний після відходу Віталія Макаровича з цього життя.

Вважаємо, що тут треба згадати ще одного з натхненників нового Словника української мови — Марію Михайлівну Пещак, яка пішла з життя вже під час редагування цієї Передмови. Саме з її легкої руки та за її впливу започатковано фундаментальне дослідження структури "Словника української мови", що привело до побудови теорії лексикографічних систем (про що йтиметься далі) та значного прогресу в галузі комп'ютерної лексикографії в Україні. Вона й стала одним з організаторів цього проекту на його початковій стадії: переконувала у необхідності нової версії Словника, проводила бесіди з мовознавцями, домовлялася з окремими лексикографами про їх участь у проекті й сама виконувала обов'язки наукового редактора та укладача одного з томів. На жаль, і їй не судилося побачити надрукованим перший том нового Словника…

За задумом авторів, Словник складається з двох великих частин, які подають відповідно загальну та ономастичну лексику (остання містить географічні назви). Це відрізняє 20-томник від 11-томника, у якому географічні назви не подавалися. Зазначена новація вмотивована тим, що ці назви є дуже частотними у мовній практиці, а їх написання і тлумачення не завжди просте. Крім того, вимога лексикографічної повноти та замкнености, яка є обов'язковою для великих лексиконів, спонукає до внесення у реєстр усіх слів, наявних у словникових дефініціях, де трапляються й географічні назви.

У 20-томнику перші 18 томів містять загальну лексику активного і пасивного лексичних фондів, а географічні назви подано в останніх двох томах разом із теоретичними засадами їх лексикографування. Тому тут зосередимося на викладі лінгвістичних засад укладання основного масиву Словника, а також на будові його лексикографічної системи.

Слід зазначити, що в процесі дослідження СУМ-11 (ще до початку роботи над новим Словником), а згодом — у процесі укладання СУМ-20 у його авторів виробився погляд на тлумачний словник як на певну "Summa Lexicographiae", тобто на такий лексикографічний об'єкт, який "прагне" відтворити у максимальній повноті системних зв'язків якомога більше аспектів лексичної та граматичної семантики, що виявляє словесна матерія. До такого "максималізму" спонукала і форма, у якій втілилася робота над СУМ-20, особливо — в його другій редакції. Це форма комп'ютерного інструментального комплексу у вигляді віртуальної лексикографічної лабораторії, що стала принципово новою реалією в історії української лексикографії.

Тому у вступній статті детально описано процес формування комп'ютерного інструментального комплексу "СУМ", виходячи з паперового тексту СУМ-11, будову і функції відповідної комп'ютерної лексикографічної бази даних та створеної на її основі віртуальної лексикографічної лабораторії. Саме така форма представлення мовної інформації та роботи над лексикографічним матеріалом дала можливість висвітлити цілі пласти лексикографічних параметрів та лінгвістичних фактів, які наявні у словниковому тексті лише імпліцитно, і спонукала до глибшого й прискіпливішого ставлення до структури лексикографічної системи СУМа.

Зрозуміло, що реалізація такого підходу передбачала новий погляд на словник як на спосіб виявлення мовної феноменології і водночас — як на спосіб її фіксації. Цей погляд втілений у теорії лексикографічних систем, завдяки якій з'явилася низка нових системно-лінгвістичних ідей та технологічних підходів до лексикографічної діяльності. Тому можна говорити про становлення певної цілісної лексикографічної парадигми, викладу якої присвячено цю вступну статтю.

Розділ 1. ГОЛОВНІ ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 20 ТОМАХ

1.1. Основні принципи лексикографування

При укладанні основної частини СУМ-20 застосовано такі лексикографічні принципи:

1. Максимально повне збереження і використання теоретичних та практичних надбань вітчизняної лексикографії, втілених у структурі та корпусі СУМ-11. Зокрема, матеріали зі вступної статті до СУМ-11 використано і в цьому виданні. Крім того, на основі створеної в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України теорії лексикографічних систем проведено велику роботу з вивчення імпліцитної структури СУМ-11, що дало можливість установити ряд нових лінгвістичних фактів, викладених у працях співробітників Фонду[3]. Повністю використано реєстр СУМ-11. Кількість вилучень із реєстру становить лише близько 800 одиниць із понад 134 тисяч. Це такі лексеми, що вийшли з сучасного вжитку (до того ж немає підстав сподіватися, що вони активізуються у певній осяжній перс-

[3] *Широков В. А.* Інформаційна теорія лексикографічних систем. — К.: Довіра, 1998. — 302 с.; *Широков В. А.* Нова класифікація українських дієслів // Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика: Зб. наук. праць. — 2003. — Вип. 8. — С. 113—125; *Широков В. А., Сухарина Н. М., Якименко К. М.* Лексикографічна система як джерело лінгвістичних класифікацій // Вісн. Київ. лінгв. ун-ту. — 2003. — Т. 6. — № 2. — С. 43—53; *Широков В. А.* Феноменологія лексикографічних систем. — К.: Наук. думка, 2004. — 328 с.; *Рабулець О. Г., Сухарина Н. М., Широков В. А., Якименко К. М.* Дієслово в лексикографічній системі. – К.: Довіра, 2004. — 259 с.; *Широков В. А.* Елементи лексикографії. — К.: Довіра, 2005. — 304 с.; *Погрібна О. О., Чумак В. В., Широков В. А., Шевченко І. В.* Лінгвістична класифікація українського іменника у світлі теорії лексикографічних систем // Мовознавство. — 2004. — № 5/6. — С. 62—82; *Широков В. А.* О скрытой симметрии лексикографической системы Словаря украинского языка // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології (MegaLing-2007): Зб. наук. праць / За ред. В. А. Широкова. — К.: Довіра, 2008. — С. 403—424.

пективі); росіянізми, замінені на питомі українські слова та слова, написання яких змінилося. Значною мірою збережено і семантичну інтерпретацію лексем, особливо для службових частин мови. При цьому виправлені помилки та неточності, неминуче наявні у лексиконах такого великого обсягу.

2. *Звільнення СУМа від рудиментів тоталітарного режиму; деідеологізація лексикографічного матеріалу; забезпечення лексикографічної об'єктивності.* Для втілення цього принципу необхідно було з вихідного тексту СУМ-11 видалити цитати з творів марксистсько-ленінського спрямування, зняти "ідеологічну" лексику, яка в наш час уже втратила сенс (про що йшлося вище), очистити тлумачення від ідеологічних нашарувань попередньої епохи. Крім того, лексикографам важливо було при укладанні словникових статей, формулюванні дефініцій максимально об'єктивно підходити до фактичного матеріалу, намагатися якомога точніше дотримуватися його контекстної основи, мінімізуючи при цьому вплив особистих лінгвістичних та когнітивних уподобань.

3. *Істотне розширення текстово-ілюстративної бази Словника:*

– максимально повне представлення контекстної основи, лексики та фразеології Святого Письма;

– істотне розширення списку цитованих джерел за рахунок залучення творів раніше заборонених письменників і письменників нової доби;

– залучення нових текстово-ілюстративних джерел — Інтернету й створеного в Українському мовно-інформаційному фонді лінгвістичного корпусу.

4. *Відтворення питомих рис української мови та українського менталітету*:

– введення оригінальних мовних конструкцій, притаманних творчості раніше заборонених письменників, автентичних лінгвістичних джерел й іншого фактичного матеріалу з української етнографії та фольклору;

– залучення лексикографічного матеріалу, який відображає національно-історичні реалії та ментальні концепти українського народу;

– забезпечення відповідності лексикографічного матеріалу граматичним, лексичним і стилістичним нормам сучасної української літературної мови, зокрема вилучення росіянізмів, невдалих кальок та ін.

5. *Відбиття лексико-семантичної динаміки, яка відображає сучасну мовну практику України:*

– становлення України як незалежної держави; зміна суспільного ладу; демократизація суспільства; зміна політичної ситуації в країні; зростання політичної та економічної активності всіх верств українського суспільства;

– науково-технічна революція; перехід до інформаційного суспільства та суспільства знань;

– глобалізація; розширення та інтенсифікація міжнародних зв'язків України.

6. *Осучаснення лексикографічного матеріалу:*

– введення до реєстру слів на позначення нових реалій, що з'явилися після виходу СУМ-11;

– вилучення лексикографічного матеріалу, який утратив актуальність і не властивий сучасній мовній практиці.

7. *Заповнення лексикографічних лакун:*

– уведення до реєстру наявної в мові, але пропущеної в СУМ-11 загальновживаної лексики;

– урахування лексичних значень, які з різних причин не були відображені в СУМ-11;

– значне розширення фразеологічної зони та взагалі зони словосполучень.

Сформульовані принципи стали основою всієї роботи над укладанням СУМ-20; їх зміст детально розкриватиметься у подальшому викладі.

Перейдемо до розгляду того, як сформульовані принципи практично реалізовані у корпусі СУМ-20.

По-перше, після формування лексикографічної бази даних "СУМ" (цей процес детально описано в третьому розділі вступної статті) проведено роботу з виправлення помилок, недоглядів і похибок у структурі СУМ-11. Завдяки застосуванню створеного у Фонді інструментального комп'ютерного комплексу її виконання значною мірою вдалося автоматизувати. Зокрема, в автоматизованому режимі здійснено такі операції:

– аналіз знакової системи Словника;

– звіряння коректності шрифтового виділення структурних елементів словникових статей;

– звіряння вживання розділових знаків;

– звіряння коректності відсилань у значеннях та відтінках значень;

– звіряння коректності відсилань у фразеологічних частинах;

– перевірка замкнености лексикографічної системи СУМ-20 (наявність у реєстрі всіх слів, що містяться у словникових дефініціях);

– перевірка наявності ілюстрацій до значень;

– перевірка відповідності першоджерел затвердженому списку;

– перевірка вживання типових формул тлумачення в межах певних лексико-семантичних груп;

– перевірка застосування умовних скорочень у стандартних лексикографічних ситуаціях;

– перевірка узгодженості з базою даних електронного граматичного словника української мови, який функціонує в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України у складі Національної словникової бази.

Наступний крок, де також застосовано комп'ютерні методи, — маркування ілюстрацій суспільно-політичної літератури радянського періоду та іншого заідеологізованого ілюстративного матеріалу. Результати цієї праці значні. Наведемо лише кілька прикладів словникових статей у тому вигляді, як вони представлені у СУМ-11, підкресливши частини, вилучені в процесі подальшої роботи:

АБСОЛЮТИ́ЗМ, у, *ч.* Форма керування державою, при якій верховна влада повністю належить одній особі — монархові; самодержавство. <u>*До повалення феодалізму, абсолютизму і чужонаціонального гніту не могло бути й мови про розвиток пролетарської боротьби за соціалізм* (Ленін, 21, 1950, 262).</u>

АГІТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Дія за знач. **агітува́ти.** <u>*Повість* [А. Головка] *"Пасинки степу" пройнята глибокою вірою в перемогу колгоспів, вона була умілою і переконливою агітацією за них* (Іст. укр. літ., II, 1956, 432).</u>

2. Громадська й політична діяльність, робота серед трудящих, спрямована на роз'яснення політики якої-небудь партії чи організації. <u>*В нерозривному зв'язку з пропагандою стоїть агітація серед робітників..* (Ленін, 2, 1948, 293);</u> *Вразила мене тільки одна справа в тутешній виборчій агітації, се так звані "видатки на агітацію"* (Л. Укр., V, 1956, 41); <u>*В. І. Ленін підкреслював необхідність того, щоб пропаганда і агітація велись рідною мовою населення* (Рад. Укр., 28.IX 1956, 1).</u>

АКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Властивість за знач. **акти́вний** 1. *Він* [О. М. Сибіряков] *відзначався ще надзвичайною спостережливістю, активністю та письменницьким хис-*

том (Видатні вітч. географи.., 1954, 102); *В рядах комсомолу в суворій боротьбі формувалися благородні риси нашого юнацтва, його висока політична активність, невгамовна громадська ініціатива, почуття обов'язку перед Батьківщиною* (Рад. Укр., 16.VI 1957, 1); // Енергійна діяльність; діяльна участь у чому-небудь; протилежне пасивність. *В нинішніх умовах партія вимагає від профспілок ще більшої активності в комуністичному будівництві* (Рад. Укр., 21.VI 1957, 1); *Зростання активності народних мас у будівництві нового життя — закон епохи соціалізму* (Програма КПРС, 1961, 13).

А́РМІЯ, *ї, ж.* 1. Сукупність усіх сухопутних, морських і повітряних збройних сил держави. *У справедливих армій доля завжди прекрасна* (Гончар, I, 1954, 3); *Марко розповідав про свою службу в армії, про селищні новини, про різні випадки й зустрічі* (Коз., Сальвія, 1956, 41).

Діюча а́рмія — війська, які під час війни перебувають на фронті. *Щорс, навпаки, сам просить командування послати його в діючу армію на фронт* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 19); **Радя́нська А́рмія** — назва армії Радянського Союзу з 1946 р. *Партійні організації Радянської Армії у своїй діяльності керуються Програмою і Статутом КПРС і працюють на основі інструкцій, затверджуваних Центральним Комітетом* (Статут КПРС, 1961, 27); **Черво́на А́рмія** — назва армії Радянського Союзу до 1946 р. *Українське населення Галичини з невимовною радістю зустрічало Червону Армію — армію-визволительку* (Іст. УРСР, II, 1957, 191).

2. Сухопутні збройні сили…

5. *кого, чого, перен.* Маса людей, об'єднаних спільною ознакою, справою і т. ін. *Лиш ми, робітники, ми, діти Святої армії труда, Землею будем володіти, А паразитів жде біда* (Інтернаціонал); *Армія пролетаріату міцніє в усіх країнах* (Ленін, 13, 1949, 73); *Армія юних мічурінців прагне опанувати вчення І. В. Мічуріна та його методи роботи* (Юним мічур.., 1955, 3).

БАНК, у, *ч.* 1. У СРСР — державна фінансова установа, яка здійснює кредитування народного господарства і є розрахунковим центром країни; у капіталістичних країнах — фінансова установа, що концентрує капіталовкладення, які дає в позику капіталістам з метою одержання прибутків і надприбутків. *..капітал переходить весь час з однієї країни до іншої. Банки, ці величезні склади капіталів, що збирають.. і розподіляють його в позику капіталістам, стають з національних міжнародними..* (Ленін, 2, 1948, 90)…

БЕЗРОБІ́ТТЯ, я, *с.* 1. Стан, коли не всі можуть одержати роботу, мати постійний заробіток. *Застій у промисловості* [Росії] *створював безробіття, яке тяжко позначалось на становищі робітничого класу* (Іст. УРСР, I, 1953, 639); // Наявність безробітних. *В усіх іноземних державах ми бачимо промислові кризи і величезне безробіття* (Ленін, 33, 1951, 91)...

Зрозуміло, що в новому Словнику подання такого лексикографічного матеріалу є абсолютно недоречним. Отже, відповідні фрагменти словникового тексту були вилучені. Деякі словникові статті доводилося переробляти докорінно, а обсяг виявлених у такий спосіб і вилучених "ідеологічних" фрагментів сягнув приблизно 20 % від усього ілюстративного матеріалу СУМ-11.

Про здійснену роботу з деідеологізації лексикографічного матеріалу свідчать наведені нижче приклади переосмислення семантики певних словникових статей (здебільшого суспільно-політичної тематики). Ці приклади подано у вигляді таблиці, ліва колонка якої представляє текст із СУМ-11, а права, відповідно, перероблений текст тієї ж словникової статті з СУМ-20:

КОМУНІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Вища суспільно-економічна формація, що приходить на зміну капіталізмові й грунтується на усуспільненні засобів виробництва; має два ступені розвитку: соціалізм і власне комунізм — безкласове суспільство, у якому здійснюється принцип: "від кожного — за його здібностями, кожному — за його потребами". *Комунізм є найвищий ступінь розвитку соціалізму, коли люди працюють з усвідомлення необхідності працювати на загальну користь* (Ленін, 30, 1951, 178); *Революція іде, І скрізь ми Бачимо її всесвітню путь, — Всі шляхи ведуть до комунізму, Всі дороги в комунізм ведуть!* (Криж., Під зорями.., 1950, 139). 2. Створена Марксом, Енгельсом і Леніним унаслідок глибокого вивчення об'єктивних законів розвитку суспільства наукова теорія й тактика пролетарської революції та побудови комуністичного суспільства. *Ідеї комунізму захоплюють серця трудящих і перетворюють світ* (Ком. Укр., 10, 1959, 9).	**КОМУНІ́ЗМ**, у, *ч.* 1. У марксизмі — вчення про теорію і практику пролетарської революції та побудову безкласового суспільства; політика й ідеологія комуністичної партії. *Після провалу ідеї комунізму прийшло загальне розчарування в універсальних ідеях, однією з яких є, на жаль, і концепція відкритого суспільства* (з наук. літ.); *Велика кількість селянства, що лишалася запеклим ворогом комунізму, продовжувала вперту, хоч і неузгоджену партизанську війну з більшовиками* (з навч. літ.); *Таких шкіл і гуртків у місті ставало все більше. І все більше виходило з них не стільки вмілих майстрів, як відмінних пропагандистів нового, початого Марксом і Енгельсом вчення про комунізм* (М. Олійник). 2. Суспільно-політична формація, яка, за марксистською теорією, грунтується на суспільній власності на засоби виробництва та співробітництві і взаємодопомозі вільних від класового й національного гноблення трудящих; настає слідом за капіталізмом і проходить у своєму розвитку дві стадії: нижчу (соціалізм) і вищу (повний комунізм). *Згідно з уявленнями основоположників марксизму комунізм, як суспільна формація, передбачає наявність високорозвинених продуктивних сил, відсутність поділу на соціальні класи, скасування держави, зміну функцій і поступове відмирання грошей* (з наук. літ.); *— Сухомлин за човна ж лаятиме .. — За це не турбуйсь, — заспокоює Віталій .. — У нас із ним уже як при комунізмі: твоє — моє, моє — твоє...* (О. Гончар); * Образно. *Вона щедрою рукою ділилася з Пшеничкою, а той — з нещасними товаришами, бо скаредою він ніколи не був. Однак цей своєрідний комунізм тривав недовго* (Д. Бузько)…
СОЦІАЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Перша фаза комуністичної формації, суспільний лад, що приходить на зміну капіталізмові, заснований на суспільній власності на знаряддя і засоби виробництва, владі трудящих, керованих робітничим класом на чолі з марксистсько-ленінською партією. *Перехід від соціалізму до комунізму є закономірний, історично неминучий процес* (Наука.., 3, 1959, 1); *Соціалізм, планове соціалістичне господарство відкривають найширший простір для всебічного прогресу науки і техніки* (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 45)…	**СОЦІАЛІ́ЗМ**, у, *ч.* 1. Суспільно-політичний лад, основою виробничих відносин якого є державна власність на засоби виробництва і як мета та ідеал висуваються принципи соціальної справедливості, свободи, рівності. *Бесіди пекучі, — немов залізо, небезпечні слова, як: соціалізм, натуралізм, дарвінізм, питання жіноче, питання робітницьке, — бриніли, мов бджоли* (О. Кобилянська); *— Я питаю, чи вдоволені ви страйком? — Дуже вдоволений. — Наближає до соціалізму? — Так, наближає* (В. Винниченко); *Ніколи всміхатись. Мені треба соціалізм будувати!* (О. Довженко); *Я не визнаю пролетарського правосуддя, здійснюваного закаблуками й палкою! Ось це моє кредо. І так само не визнаю соціалізму, будованого тюрмою й кулею* (І. Багряний); *Багато з них і раніш захоплювалися ідеями соціалізму* (Б. Антоненко-Давидович)...

Уже з цих небагатьох прикладів зрозуміло, що робота з подолання ідеологічних нашарувань, властивих СУМ-11, виявилася і значною за обсягом, і важливою з огляду на необхідність послідовного проведення принципу лексикографічної об'єктивності.

1.2. Лексичний склад Словника. Критерії добору лексики та формування реєстру

Лексикографічна база даних Українського мовно-інформаційного фонду НАН України на сьогодні становить найповніше зібрання лексики української мови. Функціонуючи у складі інтегрованої системи Національної словникової бази[4], вона містить — на тій чи іншій стадії розроблення — понад 550 тисяч реєстрових одиниць. При укладанні варіанта Словника, призначеного для друку, найперше питання, що виникає, — це визначення того складу реєстру (інвентарю лексичних одиниць), який доречно представити в академічному Словнику української мови.

Обсяг лексики, яка залучається до того чи іншого словника, залежить передовсім від настанов і завдань конкретної лексикографічної праці. Яким має бути словник і для кого він призначений — це ті визначальні моменти, що зумовлюють реєстр слів, дібраних до філологічного словника із лексичної скарбниці мови. Отже, тип словника мотивує вибір слів, які мають увійти до реєстру лексикографічної праці, та визначає принципи і межі в доборі лексичних одиниць.

Великі тлумачні словники мають своє призначення — максимально повно представити лексику і фразеологію сучасної літературної мови, її докладне опрацювання в семантичному, граматичному і стилістичному аспектах. Нові, комп'ютерні реалії лексикографії з її практично необмеженим потенціалом до нарощування обсягів мовного матеріалу та інтеграції лексикографічних ефектів надають чималі можливості для забезпечення цього призначення. Таким чином, СУМ-20 та його подальші версії покликані якнайширше фіксувати словниковий склад української мови, подавати детальну і різноаспектну характеристику мовних фактів. Саме в СУМ-20 втілюються ідеї інтегральної лексикографії.

Як уже зазначено, формування СУМ-20 здійснювалося на основі реєстру слів попереднього видання — СУМ-11, адже укладання нового словника було розпочато "поверх" старого, через парсинг[5] його тексту та створення відповідної комп'ютерної лексикографічної бази даних (див. розділ 3). З таких початкових умов постали і завдання нової лексикографічної праці, котрі можна сформулювати так: а) відображення об'єктивних змін у словниковому складі та семантиці, які відбулися за час, що пройшов між двома виданнями; б) "вирівнювання" нового словника в прийнятих для сучасного варіанта параметрах, що означає дотримання природних для української мови лексичних пропорцій (насамперед стильових), уніфікацію однорідних лексикографічних елементів, уведення до реєстру всіх слів, наявних у словникових дефініціях, — тобто послідовне проведення настанов системної лексикографії; в) усунення ідеологічних підходів у фіксації словникового складу та лексикографічному розробленні мовного матеріалу, характерних для попереднього видання; г) забезпечення дериваційної повноти реєстру, уведення до реєстру разом із новими словами їх дериватів.

При доборі лексики до Словника діяв принцип своєрідної фільтрації лексичного матеріалу. Він полягає в тому, що серед величезної кількості слів, які становлять словниковий склад мови, необхідно відібрати її найуживанішу, а отже, найсуттєвішу частину. Тому в практиці формування реєстру СУМ-20 застосовано статистичний критерій.

Неабияку роль у доборі лексики до Словника відіграє й авторитетність джерел, із яких залучаються лексичні одиниці. Тлумачний словник національної мови будується передусім на основі художніх, публіцистичних, наукових, науково-популярних творів, мови мас-медіа тощо. Новими, порівняно із СУМ-11, джерелами стали Український національний лінгвістичний корпус та Інтернет. Вагоме значення при доборі реєстрових слів має і відчуття мови авторів Словника. Мовна інтуїція, безумовно, служить внутрішнім орієнтиром у формуванні списку лексичних одиниць.

Критеріями добору лексики до СУМ-20, виходячи із загальних принципів укладання тлумачних словників, стали такі:

– узгодженість із СУМ-11 та загальносистемними настановами сучасного лексикографування (критерій системної відповідності);

– уведення слів, не зафіксованих у СУМ-11, заповнення лексикографічних лакун і внесення до реєстру слів, наявних у словникових дефініціях, а також їх дериватів (лексикографічний критерій);

– урахування нових реалій, що з'явилися або активізувалися у період між двома словниками (хронологічний критерій);

– урахування частотності вживання слів (статистичний критерій);

– уведення слів, зафіксованих в авторитетних джерелах, зокрема у Святому Письмі (критерій авторитетності).

Таким чином, до реєстру Словника внесено:

1. Активну лексику української літературної мови, відображену в усіх різновидах художньої літератури, починаючи з кінця XVIII століття до наших днів, Біблії, народної творчості, публіцистики, науково-популярних і наукових праць, мови засобів масової інформації та ін.

2. Терміни і номенклатурні слова, які широко вживаються у писемній та усній мові, використовуються в популярних наукових виданнях, підручниках і посібниках, пресі і т. ін. *(абсорбент, бонус, веб-сайт, вегетативний, електрон, іонізувати, морфема, неврологія, октан, увертюра)*.

3. Назви сучасних народів, етнічних груп і т. ін. *(албанці, англійці, батаки, білоруси, караїми, німці, уйгури)*; найменування зниклих народів і племен, які відіграли значну роль в історії та культурі *(анти, вавилоняни, в'ятичі, галли, гуни, печеніги, скіфи, франки)*.

4. Широковживані складноскорочені слова *(ВАК, ГЕС, держадміністрація, ЄС, облвно)*; складні лексичні одиниці *(прем'єр-міністр, секретар-референт)*.

5. Продуктивні у словотворенні частини (перші та другі) складних слів *(авто..., багато..., важко..., прото..., само...; ...водний, ...граф, ...метр, ...філ)*.

6. Засвідчені текстово-ілюстративним матеріалом зменшені, пестливі, збільшені, зневажливі іменникові *(берізонька, вітрище, малятко, паруб'яга)* і прикметникові *(гарнесенький, здоровенний, манюнький)* найменування.

7. Біблійну і релігійну лексику *(акафіст, ангел, апостол, Бог, Великдень, висвячувати, кальвінізм, преподобний)*.

8. Лексичні діалектизми, зафіксовані у творах багатьох письменників *(банувати, бузько, вабкий, вандри, ґазда, лебедіти)*.

9. Наявні в джерелах: а) пасивні дієприкметники *(адаптований, випробуваний, набраний, перероблений, розчинений)*; прикметники вищого ступеня, що утворюються з відхиленням від форми звичайного ступеня *(більший* — від *великий, кращий* — від *гарний, менший* — від *малий)*, найвищого ступеня з префіксами щонай-, якнай- *(щонайбільший,*

---

[4] Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 70-р Національну словникову базу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, які мають статус національного надбання України.

[5] Поняття та процес парсингу Словника докладно описується у третьому розділі Передмови.

якнайкращий); прислівники *(занадто, пішки, тричі),* в тому числі й ті, що походять від прикметників *(високо, добре, по-українському, сміливо, щиро).*

До реєстру основної частини Словника не внесено:

1. Вузькоспеціальні терміни, які не набули поширення в мовній практиці.

2. Власні імена та прізвища людей *(Іван, Ольга, Хмельницький, Шевченко),* крім тих, які стали загальними назвами *(геркулес, донжуан, іуда),* власні імена з міфології різних народів *(Аполлон, Велес, Венера, Зевс, Ізіда, Перун).*

3. Назви країн, держав *(Англія, Венесуела, Словаччина);* географічних об'єктів — міст, морів, річок, гір, островів тощо (для них відведено два останні томи Словника); небесних тіл — планет, комет, супутників планет тощо, крім тих, які вживаються як загальні назви *(вавилон, рубікон, содом).*

4. Діалектні (обласні) слова, які не набули поширення в літературній мові, зокрема варіанти загальнолітературних слів із місцевими фонетичними відмінностями.

5. Слова індивідуального творення, що трапляються у текстах окремих письменників, але не закріпилися у мовній практиці.

6. Прикметники вищого ступеня, які утворюються за допомогою суфікса -іш *(добрий — добріший, темний — темніший, холодний — холодніший);* прислівники на -е, утворені від цих прикметників *(добріше, найдобріше);* прикметники найвищого ступеня нормального творення з префіксом най- *(наймиліший, найміцніший, найновіший).*

7. Дієприслівники теперішнього часу на -ачи (-ячи), -учи (-ючи) *(бачачи, везучи, знаючи, манячи)* і минулого часу на -ши *(набувши, поклавши, принісши).*

1.3. Орфографія Словника

Текст СУМ-20 відповідає нормам чинного правопису 1993 року[6]. Порівняно з текстом СУМ-11, який дотримується норм правопису 1960 року[7], в ньому є низка відмінностей. Це стосується відновлення в українській абетці літери **ґ**, зміни порядку розташування літери **ь** (м'який знак) в абетці: **ь, ю, я** замість **ю, я, ь.** Крім того, внесені деякі зміни у правопис складних слів, уживання великої літери, закінчень відмінюваних слів, слів іншомовного походження і власних назв. Правописні відмінності між СУМ-11 та СУМ-20 систематизовано в таблиці, у лівій частині якої подано фрагменти текстів правопису 1960 р., у правій — чинного.

СУМ-11	СУМ-20
Написання літери **ґ**	
Відсутня	Літера **ґ** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давнозапозичених і зукраїнізованих: *аґрус, ґава, ґазда, ґандж, ґанок, ґатунок, ґвалт, ґвалтувати, ґеґати, ґедзь, ґелґотати, ґерґотати, ґерґотіти, ґиґнути, ґирлиґа, ґлей, ґніт* (у лампі), *ґоґель-моґель, ґрасувати, ґрати* (іменник), *ґратчастий, ґречний, ґринджоли, ґрунт, ґудзик, ґуля, джиґун, дзиґа, дзиґлик* тощо та похідні від них, а також у прізвищах *Ґалаґан, Ґудзь* і под.
Апостроф	
Апостроф пишеться перед йотованими після губних приголосних **(б, п, в, м, ф),** напр.: *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, у здоров'ї, тім'я, м'ясо, рум'яний, мереф'янський.*	Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї** після губних приголосних **(б, п, в, м, ф):** *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, у здоров'ї, м'ясо, рум'яний, тім'я, мереф'янський, В'ячеслав, Стеф'юк.*
Правопис складних слів	
Разом пишуться складні іменники з **пів,** друга частина яких починається з приголосного, напр.: *півколо, півмісяць, північ, півгодини, півдюжини, півкарбованця, піввідра, піврічний, півмісячний, півгодинний; півдванадцятої, півтретьої.* **Примітка.** Якщо другий елемент складного слова починається з простого чи йотованого голосного, то тоді **пів** пишеться через дефіс, напр.: *пів-огірка, пів-аркуша, пів-ящика, пів-яблука,* але: *півострів, піваркуш* і под.	Разом пишуться складні іменники з першою частиною **пів-, напів-, полу-:** *піваркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півколо, півмісяць, півогірка, пів'яблука; напівавтомат, напівсон; полукіпок, полумисок.* **Примітка.** Перед іменниками — власними назвами **пів-** пишеться через дефіс: *пів-Європи, пів-Києва.*

Уживання великої літери	
Назви релігійних свят, постів, а також місяців, тижнів пишуться з малої букви, напр.: *різдво, покрова, великий піст, курбанбайрам; серпень, брюмер* (але: *Брюмер* у значенні "переворот 18 брюмера 1799 р."), *неділя;* але *Петра і Павла, Маковія, Теплого Олекси, Івана Купала.*	З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: *Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир,* а також назви таких релігійних понять, як *Бог* (але *бог Перун* і т. ін.), *Божа Матір, Син Божий, Святий Дух* і т. ін. З великої літери пишуться й назви релігійних свят і постів: *Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Теплого Олекси, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка* тощо.
Правопис закінчень відмінюваних слів. Іменник. Родовий відмінок.	
Закінчення **-а, -я** мають назви приміщень, будівель, споруд та ін.: *хліва, коридора, погреба, сарая, бруствера, бліндажа, куреня, млина, карниза, мезоніна, тамбура, паркана.* **Примітка.** Тільки з **-у** вживаються: *вокзалу, гробу, даху, залу, каналу, магазину, метрополітену, молу, палацу, плоту, поверху, тину, універмагу, шинку.*	Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокзалу, ґанку, даху, заводу, залу, замку, каналу, коридору, магазину, мезоніну, метрополітену, молу, палацу, поверху, сараю, тину, універмагу, шинку,* але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа, гаража, куреня, млина, хліва;* **-а (-я)** вживається також в іменниках — назвах архітектурних деталей: *еркера, карниза, портика;* обидва закінчення — **-а (-я)** та **-у (-ю)** приймають іменники: *мосту* й *моста, паркану* й *паркана, плоту* й *плота.*

[6] Український правопис. — 4-те вид., випр. і доп. — К.: Наук. думка. — 1993. — 235 с.

[7] Український правопис. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во Академії наук УРСР. — 1960. — 272 с.

Правопис слів іншомовного походження	
І пишеться після всіх приголосних у географічних назвах і взагалі у власних назвах (а також у словах, що походять від них) перед дальшим приголосним і в кінці слова, напр.: *Алжір, Бразілія, Вашінгтон, Едінбург, Замбезі, Капрі, Кріт, Мадрід, Чікаго; Анрі, Білло, Гальвані, Грімм, Дідро, Дізель, Овідій, Россіні, Тіціан, Ціцерон, Міллер; алжірський, корсіканець, сіцілієць, шіллерівський.* **Примітка**. З **и** пишуться такі географічні назви: з кінцевим **-ика** — *Америка, Арктика, Антарктика, Африка, Балтика;* чотири давно узвичаєні назви із сполученням **-ри-** — *Великобританія, Париж, Рига, Рим,* а також *Єгипет, Єрусалим, Палестина.*	**И** пишеться: 1. У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика:** *Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика.* 2. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Жиронда, Йоркшир, Лейпциг, Циндао, Чикаго, Чилі;* але перед голосним і в кінці слова пишеться **і:** *Віші, Шіофок.* 3. У географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (крім **j**): *Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим* та ін.; але *Австрія, Ріо-де-Жанейро.* 4. У ряді інших географічних назв після приголосних **д, т** і в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аргентина, Братислава, Бразилія, Ватикан, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сиракузи, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет* і в похідних від них: *аргентинець, аргентинський* та ін.
У словах, запозичених з французької мови, після шиплячого **ш** пишеться відповідно до французького **u** українське **у**, а не **ю:** *брошура, парашут.*	У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишеться відповідно до французького **u** українське **у**, а не **ю:** *брошура, журі, парашут;* також у словах *парфуми, парфумерія.*
Ї пишеться після голосного: *мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн; Енеїда, Ізмаїл.* Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і:** *староіндійський, новоірландський;* так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний, напр.: *поінформувати, доісторичний, антиісторичний.*	**Ї** пишеться після голосного: *мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн; Енеїда, Ізмаїл, Каїр.* Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і:** *староіндійський, новоірландський;* так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний або приголосний: *антиісторичний, доісторичний, поінформувати; безідейний, дезінтеграція, дезінфекція, дезінформація, розіграш.*
І, у (а також **u** німецького дифтонга **eu**) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) в загальних назвах звичайно не передаються окремим знаком: *буєр, лояльний, плеяда, рояль, саквояж, фаянс.* Лише в окремих словах вони передаються через **й**, напр.: *конвейєр, фейєрверк, фойє; Фейєрбах, Савойя, Вайян-Кутюр'є, Гойя.*	**І, у** (а також **u** німецького дифтонга **eu**) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) в загальних назвах звичайно не передаються окремим знаком: *буєр, конвеєр, лояльний, параноя, плеяда, рояль, саквояж, секвоя, фаянс, феєрверк,* але: *Гойя, Савойя, Фейєрбах;* також *майя* (народність), *фойє.*

У загальних (невласних) назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються; отже, пишеться: *акумуляція, белетристика, грип, група, ідилічний, інтелектуальний, колектив, комісія, комуна, сума, шофер* та ін. Тільки в небагатьох загальних іменах зберігається подвоєння **н:** *аннали, бонна, беладонна, ванна, манна, тонна, фінн* (але *фінка);* подвоєння **л** у словах *білль, вілла, булла* і подвоєння **р** у назві рослини *дурра* та в назві рослини й ароматної смоли *мірра.* **Примітка.** У невідмінюваних словах італійського походження подвоєні приголосні зберігаються, напр.: *барокко, інтермеццо, лібретто, нетто, фортіссімо, стаккато, брутто.*	У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються: *акумуляція, бароко, беладона, белетристика, бравісимо, ват* (хоч *Ватт), грип, група, групето, гун (гуни), ідилічний, інтелектуальний, інтермецо, колектив, комісія, комуна, лібрето, піанісимо, піцикато, стакато, сума, фін (фіни), фортисимо, шасі, шофер* та ін. Тільки в окремих загальних назвах зберігається подвоєння приголосних: *аннали, бонна, брутто, ванна (ванний), мадонна, манна (манний), мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла, мулла, дурра, мірра.*

Правопис власних назв	
Літера **є** пишеться у прізвищах на **-єв,** якщо голосному не передують шиплячі або **ц**, напр.: *Голубєв, Псвнєв, Мятлєв;* але: *Нехорошев, Подьячев, Усвятцев,* а також *Ботев* (болг.), *Друмев* (болг.).	Російський звук **е** передається літерою **є** після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксах **-єв, -єєв** російських прізвищ: *Ломтєв, Медведєв, М'ятлєв, Тимірязєв; Алексєєв, Веденєєв, Гордєєв, Менделєєв,* але: *Муромцев, Нехорошев, Писарев, Подьячев, Усвятцев; Андреєв, Аракчеєв, Мацеєв, Плещеєв,* а також у болгарських: *Ботев, Друмев* і под.

Географічні назви	
Через дефіс пишуться складні прикметники, що є частиною власних географічних назв і починаються із слів **східно-, західно-, північно-, південно-,** напр.: *Східно-Китайське море, Західно-Казахстанська область, Північно-Осетинська АРСР,* також *Південно-Подільське.*	Разом пишуться географічні назви-іменники, що складаються з прикметника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них: *Білопілля, Верхньодніпровськ, Гостролуччя, Дорогобуж, Кам'яногірка, Красноводськ, Малоярославець, Нижньокилимськ, Нововолинськ, Новосибірськ, Старокостянтинів, Чистоводне, Ясногородка; білопільський, верхньодніпровський, гостролучанський, дорогобузький, кам'яногірківський, чистоводнівський* та ін. **Примітка.** Це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу *море, гора, хребет, ліс, озеро, низовина, острів* і т. ін.: *Західносибірська низовина, Нижньодунайська низовина, Новосибірські острови, Південноукраїнський канал, Східноєвропейська рівнина, Східноказахстанська область, Східнокитайське море* тощо.

Розділ 2. БУДОВА СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ПОДАННЯ В НЬОМУ МОВНОГО МАТЕРІАЛУ

2.1. Структура словникової статті

Словник української мови у 20 томах є лексикографічною системою тлумачного типу. Його текст являє собою послідовність окремих елементів, кожен із яких несе змістове навантаження і має однозначне формальне відображення через набір маркерів лексикографічної системи Словника. До них належать: спеціальні символи, функціонально закріплені розділові знаки, тип шрифту тощо. Окремим видом маркера є позиційне розміщення елементів у словниковій статті. Роль маркерів дуже важлива, оскільки вони здійснюють атрибуцію елементів Словника і забезпечують цілісність його лексикографічної системи.

Основна структурна одиниця Словника — словникова стаття, що починається окремим рядком з абзацу. Кожна словникова стаття містить реєстрову одиницю — заголовне слово, яке є ідентифікатором словникової статті. Текст Словника становить послідовність словникових статей, розташованих згідно з алфавітним принципом лексикографічного впорядкування реєстрових одиниць.

Різні заголовні слова ідентифікують різні словникові статті. Однакові за написанням і наголошенням, але різні за значенням заголовні слова певних словникових статей є омонімами і супроводжуються маркером омонімії. Це верхній індекс, розташований безпосередньо після заголовного слова, — арабська цифра, якою послідовно нумеруються омоніми. Так, реєстрова одиниця **СВІТ**[2] складається із заголовного слова **СВІТ** і маркера омонімії — цифри [2]. Лексема **БА́БКА** має показники омонімії від [1] до [10] і з цими маркерами ідентифікує десять різних словникових статей.

Словник містить статті з одним, двома або більше реєстровими словами, об'єднаними тотожним набором лексичних значень, які утворюють реєстровий ряд. Перша лексема реєстрового ряду є заголовним словом словникової статті. Основний системно-структурний принцип побудови словникових статей полягає у спільності лексичної семантики всіх членів реєстрового ряду.

Реєстровими одиницями Словника є:

а) лексичні одиниці;

б) твірні компоненти складних слів: **А́ВТО**[1]**..., Я́СНО..., ...ПОДІ́БНИЙ;**

в) слова, що вживаються лише як компоненти сталих словосполучень:

БАЗЕ́ДОВИЙ, а, е: △ **Базе́дова хворо́ба** *див.* **хворо́ба.**

У структурі кожної словникової статті виділяється два обов'язкових елементи: реєстрова (ліва) і тлумачна (права) частини.

2.2. Будова лівої частини словникової статті. Лексикографічний опис реєстрового ряду

У СУМ-20 представлено словникові статті двох типів: повноструктурні та відсильні. Обов'язковим елементом обох типів словникових статей є реєстровий ряд.

Ліва частина повноструктурної словникової статті містить такі елементи: реєстровий ряд (із заголовним словом); показники словозміни для змінюваних слів; показники синтаксичних зв'язків і функцій; граматичні параметри, стилістичні та інші ремарки. Загальна формальна будова лівої частини повноструктурної словникової статті з однослівним реєстровим рядом має такий вигляд:

X, Пар (**X**), Грам (**X**), Рем (**X**), Синт (**X**),

де **X** — реєстрова одиниця; Пар (**X**) — показники словозмінної парадигми змінюваних слів; Грам (**X**) — граматичні параметри (рід для іменників, вид для дієслова, показник частини мови, який подається при займенниках, числівниках, прислівниках, службових частинах мови та вигуках); Рем (**X**) — ремарки (їх докладний опис подано у п. 2.8); Синт (**X**) — показники синтаксичних зв'язків і функцій.

Змінювані слова подаються в їхній початковій граматичній формі, потім наводяться показники словозміни Пар (**X**). Усі слова — компоненти реєстрових рядів, крім односкладових, подаються з наголосами — одним (**але́, держа́вний**) або двома (**за́вжди́, по́ми́лка**). Наголоси позначаються й у параметрах словозміни: **ВІН**, його́...; **ДАВНИНА́**, и́...; **ПРА́ТИ**, перу́, пере́ш...

Докладний опис способів та особливостей подання елементів Пар (**X**), Грам (**X**), Синт (**X**) у межах частин мови подано нижче у відповідних підрозділах.

Кількість і склад лексичних компонентів реєстрового ряду визначається варіативністю (фонетичною, морфологічною, словотвірною, акцентуаційною, граматичною і т. ін.) заголовного слова, що не веде до зміни лексичних значень членів реєстрового ряду. Наприклад: **БА́ТЬКІВЩИНА**[1] *і* **БАТЬКІВЩИ́НА**, и...; **ВІДНО́ВЛЮВАТИ**, юю, юєш, **ВІДНОВЛЯ́ТИ**, я́ю, я́єш...; **ГУРКОТА́ТИ**, очу́, о́чеш, **ГУРКОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш...; **ЗАВОРКОТА́ТИ, ЗАВУРКОТА́ТИ**, очу́, о́чеш, **ЗАВОРКОТІ́ТИ, ЗАВУРКОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *док. ...;* **ЗОКРЕ́МА́...; НАДБИРА́ТИ**, а́ю, а́єш, *недок.*, **НАДІБРА́ТИ**, надберу́, надбере́ш, *док., що...;* **РОЗБО́ВТУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **РОЗБО́ВТА́ТИ**, аю, аєш *і* а́ю, а́єш, *док, що...;* **СИРОТА́**, и́, *ч. і ж. ...;* **УБРА́НИЙ (ВБРА́НИЙ)**, *діал.*, **УБРА́ТИЙ (ВБРА́ТИЙ)**, а, е...

Варіанти заголовного слова подаються за алфавітом, якщо вони мають однаковий стилістичний статус (**ЖИТТЄ́ВИЙ**, а, е, **ЖИТТЬОВИ́Й**, а́, е́...), або за вживаністю (**МЕ́НШЕ,** *рідко* **МЕНШ...).**

Розроблення варіантів дієслів реєстрового ряду та похідних від них, що починаються на **в** та **у,** зумовлюється їх семантикою. Дієслова, які виражають спрямування дії всередину, в межі чого-небудь, та відповідні похідні подаються на **в** (із зазначенням одночасно в дужках їх варіантів на **у): ВГВИ́НЧУВАТИ (УГВИ́НЧУВАТИ)**, ую, уєш, *недок.*, **ВГВИНТИ́ТИ (УГВИНТИ́ТИ)**, нчу́, нти́ш, *док., що...;* **ВГВИ́НЧУВАННЯ (УГВИ́НЧУВАННЯ)**, я, *с. ...;* **ВГВИ́НЧУВАНИЙ (УГВИ́НЧУВАНИЙ)**, а, е... Дієслова, які виражають поширення дії на поверхню чого-небудь, наслідок дії, та похідні від них відсилаються на **у**, де подаються і відповідно розробляються з варіантом **в: ВКРИ-**

ВА́ТИ *див.* **укрива́ти; ВКРИ́ТИЙ** *див.* **укри́тий; ВКРИВА́ННЯ** *див.* **укрива́ння; ВКРИТТЯ́** *див.* **укриття́.**

Ці правила поширюються і на випадки омонімії: **ВВ'Я́ЗУВАТИ**[1] **(УВ'Я́ЗУВАТИ),** ую, уєш... 1. Вплітати в'язанням... 2. Те саме, що **вплу́тувати** 2...; але **ВВ'Я́ЗУВАТИ**[2] *див.* **ув'я́зувати**[2].

Прийменник **в** і прислівники з префіксальним **в** теж подаються на **в** із варіантом **у: В**[2] **(У), ВГОРІ́ (УГОРІ́); ВТРО́Є (УТРО́Є).**

Із слів, утворених за допомогою префікса **від-** та його варіанта **од-**, рідко вживаного в сучасній українській літературній мові, у реєстрі Словника подані тільки ті, що починаються з **від-**. Варіанти з **од-** наводяться в ілюстративному матеріалі.

Структурні варіанти подаються в окремих словникових статтях (**АВОКА́ДНИЙ,** а, е. Те саме, що **авока́довий...; АВОКА́ДОВИЙ,** а, е... Прикм. до **авока́до...; БАЙДУ́ЖІСТЬ,** жості, *ж.* ... Стан і властивість за знач. **байду́жий** 1...; **БАЙДУ́ЖНІСТЬ,** ності, *ж.* Стан і властивість за знач. **байду́жний...**).

Відсильні статті у Словнику мають таку формальну будову: **X** *див.* **y,** де **X** — заголовне слово, яке виступає єдиним компонентом лівої частини, а **y** — заголовне слово словникової статті, до якої йде відсилання, наприклад: **ІЗСИХА́ТИ** *див.* **зсиха́ти; УНА́СЛІДОК** *див.* **вна́слідок.**

2.3. Будова правої частини словникової статті. Тлумачення реєстрових одиниць

Основним структурним елементом правої частини словникової статті є рубрика. У Словнику розрізняються рубрики двох типів.

Рубрика першого типу подає лексикографічне опрацювання лексичного значення. Кожна така рубрика містить тлумачення (словникову дефініцію) лексичного значення та його відтінків, а також ілюстрації до них. У полісемічній словниковій статті рубрики послідовно нумеруються арабськими цифрами. Так, словникові статті з реєстровими одиницями **З**[2] та **ПО** містять по 36 рубрик, **В**[2] — 34 рубрики.

У рубриці другого типу представлене лексикографічне опрацювання словосполучень. До неї входить текст словосполучення (реєстрова частина рубрики), його тлумачення, відтінки та ілюстрації до них. Докладно лексикографічне розроблення словосполучень подано у п. 2.5.

Тлумачення (дефініція) як репрезентант лексичного значення у тлумачному словнику є найважливішим компонентом словникової статті. Дати слову тлумачення — це означає побудувати його семантично еквівалентний перифраз, який виступає у формі тексту, складеного відповідно до лексичних і синтаксичних правил мови, із вказівкою на елементи, що дають можливість відрізнити (упізнати, зрозуміти) означуване слово в конкретній мовній ситуації.

Словникове тлумачення і словникова стаття загалом у зручній та економній формі дають строгу і якомога вичерпнішу інформацію про значення окремого слова і показують його місце в лексичній системі, зв'язки з близькими за значенням лексичними одиницями, служать основою семантичної взаємодії цієї лексеми з іншими в контексті. Утворення тлумачень базується на специфіці внутрішньої структури лексичного значення і зумовлює існування певних норм та способів їхньої побудови, що регулюються правилами, виробленими лексикографічною традицією.

Завдання дефініцій у тлумачному словнику формулюється так: "Тлумачення мають коротко й чітко розкривати значення слова та його основні відтінки і бути по змозі однотипними для слів кожної граматичної категорії"[8]. Дефініція лексичного значення слова зумовлена звичайно вимогами оптимальності: вона містить такі семантичні компоненти, набір яких є необхідним і достатнім для того, щоб ідентифікувати певне значення слова й відмежувати одне значення від іншого.

Якщо слово має кілька значень, то на першому місці у Словнику зазвичай подається значення, найуживаніше в мовній практиці. Переносне значення тлумачиться, як правило, після того прямого значення, з якого воно розвинулося: **БЛІДИ́Й...** 1. Без рум'янцю; позбавлений природного кольору (про обличчя)... 2. Неяскравий, слабо забарвлений... 3. *перен.* Невиразний, недосконалий...; **БЛИ́СКАТИ...** 1. *тільки 3 ос.* Раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом; поблискувати... 2. *чим.* Уривчасто, з перервами світити; блимати (у 2 знач.)... 3. *тільки 3 ос., перен.* Раптово з'являтися...

Якщо слово поряд із його загальновживаним значенням використовується також як термін, то загальновживане значення подається першим: **АБОРИГЕ́Н...** 1. Корінний житель країни або місцевості; тубілець... 2. *біол.* Те саме, що **автохто́н** 2...; **ІНІЦІЮВА́ТИ...** 1. Сприяти виникненню чи розвиткові чого-небудь... 2. *спец.* Започаткувати, викликати хімічну або ядерну реакцію шляхом зовнішнього впливу...

Термінологічне значення подається першим лише тоді, коли загальномовне значення є перенесенням або розширенням термінологічного значення: **АДРЕНАЛІ́Н...** 1. *фізл.* Гормон мозкового шару надниркових, що виконує важливі функції в життєдіяльності організму людини і тварин... 2. *фарм.* Лікувальний препарат, який діє перев. на периферійні нейромедіаторні процеси організму... 3. *перен.* Те, що викликає сильне збудження, хвилювання, страх і т. ін. ...; **АПОГЕ́Й...** 1. *астр.* Найвіддаленіша від центра Землі точка орбіти Місяця, штучного супутника Землі або ракети... 2. *перен.* Найвищий ступінь, розквіт, вершина чого-небудь...

Основний спосіб побудови тлумачення реалізується через використання описової конструкції, за допомогою якої розкривається співвідношення між словом і явищем позамовної дійсності, яке воно позначає: **АБАЖУ́Р...** Частина світильника, звичайно у вигляді ковпака, признач. для зосередження і відбиття світла та захисту очей від його впливу...; **ВИПРЯМЛЯ́ТИ...** Робити прямим, розправляти або ставити прямо, рівно що-небудь зігнуте, вгнуте, вигнуте і т. ін. ...; **ЦІЛЕСПРЯМО́ВАНИЙ...** 1. Який прагне до певної мети... 2. Спрямований на досягнення певної мети...

[8] *Паламарчук Л. С.* Тлумачний словник української мови в колі слов'янських словників цього типу. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 14.

Службові частини мови та вигуки, зважаючи на особливості їхніх лексичних значень, тлумачаться за допомогою специфічних формул. Зокрема, тлумачення прийменників починаються словами "Уживається на позначення...", "Уживається при вказуванні на...": **ВНА́СЛІДОК (УНА́СЛІДОК)...** Уживається при вказуванні на причину, зумовленість чого-небудь...; **ПОБІЛЯ́.** 1. ...Уживається на позначення місця, предмета, особи, недалеко від якого (якої) відбувається дія або перебуває хто-, що-небудь; біля, коло...

У формулах тлумачення сполучників використовуються переважно дієслова 3-ї особи теперішнього часу: "Поєднує...", "З'єднує...", "Приєднує...", "Починає...", "Виступає на початку..." та ін.: **АЖ**[2]**...** 1. ...Приєднує підрядне наслідкове речення до головного; так що...

Тлумачення часток починаються словами "Уживається для творення...", "Уживається для вираження...", "Уживається для виділення...", "Уживається для підкреслення...", "Уживається для підсилення...", "Уживається при вказуванні...", "Уживається на початку / в кінці речення...": **БИ...** 1. Уживається для творення дієслівних форм умовного способу...

При тлумаченні вигуків переважно використовуються конструкції: "Уживається для вираження...", "Уживається для підкликання...", "Уживається при звертанні...", "Уживається як..." та ін.: **БА**[1]**...** Уживається для вираження здивування, здогаду; дивись...

Для опису звуконаслідувань використовуються формули тлумачення, які починаються словами "Звуконаслідування, що відтворює...", "Звуконаслідування, що означає...": **БЕ**[1]**...** Звуконаслідування, що відтворює крик кози або вівці...

До описових тлумачень реєстрових слів можуть подаватися (після крапки з комою) їх синоніми, якщо вони семантично рівнозначні й загальновживані: **АГЕ́НТ...** 3. Таємний співробітник органів розвідки якої-небудь держави, організації; шпигун...; **БЛАГОРО́ДНИЙ...** 1. Який відзначається високими моральними якостями; чесний, порядний...

Крім синонімів, у тлумаченнях можуть подаватися (так само після крапки з комою) антоніми: **БАГА́ТО...** 2. *присл.* У великій кількості; протилежне м а л о...; **ГУСТИ́Й...** 1. Який складається з великої кількості близько розміщених один біля одного однорідних предметів, частин і т. ін.; протилежне р і д к и й...

Описовий тип тлумачення, як основний у семантичній характеризації слів тлумачного словника, зрештою, визначає пояснення всіх слів, що входять до реєстру, оскільки останні завжди тлумачаться через прямі чи опосередковані відсилання на слова, які мають описове тлумачення.

Іншим типом тлумачення є відсилання до синонімічного слова, тотожного певному слову за предметно-поняттєвою віднесеністю. Літературний синонім виступає у правій частині до: а) застарілих реєстрових слів, зокрема стилістично забарвлених: **АРМА́ТА...** *заст.* 1. Гармата...; **ВАГА́ДЛО...** *заст.* Маятник...; **ЛАНІ́ТИ...** *книжн., заст., поет.* Щоки...; б) широковживаних діалектизмів (якщо такий синонім існує): **КУ́ЛЯ**[2]**...** *діал.* Милиця...; **КЕРНИ́ЦЯ, КИРНИ́ЦЯ...** *діал.* Криниця...; але **ДИ́МАВКА...** *діал.* Ручка, держак біля ковальського міха або коло насоса, яким качають воду з криниці...

Синонім виступає у складі формули "Те саме, що...": **АЗІ́ЙСЬКИЙ...** Те саме, що **азіа́тський...; БАГАТІ́Й...** Те саме, що **бага́ч...** Ця формула цілком правомірно застосовується до синонімічних пар, які диференціюються за частотністю або нормативністю, наприклад: **БУ́СОЛ, БУ́СЕЛ...** Те саме, що **леле́ка...; ВИ́СИПКА...** 1. *розм.* Те саме, що **на́сип...**

Тлумачення ширшого за предметно-поняттєвою віднесеністю слова здійснюється шляхом перерахування найменувань кількох вужчих предметів, дій, ознак тощо, які входять до об'єкта його позначення: **АГРА́РІЙ...** 3. Хлібороб, селянин...; **ВІДО́МИЙ...** 3. Загальновизнаний, установлений, визначений...; **СПРОКВО́ЛА́...** Не поспішаючи, не кваплячись; повільно...

Перерахування складників певного поняття може подаватися як доповнення до описового тлумачення: **БІДА́ЦТВО...** 1. Стан убогого; убогість, бідність...; **ХУДО́ЖНИК...** 1. Творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва; живописець, маляр, графік, скульптор...

Значення ряду похідних слів розкривається через відсилання (за певними формулами) на основні слова, з якими вони пов'язані.

1. Віддієслівні іменники на **-ння, -ття** зі значенням дії або стану чи одночасно дії та стану тлумачаться через відповідні дієслова: **БІДУВА́ННЯ...** Стан за знач. **біду́вати...; ВАРІ́ННЯ...** Дія за знач. **вари́ти** 1, 2...; **КВІТУВА́ННЯ...** Дія і стан за знач. **квітува́ти...**

Інші значення таких іменників нумеруються окремими цифрами: **СТА́РІ́ННЯ...** 1. Дія і стан за знач. **ста́рі́ти...** 2. *спец.* Зміна форм і властивостей речовини під впливом різних фізико-хімічних умов або з бігом часу...

Віддієслівні іменники, у значенні яких поєднуються дія та звуки, тлумачаться за такою формулою: **БРЕ́НЬКАННЯ...** Дія за знач. **бре́нькати** і звуки, утворювані цією дією...; **КВОКТА́ННЯ...** Дія за знач. **квокта́ти** і звуки, утворювані цією дією...

Похідні іменники на **-ість** та іменники на **-зна, -ота**, що утворилися від прикметників і мають значення якості, властивості, стану, тлумачаться через відповідні прикметники за формулою: **АБСОЛЮ́ТНІСТЬ...** Абстр. ім. до **абсолю́тний** 1...; **ГУСТОТА́...** Властивість і стан за знач. **густи́й** 1—3...; **СТАРА́ННІСТЬ...** Властивість за знач. **стара́нний...**

Похідні іменники жіночого роду, утворені від іменників чоловічого роду, тлумачаться через відповідні слова чоловічого роду за формулою: **АКРОБА́ТКА...** Жін. до **акроба́т...; ЛЕЙБОРИ́СТКА...** Жін. до **лейбори́ст...; РОБІТНИ́ЦЯ...** Жін. до **робітни́к** 1, 2, 4...

2. Префіксовані дієслова доконаного виду, що становлять видову пару з відповідними безпрефіксними дієсловами, тлумачаться за формулою: **ЗІМІТУВА́ТИ...** Док. до **імітува́ти** 1, 2...; **ПОБІЛІ́ШАТИ...** Док. до **білі́шати...**

Однократні дієслова з суфіксом **-ну-** і підсилювальні дієслова з суфіксами **-ота-, -оті-** подаються за зразком: **БЛИ́СНУТИ...** 1. ...Однокр. до **бли́скати** і **блища́ти...; СТУКОТА́ТИ..., СТУКОТІ́ТИ...** Підсил. до **сту́кати...**

3. Значення відносних прикметників розкривається за формулами: "Прикм. до...": **АМБРАЗУ́РНИЙ...** Прикм. до **амбразу́ра...; ВЕГЕТАРІА́НСЬКИЙ...** Прикм. до **вегетаріа́нство** і **вегетаріа́нець...** і "Стос. до...": **АКЦЕНТОЛОГІ́ЧНИЙ...** Стос. до акцентології...; **БАКАЛА́ВРСЬКИЙ...** Стос. до бакалавра і бакалаврату...

Загальне тлумачення "Прикм. до..." може доповнюватися семантичними відтінками: "Зробл. з...", "Який добув. з...", "Який має у своєму складі..." і т. ін. Тлумачення "Стос. до..." може розширюватися за рахунок відтінків: "Признач. для...", "Вигот. з..." і т. ін.

Якісні прикметники, що розвинулися з відносних, подаються під окремими цифрами: **БАРВІНКО́ВИЙ...** 1. Прикм. до **барві́нок...** 2. Який має колір квітів барвінку; голубуватий...; **КОНТА́КТНИЙ...** 1. *спец.* Стос. до контакту (у 1—3 знач.), пов'язаний з ним... 2. *спец.* Який працює, впливає, діє внаслідок дотику, під час дотику... 3. *розм.* Який легко вступає в контакт, без зусиль зав'язує дружні або ділові стосунки...

Уживання прикметників, як і дієприкметників, у значенні іменників відображається в тлумаченні після розробки відповідного значення прикметника як відтінок або як окреме значення з позначкою *у знач. ім.*: **ВАРЕ́НИЙ...** Який зварився... // *у знач. ім.* **варе́на,** ної, *ж.* Те саме, що **варену́ха...** // *у знач. ім.* **варе́не,** ного, *с.* Страва або різні страви, які готуються за допомогою кип'ятіння...; **РЕЄСТРО́ВИЙ...** 1. Прикм. до **реє́стр...** 2. *у знач. ім.* **реєстро́вий,** вого, *ч., іст.* Те саме, що **реєстро́вець...**

4. Дієприкметники тлумачаться за зразками: **ЗАГРУ́ЗЛИЙ...** Дієпр. акт. до **загру́знути** і **загру́зти...**; **НАДИХА́ЮЧИЙ...** Дієпр. акт. до **надиха́ти...**; **ПРИГЛУ́ШЕНИЙ...** 1. Дієпр. пас. до **приглуши́ти...**; **ПРИГЛУ́ШУВАНИЙ...** Дієпр. пас. до **приглу́шувати...**

5. Прислівники на **е, о,** що походять від прикметників, тлумачаться через відсилання на відповідні прикметники: **ДО́БРЕ.** 1. Присл. до **до́брий...**; **ШВИ́ДКО.** Присл. до **швидки́й...**

Уживання прислівників прикметникового походження у значенні предиката подається як відтінок після розробки відповідного значення прислівника або як окреме значення з позначкою *у знач. пред.*: **АБСУ́РДНО.** Присл. до **абсу́рдний...** // *у знач. пред. ...;* **БАЙДУ́ЖЕ.** 1. Присл. до **байду́жий** 1...; 2. *у знач. пред.* Все одно, однаково, не має значення...

6. Для так званих дієслівних вигуків, що уподібнюються дієсловам одноактного способу дії на зразок *блимнути, блиснути, гулькнути, моргнути,* функція присудка є переважною синтаксичною функцією, тому тлумачна частина таких вигуків подається таким чином — "Уживається як присудок за знач. ...": **ДМУХ...** Уживається як присудок за знач. **дмухну́ти...**; **ЛАП...** Уживається як присудок за знач. **ла́пати...**

7. У Словнику відзначаються також типові випадки образного вживання слова й усталені випадки вживання його у порівняннях, супроводжувані позначками * Образно і * У порівн.

2.4. Лексикографічна характеристика частин мови

2.4. А. ІМЕННИКИ

Іменники подаються у Словнику в називному відмінку однини.

При відмінюваних іменниках наводиться форма родового відмінка однини і рід: *ч.* (чоловічий), *ж.* (жіночий), *с.* (середній): **ВІДЕОЗА́ПИС,** у, *ч. ...;* **КА́РТА,** и, *ж. ...;* **СПАСІ́ННЯ,** я, *с. ...*

При іменниках спільного роду (чоловічого й жіночого, чоловічого й середнього, жіночого й середнього, чоловічого, жіночого і середнього) ставляться відповідні ремарки: **ЛА́ДО,** а, *ч., ж. і с. ...;* **СВЕКРУ́ШИЩЕ,** а, *с. і ж. ...;* **СУСІ́ДА,** и, *ч. і ж. ...;* **ХЛОПЧИ́СЬКО,** а, *ч. і с. ...*

Коли родовий відмінок іменника чоловічого роду має два закінчення **(-а** і **-у),** то подаються вони обидва: **МІСТ,** моста́ *і* мо́сту...; **ПЛІТ,** пло́ту *і* плота́...

Якщо іменник має в родовому відмінку закінчення **-а** або **-у** залежно від значення, тоді реєстрове слово оформляється за таким зразком:

АЛМА́З, *ч.* 1. *род.* у. Мінерал кристалічної будови, що блиском і твердістю перевищує всі інші мінерали...

2. *род.* а. Кристал цього мінералу — коштовний камінь, огранований і відшліфований певним чином; діамант...

БУФЕ́Т, *ч.* 1. *род.* а. Шафа для зберігання посуду, столових предметів, закусок, напоїв...

2. *род.* у. Заклад громадського харчування...

Невідмінювані іменники супроводжуються позначкою *невідм.:* **АТАШЕ́,** *невідм., ч. ...;* **ПА́НІ,** *невідм., ж. ...;* **ШОСЕ́,** *невідм., с. ...*

Іменники, які вживаються тільки в множині, наводяться у формі називного відмінка із вказівкою закінчення родового відмінка і супроводжуються позначкою *мн.:* **ДРІ́ЖДЖІ,** ів, *мн. ...;* **КУ́РИ,** е́й, *мн. ...;* **СІ́НИ,** е́й, *мн. ...*

Іменники, частіше вживані у множині, подаються в цій формі, а в дужках наводяться форми однини з відповідним граматичним оформленням: **ВУ́СА, ВУ́СИ,** ів, *мн. (одн.* **вус,** *рідко* **ус,** а, *ч.)...;* **ЛИ́ЖІ,** лиж, *мн. (одн.* **ли́жа,** і, *ж.)...*

За таким зразком оформляються й назви народів: **ФРАНЦУ́ЗИ,** ів, *мн. (одн.* **францу́з,** а, *ч.;* **францу́женка,** и, *ж.)...*

Іменники, які вживаються в мові тільки у складі фразеологічних зворотів, подаються в реєстрі у називному відмінку, а біля них наводиться зворот: **БА́ЙДИКИ,** ів, *мн.:* ◊ **Ба́йдики (ба́йди,** *діал.* **га́ндри) би́ти...**

У Словнику відтворюються фонетичні та акцентуаційні зміни, які відбуваються при відмінюванні слів: **ВІСЬ,** о́сі...; **МІЛЬ,** мо́лі...; **НЕБЕСА́,** небе́с...; **ОЗЕ́РЦЕ́,** озе́рця́...; **ОРЕ́Л,** орла́...; **ПРО́СТОРІНЬ,** роні...; **ТИ́ЖДЕНЬ,** жня...

2.4. Б. ДІЄСЛОВА

2.4. Б.1. Представлення лексикографічної інформації

Дієслова подаються у формі інфінітива. До особових дієслів наводяться форми 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього часу (дієслів недоконаного виду) або майбутнього часу (дієслів доконаного виду): **АБЕТКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок., що...;* **БРИ́ЗНУТИ,** ну, неш, *док. ...;* **ОПИСУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ОПИСА́ТИ,** опишу́, опи́шеш, *док. ...*

Форма 3-ї особи множини наводиться в тих випадках, коли в її утворенні є відмінність від форми 2-ї особи множини: **ГУБИ́ТИСЯ,** гублю́ся, гу́бишся; *мн.* гу́бляться...

Якщо в особових дієсловах форма 1-ї особи практично не вживається, то подаються 2-га і 3-тя особи однини: **ДУДІ́ТИ,** ди́ш, ди́ть...

При дієсловах, що вживаються тільки з множинними або збірними суб'єктами, наводяться форми 3-ї особи однини і 1-ї та 2-ї особи множини: **ПОЗБІГА́ТИСЯ,** а́ється, а́ємося,

áєтеся, *док. ...;* **ПОЗЛІТÁТИСЯ,** áється, áємося, áєтеся, *док. ...*

При дієсловах, які практично не мають форми 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього (майбутнього) часу, а також при дієсловах на **-ся** середньо-зворотного стану подається тільки форма 3-ї особи однини: **СВЕРБІ́ТИ,** би́ть; **КРИШИ́ТИСЯ,** кри́шиться...

До безособових дієслів подаються форми 3-ї особи однини теперішнього (майбутнього) часу й ставиться позначка *безос.*: **ВЕЧОРІ́ТИ,** íє, *недок., безос. ...;* **СПÁТИСЯ,** спи́ться, *недок., безос. ...*

Після особових форм дієслова у тому випадку, якщо є особливості у творенні й наголошуванні, наводяться форми минулого часу (із позначкою *мин. ч.)*, форми наказового способу (із позначкою *наказ. сп.)*: **БІ́ГТИ,** біжу́, біжи́ш; *мин. ч.* біг, ла, ло...; **ЛЯГÁТИ,** áю, áєш..., **ЛЯГТИ́,** ля́жу, ля́жеш; *мин. ч.* ліг, ляглá, ляглó; *наказ. сп.* ляж...; **ТЕ́РТИ,** тру, треш; *мин. ч.* тер, ла, ло; *наказ. сп.* три, трíть...

Скорочення форм дієслова подаються з останнього незмінного звука основи теперішнього (майбутнього) часу: **ГАРАНТУВÁТИ,** ýю, ýєш...; **ДРІМÁТИ,** áю, áєш...; **НЕСТИ́,** сý, сéш...; **РАДІ́ТИ,** íю, íєш...

Після форм словозміни дієслова позначається його вид — *недок.* (недоконаний) або *док.* (доконаний): **БÁЧИТИ...,** *недок. ...;* **ЗАЛИШÁТИ...,** *недок.,* **ЗАЛИ́ШИТИ...,** *док. ...* При дієсловах, які мають недоконаний і доконаний вид, даються відповідно позначення: *недок. і док.:* **АБСОРБУВÁТИ...,** *недок. і док. ...*

У Словнику вміщено вказівки на синтаксичну сполучуваність дієслова. При дієсловах, які вимагають прямих і непрямих додатків, наводяться відмінкові питання: *кого, чого* (род. в.), *кому, чому* (дав. в.), *ким, чим* (ор. в.), *на кому, на чому* (місц. в.), а також *від кого — чого; до кого, до чого, з ким, з ким — чим, за кого, за чим, за що, кому про що, на кого, на що, по чому, про що, про кого — що, проти кого — чого, у кого, у що, по чому, про що, через що, що чим* і т. ін.

Необхідні доповнення дієслова підрядними реченнями відзначаються за допомогою позначки *із спол.: із спол.* щ о; *із спол.* щ о, я к, ч и *і т. ін.: із спол.* щ о б *і т. ін.*

Даються також вказівки на вживання дієслів з певною частиною мови або словом, групою слів: *з інфін., з прийм.* в (у), о б (о) *і без прийм.; з прийм.* в (у), о б, п о *і без прийм.; з оруд. в. без прийм. і з прийм.* н а д, з а, п р о *і т. ін.; у сполуч. з присл.* л е г к о, г а р н о *і т. ін.; у сполуч. зі сл.* б е р е г, о с т р і в *і т. ін.; у сполуч. зі сл.* п о ч а т о к, к і н е ц ь, к р а й *і т. ін.*

Якщо дієслово вживається без додатків, використовуються ремарки *без дод.* (без додатка), *без прям. дод.* (без прямого додатка): **АГІТУВÁТИ...** 2. *кого, що і без прям. дод. ...;* **БАЗІ́КАТИ...** *що, про що і без дод. ...;* **БОРÓТИСЯ...** 1. *з ким і без дод. ...*

Безособове вживання особового дієслова позначається ремаркою *безос.* за двома скісними рисками: **БУРЧÁТИ...** 2. Те саме, що **буркотáти** 2; // *безос.* Утворювати переливчасті звуки низького тону (при переміщенні їжі в шлунку)...

Пасивний стан дієслів розкривається в самому тлумаченні: **ДАРУВÁТИСЯ...** Пас. до **дарувáти...; ЕЛЕКТРИЗУВÁТИСЯ...** 2. *тільки недок.* Пас. до **електризувáти** 1.

Видові пари дієслів, утворених суфіксальним способом або видова співвіднесеність яких формується за допомогою переміщення наголосу, наводяться в одній статті. За вихідну береться форма недоконаного виду, а дієслово доконаного виду подається в реєстрі за алфавітом із відсиланням до відповідного дієслова недоконаного виду:

МИНÁТИ, áю, áєш, *недок.,* **МИНУ́ТИ,** нý, нéш, *док. ...*
МИНУ́ТИ *див.* **минáти.**

Дієслова з різними структурними суфіксами подаються в одній статті: **НАПИНÁТИ,** áю, áєш, *недок.,* **НАПНУ́ТИ, НАП'ЯСТИ́,** пнý, пнéш, *док., що...;* **ПЕРЕРОБЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, **ПЕРЕРÓБЛЮВАТИ,** юю, юєш, *недок.,* **ПЕРЕРОБИ́ТИ,** роблю́, рóбиш; *мн.* перерóблять; *док., що...*

2.4. Б.2. Прихована симетрія дієслівних словникових статей

При вивченні структури СУМа встановлено, що будова дієслівних словникових статей підпорядкована певній закономірності, яку вдалося подати у вигляді цілком формальної структури. Виявилося, що існує формальний механізм, або закон, який "породжує" структури граматичної семантики українського дієслова.

Для викладення суті цього явища[9] введено певні позначення. Відповідно до будови лексикографічної системи СУМа в її структурі виділено множину реєстрових одиниць (заголовних слів): $W = \{X\}$, що слугують ідентифікаторами відповідних словникових статей $V(X)$. У структурі кожної словникової статті $V(X)$ виокремлюється "ліва частина" — $\Lambda(X)$, що відповідає за опис граматичної семантики реєстрового слова X, і "права частина" — $P(X)$, де подається лексикографічне представлення лексичної семантики X. Крім цього, у лексикографічній системі СУМа визначається оператор $H: \Lambda(X) \to P(X)$, який забезпечує цілісність словникової статті та зв'язок між лексичною і граматичною семантикою (тобто між граматичною формою і лексичним значенням), що несе лексема X, а також низку інших елементів (частково заданих імпліцитно), які відображають ті чи інші елементи лексикографічного опису лексичної системи. У складі лівої частини, крім реєстрової одиниці, може фігурувати цілий реєстровий ряд, усі елементи якого мають спільну лексичну семантику. Такий принцип побудови словникової статті є визначальним для СУМа.

Наприклад, у словниковій статті з реєстровою одиницею **ЗВИВÁТИ** ліва частина

$\Lambda(X)$ = **ЗВИВÁТИ** *і рідко* **ІЗВИВÁТИ,** áю, áєш, *недок.,* **ЗВИ́ТИ,** зів'ю́, зів'є́ш *і рідко* **ІЗВИ́ТИ,** ізів'ю́, ізів'є́ш *і діал.* **ЗВИ́НУТИ** *і рідко* **ІЗВИ́НУТИ,** ну, неш, *док., перех.*

має реєстровий ряд, що складається з шести членів:

ЗВИВÁТИ; ІЗВИВÁТИ; ЗВИ́ТИ; ІЗВИ́ТИ; ЗВИ́НУТИ; ІЗВИ́НУТИ,

поєднаних спільною для всіх членів цього ряду лексичною семантикою, яка виражається спільним для них комплексом лексичних значень:

$P(X)$ = 1. Скручуючи, сплітаючи нитки, стебла і т. ін., робити, виготовляти що-небудь. *Торік бувало тут, над сим потоком, Звивала я тобі вінки барвисті* (Л. Укр., I, 1951, 102); *Гніздо звивають ластівки під дахом* (Рильський, I, 1960, 104); *Дід звивав шнурок* (Фр., VI, 1951, 180); *Кожній* [дівці] *хочеться, щоб їй дружки .. весільних пісень про-*

[9] Цей підрозділ подано відповідно до змісту та структури СУМ-11.

співали.., щоб її вильце звили (Григ., Вибр., 1959, 106); *Гей на Івана, гей на Купала Красна дівчина долі питала; Із барвіночку вінець ізвила, На чисту воду плисти пустила* (Пісні та романси.., II, 1956, 184).

2. Згортати, скручувати що-небудь у сувій, згорток, кільце. — *Що хочете тим сказати, тату? — спитала вона спокійно, звиваючи назад розсипані ноти* (Коб., I, 1956, 87); — *Буде буря! — .. На великому чорному баркасі .. справді звивали вітрила* (Коцюб., I, 1955, 389); *Порицький помалу розв'язав книжку, звинув у каблучку шнурочок* (Л. Укр., III, 1952, 749); // Загортати, закручувати в що-небудь. — *Я тобі звину в папір і в шматину* [листа], *візьмеш в ремінь, то не згубиш!* (Фр., III, 1950, 438).

3. *розм.* Закручуючи по спіралі, навколо осі, піднімати вгору. *Звиваючи куряву смерчем, промчав вихор* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 135).

4. *діал.* Завивати (волосся). *Кинулась* [панночка] *на ліжко: — Роззувай! .. А вмієш ти волосся звивати? — питає .. — Я не вмію кіс ізвивати!..* (Вовчок, I, 1955, 106).

При цьому два перші члени реєстрового ряду **(ЗВИВА́ТИ; ІЗВИВА́ТИ)** належать до недоконаного виду, а решта чотири **(ЗВИ́ТИ; ІЗВИ́ТИ; ЗВИ́НУТИ; ІЗВИ́НУТИ)** — до доконаного.

Така особливість представлення словникових статей у СУМі в сполученні з морфологічною будовою української мови веде до певної прихованої симетрії у їх структурі й підкоряється певним закономірностям. А саме: якщо розглядати тексти $A(X)$, де X пробігає множину дієслів української мови, абстрагуючись від їхнього змісту — як лінійні ланцюжки символів, то можна помітити, що у структурі цих ланцюжків виділяються певні підланцюжки. Зазначені виділення мають характер вкладень, визначених інваріантним способом так, що різні підланцюжки не перетинаються один з одним.

Відзначена закономірність будови ланцюжків $A(X)$ є такою регулярною, що дозволяє сформулювати її аксіоматично — у вигляді трьох постулатів.

Перший постулат є цілком очевидним:

Кожне українське дієслово реалізується в мові лексемою (із визначеною і зафіксованою лексичною семантикою), якій притаманні одне або два значення категорії виду.

Лексикографічне представлення належності лексеми до певного значення атрибута "ВИД" (як воно подано в СУМі) будемо називати *видовим комплексом,* або просто *комплексом,* і позначати символами C_1 та C_2.

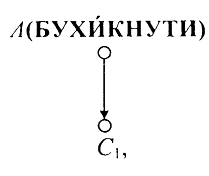
Наприклад, у словниковій статті з $A(X)$ = **БУХИ́КНУТИ,** ну, неш, *док.* ..., є всього один видовий комплекс:

C_1 = **БУХИ́КНУТИ,** ну, неш.

Таким чином, тут маємо вкладення першого рівня:

$C_1 \subset A(X) = A$ **(БУХИ́КНУТИ)**.

Цей факт подано в графічній формі:

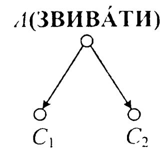
(1)

де відношення вкладення $\subset$ представлено стрілкою. Аналогічно в наведеній вище словниковій статті A**(ЗВИВА́ТИ)** наявні видові комплекси:

C_1 = **ЗВИВА́ТИ** *і рідко* **ІЗВИВА́ТИ,** а́ю, а́єш,

C_2 = **ЗВИ́ТИ,** зів'ю́, зів'є́ш *і рідко* **ІЗВИ́ТИ,** ізів'ю́, ізів'є́ш *і діал.* **ЗВИ́НУТИ** *і рідко* **ІЗВИ́НУТИ,** ну, неш.

При цьому комплекс C_1 належить недоконаному виду, а комплекс C_2 — доконаному. Цей лінгвістичний факт має таке графічне представлення:

(2)

Другий постулат:

Кожна дієслівна лексема з визначеною і зафіксованою лексичною семантикою та конкретним значенням виду може реалізуватися дієсловами, що належать не більше ніж до трьох різних словозмінних (парадигматичних) класів.

Ідентифікаторами словозмінних класів у СУМі є парадигматичні показники, якими, як правило, є набори квазіфлексій 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього часу; якщо їх виявляється недостатньо для визначення системи словозміни, то наводяться деякі інші форми — так чи інакше, але набір парадигматичних показників обирається достатнім для ідентифікації словозмінної парадигми конкретної лексеми.

Для лексикографічного представлення цих фактів уживається термін *парадигматичний блок,* або просто *блок,* який позначено символами B_{ij}, де індекс "i" відповідає номеру видового комплексу, до якого належить цей блок, і набуває значення 1, 2, а індекс "j" нумерує блоки всередині видового комплексу і набуває значення від 1 до 3.

Наприклад, у блоковій структурі словникової статті A**(ЗВИВА́ТИ)** у першому комплексі:

C_1 = **ЗВИВА́ТИ** *і рідко* **ІЗВИВА́ТИ,** а́ю, а́єш, є лише один блок:

B_{11} = **ЗВИВА́ТИ** *і рідко* **ІЗВИВА́ТИ,**

що поєднується набором парадигматичних показників "а́ю, а́єш". У другому комплексі:

C_2 = **ЗВИ́ТИ,** зів'ю́, зів'є́ш *і рідко* **ІЗВИ́ТИ,** ізів'ю́, ізів'є́ш *і діал.* **ЗВИ́НУТИ** *і рідко* **ІЗВИ́НУТИ,** ну, неш

максимально можливе число блоків — три, а саме:

B_{21} = **ЗВИ́ТИ,**

який визначається показниками "зів'ю́, зів'є́ш";

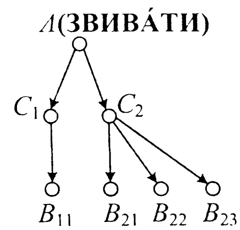
B_{22} = *і рідко* **ІЗВИ́ТИ,**

який визначається показниками "ізів'ю́, ізів'є́ш";

B_{23} = *і діал.* **ЗВИ́НУТИ** *і рідко* **ІЗВИ́НУТИ,**

який визначається показниками "ну, неш".

Графічне зображення блокової структури цієї словникової статті:

(3)

Третій постулат:

Кожна дієслівна лексема з конкретним значенням виду, визначеною належністю до конкретного словозмінного класу та визначеною і зафіксованою лексичною семантикою може реалізуватися дієсловами, які мають не більше чотирьох фонетичних варіантів (як правило, це префіксальна та коренева варіації, але трапляється і суфіксальна).

Для лексикографічного представлення цього факту вживатиметься термін *компонент.* Компоненти позначаються символами K_{ijr}, де індекс "*i*" відповідає номеру видового комплексу, до якого належить блок із номером "*j*", а індекс "*r*" пробігає значення від 1 до 4 залежно від того, скільки компонентів має розглядуваний блок.

Ефект компонентності проілюстровано на прикладі такої словникової статті:

$A(X)$ = **ЗСИХА́ТИ** *і рідко* **ІЗСИХА́ТИ,** áю, áєш, *недок.,* **ЗСО́ХНУТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХТИ,** хну, хнеш; *мин. ч.* зсох *і* зсóхнув, ла, ло; *док.* ...

Тут, очевидно, є два видові комплекси. У першому комплексі:

C_1 = **ЗСИХА́ТИ** *і рідко* **ІЗСИХА́ТИ,** áю, áєш

є лише один блок:

B_{11} = **ЗСИХА́ТИ** *і рідко* **ІЗСИХА́ТИ,**

до якого, у свою чергу, належать два компоненти:

K_{111} = **ЗСИХА́ТИ;** K_{112} = **ІЗСИХА́ТИ;**

У другому комплексі:

C_2 = **ЗСО́ХНУТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХТИ,** хну, хнеш; *мин. ч.* зсох *і* зсóхнув, ла, ло

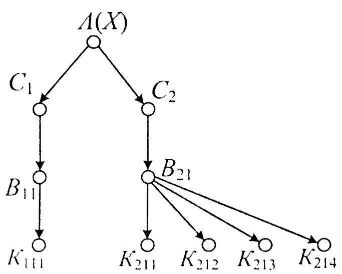
також є лише один блок:

B_{21} = **ЗСО́ХНУТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХТИ.**

Але в цьому блоці наявне максимальне число компонентів — чотири, а саме:

K_{211} = **ЗСО́ХНУТИ;** K_{212} = **ІЗСО́ХНУТИ;** K_{213} = **ЗСО́ХТИ;** K_{214} = **ІЗСО́ХТИ.**

Графічно цей факт має таке представлення:

З описаних властивостей композиції дієслівних $A(X)$ випливає висновок про існування особливої лінгвістичної закономірності в їх структурі, яка формально подається системою вкладень:

$$A(X) \supset C \supset B \supset K, \qquad (4)$$

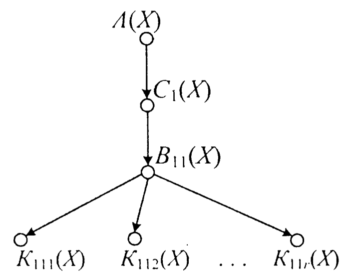
де символом C позначено сукупність видових комплексів, що належать до даного $A(X)$ (не більше 2 комплексів); символом B — сукупність парадигматичних блоків (не більше 3 блоків у кожному комплексі); K — сукупність компонентів (не більше 4 компонентів у кожному блоці). Назвемо відзначену закономірність правилом "1—2—3—4". У цьому правилі поєднуються різні за своїм характером граматичні, структурно-морфологічні та лексико-семантичні явища, які задають закон заповнення структурних елементів лівих частин дієслівних словникових статей СУМа. Правило "1—2—3—4" насправді подає певну — приховану — симетрію в будові $A(X)$, допускаючи лексикографічні структури лише цілком визначених типів. Отже, не випадково, що відзначений факт пройшов непоміченим навіть для лексикографів — авторів концепції і структури СУМа.

Оскільки будова дієслівних $A(X)$ має певну симетрію, то зрозуміло, що мусить існувати і спосіб її формалізації, на підставі якого можливе вичерпне перерахування допустимих цією симетрією лексикографічних типів $A(X)$. Для встановлення і формалізації цієї симетрії прийнято позначення.

Символом I^1 позначено множину чисел 1, 2, 3, 4:

$$i \in I^1,\ i = 1, 2, 3, 4, \qquad (5)$$

елементами якої нумеруються дієслова-компоненти, визначені третім постулатом — тобто фонетичні варіанти дієслів, котрим властиве конкретне значення словозмінних параметрів. Якщо ж застосувати разом усі три аксіоми, то будь-який з елементів множини (5) визначатиме певний видовий комплекс у такий спосіб. Фіксація числа r (r = 1, 2, 3, 4) сигналізує, що маємо дієслова, які характеризуються одним значенням атрибута "ВИД" із притаманним їм одним набором значень парадигматичних показників, а кількість фонетичних варіантів дорівнює r. Позначивши відношення вкладення стрілкою, тобто: $A \supseteq B \Rightarrow A \to B$, цей факт можна зобразити графом:

(6)

де символом $A(X)$ позначено ліву частину словникової статті з реєстровою одиницею X; $C_1(X)$ — її єдиний комплекс; $B_{11}(X)$ — єдиний блок цього комплексу та $K_{111}(X)$, $K_{112}(X)$, ... , $K_{11r}(X)$ — відповідно 1-ша, 2-га, ..., r-та компоненти зазначеного блоку, де r може набувати значення від 1 до 4.

Очевидно, що декартів добуток $I^1 \times I^1 \equiv I^2$ параметризує структури двоблокових комплексів, а $I^1 \times I^1 \times I^1 \equiv I^3$ — структури триблокових комплексів. Загалом одержуємо таку картину:

Таблиця 2.1. **Сигнатури видових комплексів**

<table>
<tr><td colspan="8">Одноблокові (I^1)</td><td colspan="8">Двоблокові (I^2)</td></tr>
<tr><td colspan="8">1</td><td colspan="2">11</td><td colspan="2">12</td><td colspan="2">13</td><td colspan="2">14</td></tr>
<tr><td colspan="8">2</td><td colspan="2">21</td><td colspan="2">22</td><td colspan="2">23</td><td colspan="2">24</td></tr>
<tr><td colspan="8">3</td><td colspan="2">31</td><td colspan="2">32</td><td colspan="2">33</td><td colspan="2">34</td></tr>
<tr><td colspan="8">4</td><td colspan="2">41</td><td colspan="2">42</td><td colspan="2">43</td><td colspan="2">44</td></tr>
<tr><td colspan="16">Триблокові (I^3)</td></tr>
<tr><td>111</td><td>112</td><td>113</td><td>114</td><td>211</td><td>212</td><td>213</td><td>214</td><td>311</td><td>312</td><td>313</td><td>314</td><td>411</td><td>412</td><td>413</td><td>414</td></tr>
<tr><td>121</td><td>122</td><td>123</td><td>124</td><td>221</td><td>222</td><td>223</td><td>224</td><td>321</td><td>322</td><td>323</td><td>324</td><td>421</td><td>422</td><td>423</td><td>424</td></tr>
<tr><td>131</td><td>132</td><td>133</td><td>134</td><td>231</td><td>232</td><td>233</td><td>234</td><td>331</td><td>332</td><td>333</td><td>334</td><td>431</td><td>432</td><td>433</td><td>434</td></tr>
<tr><td>141</td><td>142</td><td>143</td><td>144</td><td>241</td><td>242</td><td>243</td><td>244</td><td>341</td><td>342</td><td>343</td><td>344</td><td>441</td><td>442</td><td>443</td><td>444</td></tr>
</table>

У такий спосіб структура будь-якого видового комплексу представлена однією з трьох сигнатур:

$$(i),\ (i\ j),\ (i\ j\ k), \qquad (7)$$

у кожній з яких числа i, j, k незалежно пробігають множину I^1={1, 2, 3, 4}. Сигнатурі (i) відповідає граф типу (6); сигнатура ($i\,j$) представляє комплекс, який має два парадигматичні блоки, у першому з яких наявні i, а в другому — j компоненти; сигнатура ($i\ j\ k$) представляє комплекс, який має три парадигматичні блоки, у першому з яких наявні i, у другому — j, а у третьому — k компоненти. Отже, одноблокових сигнатур може бути максимум 4, двоблокових — 16, триблокових — 64. Таким чином, видовий комплекс може реалізовуватися максимум 84 різними структурами (4 + 16 + 64 = 84).

Словникова стаття, яка містить обидва видові комплекси, зображується парою (α . β), де α і β незалежно пробігають множину сигнатур (i), ($i\,j$), ($i\ j\ k$), поданих у формулі (7). Очевидно, що сигнатур типу (α . β) може бути щонайбільше 7056 (84×84), а отже, загальне число структур, які задовольняють аксіоми (1) — (3), теоретично може дорівнювати 7140 (84 + 7056). Позначимо їх через: (α) — однокомплексні сигнатури та (α . β) — двокомплексні сигнатури. Графічна інтерпретація сигнатур (α) і (α . β) очевидна.

Можна підрахувати, якими сигнатурами реалізуються дієслівні словникові статті, що містять задану кількість лексем у реєстровому ряді. Отже, максимально можливе число елементів такого ряду для однокомплексної $A(X)$ дорівнює 12 (максимум три блоки і максимум по чотири компоненти в кожному блоці). Загальний розподіл сигнатур за кількістю елементів реєстрового ряду наведено в табл. 2.2.

Таким чином, прихована симетрія дієслівних $A(X)$ приводить до того, що необмежена на перший погляд кількість структур словникових статей редукується до скінченного, причому точно визначеного цілого числа.

Побудований формалізм, структура сигнатур та їх розподіл є прямими наслідками постулатів 1—3. Самі ж ці постулати сформульовані як результат спостережень над текстами дієслівних словникових статей СУМ-11 на початку 90-х років, коли комп'ютерну базу даних Словника ще не було створено. Тоді ж постало питання: чи всі дієслівні словникові статті СУМа задовольняють ці постулати і чи не існує винятків із правила "1—2—3—4"?

Відповідь на це питання в той час одержати було дуже складно, оскільки продивитися в "ручному" режимі структури близько 41 тис. дієслівних словникових статей, розроблених у СУМ-11, нереально. Це завдання ми розв'язали лише у 2001 році на основі сформованої бази даних СУМа, що дало можливість створити інструментальний комплекс для його модернізації та проведення на ньому ряду досліджень. Зокрема, були вивчені й структури дієслівних $A(X)$ стосовно їхньої відповідності постулатам 1—3 та правилу "1—2—3—4". У результаті проведеного обчислювального експерименту над базою даних СУМа з потенційно можливих 7140 класів дієслівних $A(X)$ у СУМі реально виявлено всього 52 класи. Докладно цей експеримент описано в монографії[10]. Список експериментально встановлених класів подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.2. **Розподіл сигнатур за кількістю одиниць реєстрового ряду**

Кількість слів у реєстровому ряді комплексу	Сигнатури, через які реалізуються словникові статті з певним числом членів реєстрового ряду														Число сигнатур
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	
1	1														1
2	2	11													2
3	3	21	12	111											4
4	4	31	22	13	121	112	211								7
5	41	32	23	14	131	122	113	221	212	311					10
6	42	33	24	141	132	123	114	231	222	213	321	312	411		13
7	43	34	142	133	124	241	232	223	214	331	322	313	421	412	14
8	44	143	134	242	233	224	341	332	323	314	431	422	413		13
9	144	243	234	342	333	324	441	432	423	414					10
10	244	343	334	442	433	424									6
11	344	443	434												3
12	444														1
Разом															84

[10] *Рабулець О. Г., Сухарина Н. М., Широков В. А., Якименко К. С.* Дієслово в лексикографічній системі. — К.: Довіра, 2004. — 259 с.

Таблиця 2.3. **Структурні класи дієслів, реалізовані в СУМ-11**

Тип структури *A*(*X*) (клас)			Кількість словникових статей у класі	Кількість дієслів у класі	Приклад (представник класу)
№	Сигнатура	Кількість слів у реєстровому ряді			
1	1	1	16340	16340	**АБЕТКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок., перех.* ...
2	2	2	509	1018	**ІТИ́ (ЙТИ),** іду́ (йду), іде́ш (йдеш); *мин. ч.* іშо́в (йшов), ішла́ (йшла), ішло́ (йшло), ішли́ (йшли); *наказ. сп.* іди́ (йди); *недок.* ...
3	3	3	10	30	**ЗГЛЯ́НУТИСЯ** *і рідше* **ІЗГЛЯ́НУТИСЯ** *і* **ЗОГЛЯ́НУТИСЯ,** нуся, нешся, *док.* ...
4	4	4	10	40	**УСТРІ́НУТИ (ВСТРІ́НУТИ)** *і* **УСТРІ́ТИ (ВСТРІ́ТИ),** іну, інеш; *мин. ч.* устрінув, нула, ло *і* устрів, ріла, ло; *док., діал.* ...
5	11	2	684	1368	**БУЛЬКОТА́ТИ,** очу́, о́чеш *і* **БУЛЬКОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок.* ...
6	12	3	5	15	**РИБА́ЛИТИ,** лю, лиш, **РИБА́ЛЧИТИ** *і рідко* **РИБА́ЧИТИ,** чу, чиш, *недок.* ...
7	21	3	5	15	**ПЛИСТИ́** *і* **ПЛИВТИ́,** пливу́, пливе́ш *і* **ПЛИ́НУТИ,** ну, неш, *недок.* ...
8	22	4	5	20	**ЗАВОРКОТА́ТИ** *і* **ЗАВУРКОТА́ТИ,** кочу́, ко́чеш, **ЗАВОРКОТІ́ТИ** *і* **ЗАВУРКОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *док.* ...
9	111	3	15	45	**ПОЗАКУПО́ВУВАТИ,** ую, уєш *і розм.* **ПОЗАКУПЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш *і* **ПОЗАКУ́ПЛЮВАТИ,** юю, юєш, *док., перех.* ...
10	112	4	1	4	**КМІТИ́ТИ,** кмічу́, кміти́ш, *рідко* **КМЕТИ́ТИ,** кмечу́, кмети́ш *і* **КМІТУВА́ТИ,** *рідко* **КМЕТУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок.* ...
11	1.1	2	7564	15128	**ВИГОВО́РЮВАТИ,** юю, юєш, *недок.,* **ВИ́ГОВОРИТИ,** рю, риш, *док.* ...
12	1.2	3	218	654	**ДОСТЯГА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОСТЯГТИ́** *і* **ДОСТЯГНУ́ТИ,** стягну́, стя́гнеш; *мин. ч.* достя́г, ла́, ло́ *і* достягну́в, ла, ло; *док., заст.* ...
13	1.3	4	9	36	**ПРИЙМА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ПРИЙНЯ́ТИ,** *рідко* **ПРИНЯ́ТИ** *і діал.* **ПРИЙМИ́ТИ,** прийму́, при́ймеш, *док., перех.* ...
14	1.4	5	1	5	**СПИНА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *недок.,* **СП'ЯСТИ́СЯ** *і* **ЗІП'ЯСТИ́СЯ, ЗІПНУ́ТИСЯ, ЗІП'Я́ТИСЯ,** зіпну́ся, зіпне́шся, *док.* ...
15	1.11	3	196	588	**ЗВЕЛИ́ЧУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ЗВЕЛИ́ЧИТИ,** чу, чиш *і* **ЗВЕЛИЧА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех.* ...
16	1.12	4	9	36	**ОГЛЯДА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ОГЛЯ́НУТИ,** ну, неш *і розм.* **ОГЛЕ́ДІТИ,** *рідко* **ОГЛЯ́ДІТИ,** джу, диш, *док., перех.* ...
17	1.21	4	9	36	**ЗАСИХА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ЗАСО́ХНУТИ** *і* **ЗАСО́ХТИ,** хну, хнеш *і діал.* **ЗАСХНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.* ...
18	1.111	4	3	12	**СПЛИВА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **СПЛИСТИ́,** спливу́, спливе́ш; *мин. ч.* сплив, сплила́, ло́; *і* **СПЛИВТИ́,** ву́, ве́ш; *мин. ч.* сплив, сплйвла́, ло́; *і рідко* **СПЛИ́НУТИ,** ну, неш, *док.* ...
19	11.1	3	800	2400	**БЛАГОСЛОВЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш *і рідко* **БЛАГОСЛОВИ́ТИ,** влю́, ви́ш; *мн.* благословля́ть; *недок.,* **БЛАГОСЛОВИ́ТИ,** влю́, ви́ш; *мн.* благословля́ть; *док., перех.* ...
20	11.2	4	40	160	**ПІДТЯГА́ТИ,** а́ю, а́єш *і* **ПІДТЯ́ГУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ПІДТЯГТИ́** *і* **ПІДТЯГНУ́ТИ,** тягну́, тя́гнеш, *док., перех. і без додатка...*
21	12.1	4	2	8	**ПРИВИ́ДЖУВАТИСЯ,** уюся, уєшся, **ПРИВИДЖА́ТИСЯ,** *рідко* **ПРИВИЖА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *недок.,* **ПРИВИ́ДІТИСЯ,** джуся, дишся, *док.* ...
22	12.2	5	1	5	**РОЗКОРІ́НЮВАТИСЯ,** юється *і* **РОЗКОРЕНЯ́ТИСЯ, РОЗКОРІНЯ́ТИСЯ,** я́ється, *недок.,* **РОЗКОРЕНИ́ТИСЯ** *і* **РОЗКОРІНИ́ТИСЯ,** и́ться, *док.* ...
23	11.11	4	63	252	**СПОНУКА́ТИ,** а́ю, а́єш *і* **СПОНУ́КУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **СПОНУ́КАТИ,** аю, аєш *і рідко* **СПОНУКНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док., перех., до чого, на що, з інфін. і без додатка...*
24	11.12	5	1	5	**ВІДДИХА́ТИ,** а́ю, а́єш, *рідко* **ВІДДИ́ХУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ВІДДИ́ХАТИ,** відди́хаю, відди́хаєш *і* відди́шу, відди́шеш *і* **ВІДДИХНУ́ТИ, ВІДІТХНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.* ...
25	11.21	5	3	15	**СТРІЧА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся *і рідко* **СТРІВА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *недок.,* **СТРІ́НУТИСЯ** *і* **СТРІ́ТИСЯ,** стрі́нуся, стрі́нешся, *діал.* **СТРІ́ТИТИСЯ,** стрі́чуся, стрі́тишся, *док.* ...
26	12.11	5	3	15	**ПРОУ́ЧУВАТИ,** ую, уєш *і* **ПРОВЧА́ТИ** *і рідко* **ПРОУЧА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ПРОВЧИ́ТИ,** чу́, чи́ш *і рідко* **ПРОУЧИ́ТИ,** учу́, у́чиш, *док., перех.* ...
27	11.111	5	2	10	**НАКУПО́ВУВАТИ,** ую, уєш *і* **НАКУПА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **НАКУПИ́ТИ,** куплю́, ку́пиш; *мн.* наку́плять; **НАКУПУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *розм.,* **НАКУПЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *док., перех.* ...
28	111.1	4	12	48	**ОБ'ЇЖДЖА́ТИ**[2], а́ю, а́єш *і* **ОБ'ЇЗДИ́ТИ,** їжджу́, їзди́ш *і рідко* **ОБ'ЇЖДЖУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ОБ'ЇЗДИТИ,** їжджу, їздиш, *док., перех.* ...
29	112.2	6	1	6	**ЗЛА́ЗИТИ**[1], зла́жу, зла́зиш *і рідко* **ІЗЛА́ЗИТИ,** ла́жу, ла́зиш *і* **ЗЛІЗА́ТИ** *і рідко* **ІЗЛІЗА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ЗЛІ́ЗТИ** *і рідко* **ІЗЛІ́ЗТИ,** зу, зеш; *мин. ч.* зліз *і рідко* ізліз, ла, ло; *док.* ...
30	111.11	5	5	25	**ЗАСТИЛА́ТИ,** а́ю, а́єш *і* **ЗАСТЕЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш *і рідко* **ЗАСТЕ́ЛЮВАТИ,** юю, юєш, *недок.,* **ЗАСЛА́ТИ,** стелю́, сте́леш *і* **ЗАСТЕЛИ́ТИ,** стелю́, сте́лиш, *док., перех.* ...

Закінчення таблиці 2.3.

Тип структури $\Lambda(X)$ (клас)			Кількість словникових статей у класі	Кількість дієслів у класі	Приклад (представник класу)
№	Сигнатура	Кількість слів у реєстровому ряді			
31	2.1	3	54	162	**ПОМО́ВЧУВАТИ** *і рідко* **ПОМО́ВКУВАТИ,** ую, уєш, *недок., розм.,* **ПОМО́ВЧАТИ,** чу, чиш, *док.* ...
32	2.2	4	512	2048	**ВБАЧА́ТИ (УБАЧА́ТИ),** а́ю, а́єш, *недок.,* **ВБА́ЧИТИ (УБА́ЧИТИ),** чу, чиш, *док.* ...
33	2.3	5	4	20	**УРИВА́ТИ[1] (ВРИВА́ТИ),** а́ю, а́єш, *недок.,* **УВІРВА́ТИ (ВВІРВА́ТИ)** *і* **УРВА́ТИ,** ву́, ве́ш, *док., перех.* ...
34	2.4	6	26	156	**ЗСИХА́ТИ** *і рідко* **ІЗСИХА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ЗСО́ХНУТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ** *і рідко* **ІЗСО́ХТИ,** хну, хнеш; *мин. ч.* зсох *і* зсо́хнув, ла, ло; *док.* ...
35	2.11	4	31	124	**СПЛЕ́СКУВАТИ** *і* **СПЛІ́СКУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **СПЛЕСНУ́ТИ,** ну́, не́ш *і рідко* **СПЛЕСКА́ТИ,** сплещу́, сплє́щеш, *док.* ...
36	2.12	5	1	5	**ЗГНИВА́ТИ** *і рідше* **ЗОГНИВА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ЗГНИ́ТИ,** згнию́, згниє́ш *і рідше* **ЗІГНИ́ТИ** *і* **ЗОГНИ́ТИ,** ию́, иє́ш, *док.* ...
37	2.21	5	1	5	**ЗШТО́ВХУВАТИ** *і* **ЗІШТО́ВХУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ЗШТОВХНУ́ТИ** *і* **ЗІШТОВХНУ́ТИ,** ну́, не́ш *і розм.* **ЗШТОВХА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех.* ...
38	2.22	6	8	48	**ВГЛЯДА́ТИСЯ (УГЛЯДА́ТИСЯ),** а́юся, а́єшся, *недок.,* **ВГЛЕ́ДІТИСЯ (УГЛЕ́ДІТИСЯ),** джуся, дишся *і* **ВГЛЯДІ́ТИСЯ (УГЛЯДІ́ТИСЯ),** джу́ся, ди́шся, *док.* ...
39	2.33	8	2	16	**ВПИХА́ТИ (УПИХА́ТИ),** а́ю, а́єш, *недок.,* **ВПХНУ́ТИ (УВІПХНУ́ТИ, УПХНУ́ТИ),** ну́, не́ш *і* **ВПХА́ТИ (УВІПХА́ТИ, УПХА́ТИ),** а́ю, а́єш, *док., перех.* ...
40	2.42	8	2	16	**УПЛИВА́ТИ[1] (ВПЛИВА́ТИ),** а́ю, а́єш, *недок.,* **УПЛИВТИ́ (ВПЛИВТИ́)** *і* **УПЛИСТИ́ (ВПЛИСТИ́),** иву́, иве́ш; *мин. ч.* упли́в, упливла́, ло́ *і* упли́в, уплила́, ло́; *і рідко* **УПЛИ́НУТИ (ВПЛИ́НУТИ),** ну, неш, *док.* ...
41	2.112	6	2	12	**ЗВИВА́ТИ** *і рідко* **ІЗВИВА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ЗВИ́ТИ,** зів'ю́, зів'є́ш *і рідко* **ІЗВИ́ТИ,** ізів'ю́, ізів'є́ш *і діал.* **ЗВИ́НУТИ** *і рідко* **ІЗВИ́НУТИ,** ну, неш, *док., перех.* ...
42	21.1	4	3	12	**ПІДСЛУ́ХУВАТИ** *і* **ПІДСЛУХО́ВУВАТИ,** ую, уєш, **ПІДСЛУХА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ПІДСЛУ́ХАТИ,** аю, аєш, *док., перех. і без додатка...*
43	21.2	5	3	15	**ВРІ́ЗУВАТИ[1] (УРІ́ЗУВАТИ),** ую, уєш *і* **ВРІЗА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ВРІ́ЗАТИ (УРІ́ЗАТИ),** врі́жу, врі́жеш, *док.* ...
44	22.2	6	55	330	**ВГЛИ́БЛЮВАТИ (УГЛИ́БЛЮВАТИ),** юю, юєш *і* **ВГЛИБЛЯ́ТИ (УГЛИБЛЯ́ТИ),** я́ю, я́єш, *недок.,* **ВГЛИ́БИТИ (УГЛИ́БИТИ),** вглиблю́, вгли́биш; *мн.* вгли́блять; *док., перех., рідко...*
45	22.4	8	4	32	**ВГАНЯ́ТИСЯ[1] (УГАНЯ́ТИСЯ),** я́юся, я́єшся *і рідко* **ВГО́НИТИСЯ (УГО́НИТИСЯ),** нюся, нишся, *недок.,* **ВВІГНА́ТИСЯ (УВІГНА́ТИСЯ)** *і рідше* **ВГНА́ТИСЯ (УГНА́ТИСЯ),** вжену́ся, вжене́шся, *док.* ...
46	222.2	8	1	8	**ВСЛУХА́ТИСЯ (УСЛУХА́ТИСЯ),** а́юся, а́єшся, **ВСЛУ́ХУВАТИСЯ (УСЛУ́ХУВАТИСЯ),** уюся, уєшся *і рідко* **ВСЛУХО́ВУВАТИСЯ (УСЛУХО́ВУВАТИСЯ),** уюся, уєшся, *недок.,* **ВСЛУ́ХАТИСЯ (УСЛУ́ХАТИСЯ),** аюся, аєшся, *док., у що і без додатка...*
47	212.111	8	1	8	**ПРОВО́ДИТИ, ПРОВА́ДИТИ,** джу, диш, **ПРОВОДЖА́ТИ,** а́ю, а́єш, *рідко* **ПРОВО́ДЖУВАТИ** *і* **ПРОВА́ДЖУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ПРОВЕСТИ́,** еду́, еде́ш; *мин. ч.* провів, вела́, ло́, *рідко* **ПРОВОДИ́ТИ,** воджу́, во́диш *і діал.* **ПРОВА́ДИТИ,** джу, диш, *док.* ...
48	3.3	6	1	6	**ЗШКРІБА́ТИ, ЗІШКРІБА́ТИ** *і* **ЗСКРІБА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ЗШКРЕБТИ́, ЗІШКРЕБТИ́** *і* **ЗСКРЕБТИ́,** бу́, бе́ш, *док., перех., розм.* ...
49	3.11	5	2	10	**ПЕРЕПЛІ́СКУВАТИ, ПЕРЕПЛЕ́СКУВАТИ** *і* **ПЕРЕПЛЮ́СКУВАТИ,** ую, уєш, *недок.,* **ПЕРЕПЛЕСНУ́ТИ,** ну́, не́ш *і* **ПЕРЕПЛЮ́СНУТИ,** ну, неш, *док., перех., через що...*
50	4.2	6	1	6	**ВХО́ДИТИ** *і* **ВВІХО́ДИТИ (УХО́ДИТИ, УВІХО́ДИТИ),** джу, диш, *недок.,* **ВВІЙТИ́ (УВІЙТИ́),** увійду́, увійде́ш, *док.* ...
51	4.4	8	1	8	**ВТОВКМА́ЧУВАТИ (УТОВКМА́ЧУВАТИ)** *і* **ВТОКМА́ЧУВАТИ (УТОКМА́ЧУВАТИ),** ую, уєш, *недок.,* **ВТОВКМА́ЧИТИ (УТОВКМА́ЧИТИ)** *і* **ВТОКМА́ЧИТИ (УТОКМА́ЧИТИ),** чу, чиш, *док., перех., розм.* ...
52	4.22	8	2	16	**УДОВОЛЬНЯ́ТИ (ВДОВОЛЬНЯ́ТИ)** *і заст.* **УДОВОЛЯ́ТИ (ВДОВОЛЯ́ТИ),** я́ю, я́єш, *недок.,* **УДОВОЛЬНИ́ТИ (ВДОВОЛЬНИ́ТИ),** ню́, ни́ш, *заст.* **УДОВОЛИ́ТИ (ВДОВОЛИ́ТИ),** лю́, ли́ш, *док.* ...
Всього			27243	41402	

Не здійснюючи докладного лінгвістичного аналізу викладеної моделі, зробимо декілька зауважень.

По-перше, модель, очевидно, визначає певну класифікацію на множині українських дієслів. Справді, якщо позначити одержані класи дієслів, марковані поданими в табл. 2.3 сигнатурами, через λ_1, λ_2, ..., λ_{52}, а множини дієслів, що належать до відповідного класу, — через $q(\lambda_1)$, $q(\lambda_2)$, ..., $q(\lambda_{52})$, то зрозуміло, що:

$$q(\lambda_i) \cap q(\lambda_j) = \varnothing \text{ при } i \neq j, \quad (8)$$

тобто будь-яке з дієслів може належати одному і тільки одному з наведених у табл. 2.3 класів[11].

Це означає, що одержана класифікація є коректною. Разом з тим вона досить точна — показово, що з неї не знайшлося жодного винятку на масиві близько 41 тис. дієслівних лексем. Більше того, ця класифікація не дає хиб і на масиві нового — 20-томного варіанта СУМа, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, який на момент написання цього тексту налічував понад 48 тис. дієслів. Отже, можна стверджувати, що отримана класифікація охоплює всі факти з класу "українське дієслово" і репрезентує певний об'єктивний закон для української мови, а не лише для конкретного, хоч і великого, Словника.

2.4. В. ПРИКМЕТНИКИ

Прикметники подано в Словнику у формі називного відмінка однини чоловічого роду, потім наведено закінчення жіночого і середнього роду: **БІ́ЛИЙ**, а, е...; **ДОЧЧИ́Н**, а́, е́...; **ПІ́ЗНІЙ**, я, є...

Невідмінювані прикметники супроводжуються позначкою *невідм.*: **БЕЖ**, *прикм., невідм.* Те саме, що **бе́жевий.**

Якщо прикметник має коротку форму, вона наводиться після повної: **ЗЕЛЕ́НИЙ**, *поет.* **ЗЕ́ЛЕН...**; **ЛА́ДНИЙ**[2], **ЛА́ДЕН...**; **РА́ДИЙ**, *рідше* **РАД...**

Вищий ступінь порівняння прикметників, утворений від іншої основи або зі зміною приголосних основи, наводиться як додаткова форма при відповідних прикметниках звичайного ступеня: **ГА́РНИЙ...**, *вищ. ст.* **кра́щий** *і* **лі́пший**, *рідко* **гарні́ший...** Такі додаткові форми внесено в реєстр за алфавітом і з відсиланням до основної форми: **КРА́ЩИЙ...** Вищ. ст. до **га́рний** 1—5, **до́брий** 1—6, 8 і **хоро́ший**; лі́пший... До таких слів наведено також форми найвищого ступеня порівняння: **НАЙКРА́ЩИЙ...** Найвищ. ст. до **га́рний** 1—5, **до́брий** 1—6, 8 і **хоро́ший**; найлі́пший...; **ЯК-НАЙКРА́ЩИЙ...** Найвищ. ст. до **га́рний** 1—5, **до́брий** 1—6, 8 і **хоро́ший...**; **ЩОНАЙКРА́ЩИЙ...** Найвищ. ст. до **га́рний** 1—5, **до́брий** 1—6, 8 і **хоро́ший...**

Субстантивовані прикметники подаються або у вихідній прикметниковій статті окремим значенням чи відтінком із позначкою *у знач. ім.*: **БАГА́ТИЙ**, а, е. 1. ... // *у знач. ім.* **бага́тий**, того, *ч.* Те саме, що **бага́ч...**; або іменниковою статтею: **АЛЬБАТРО́СОВІ**, вих, *мн.* Родина морських птахів ряду буревісникоподібних...

2.4. Г. ЗАЙМЕННИКИ

При займенниках після граматичних форм ставиться позначка *займ.*, зазначається розряд. При займенниках іменникового і числівникового відмінювання подається форма родового відмінка однини: **ВИ**, вас, *займ. особ.* ...; **ХТО-НЕ́БУДЬ**, кого-не́будь, *займ. неознач.* ...; при займенниках прикметникового відмінювання наводяться закінчення жіночого та середнього роду: **ВСЯ́КИЙ (УСЯ́КИЙ)**, а, е, *займ. означ.* ...; **СВІЙ**, своя́, своє́, *займ. присв.* ...

У разі наявності у займенників варіантних форм і специфічних парадигм відмінювання подаються також форми інших відмінків, чисел і родів: **НІЩО́**, нічо́го, нічо́му, нічи́м *(з прийм.* н і в і д ч о г о, н і з ч и м, н і п о ч о м у *і т. ін.).* 1. *займ. запереч.* ... **САМ**, *рідше* **САМИ́Й**, сама́, само́ *і* сам́е; *мн.* самі́; *займ. означ.* ...; **ХТО**[1], кого́, кому́, кого́, ким, на ко́му, біля ко́го, *займ.* ...

2.4. Ґ. ЧИСЛІВНИКИ

Кількісні числівники — власне кількісні, збірні та неозначено-кількісні числівники — подаються з відмінковими закінченнями, родовими формами (там, де вони є) і в разі потреби — із формами числа, а також супроводжуються позначками *числ. кільк., числ. неознач.-кільк., числ. кільк. збірн.*: **ДЕ́В'ЯТЬ**, ти́ *і* тьо́х, *числ. кільк.* ...; **ДЕ́КІЛЬКА**, кох *і* ко́х, *числ. неознач.-кільк.* ...; **ОБИ́ДВА**, обо́х, *ч. і с.*, **ОБИ́ДВІ**, обо́х, *ж.*, *числ. кільк. збірн.* ...

Порядкові числівники подаються в Словнику у формі називного відмінка однини чоловічого роду, потім наводяться закінчення жіночого і середнього роду: **ДЕСЯ́ТИЙ**, а, е...; **ТРЬОХТИ́СЯЧНИЙ**, а, е...

2.4. Д. ПРИСЛІВНИКИ

Прислівники супроводжуються позначками *присл.* або *у знач. присл.*: **АБИКОЛИ**, *присл.* ...; **ВНИЗУ́ (УНИЗУ́)**, *присл.* ...; **ПО-ХОРО́ШОМУ**, *присл.* ... Якісні відприкметникові й віддієприкметникові прислівники на **-о, -е** подаються з відсиланням до твірного слова за формулою "Присл. до...": **АРГУМЕНТО́ВАНО.** Присл. до **аргументо́ваний...**; **ЛІ́ПШЕ.** 1. Присл. до **лі́пший...**

Вищий ступінь порівняння прислівників, утворений від іншої основи або зі зміною приголосних основи, наводиться як додаткова форма при відповідних прислівниках звичайного ступеня: **БЛИ́ЗЬКО.** 1. Присл. до **близьки́й** 6; *вищ. ст.* **бли́жче...** Такі додаткові форми вносяться в реєстр за алфавітом і відсиланням до основної форми: **БЛИ́ЖЧЕ**, *присл.* Вищ. ст. до **бли́зько...** До таких слів наводяться також форми найвищого ступеня порівняння: **НАЙБЛИ́ЖЧЕ.** Присл. до **найбли́жчий...**; **ЩОНАЙБЛИ́ЖЧЕ**, *підсил.* Присл. до **щонайбли́жчий...**; **ЯК-НАЙБЛИ́ЖЧЕ**, *підсил.* Присл. до **якнайбли́жчий...**

2.4. Е. ПРИЙМЕННИКИ

Прийменники супроводжуються позначками *прийм.* або *у знач. прийм.* Біля них наводяться відповідні відмінки: **ВНА́СЛІДОК (УНА́СЛІДОК)**, *прийм., з род. в.* ...; **НАД**, *рідко* **НА́ДІ, НА́ДО**, *прийм., із знах. і оруд. в.* ...; **ВСЕРЕ́ДИНІ (УСЕРЕ́ДИНІ)...** 2. *у знач. прийм., з род. в.* ...

Для більшості первинних багатозначних прийменників подано формулу "Сполучення з + **реєстровий прийменник** + виражають:" та здійснено поділ на рубрики, що описують реєстровий прийменник за типом функціонально-семантичних відношень — просторових, часових, кількісних, об'єктних, порівняльних та ін. Кожна рубрика складається з підрубрик, виділених літерами українського алфавіту а), б) і т. д. для конкретизації, уточнення або деталізованого опису вживання. Наприклад:

[11] Класифікаційною для дієслів, зрозуміло, є й повна множина із 7140 класів із сигнатурами (α) і (α . β).

В^{2} **(У),** *рідко* **УВ** — *із знах., місц. і род. в.; ц.-с., уроч.* **ВО,** *рідко* **ВВІ (УВІ), ВІ** — *із знах. і місц. в.; прийм.* Сполучення з **в (у)** виражають:

Просторові відношення

1. *із знах. і місц. в.* Уживається на позначення предмета, місця, простору: а) всередину якого, куди спрямована дія *(знах. в.)...;* б) у якому, де відбувається дія чи хто-, що-небудь міститься, перебуває *(місц. в.)...*

Об'єктні відношення

6. *із знах. і місц. в.* Уживається на позначення дії: а) до якої хто-небудь долучається, втручається *(знах. в.)...;* б) у якій хто-небудь бере участь *(місц. в.)...*

Якщо прийменник має одне або декілька значень і переважно виражає функціонально-семантичні відношення, що належать до одного типу, поділ на частини із зазначенням типу семантичних відношень не подається: **З-ПО́ЗА,** *прийм., з род. в.* Уживається при вказуванні на предмет, із протилежного або зворотного боку якого спрямовано рух, дію...

2.4. Є. СПОЛУЧНИКИ

Сполучники супроводжуються позначками *спол.* або *у знач. спол.*, до яких звичайно додається назва їх відповідного семантичного розряду: **АБИ́,** *спол.* 1. *умовний...* 2. *мети...* 3. *з'ясувальний...* 4. *допустовий...;* **БО**^{1}**,** *спол. причиновий...;* **А**^{2}**,** *спол.* ... V. *єднальний...*

Складені й парні сполучники, до складу яких входять іменники, подаються при першому своєму складнику або при слові, яке містить основне семантичне навантаження; **ЗАВДЯКИ́...** ○ **(1) Завдяки́ тому́, що,** *у знач. спол.* ...; **ЧАС...** ○ **З то́го ча́су, як** *у знач. спол.* ...; **ЯК**^{3}**...** ○ **Як..., так [і]...,** *у знач. спол.* ...

Якщо значення сполучника стосуються різних розрядів і в межах одного розряду виділяється кілька значень, то вводиться додаткова нумерація римськими цифрами. При цьому в межах одного розряду проводиться нумерація арабськими цифрами: **А**^{2}**,** *спол.* І. *протиставний.* 1. Поєднує речення, протиставні одне одному за змістом; але, проте, навпаки, та... 2. Поєднує речення або члени речення, не відповідні одне одному змістом, причому зміст другого суперечить сподіваному змістові, що випливає з першого; але, проте, однак, та... 3. Поєднує протилежні за змістом речення або члени речення, що мають відтінок допустовості; проте, однак, все-таки... ІІІ. *приєднувальний.* 1. Приєднує нові речення або члени речення при послідовному викладі думок, описі ряду предметів чи явищ...

2.4. Ж. ЧАСТКИ

Частки супроводжуються позначками *част.* або *у знач. част.*, до яких звичайно додається назва відповідного семантичного розряду: **ЖЕ**^{1}**,** *(після голосних)* **Ж,** *част. підсил.* ...; **ПРО́СТО...** 3. *у знач. підсил. част.* ...4. *у знач. обмеж.-виділ. част.* ...

2.4. З. ВИГУКИ

Вигуки супроводжуються позначками *виг.* або *у знач. виг.:* **АХ,** *виг.* ...; **БУХ,** *виг.* ...; **ГЕ́ТЬТЕ,** *виг.* ...; **ДМУХ,** *виг.* ...; **КАРАУ́Л...** 2. *у знач. виг.* ...

2.5. Подання словосполучень

У структурі словникових статей СУМ-20 виділяється зона усталених словосполучень, що наводиться після характеристик лексичних значень слова. Ця зона складається з чотирьох типів одиниць, поданих з абзацу в такій послідовності: 1) стійкі словосполучення; 2) словосполучення — еквіваленти слова; 3) термінологічні словосполучення; 4) фразеологічні одиниці. Для трьох останніх типів словосполучень використовуються відповідні позначення: кружечок (○), трикутник (△), ромб (◊).

Перша група представлена у СУМ-20 стійкими словосполученнями, тобто усталеними у своєму лексичному поєднанні зворотами, які складаються в основному зі слів у їх власних значеннях і відтворюються у процесі спілкування як неподільні мовні одиниці, в яких можлива незначна десемантизація одного з компонентів. Наприклад: **Гру́ба ї́жа** — проста, важка для травлення їжа...; **За алфаві́том** — за алфавітним порядком літер, прийнятим у мові...; **Кишенько́ві гро́ші** — гроші на дрібні витрати...

Друга група словосполучень — еквіваленти слова — своєрідні перифрастичні словосполучення, рівнозначні слову, які є цілісними усталеними відтворюваними одиницями, що прирівнюються до лексико-граматичних класів слів (частин мови) із властивими для них лексичними значеннями без десемантизації компонентів. При еквівалентах слова обов'язково подана ремарка з найменуванням частини мови, у значенні якої вони виступають. Наприклад: ○ **Бі́льше (більш) то́го, що...,** *у знач. присл.* — скоріше, швидше, ймовірніше...; ○ **До безме́жжя,** *у знач. присл.* — безмежно, безкінечно...; ○ **Надава́ти допомо́гу,** *у знач. дієсл.* — допомагати...

Третю групу формують термінологічні словосполучення, які стосуються різних галузей знань і є елементами відповідних галузевих терміносистем. Наприклад: △ **Анафілакти́чний шок** — тяжкий патологічний стан організму, спричинений алергією на повторне введення чужорідних білків, сироваток, медикаментів і т. ін. ...; △ **Ерати́чні валуни́,** *геол.* — перенесені льодовиком на велику відстань валуни, які складаються перев. із порід, відсутніх у місцях їх відкладення...

До четвертої групи словосполучень належать фразеологічні одиниці — усталені за складом і структурою лексично неподільні словосполучення, що виражають цілісне специфічне фразеологічне значення, яке не є сумою значень його компонентів, а виникає на основі їх переосмислення переважно завдяки метафоричним і метонімічним процесам. Наприклад: ◊ **Ви́соко нести́ся** — поводитися зарозуміло, погордливо, зверхньо, зневажливо ставлячись до інших...; ◊ **Підво́дне камі́ння** — прихована небезпека, перешкода при досягненні мети...

Усі розроблені словосполучення отримують у словниковій статті наскрізну нумерацію[12]. Розроблення всіх типів словосполучень подається в словниковій статті після всіх значень слова і становить самостійний розділ словникової статті. Вибір опорного компонента, біля якого наведено

[12] У Передмові фразеологізми наводяться без нумерації, оскільки в процесі роботи над Словником вона буде змінюватися.

повну лексикографічну характеристику словосполучень, здійснюється у СУМ-20 за формально-граматичним критерієм, тобто встановленням незалежного у граматичному плані компонента, який керує всіма іншими складниками. У статтях, реєстровим словом яких є інші повнозначні складники такого словосполучення, подаються відсилання на опорне слово. Наприклад, термінологічне словосполучення △ **Варикóзне розши́рення вен** подано у статті **РОЗШИ́РЕННЯ**, а у статтях **ВАРИКÓЗНИЙ** і **ВÉНА** наведено лише відсилання за допомогою *див.*: △ **Варикóзне розши́рення вен** *див.* **розши́рення;** ◊ **Кру́то замі́с мі́сити** фіксується при реєстровому слові **МІ́СИТИ**, а в статтях **КРУ́ТО, ЗАМІ́С** наведено лише відсилання.

Усі словосполучення подані у вихідній реєстровій формі. Установлення вихідної форми фразеологічних одиниць залежить від їх співвіднесеності з відповідними частинами мови, що зумовлює визначення опорного компонента. У реєстрі фразеологізми зі змінюваними опорними компонентами фіксуються у прийнятій для словників формі. Так, субстантивні (іменні) фразеологічні одиниці, вживані в однині, подаються у називному відмінку однини (◊ **Бі́ла ворóна...**), а вживані лише в множині — у називному відмінку множини (◊ **А́вгієві стáйні...**). Ад'єктивні (прикметникові) одиниці зі змінними формами прикметникових (дієприкметникових) компонентів — у формі чоловічого роду однини (◊ **Нечи́стий на ру́ку...**), крім тих, які вживаються у множині й відповідно наводяться у називному відмінку множини (◊ **Одни́м ми́ром мáзані...**). Фразеологізми з незмінними формами подаються у своїй єдиній парадигмі (**ПРÓБА...** ◊ **Висóкої прóби...; ВОДÁ...** ◊ **Чи́стої [чисті́сінької] води́...**).

Дієслівні фразеологізми, які вживаються в особових формах, наводяться переважно в інфінітиві, наприклад: ◊ **Зарáти (зари́ти) нóсом** *(рідко* **зубáми).** Дієслівні за формою фразеологізми, які вживаються лише у незмінній формі, подаються не в інфінітиві, а у формі, зафіксованій у фразеологізмі, наприклад: ◊ **[І] чéрез губу́ не плю́не** — дуже гордовитий, зарозумілий...

Дієприслівникові форми дієслівних фразеологічних одиниць у реєстрових фразеологізмах не наводяться, а можуть подаватися в ілюстраціях. Це не стосується фразеологізмів із формою дієприслівника, у яких розвинулося додаткове семантичне значення. Наприклад, поряд із дієслівним фразеологічним зворотом ◊ **Не покладáти рук** — працювати дуже важко, завзято... виділяється як самостійна фразеологічна одиниця ◊ **Не покладáючи рук** — невтомно, сумлінно, з великим завзяттям, ентузіазмом...

Дієприкметникові форми дієслівних фразеологізмів фіксуються у СУМ-20 як самостійні окремі одиниці у відповідній для них вихідній формі, з можливими предикативними формами на **-но, -то:** ◊ **Ви́ведений з лáду** — зіпсований, непридатний для використання, роботи; поламаний, понівечений...

СУМ-20 відбиває таку специфічну ознаку усталених словосполучень (переважно фразеологічних одиниць), як варіантність їхніх компонентів, тобто їх здатність до видозміни: заміни їх іншими формами, лексемами і т. ін. при збереженні семантики та лексико-граматичної характеристики. Такі варіанти фіксуються в круглих дужках (...) біля основного, інваріантного, компонента, наприклад: ◊ **Впіймáти (піймáти) ґáву (ворóну)...;** ○ **З усíєю (вели́кою, глибóкою** *і т. ін.)* **перекóнливістю...**

СУМ-20 фіксує всі можливі типові варіанти словосполучень: фонетичні, що випливають зі зміни звукового складу; формальні, які стосуються зміни форми компонента; морфологічні, що відбивають специфіку будови компонента; найпоширеніші в мові лексичні варіанти, пов'язані із заміною компонентів іншими лексемами. Наприклад: ◊ **Впадáти** *(рідше* **пáдати) / впáсти в óко (в óчі, у ві́чі)...;** ◊ **Диви́тися (поглядáти) згори́ (звéрху) вниз (звисокá, звéрхньо)...;** ◊ **Ітú / піти́ до рук (у ру́ки,** *рідко* **у ру́ку)...;** ◊ **Перетягáти (перетя́гувати) / перетягти́ (перетягну́ти) на стóрону (на бік)...;** ◊ **Про (на) вся́кий (вся́к) ви́падок...;** ◊ **Халі́ф (калі́ф) на час (на годи́ну)...**

Фонетичні варіанти префіксальних, прийменникових та сполучникових компонентів, таких, як **у — в, і — й, з — із — зі, від — од,** у реєстрових фразеологічних одиницях не наводяться, а фіксуються лише в ілюстраціях, хоч у реєстрових словах вони зазначаються, наприклад: **ВБГА́ТИ (УБГА́ТИ)** *і* **ВВІБГА́ТИ (УВІБГА́ТИ)...** ◊ **Вбгáти в гóлову** *що* — усвідомити, сприйняти, засвоїти, зрозуміти або запам'ятати що-небудь. — *Це для вас в житті небезпечна річ, — сказала Караласва, не примічаючи, що перекручує йменни, котрі вона не могла собі вбгати в старечу голову ніяким робом* (І. Нечуй-Левицький); *Хома ніяк не міг убгати в голову думку, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші* (М. Коцюбинський); **ІТИ́ (ЙТИ)...** ◊ **Іти́ / піти́ до рук (у ру́ки,** *рідко* **у ру́ку)** *кому* — легко діставатися, здійснюватися і т. ін. — *На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей сліпий дід* (Ю. Яновський); [Н е ч и п о р е н к о:] *Фортунить вам, Марі́є Кирилівно, просто інший раз аж не віриться. Кожна справа ніби сама в руки вам іде* (О. Левада); *...Наука в Остапа Тура Гнатові Яворському пішла в руку* (С. Чорнобривець).

У СУМ-20 відбито також факультативні варіанти компонентів — такі, які не є обов'язковими, через що фразеологізм функціонує в мовленні з ними або без них. Вони виділяються у реєстровій фразеологічній одиниці квадратними дужками [...], наприклад: ◊ **[Від слóва] до слóва...;** ◊ **І [в сні] не сни́ться / не присни́ться...**

В одному фразеологізмі можуть поєднуватися кілька варіантів, які позначаються квадратними або круглими дужками, наприклад: ◊ **[Аж** *(рідко* **бі́лий)] світ кру́титься (вéрнеться, макі́триться, колихáється, ідé) / закрути́вся (завертíвся, замакі́трився, заколихáвся, пішóв) óбертом (перéкидом, перéкидьки, хóдором** *і т. ін.)* **[в очáх (пéред очи́ма)]...;** ◊ **[І (ні, ані́)] копі́йки [злáманої (мі́дної, щербáтої)] (шéляга) немá (немáє, не булó) за душéю...**

У дієслівних фразеологізмах, які функціонують із довільним порядком компонентів, як правило, на перше місце в реєстровій фразеологічній одиниці ставиться дієслівний компонент, наприклад: ◊ **Гри́зти / прогри́зти гóлову...** при можливому ◊ **Гóлову гри́зти / прогри́зти...**

Адвербіальні (прислівникові) та вигукові фразеологізми у вихідній формі подаються у своїй єдиній парадигмі, наприклад: ◊ **Куди́ твоє́** *(рідше* **вáше) ді́ло...;** ◊ **Під злу ру́ку...;** ◊ **[Та] що там...;** ◊ **Як (мов, ні́би** *і т. ін.)* **у раю́...**

У реєстрових словосполученнях, особливо у фразеологічних, вживаються кутові дужки <...>. Вони використовуються у випадках, коли:

а) лексичний варіант компонента має інше число, рід, відмінок і т. ін., що веде до зміни інших компонентів, наприклад: ◊ **Будь здоро́в (здоро́вий, здорове́нький) <Бу́дьте здоро́ві (здорове́нькі)>…; ◊ Поро́жня душа́ <Поро́жнє се́рце>…; Саніта́рна маши́на <Саніта́рний автобус>…**

б) простежуються незначні зміни варіантних компонентів словосполучень, наприклад: ◊ **Неха́й по то́му бу́де <Та й будь по то́му> <Так то́му й бу́ти>…**

в) наявне паралельне функціонування фразеологізмів як у заперечній, так і в стверджувальній формі, наприклад: ◊ **І зу́би ви́збираєш <І зубів не ви́збираєш>…; На по́вному (на по́внім) ходу́ <По́вним хо́дом>…**

г) існує інверсійний порядок уживання компонентів, наприклад: ◊ **І так і сяк <І сяк і так>…; ◊ Ні з то́го ні з сьо́го <Ні з сьо́го ні з то́го>…**

Важливим питанням оформлення реєстрової фразеологічної одиниці є встановлення її меж. Зокрема, до складу реєстрових фразеологізмів не вносяться так звані супровідні слова, які є їх обов'язковим оточенням. Вони зберігають своє лексичне значення, через що залишаються поза реєстровою одиницею, наприклад: ◊ **У хвості:** а) *(чого і без дод., зі сл.* с т а в а т и, с т а т и *і т. ін.)* у кінці чогось, позаду всіх. *Отож Віталій .. став у хвості досить довгої черги* (І. Муратов)…; б) *(зі сл.* б у т и, о п и н и т и с я *і т. ін.)* серед відсталих, серед останніх. *Хочеш бути серед перших — учись, інакше опинишся у хвості, відстанеш від бурхливого, щодень цікавішого життя* (із журн.)…; ◊ **Як свої́ (своїх) п'ять па́льців,** *зі сл.* з н а т и, в и в ч и т и *і т. ін.* — дуже добре, досконало. *Знаю я вже їх* [селян] *як свої п'ять пальців* (В. Винниченко)…

2.6. Лексика і фразеологія Святого Письма

Однією із засад укладання СУМ-20 є максимально повне представлення лексики та фразеології Святого Письма. Отже, при створенні нового Словника української мови одним із найважливіших джерел поповнення його реєстру був текст Біблії, значення і авторитет якої переоцінити неможливо. Особливе місце цієї книги визначене тим, що вона є винятковою, підноситься над усіма іншими літературними творіннями людей, маючи особливий статус Божого одкровення як книга Божих слів, звернених до людей ("Усе Писання Богом натхнене і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності" (2 Тим. 3:16)[13]. Біблійні слова та значення заплановано ввести в новий Словник як пласт лексики, мінімально представлений в 11-томнику, а також у зв'язку з тим, що тлумачення багатьох понять і реалій подавалися з огляду на тодішню панівну ідеологію — атеїзм.

Для залучення біблійної лексики у 20-томник створено автоматизований конкорданс, який базується на цитованому тексті Біблії у перекладі І. Огієнка, та комп'ютерну інструментальну лексикографічну систему "Біблійний СУМ", в якій представлено біблійну лексику і фразеологію згідно з принципами СУМ-20. Це дало змогу здійснити таку роботу: ввести значний масив лексики, відсутньої в 11-томнику; змінити велику кількість дефініцій; доповнити семантичну структуру багатьох лексем; значно розширити ілюстративну базу; увести до Словника біблійні фразеологізми, яких узагалі не було в СУМ-11.

Слід відзначити, що створення "Біблійного СУМа" було непростим завданням. Біблія — це унікальний світ, де відомі нам слова, повернуті до системи біблійних тем та ідей, мають специфічні значення. І якщо семантику більшості слів мови формує найближче текстове оточення (словосполучення, речення), то біблеїзми є дуже місткими і багатовимірними поняттями, які набувають обертонів смислу на тлі всієї текстової структури Святого Письма, адже через них отримують мовну реалізацію провідні біблійні мотиви й теми. І тому для правильного формулювання тлумачень слів Святого Письма, крім знання його тексту, потрібна велика кількість теологічних словників, енциклопедій, досліджень із герменевтики, екзегетики, тематичних біблійних симфоній, коментарів біблійних текстів. При укладанні біблійної частини СУМа використана автоматизована система "Єврейський та грецький лексикони Стронга", де до кожного слова Старого і Нового Завіту подано варіанти перекладів. Адже без спеціальних знань такі біблійні поняття, як, наприклад, віра, спасіння, гріх, покаяння, святість, праведність, закон, благодать, апостол, ангел тощо правильно не витлумачиш. Наведені слова є біблеїзмами, тобто лексемами, які своїм походженням сягають тексту Біблії. Адаптовані мовною практикою, вони набули вже інших значень, що сприймаються як загальномовні. Наприклад, ключове поняття Біблії — віра — у СУМ-20 представлене в такий спосіб:

ВІ́РА^1, и, *ж.* 1. Упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь. *Йшла* [Соломія] *уперто і завзято, з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди* (М. Коцюбинський)… // *у кого.* Впевненість у позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності чиєїсь поведінки. *Я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом* (М. Коцюбинський); // Упевненість в існуванні кого-, чого-небудь. *Віра в безсмертя; Віра в потойбічний світ; Віра в прибульців.*

2. Те саме, що **довір'я.** *Без міри нема віри* (Номис)…

3. *бібл.* Дар Бога людині, завдяки якому встановлюється її зв'язок з Богом. *Одному бо Духом* [Святим] *дасться слово мудрості, а другому — слово знання тим же Духом, а іншому — віра тим же Духом* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Віра — від слухання, а слухання — через Слово Христове* (Біблія. Пер. І. Огієнка); // Визнання існування Бога. *Тут довелося зачепити питання і про Бога, і про чорта, про віру в першого і про всякі мудрощі другого* (Панас Мирний); // Те або інше релігійне вчення, віровизнання. — *Котилися І наші козачі Дурні голови, за правду, За віру Христову* (Т. Шевченко)…

Слід підкреслити, що дефініції у тлумачному словнику відображають загальновживані, загальномовні значення слів. Завдяки наявності біблійних значень Словник, а разом з тим і мова отримують інший, вищий комунікативний рівень, на якому Бог спілкується з людьми через Своє Слово — Біблію.

[13] Біблія, або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту, із мови давньоєврейської і грецької на українську наново перекладена. — К.: Укр. біблійне тов., 2002. — 1165 с.

Загалом робота над "Біблійним СУМом" проводилась у кількох основних напрямках:

1. Зміна дефініції слова:

СУМ-11	СУМ-20
АПО́СТОЛ, а, *ч.* 1. Згідно з євангельськими переказами — кожний із дванадцяти учнів Христа, яких він послав проповідувати своє вчення. *Чомусь пригадалося євангельське оповідання, як апостол Петро зрікся Христа* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40)...	**АПО́СТОЛ**, а, *ч., бібл.* 1. Повноважний посланець, якому Ісус Христос доручив проповідувати Своє вчення. *А коли настав день, покликав Він* [Ісус Христос] *учнів Своїх і обрав із них Дванадцятьох, яких і апостолами Він назвав* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Апостоли з великою силою свідчили про Воскресіння Ісуса Господа, і благодать велика на всіх них була!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); // *(з великої літери).* Найменування Ісуса Христа. *Отож, святі брати, учасники небесного покликання, уважайте на Апостола й Первосвященика нашого ісповідання, Ісуса* (Біблія. Пер. І. Огієнка)...
БЛАГОДА́ТЬ, і, *ж.* 1. *ц.-с.* У релігійному уявленні — щедроти, дари, ласка невідомих, таємничих сил. *Сон, кажуть, божа благодать, — ні, часом кара божа!* (Л. Укр., I, 1951, 459); *Не слід би закладати руки та ждати з неба благодаті* (Фр., III, 1950, 385)...	**БЛАГОДА́ТЬ**, і, *ж.* 1. *бібл.* Щедра милість Божа, дарована людині незалежно від її заслуг. *Закон-бо через Мойсея був даний, а благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Спасенні ви благодаттю через віру, а це не від вас, то дар Божий, не від діл, щоб ніхто не хвалився* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Рушієм самовдосконалення є прагнення віруючого повернутися до стану благодаті* (із журн.)...
БОГ, *рідко* **БІГ**, бо́га, *ч.* У релігійних віруваннях — уявна надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей. *Була б сестра, і був би брат. А то.. нема тепер нічого. Ні бога навіть, ні півбога* (Шевч., II, 1953, 364)...	**БОГ**, *рідко* **БІГ**, *ч.* 1. *род.* Бо́га, *бібл. (з великої літери).* Творець і Володар Всесвіту, усього сущого, який керує світом. *На початку Бог створив небо та землю* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Боже великий, єдиний, Нам Україну храни, Волі і світу промінням Ти її осіни* (О. Кониський)...
БРАТ, а, *ч.* ... 4. Член релігійного братства; чернець. [К е м б л ь:] *Ми всі брати і сестри по Христу, і всім повинна просто "ти" казати, хоч би й самому королеві* (Л. Укр., III, 1952, 22)...	**БРАТ**, а, *ч.* ... 5. *бібл.* Член духовної християнської спільноти; християнин. *А ви вчителями не звіться, бо один вам Учитель* [Ісус Христос], *а ви всі брати* (Біблія. Пер. І. Огієнка); [К е м б л ь:] *Ми всі брати і сестри по Христу, і всім повинна просто "ти" казати, хоч би й самому королеві* (Леся Українка)...
ХРИСТО́С, Христа́, *ч. (з великої літери).* Назва міфічної особи Ісуса, культ якого лежить в основі християнської релігії. *І згадував літа лихії, Погані, давнії літа́, Тойді повісили Христа, Й тепер не втік би син Марії!* (Шевч., II, 1963, 40)...	**ХРИСТО́С**, Христа́, *ч. (з великої літери).* Титул Сина Божого, віра в якого лежить в основі християнської релігії; Месія. *Сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, Який є Христос Господь* (Біблія. Пер. І. Огієнка)...

2. Уведення нових слів:

АПО́СТОЛЬСТВО, а, *с., бібл.* Покликання, служіння апостола; вид посланництва від імені Ісуса Христа. *Через Нього* [Ісуса Христа] *прийняли ми благодать і апостольство на послух віри через Ім'я Його між усіма народами* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БОГОЗНЕВА́ГА, и, *ж., бібл.* Паплюження Бога або догматів віри. *Відкиньте і ви* [віруючі] *все оте: гнів, лютість, злобу, богозневагу, безсоромні слова з ваших уст* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БОГОЗНЕВАЖА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., бібл.* Ганьбити Бога, паплюжити святе, відрікатися від Бога. *Як юдеї ж побачили натовп, то наповнились заздрощів і стали перечити мові Павла та богозневажати* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БОГОЗНЕВА́ЖНИЙ, а, е, *бібл.* Прикм. до **богознева́га.** *І побачив я* [апостол Іван] *жінку, що сиділа на червоній звірині, переповненій іменами богозневажними, яка мала сім голів і десять рогів* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БОГОЗНЕВА́ЖНИК, а, *ч., бібл.* Той, хто ганьбить Бога, відрікається від Нього. *Будуть-бо люди тоді* [останніми днями] *самолюбні, грошолюбні, зарозумілі, горді, богозневажники* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БОГОПІЗНА́ННЯ, я, *с., бібл.* Пізнання Бога. *Я милості хочу, а не жертви, і богопізнання більше від цілопалень* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Богопізнання доступне всім охочим, але тільки тим, які вірять у Бога, духовно чистим людям* (із журн.).

3. Розширення семантичної структури слова:

БЕЗЗАКО́ННИЙ, а, е. 1. Який суперечить установленим законам; протизаконний. *Діяльність організованих злочинних утворень спрямована на беззаконне збагачення, створення стереотипу красивого життя, формування особливого типу "крутої" людини, здатної піти на будь-який вчинок* (із журн.); // Який іде всупереч вимогам моралі, справедливості. *Свій суд беззаконний над вами Катюги-судді вирікали, і ви На смерть волочили кайдани* (з народної пісні).

2. *бібл.* Який суперечить Закону Божому. *Бо досить минулого часу, коли ви чинили волю поган, ходили в розпусті, у пожадливостях, у пияцтві, у гулянках, у пиятиках, у беззаконних ідолослужбах* (Біблія. Пер. І. Огієнка); // *у знач. ім.* **беззако́нний,** ного, ч. Той, хто порушує Закон Божий. *Закон не покладений для праведного, але для беззаконних та для неслухняних, нечестивих і грішників, безбожних та нечистих, для зневажників батька та зневажників матері, для душогубців* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БЕЗЗАКО́ННИК, а, *ч., заст.* 1. Той, хто порушує закон. *Цар .. зараз же бомагу* [бумагу] *й посилає, Щоб беззаконника такого-то схопить* (Л. Глібов).

2. *бібл.* Той, хто порушує Закон Божий; грішник, нечестивець. *Бо ось вороги Твої, Господи, бо ось вороги Твої згинуть, розпорошаться всі беззаконники!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *І тоді-то з'явиться той беззаконник, що його Господь Ісус заб'є Духом уст Своїх і знищить з'явленням приходу Свого* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

БЕЗЗАКО́ННЯ, я, *с.* 1. Порушення правового порядку, законів, установлених у певному суспільстві, державі, в певну епоху. *Він* [Т. Шевченко] *гостро говорив на слідстві про пригнічення панами народу, про беззаконня, які чинили скрізь царські чиновники* (П. Колесник)...

2. *бібл.* Сукупність дій, пов'язаних із порушенням заповідей та повелінь Божих; гріх, неправедність, нечестя. *Ми прогрішилися та чинили беззаконня, і були несправедливі, і бунтувалися, і відверталися від Твоїх заповідей та від постанов Твоїх* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Кожен, хто чинить гріх, чинить і беззаконня. Бо гріх — то беззаконня* (Біблія. Пер. І. Огієнка); * Образно. *Я бачив таких, що орали були беззаконня та сіяли кривду, то й жали її: вони гинуть від*

подиху Божого і від духу гнівного Його погибають! (Біблія. Пер. І. Огієнка).

Слід зазначити, що під час роботи з біблійною лексикою важливим процесом стало розширення тлумачного словника новими словами і значеннями, які не пов'язані з духовними поняттями, а стосуються найменувань різних реалій життя, стосунків людей, ознак, дій тощо. Це виявилося не менш потужним джерелом розвитку словникової структури, ніж поповнення біблеїзмами. Наприклад:

БАЛЬЗА́МОВИЙ, а, е. Прикм. до **бальза́м.** *І станеться, як ти* [цар Давид] *почуєш шелест ніби кроків на верховіттях бальзамових дерев, тоді вийдеш на бій, бо то вийшов Бог перед тебе, щоб побити філістимський табір* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

БА́ТЬКО, а, *ч.* … 3. Благодійник, покровитель. *Бідарям я був батьком, суперечку ж, якої не знав, я досліджував* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

БЕРЕГТИ́, сжу́, сже́ш; *мин. ч.* беріг, берегла́, ло́; *недок., кого, що.* ... 4. *що.* Дотримувати, пильнувати, виконувати. *Хто Закон береже, розумний той син, а хто водиться із гультяями, засоромлює батька свого* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Поправді, поправді кажу вам: Хто слово Моє* [Ісуса Христа] *берегтиме, не побачить той смерті повік!* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

БИ́ТИ, б'ю, б'єш; *наказ. сп.* бий; *недок.* … 2. …// *чим і без дод., перен.* Карати кого-небудь. *Я бив вас посухою та зеленячкою* [борошнистою росою], *сарана жерла безліч ваших садків й виноградників ваших, та ви не вернулись до Мене, — говорить Господь* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

БИЧ, а́, *ч.* ... 3. *перен.* Кара, покарання. *Нехай забере Він* [Бог] *від мене Свойого бича, Його ж страх хай мене не жахає* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

БІГУ́Н[1], а́, *ч.* … 3. *заст.* Слуга, який біжить попереду скіпажа, а також гонець, посильний. *А Адонія, син Хаггітин, бундючився та говорив: Я буду царювати! І справив він собі повоза та верхівців, та п'ятдесят чоловіка* [осіб] *бігунів перед собою* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

БЛАГОВОЛІ́ННЯ, я, *с.* 1. *заст.* Дія за знач. **благоволи́ти** 1. *Хай буде над нами благовоління Господа, Бога нашого, і діло рук наших утверди нам* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

4. Фіксація біблійної фразеології:

◊ **Ге́єна вогне́нна (огне́нна)** — пекло. *Коли твоє око тебе спокушає, його вибери й кинь від себе: краще тобі однооким ввійти в життя, ніж з обома очима бути вкиненому до геєни огненної* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

◊ **Де́рево життя́** — за Біблією, дерево в Едемському саду, плоди якого є джерелом вічного життя. *І сказав Господь Бог: Ось став чоловік, немов один із Нас, щоб знати добро й зло. А тепер коли б не простяг він своєї руки і не взяв з дерева життя, і щоб він не з'їв, і не жив повік-віку* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Хто має вухо, хай чує, що Дух* [Святий] *промовляє церквам: переможцеві дам їсти від дерева життя, яке в раю Божім* (Біблія. Пер. І. Огієнка); ◊ **Де́рево пізна́ння (знання́) добра́ і (й) зла** — за Біблією, дерево в Едемському саду, плодів якого Бог заповідав не їсти першим людям Адамові і Єві. *І зростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево пізнання добра і зла* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *І наказав Господь Бог Адамові, кажучи: Із кожного дерева в раю ти можеш їсти. Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

5. Уведення ілюстративного матеріалу з Біблії, в тому числі до загальновживаної лексики (понад 1000 ілюстрацій). Ці ілюстрації не обов'язково містять якусь релігійну настанову чи мають повчальний характер (хоча багато й таких), вони просто відбивають певні сторони дійсності. Наприклад:

АРАМЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Стос. до арамеїв, належний, власт. їм. *Ісак поблагословив Якова і послав його до Падану арамейського, щоб узяв собі звідти жінку* (Біблія. Пер. І.Огієнка)…

БАГРЯ́НИЙ, а, е. Густо-червоний, пурпуровий. *І вийшов назовні Ісус у терновім вінку та в багрянім плащі. А Пілат до них каже: Оце Чоловік!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Розжеврене, червоне сонце низько Спустилося, багряним світлом грало По деревах, по квітках і по річці* (Леся Українка)…

БАЖА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *чого або з інфін.* Прагнути, мати бажання здійснити, одержати, здобути що-небудь; хотіти. *І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Серце моє трудне. Чого ти бажаєш, що в тебе болить?* (Т. Шевченко)…

ВИБА́ЧЛИВИЙ, а, е. 1. Який виявляє поблажливість; несуворий. *Ти, Господи, добрий і вибачливий, і многомилостивий для всіх, хто кличе до Тебе!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *З таким посміхом, вибачливим, стриманим, старші дивляться на пустощі улюбленої дитини* (О. Донченко)…

ДАР, у, *ч., уроч.* 1. Те, що підноситься, жертвується; подарунок. *Дар Божий — вічне життя в Христі Ісусі, Господі нашім!* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

Мова тексту Біблії, яка апелює до серця людини, є дуже образною, в ній багато епітетів, метафор, алегорій, символів, слів та виразів із переносним значенням. Вона збагатила зміст СУМа значною кількістю порівнянь, метафоричних і фразеологічних виразів:

ЗЕ́РНО́, зе́рна́, *с.* … 2. Насінина плодів певної рослини. *Вона навіть не вибирала й не їла зерен і викидала з рота зерна з лушпайками* (І. Нечуй-Левицький); *Особливу симпатію викликав шкутильгаючий коник Черниша... Йому давали вилущені горіхові зерна, персики, виноград, і він усе охоче поїдав* (О. Гончар); // *у знач. збірн. Зерно бобових культур має досить різноманітне використання* (з наук. літ.); * У порівн. *Поправді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне, і горі оцій скажете: Перейди звідси туди, то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого!* (Біблія. Пер. І. Огієнка).

ВИТЯГА́ТИ, а́ю, а́єш, **ВИТЯ́ГУВАТИ,** ую, уєш, *недок.*, **ВИ́ТЯГТИ, ВИ́ТЯГНУТИ,** гну, гнеш; *мин. ч.* ви́тяг, ла, ло *і* ви́тягнув, нула, ло; *док., кого, що*… ◊ **Ви́тягти (ви́тягнути) / витяга́ти (витя́гувати) з боло́та (з багна́, з калю́жі, з грязю́ки** *і т. ін.) кого:* а) допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища або позбутися злиднів. *Витяг мене Він* [Бог] *із згубної ями, із багна болотистого, і поставив на скелі ноги мої, і зміцнив мої стопи* (Біблія. Пер. І. Огієнка)…

ГЛИ́НА, и, *ж.* Багатомінеральна гірська порода, перев. осадового походження, яка з водою утворює пластичну масу; широко використовується у будівництві, гончарстві, скульптурі і т. ін. *Назносим каміння, назносимо глини, Збудуємо хатку з дверима у сіни* (М. Коцюбинський); *Є добра глина, цеглу з неї роблять...* (А. Шиян); * Образно. *Тепер же, о Господи, Ти наш Отець, ми глина, а Ти наш гончар, і ми всі чин Твоєї руки!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); * У порівн.

Усе міняється, виліплюється, мнеться, мов глина творчая у скульптора в руках (П. Тичина)…

Таке повне і багатостороннє включення мовного матеріалу Біблії до Словника української мови дає підстави стверджувати, що цей Словник посяде особливе місце у фундаментальній національній лексикографії, оскільки тут подано об'єктивне (незаідеологізоване), докладне, різноаспектне представлення Слова Божого через систему лексикографування. Завдяки цьому здійснено реальний поступ для належної та достойної репрезентації Святого Письма у сучасній українській літературній мові.

2.7. Нова загальновживана і термінологічна лексика

Динамічні процеси в сучасній українській літературній мові протягом останніх десятиліть спричинили появу великої кількості нових загальновживаних і термінологічних слів, що потребують упорядкування та системного представлення у тлумачній лексикографії. Неологічна лексика, зафіксована у СУМ-20, розширилася за рахунок морфологічної і семантичної деривації, а також запозичень з інших мов. До неологізмів відносимо лексичні одиниці, що є новими у 20-томнику порівняно з 11-томником, тобто слова і значення, які виникли в період між створенням цих двох лексикографічних систем, а також ті, які існували, але не були зафіксовані в 11-томному Словнику.

Зіставлення СУМ-11 і СУМ-20 надає можливість проаналізувати інноваційні процеси в лексико-семантичній системі української мови, виявити тенденції та шляхи її розвитку, встановити причини виникнення і характер цих змін. Суттєвим напрямком розвитку мови є інтелектуалізація, про що свідчить поява великого масиву наукової лексики, яка значно розширила реєстр СУМ-20. Утворення значної кількості лексичних одиниць різних галузей знань є результатом прискорення науково-технічного прогресу. Крім того, у сучасній мові розвивається її експресивна, образна та емоційна сторона, що демонструє постання чималого пласта нових слів на основі метафоризації.

Майже половину всіх неологізмів, утворених морфологічним способом, становлять іменники. Високою продуктивністю при цьому відзначається суфіксація. Суфіксальні утворення використовуються на позначення абстрактної ознаки, опредметненої дії, осіб жіночої та чоловічої статі тощо.

До реєстру СУМ-20 зі значенням абстрактної ознаки (абстрактні та збірні назви) внесено велику кількість слів, де продуктивним виступає суфікс **-ість,** який стосується характеристики особи, предмета, явища, їхніх якостей, стану, властивостей. Це відприкметникові *(альтернативність, бар'єрність, бартерність, олігархічність, шикарність)* і віддієприкметникові *(деформованість, прогнозованість)* іменники. Для найменування професійної діяльності та поведінки особи, суспільних рухів тощо вживаються іменники, утворені від прикметників за допомогою суфіксів **-ств-**, **-цтв-** (*аудиторство, байкерство, здирництво, рейдерство, угодництво).* Значне місце займають новотвори, представлені словотвірним типом із суфіксом **-ізм, -изм** *(актуалізм, аетатизм, вірилізм, глобалізм, популізм).* Указані неологізми використовуються для найменування суспільно-політичних течій, економічних процесів, методів дослідження тощо. До групи частотних слів належить також інноваційна віддієслівна лексика, утворена за допомогою суфікса **-нн-** на позначення різних процесів та дій *(адсорбування, банкрутування, видрукування, легалізування, мацерування).*

Активними серед іменникових дериватів нового Словника є також словотвірні типи для найменування осіб жіночої статі з суфіксами **-к-** *(акціонерка, банкірка, батерфляїстка, корупціонерка),* **-иц'-** *(байдарочниця, барахольниця, валютниця, ізолювальниця)* та чоловічої статі з суфіксами **-ист, -іст** *(бар'єрист, батутист, вікіпедист, гедоніст),* **-ник** *(антенник, арбалетник, естрадник).*

У поповненні реєстру Словника значну роль відіграють дериваційні неологізми, що є складними іменниковими утвореннями: *автоцивілка, бюджетоутворення, векселетримач, ВІЛ (вірус імунодефіциту людини), експрес-служба, ЄС (Європейський Союз)* та ін. Серед цих одиниць значну групу становить наукова термінологія з фізики, інформатики, техніки і т. ін. Велика кількість слів утворена за допомогою таких компонентів: **веб-** *(веб-адміністратор, веб-адреса, веб-вузол, веб-дизайн),* **гамма-** *(гамма-активність, гамма-апарат, гамма-астрономія),* **дельта-** *(дельта-деревина, дельта-електрон, дельта-проміння, дельта-частинка),* **мас-** *(мас-спектрометр, мас-спектроскопія).*

Суттєвих змін зазнала суспільно-політична та фінансово-економічна лексика, що стала одним із джерел поповнення словникового фонду української мови. Значну за обсягом групу реєстру СУМ-20 становлять іменники з компонентами: **банк-** *(банк-акцептант, банк-гарант, банк-дилер, банк-кореспондент),* **бізнес-** *(бізнес-карта, бізнес-каталог, бізнес-план, бізнес-проект),* **брутто-** *(брутто-відсотки, брутто-оренда, брутто-прибуток),* **віце-** *(віце-прем'єрство, віце-спікер, віце-спікеріада, віце-спікерство),* **медіа-** *(медіа-група, медіа-магнат, медіа-простір, медіа-центр),* **прес-** *(прес-випуск, прес-група, прес-клуб, прес-центр),* **соціал-** *(соціал-націоналізм, соціал-націоналіст, соціал-патріот, соціал-реформізм).*

Велику частину новотворів становлять складноскорочені слова. Мовний матеріал СУМ-20 засвідчує, що наймасовішим процесом поповнення реєстру є поява часткових абревіатур. У процесі їх творення беруть участь такі словотвірні елементи: **держ-** *(держбюджет, держзамовлення, держкордон, держкредит),* **політ-** *(політапарат, політкоректність, політреформа)* та ін. Нові складні утворення збагатили також лексику військової справи *(артвогонь, артобстріл, військтехнік).* Дещо меншу частину неологізмів становить спортивна лексика *(спортклуб, спорткомітет, спорткомплекс).*

У реєстрі нового Словника є невелика група ініціальних абревіатур із двома підтипами: літерні (утворені з початкових букв слів) та звукові (утворені з початкових звуків слів). Кількісно найбільшими серед ініціальних абревіатур є літерні утворення *(дорожньо-транспортна пригода — ДТП, міжбібліотечний абонемент — МБА, Служба безпеки України — СБУ),* значно меншу частину становлять звукові новотвори *(засоби масової інформації — ЗМІ, Національна академія наук України — НАНУ);* меншою кількістю представлені абревіатури, утворені з початкових частин слів. Найхарактернішими є найменування осіб за професією: *військовий кореспондент — військкор, начальник медичного закладу — начмед, помічник режисера — помреж.*

Вагому роль у поповненні словникового складу української мови неологічними входженнями у СУМ-20 відіграють

прикметники, які за чисельністю займають друге місце після іменників. Основний їх масив — це одиниці, утворені суфіксальним способом.

Велику групу нових слів становлять відносні прикметники. У СУМ-20 виявлено значну продуктивність лексичних одиниць із суфіксами **-ичн-, -ічн-.** Відносні прикметники цієї групи творяться від основ іменників жіночого роду на **-ія** *(агіографічний, алергічний, ішемічний).* Характерною особливістю цього словотвірного типу є значна кількість інноваційних прикметників, похідних переважно від назв наукових дисциплін та методів дослідження *(аксіологія — аксіологічний, сфігмографія — сфігмографічний, тахографія — тахографічний, фармакологія — фармакологічний),* а також прикметників із цими суфіксами, похідних від назв релігійних понять, зокрема церковних рухів *(екуменічний, євангелістичний).*

Значна частина неологізмів — відносні прикметники, утворені за допомогою суфіксів **-арн-, -ярн-,** мотивовані іменниковими основами чоловічого роду з кінцевим приголосним та жіночого роду на **-а (-я):** *атомарний (фіз.), вакуолярний (біол.), капсулярний (біол.), лейкоцитарний, регіонарний (мед.).* У межах відносних відіменникових прикметників з'явився ряд слів, утворених за допомогою суфікса **-ивн-** від іменників жіночого роду на **-ія:** *адгезивний (біол., мед.), адоптивний (юр.), аплікативний (мат.), імплікативний (лог.),* а також похідні, співвідносні з іменниками чоловічого роду, що мають нульову флексію, наприклад: *абсолютивний, ад'єктивний.* Інновації такого словотвірного типу представлені переважно термінологічною лексикою з лінгвістики *(африкативний, дескриптивний, ергативний, імплозивний)* та біології *(адаптивний, адвентивний, гермінативний).*

Серед відносних прикметників, утворених від іменникових основ, що виражають значення загальної відносності, постала група слів із продуктивними суфіксами **-альн-, -іальн-, -уальн-.** Це лексичні одиниці на позначення лінгвістичних *(адвербіальний, аспектуальний, імперсональний),* медичних *(анестезувальний, аортальний, вакцинальний)* та інших термінів. Досить продуктивним є суфікс **-ов-,** за допомогою якого утворилися слова на позначення одиниць фінансової *(акцептовий, бізнесовий, готівковий)* та біологічної *(білковий, голоценовий, джгутиковий)* сфер.

Ряд матеріально-речовинних прикметників із суфіксом **-н-** виник від іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та жіночого роду на **-ія.** Значна кількість цих новотворів стосується хімічної галузі *(альдегідний, гідридний, йодидний),* порівняно менша — техніки *(абзетцерний, абляційний, анероїдний),* медицини *(абсцесний, абузусний),* фінансів *(авальний, аудиторний).*

У новому Словнику зафіксовано також відносні прикметники, що мають віддієслівне походження. Це слова із суфіксом **-альн-,** що належать переважно до загальнонаукової лексики. Наприклад: *анестезувальний, балансувальний, брикетувальний, буксирувальний.*

Поповнення словникового складу української літературної мови відбувається також за рахунок якісних прикметників, котрі за кількістю значно поступаються відносним. В основному це одиниці із суфіксами **-еньк-** *(голосненький, тяжкенький, щедренький),* **-есеньк-** *(свіжесенький, темнесенький, холоднесенький),* **-ісіньк-** *(вірнісінький, давнісінький, жоднісінький).* Менше утворень із суфіксами **-усіньк-, -юсіньк-** *(маніпусінький, худюсінький),* що використовуються для вираження посиленого або зменшеного вияву ознаки, якості.

Вагоме місце у процесах неологізації посідає також префіксально-суфіксальний словотвір, на основі якого за допомогою префікса **без-** та суфіксів **-н-, -ов-, -льн-** утворюються насамперед прикметникові неологізми загальновживаної сфери *(безавансовий, безвізовий, бездотаційний, безкабельний, безлімітний).* Серед групи лексем цього типу виявлено також інноваційні одиниці, що стосуються переважно медичної *(безвітамінний, безмікробний, безопераційний),* економічної та фінансової *(безвалютний, бездотаційний)* галузей. З-поміж найвагоміших інноваційних утворень є також прикметники із префіксом **проти-** та суфіксами **-н-, -ичн-, -ічн-, -ськ-** *(протианемічний, противірусний, протигромадський, протипухлинний, протирадіаційний).* Найбільше таких слів функціонує в медицині. Активно утворюються прикметники від іменників за допомогою префікса **поза-** і суфіксів **-н-, -ов-, -ськ-.** Такі слова використовуються на позначення економічних та політичних понять і явищ *(позаблоковий, позаєвропейський, позазаконний, позаринковий).*

У словотворенні нових прикметників велику роль відіграє префіксальний спосіб. СУМ-20 збільшився за рахунок активізації у процесах словотворення низки запозичених префіксів. Наприклад, дієвими елементами сучасної словотвірної системи є префікси: **анти-,** який використовується для творення переважно медичних *(антивірусний, антивітамінний, антимікробний, антиоксидантний)* і фінансово-економічних *(антидемпінговий, антиінфляційний, антикомерційний)* термінів; **супер-,** що вживається у лінгвістичній *(суперлативний, суперсегментний)* і технічній *(супервізорний, суперелітний)* термінологіях тощо.

Серед прикметникових інновацій у новому Словнику значну частину становлять складні форми прикметників. Високою активністю відзначаються при їх утворенні такі компоненти: **науково-** *(науково-допоміжний, науково-експериментальний),* **теоретико-** *(теоретико-ймовірнісний, теоретико-концептуальний),* **селекційно-** *(селекційно-генетичний, селекційно-дослідний),* **семантико-** *(семантико-граматичний, семантико-морфологічний),* **санітарно-** *(санітарно-бактеріологічний, санітарно-гігієнічний, санітарно-епідеміологічний),* **електронно-** *(електронно-вакуумний, електронно-променевий),* **радіаційно-** *(радіаційно-екологічний, радіаційно-хімічний).* При формуванні термінологічної лексики варто відзначити продуктивність числівника як першої частини складного прикметника *(багатобітовий, двозарядний, однофазний, п'ятиелектродний, п'ятилопатевий, чотириатомний, шестициліндровий).* З-поміж постпозитивних формантів активним виявився елемент **-творчий** *(державотворчий, законотворчий, нормотворчий).*

Порівняно з іменниками та прикметниками дієслівні новотвори у СУМ-20 демонструють меншу кількість одиниць.

Досить багато нових дієслів утворено за допомогою суфіксального способу. Найчисленнішу групу таких інноваційних одиниць становлять дієслова іменникового походження. При цьому простежуємо активність словотвірного типу з суфіксом **-ува-.** Новоутворена лексика представляє переважно наукову термінологію, наприклад: *анестезувати (вет., мед.), алітувати (мет., хім.), вакуумувати (спец.),*

індукувати (ел., фіз.). Помітна також продуктивність суфіксів **-изува-, -ізува-** *(амонізувати, бактеризувати, візуалізувати, максимізувати).* Найбільшу і найрізноманітнішу групу відіменникових дієслівних утворень репрезентує загальнонаукова *(догматизувати, параметризувати, сконкретизувати),* економічна *(комерціалізувати, приватизувати, тендеризувати),* правова та політична *(легітимізувати, майоризувати, політизувати)* лексика. Ця група новотворів використовується також для нових найменувань у загальновживаній лексиці *(актуалізувати, американізувати, корпоратизувати, урбанізувати).*

Значну кількість дієслів становлять також одиниці, утворені за допомогою префіксів. У межах дієслівних неологізмів продуктивним є словотвірний тип із запозиченим компонентом **ре-.** Новоутворені лексеми переважно стосуються технічної сфери *(реверсувати, рекуперувати, реструктурувати),* а також фінансової та юридичної *(реінвестувати, рефінансувати).* Кількісно виділяється також словотвірний тип із префіксом **де- (дез-):** *дезактивувати, демонополізувати, дестабілізувати, десенсибілізувати.*

Серед дієслівних неологізмів, утворених на основі суфіксально-постфіксального способу, продуктивною виявилася модель із суфіксом **-ува-** і постфіксом **-ся** *(абсолютизуватися, бруталізуватися, політизуватися, структуруватися).* Утворені дієслова-інновації представляють переважно наукову та загальновживану лексику.

У СУМ-20 певну кількість нових слів становлять дієприкметники, похідні від дієслів недоконаного і доконаного виду. Вихідними компонентами для утворення дієприкметників цієї групи є дієслівні основи та суфікси **-н-, -ен- (-єн-), -т-** *(вбавляти — вбавлений, вберегти — вбережений, вдавлювати — вдавлюваний, збільшити — збільшений, збризкувати — збризнутий).*

Кількість нових прислівників у СУМ-20, порівняно з іншими частинами мови, невелика. Це одиниці, що виникли переважно внаслідок префіксально-суфіксального способу творення. Такі прислівники — передовсім слова, які існували у мові, але з різних причин не ввійшли до реєстру СУМ-11.

Більшість прислівників утворена від відносних та якісних прикметників з елементами **по-, -и** та **-ому,** де продуктивними є словотвірні типи із префіксом **по-** та суфіксом **-и** *(по-багацьки, по-крутійськи, по-хамськи, по-шкурницьки)* та з префіксом **по-** і суфіксом **-ому** (які мають також паралельні форми із суфіксом **-и):** *(по-діляцькому, по-екстремістському, по-ковбойському).*

У прислівниковій термінології переважає суфіксальний спосіб. Такі терміни здебільшого утворені від прикметників за допомогою суфікса **-о:** *алгоритмічно, апогамно, аспектологічно, білатерально, осмотично.*

Важливу складову частину СУМ-20 становлять реєстрові одиниці на позначення нових явищ, обумовлених зміною семантичної структури слів — семантичні неологізми. Можна виділити такі основні процеси семантичної неологізації: метафоризація, термінологізація та детермінологізація.

У межах семантичних явищ простежується перш за все активність метафоризації. Явище метафоризації суттєво торкнулося дієслівних *(випиратися, відлипати, відтягатися, навалюватися, обезкрилювати, позаплутувати)* та іменникових *(амеба, архітектор, бритоголовий, відлига, гігант, індикатор, умілець)* номінацій, порівняно невеликою кількістю представлені семантичні неологізми в групі прикметників *(ажурний, безпрограшний, борзий, класний, косметичний, тіньовий).*

Метафоричного переосмислення зазнав великий масив лексики, серед якої значне місце займають слова на позначення дій та процесів. Так, наприклад, увійшла в активне слововживання лексема *обламуватися.* СУМ-11 фіксує в ній таке значення: "утратити можливість продовжувати пересування, роботу через несправність машини, механізму і т. ін." У процесі вживання цього слова в розмовній практиці розвивається нове значення "зазнавати невдач, розчарування у своїх планах, надіях і т. ін." *(жарг.).* Словник демонструє також інші нові метафоричні утворення: *злиняти* "втративши попереднє забарвлення, набути невиразного, нерівного кольору; вицвісти" → "непомітно для всіх залишити місце роботи, ухилитися від якоїсь спільної діяльності" *(жарт., прост.); випиратися* "із силою пробиваючись, виходити назовні" → "ставати попереду інших" *(фам.)* та ін.

Велика кількість переносних значень з'явилася також в іменних найменуваннях, зокрема у словах на позначення осіб, де відображається ставлення до цих осіб суспільства і відповідна емоційна характеристика. Нові переносні значення слів — переважно з ремарками "розмовне" та "жаргонне", рідше "зневажливе" — постали в результаті їх уживання з відповідною оцінною характеристикою. Наприклад, слово *авторитет* "загальновизнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії і т. ін.)" та "особа, яка має вплив, повагу, заслуговує на повну довіру" набуло нового трактування: "лідер, ватажок кримінального угруповання" *(жарг.); умілець* "той, хто добре знає свою справу, володіє умінням; вправний майстер" → "спритна людина, що уміє вдало використовувати обставини" *(перен., розм.)* та ін.

Серед процесів семантичних змін актуальними виявилися також термінологізація, детермінологізація та ретермінологізація, які сприяли розширенню значення слів. При термінологізації відбувається перехід лексики із загальновживаного словникового складу до термінологічної сфери, при детермінологізації — із групи термінів до загальновживаних слів, а при ретермінологізації — перенесення терміна з однієї галузі в іншу з повним або частковим переосмисленням.

Завдяки розвитку комп'ютерної галузі виникло й закріпилося в мові нове значення слова *адміністрування* "керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти" → "здійснювати контроль та управління функціонуванням інформаційно-комп'ютерної системи, мережі" *(інформ.).* Значно оновилася також лексика технічної галузі, що свідчить про розвиток цієї наукової сфери на сучасному етапі. Процеси формування термінологічних значень найпродуктивніші при творенні лексичних одиниць на позначення дій та процесів технічної галузі. Наприклад, у семантичній структурі слова *увивати* з'явилося нове значення "намотувати на котушку, барабан і т. ін." *(техн.).* СУМ-20 репрезентує велику кількість семантичних неологізмів, які відображають розвиток лінгвістичної науки. Зокрема, значення слова *адресант* "той, хто адресує, надсилає кому-небудь листа, телеграму і т. ін.;

відправник" послужило основою для формування термінологічного значення "автор, учасник акту усної чи писемної комунікації" *(лінгв.)*. Процес термінологізації слів відіграв помітну роль і у сфері медицини. Семантична структура слова *аплікація* "виготовлення орнаментів чи яких-небудь художніх зображень нашиванням або наклеюванням на що-небудь різнокольорових клаптиків тканини, паперу" розширилася на основі появи нового значення "накладання на хворий орган або місце певних речовин з лікувальною метою" *(мед.)*.

Менш частотними виявилися семантичні неологізми, утворені шляхом детермінологізації і ретермінологізації. Приміром, слово *алерген* мало значення "речовина, що викликає алергію". Причиною його переосмислення стало широке використання зазначеної лексеми в мовленні, через що цей термін набув статусу загальновживаного слова і, відповідно, нового значення — "те, що викликає дражливість; подразник" *(перен.)*. Слово *абсорбція* розширило сферу функціонування шляхом використання в інших терміносистемах: *абсорбція* "поглинання, вбирання якої-небудь речовини із розчину або з газу всією масою іншої речовини" *(фіз., хім.)* → "вбирання тканинами молекул, які їх живлять" *(фізл.)*, "включення осіб, які прибули на постійне проживання в країну, в її економічне життя" *(екон.)*.

Ще одна група інновацій у СУМ-20 — запозичення. Частина з них належить до загальновживаної лексики: *брифінг, ваучер, грант, дилер, кілер, менеджер, ноу-хау, паркінг, плеєр, провайдер, текіла, фритюр*. Термінологічних іншомовних слів найбільше припадає на медичну, технічну сфери, біологію, хімію, фізику. Наприклад, у медичній галузі запозиченнями представлені переважно назви захворювань, розладів і т. ін. людського організму *(абазія, варикоз, гематома, гепатит, гінгівіт, глікемія, глікозурія (глюкозурія), гранулема (гранульома), дисфазія, діарея, ектима, емпієма, енантема, енурез, ілеус, імпетиго, ірит, орхіт, табес* тощо); у техніці — назви пристроїв, приладів, деталей та ін. *(віндроза, габіон, дефібратор, дефібрер, думпер, екструдер, капсель, сельсин, сканер, фітинг* тощо); у біології — речовин *(віцин, вітелін, гіалін, глобін, еластин, міозин, пролан, пролін* тощо), процесів, явищ *(гістоліз, гліколіз, мейоз)*, клітин або складників їх будови *(диплоїд, оперон, стеригма* тощо) та багато інших.

Зазначимо, що активність неологізаційних процесів найменше позначилася на ядрі літературної мови — загальновживаній лексиці, яка виявила тенденцію до стабільності та стійкості складу. Свідченням цього є факт, що реєстр СУМ-20 поповнився тими загальновживаними лексемами (як правило, дериваційними утвореннями), які здебільшого існували в мові, але з тих чи інших причин не були зафіксовані в СУМ-11.

2.8. Стилістична характеристика реєстрових слів

Стилістичні ремарки у Словнику служать для характеристики тієї частини складу сучасної літературної мови, яка обмежена у своєму вживанні: використовується окремими групами людей, об'єднаними певною спільністю, її функціонування може бути обмежене певною ситуацією, сферою, часом і т. ін.

Ремарки подаються після граматичної характеристики слова:

1) перед значенням слова, якщо воно одне: **ГАЛУ́ШНИК...** *жарт.* Любитель галушок...; **ІГНІТРО́Н...** *фіз.* Іонний прилад, який має односторонню провідність і застосовується як потужний випрямляч змінного струму...;

2) перед першим значенням багатозначного слова, якщо ремарка стосується слова в цілому: **БАЛА́МКАТИ...** *діал.* 1. Бити в дзвін; дзвонити... 2. Недбало махати...; **ЗЛАТИ́Й...** *заст., поет.* 1. Прикм. до **зла́то...** 2. *перен.* Щасливий...;

3) перед значенням слова (після цифри), якщо ремарка стосується цього значення слова і всіх його відтінків: **БА́ЙДА...** 1. *ч. і ж.* Безтурботна, гуляща людина; гульвіса... 2. *тільки ж., іст.* Довбаний човен... 3. *тільки ж., діал.* Шматок, грудка чого-небудь ламкого або крихкого (хліба, цукру, дерева)...; **КАПА́РИТИ...** 1. *зневажл.* Робити нашвидку, абияк; партачити... // Погано куховарити. 2. Те саме, що **бідува́ти...**

Ремарки при фразеологічних зворотах подаються після реєстрового фразеологізму перед тлумаченням, наприклад: ◊ **Впа́сти у ле́жу,** *рідко* — злягти, захворіти...; ◊ **Як (мов, ніби** *і т. ін.*) **за́йцеві бу́бон,** *зі сл.* п о т р і б н и й, *ірон.* — уживається для повного заперечення змісту сказаного слова...

Набір стилістичних ремарок дає можливість характеризувати реєстрові мовні одиниці за функціонально-стильовими, часовими, емоційно-оцінними, частотними та іншими ознаками.

За допомогою функціонально-стильової характеристики відзначається закріпленість мовної одиниці за певним функціональним стилем, сферою вживання, соціальним середовищем.

Ремарка *розм.* характеризує одиниці, що належать до складу літературної мови, не виходять за рамки літературного слововживання, але використовуються переважно в усній мові та в мові персонажів художньої літератури у побутовому, повсякденному спілкуванні. Такі слова, порівняно зі стилістично нейтральними одиницями, відзначаються певною невимушеністю, безпосередністю, "неофіційністю", наприклад: **БАГАТОТИРА́ЖКА...** *розм.* Друкована газета, яку регулярно випускає великим тиражем яке-небудь підприємство, установа...; **ВГА́ЧУВАТИ**[1] **(УГА́ЧУВАТИ)..., ВГАТИ́ТИ (УГАТИ́ТИ)...** *розм.* Витрачати на щось у великій кількості (гроші, матеріал)...; **ВА́РКО...** *розм.* Спекотно, душно...

Ремарка *книжн.* характеризує одиниці, що не властиві живій усній мові та використовуються звичайно у непобутових сферах спілкування (переважно в писемній мові), маючи стилістичні відтінки "вченості", піднесеності або архаїчності тощо. Наприклад: **А́БРИС...** *книжн.* 1. Обриси, контур... 2. *перен.* Загальна характеристика явищ, осіб, огляд подій і т. ін. ...; **БЛАГОЛІ́ПНИЙ...** *книжн.* Гарний...; **КОНТРОВЕ́РЗА...** *книжн.* Суперечка, розбіжність думок, спірне питання; контроверсія...

Ремарка *поет.* вживається для позначення реєстрових одиниць, які використовуються у мові художньої літератури, переважно у поезії, замість загальновживаних нейтральних, наприклад: **ВИНОГРО́НО...** *поет.* Гроно, кетяг винограду...; **ЗАВЕСНІ́ТИ...** *поет.* Почати весніти...; **СІ́ЙНО...** *поет.* Густо, часто...

Ремарка *нар.-поет.* вживається для позначення реєстрових одиниць, які зберігають своє фольклорне усно-поетичне забарвлення у складі літературної (звичайно поетичної) лексики, але не зливаються з нею, використовуючись як засіб стилізації, наприклад: **ДРІМЛИ́ВИЦІ...** *нар.-поет.* Те саме, що **дрімо́та...; КРА́СНО,** *нар.-поет.* 1. Присл. до **кра́сний...** 2. Щиро, сердечно, люб'язно...; **КРУШИ́ТИСЯ...** *нар.-поет.* Журитися, тужити, страждати...

Позначки *біол., екон., лінгв., мед., спец., фіз.* та інші галузеві ремарки характеризують наукову термінологію та номенклатуру. Якщо термін уживається в двох або в трьох галузях, подається відповідна кількість ремарок в алфавітному порядку, наприклад: **АНТИСЕПТИ́ЧНИЙ...** *мед., фарм., хім.* Стос. до антисептиків...; **ДЕПОЛЯРИЗА́ЦІЯ...** *астр., фіз.* Усунення або послаблення гальванічної поляризації чи поляризації світла у світловому потоці; **ЕЛІПСО́ЇД...** *астр., мат., фіз.* Замкнута овальна поверхня, утворена обертанням еліпса навколо однієї з його осей...

Якщо слово вживається більш ніж у трьох галузях, використовується ремарка *спец.*, наприклад: **БАРБОТУВА́ТИ...** *спец.* Пропускати газ або пару крізь шар рідини для прогрівання або перемішування рідин...; **ГІГРОСКОПІ́ЧНИЙ...** *спец.* Здатний легко вбирати вологу...

Якщо характеристика галузевої належності слова міститься в його тлумаченні, відповідні стилістичні позначки зазвичай не подаються, наприклад: **АБДОМІНОПЛА́СТИКА...** Хірургічна операція видалення надлишку шкіри та жиру живота (здебільшого у жінок)...; **БАКЛА́Н...** Водоплавний птах середньої величини родини бакланових звичайно чорного кольору з металічним відблиском...

Ремарка *діал.* характеризує одиниці, які, зберігаючи свою територіально обмежену належність, уживаються в мові художньої літератури або в усно-розмовній мові осіб, що спілкуються літературною мовою (головним чином для відтворення локального колориту, з певною зображально-виражальною метою або для позначення понять місцевого народного побуту, які не мають у літературній мові відповідника), наприклад: **БОКОРА́Ш...** *діал.* Плотогон...; **БО́РШЕ...** *діал.* Швидше...; **БУ́ТНИЙ...** *діал.* Пихатий, чванькуватий...; **ВДВІ́ЙЦІ (УДВІ́ЙЦІ), ВДВІ́ЙЗІ (УДВІ́ЙЗІ)...** *діал.* Вдвох...

Ремарка *зах.* характеризує одиниці, що вживалися в західноукраїнській літературно-мовній практиці протягом 2-ї пол. XIX — 1-ї пол. XX ст. і які, не будучи вузькодіалектними, не ввійшли, однак, до загальноукраїнської літературної мови, наприклад: **АМБАСА́ДА...** *зах.* Посольство, представництво...; **ДУХО́ВИЙ...** *зах.* Духовний (у 1 знач.)...; **УЗГІ́ДНЮВАТИ..., УЗГІ́ДНИТИ...** *зах.* Погоджувати, узгоджувати...

Ремарка *прост.* вживається для позначення реєстрових одиниць, які, хоч і поширені на всій або значній території функціонування української мови, не входять, проте, до складу літературної мови (носіям літературної мови такі одиниці відомі, але звичайно відчуваються ними як ненормативні, субстандартні, знижені в своїй стилістичній характеристиці), наприклад: **НЕВАЖНЕ́ЦЬКИЙ...** *прост.* Досить неважний...; **ПОПУ́ТКА...** *прост.* Будь-який автомобіль, який їде в одному напрямку з ким-небудь; попутна машина...; **РОЗБУВА́ТИСЯ..., РОЗБУ́ТИСЯ...** *прост.* Скидати із себе взуття...

Ремарка *жарг.* характеризує одиниці, які, вживаючись у середовищі певних соціальних, професійних або вікових груп мовців для номінації специфічних понять із криптологічною метою чи експресивним навантаженням, потрапляють до загальнонаціональної мови (до просторіччя, переважно міського, перебуваючи на межі з ним, до мови художньої літератури та публіцистики), зберігаючи, проте, в ній відповідний чужорідний статус. Наприклад: **ГЕНДЕ́ЛИК...** *жарг.* Невелике кафе, де продають спиртні напої...; **ЛА́БУШНИЙ...** *жарг.* Пов'язаний із музикуванням як заробітчанством...; **ШМОНА́ТИ...** *жарг.* Обшукувати кого-небудь, порпатися в чиїх-небудь речах...

Часовою характеристикою супроводжуються мовні одиниці, що вже вийшли або виходять із живої сучасної мови. Ця характеристика виражається як стилістичними позначками, так і коментарями в тлумачній частині статті.

Ремарка *заст.* характеризує назви предметів та явищ, що вийшли з ужитку носіїв мови або витіснені новими, сучасними назвами і сприймаються вже як архаїзми, наприклад: **АТРА́МЕ́НТ...** *заст.* Чорнило...; **БУРЛАКУВА́ТИ...** 1. *заст.* Не мати постійної роботи і постійного місця проживання; бути бурлакою (у 1 знач.)...; **ВАКА́ЦІЇ...** *заст.* Канікули, перерва в роботі навчальних закладів, установ...; **ВЕСЬ[2]...** *заст., уроч.* Село...

Емоційно-оцінні ремарки застосовуються для вираження емоційної оцінки — негативної чи позитивної.

Ремарка *зневажл.* використовується при мовних одиницях, що виражають відсутність поваги, нешанобливу, зверхню, образливу оцінку кого-, чого-небудь, наприклад: **БЛЮДОЛИ́З...** *зневажл.* Той, хто догоджає кому-небудь, підлабузнюється заради власної вигоди; підлабузник...; **ЛАКЕ́ЙСТВУВАТИ...** *зневажл.* Бути лакеєм (у 2 знач.)...; **ПАРТА́ЦЬКИЙ...** *зневажл.* Невміло або неохайно, недбало зроблений, виконаний...

Ремарка *лайл.* уживається для позначення реєстрових одиниць, які виражають різко негативне ставлення до об'єкта позначення або адресата в грубій і образливій формі, наприклад: **АРХА́РІВЕЦЬ, АРХА́РОВЕЦЬ...** *лайл.* Бешкетник, босяк, волоцюга...; **КАРГА́...** *лайл.* Сварлива стара й потворна жінка...; відьма (у 2 знач.)...; **ПАСКУ́ДНИЙ...** 5. *перен., лайл.* Який викликає огиду...

Ремарка *ірон.* використовується для маркування реєстрових одиниць, що виражають тонку, приховану насмішку, зовні замасковану серйозною і позитивно-стверджувальною формою, прямо протилежною змісту, наприклад: **АВГУ́Р...** 2. *перен., ірон.* Людина, яка перетворює на таємницю свої спеціальні знання; той, хто вдає, що він посвячений у надзвичайні таємниці...; **ГАБАРИ́Т...** 2. *перев. мн., перен., ірон.* Про комплекцію людини...; **КУ́КАТИ...** 2. *перен., ірон.* Не знаходячи іншого виходу, перебувати, сидіти де-небудь, очікуючи кращих обставин, умов...

Ремарка *фам.* уживається при мовних одиницях, що виражають досить вільну, не зв'язану певними умовностями мовну поведінку, характерну для спілкування осіб, поєднаних близькими взаємостосунками, або зумовлену бажанням створити таку обстановку при спілкуванні осіб, недостатньо близьких між собою, наприклад: **ВЕРЗТИ́...** *фам.* Говорити щось нерозумне, безглузде; вести пусті балачки...; **ГЕВА́Л...** *фам.* Висока на зріст, неповоротка, незграбна людина...; **СИМПАТЯ́ГА...** *фам.* Симпатична, приємна людина...

Ремарка *жарт.* супроводжує мовні одиниці, що вживаються не всерйоз, а задля гумору, веселощів, розваг, не в образливій для кого-небудь формі, наприклад: **ГОЛОПУ́З...**

жарт. Про дитину…; **КАНДИБО́БЕРОМ…** *жарт.* Химерно, з викрутасами…; **МОКРОСТУ́ПИ…** *жарт.* Калоші…

Мовні одиниці з невеликою частотою вживання, з тих чи інших причин обмежені у своєму функціонуванні в рамках загальнонаціональної мови або певних її функціональних різновидів, характеризуються ремарками *рідко* і *рідше,* наприклад: **АУТОДАФЕ́,** *рідше* **АВТОДАФЕ́…** У середні віки — оголошення та виконання вироку інквізиції: звичайно публічне спалення єретиків і єретичних творів на вогнищі…; **ГОНОРУВА́ТИ…** *рідко.* Триматися гордовито; зневажливо ставитися до інших…; **ГОРДЛИ́ВИЙ…** *рідко.* Те саме, що **гордівли́вий…**

2.9. Текстово-ілюстративний матеріал

Для підтвердження функціонування слова в мові, наочнішого і повнішого розкриття його значення, синтаксичних зв'язків, уживання в певному словесному оточенні та з певним стилістичним забарвленням до реєстрових слів наводяться ілюстрації — приклади їх використання у літературній мові. При цьому ілюстративний матеріал не повторює зміст тлумачення реєстрової одиниці, а містить додаткову інформацію про неї.

У Словнику подано ілюстративні приклади двох типів: 1) цитати з художніх, наукових, публіцистичних та інших творів; 2) рече́ння — словосполучення, які є типовими для вживання слова в літературній мові.

До багатозначних реєстрових слів ілюстрації наводяться, як правило, на кожне значення, виділене окремою цифрою. Проілюстровано також відтінки значень слів. Так само вміщено ілюстрації до словосполучень усіх типів.

Ілюстрації паспортизуються короткою вказівкою на джерело (автор або тип публікації): *На полі вже дозрів бавовник білосніжний* (Н. Забіла); *Парламент Ісландії — альтинг — вважається одним із найдавніших у світі* (з наук.-попул. літ.); *Архалуки шилися приталеними, з глибоким вирізом на грудях, у чоловіків вони були довгополими, у жінок — короткополими* (із журн.).

У новому Словнику витримано такий порядок розташування джерел: з Біблії, з на́родної творчості (у тому числі з казки, з переказу), із збірок Номиса, зі словника Б. Грінченка, з художньої літератури (у хронологічному порядку за періодами творчості письменників), з Конституції України, з перекладної літератури, з мемуарної, публіцистичної, наукової, науково-технічної, науково-популярної, навчальної, релігійно-церковної літератури, з мови документів, із журналів, газет, з Інтернету, з мови реклами. Після цього можуть подаватися рече́ння — вільні словосполучення, які використовуються у лексикографічній практиці для ілюстрування значень слів.

До загальновживаних слів та словосполучень цитати наводяться переважно з художньої літератури різних історичних періодів, починаючи з І. Котляревського й закінчуючи сучасними авторами (кінець XVIII — початок XXI ст.), які подано у хронологічній послідовності відповідно до періоду творчості автора.

Для термінів і термінологічних сполучень ілюстрації розміщено спочатку з наукової, науково-технічної, науково-популярної, навчальної літератури, а після них — із художньої літератури, періодики і т. ін.: **А́СТМА…** *мед.* Задишка, спричинювана деякими захворюваннями серця або бронхів; ядуха. *Приступи серцевої астми часто настають уночі* (з навч. літ.); *Я здоров, хоч серце в мене в останній місяць таки .. погіршало, часті і болючі припадки астми* (М. Коцюбинський)…; △ **(1) Верблю́жа колю́чка** — пасовищна рослина роду напівчагарникових та багаторічних трав родини бобових, поширена у пустелях і напівпустелях Середньої Азії. *Коріння верблюжої колючки сягає ґрунтових вод на глибині до 16 м* (з наук.-попул. літ.); *Немає на землі пустелі, в якій би не подавало ознак життя. У вигляді верблюжої колючки, павучка, вітру, що рухає бархани* (А. Михайленко).

Реєстрове слово може ілюструватися у складі прикладки: **А́ГА…** *Жаба-ага, на відміну від інших земноводних, постійно зустрічається в солонуватих водах гирл рік, за що й отримала назву "морська жаба"* (із журн.).

В ілюстраціях до реєстрового прикметника можуть подаватися відповідні прикметники вищого і найвищого ступенів нормативного творення, наприклад:

КОРО́ТКИЙ… *Найкоротші дні бувають у червні* (із журн.)…

КРАСИ́ВИЙ… *Хороші зірочки на небі, та вечірня зірочка красивіша над усім* (Г. Квітка-Основ'яненко)…

У словникових статтях, які поєднують дієслівні видові пари, ілюстрації наводяться в межах кожного виду за прийнятою у СУМ-20 послідовністю слів у реєстровому ряду — спочатку на дієслово недоконаного виду як заголовне, а потім на дієслово доконаного виду: **ВИБИВА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *недок.,* **ВИ́БИТИСЯ,** б'юся, б'єшся; *мн.* ви́б'ються; *док.* 1. Із труднощами, докладаючи зусиль, вириватися, вибиратися звідки-небудь, уникати чогось. — *Пусти, Антосю! Годі-бо! Що ти? Побачать! — вибивається вона з обіймів* (М. Старицький); *Де сон староденний, мов крига, застиг, Творці вибиваються з темних кормиг* (М. Рильський); *Кидався* [літак] *вгору, обходив низом, намагаючись вибитися з-під прицілів зенітної артилерії* (Ю. Яновський)...

Те саме стосується і двовидових дієслів, де приклади вживання дієслова у недоконаному виді передують формам, що відповідають доконаному виду, наприклад:

АКУМУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., що, спец.* Збирати, нагромаджувати, зосереджувати що-небудь. *Хлорофіл акумулює сонячну енергію* (з наук.-попул. літ.); *Завдяки спорудженню греблі Каховської ГЕС створено водоймище місткістю до 19 мільярдів кубометрів води, що дає змогу акумулювати паводкові води Дніпра і зберігати їх для корисної роботи* (з наук.-попул. літ.); *Сумні замріяні степи й похмуре місто, що акумулювало в собі гайдамаччину, не могли розрадити легковажної авантурниці — грекині* (Б. Антоненко-Давидович).

Крім прикладів-цитат, іноді як ілюстрації до слів реєстру подаються рече́ння — короткі словосполучення, зафіксовані в літературних джерелах. Переважна їх більшість є прикметниково-іменниковою: **АРХАЇЗА́ЦІЯ…** Дія за знач. **архаїзува́ти.** *Архаїзація мови;* **БЕЗВИПА́ЛЮВАЛЬНИЙ…** Який виробляється без випалювання. *Безвипалювальний жаростійкий теплоізоляційний матеріал...*

Деякі слова, зокрема на позначення назв професій та вузькопрофесійні терміни, можуть не ілюструватися: **АБЛАКТУВА́ТИ…** *сад.* Щепити дерева, кущі і т. ін. зрощуванням гілок без відокремлення їх від стовбура; **АЕРОНА́ВТИКА…** *книжн.* Те саме, що **повітропла́вання.**

Якщо в ілюстрації потрібні уточнення, то використовуються квадратні дужки, в яких подано слова, що розкривають значення:

– відсутніх у цитаті підмета й додатка, якщо це породжує неясність, двозначність: *У кого є голос могутній, дзвінкий, Нехай на весь світ про Вітчизну співає І співом вабливим докупи єднає* [народ] (Дніпрова Чайка); *Один чи два рази проказала* [Настя] *за Чумаком абетку і вже на другий день, дивуючись сама з себе, назвала всі літери* (В. Речмедін); *Через два літа стояв* [Святополк] *під Києвом з печенігами, які йшли до нього, мов собака на посвист, ваблені обіцяними грабунками багатого стольного города* (П. Загребельний);

– займенників *(він, вона, воно, вони, сам, сама* та ін.), займенникових прислівників *(там, туди, тоді* та ін.): *І, взявши його* [апостола Павла], *повели в ареопаг та й казали: Чи можемо знати, що то є ця наука нова, яку проповідуєш ти?* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Лев бовтавсь там* [у колодязі], *поки й захлинувсь* (з казки).

Коли в реченні використано лексеми, які не відповідають нормам сучасної літературної мови і чинному правописові, то в дужках зазначено їх нормативний відповідник: *До того люд домуштровали* [домуштрували]... (Т. Шевченко); *І усміхнувшися якимсь безвиразним усміхом, дивилась я на неї широко отвертими* [відкритими] *очима* (О. Кобилянська).

Для зменшення обсягу словникової статті цитати з художньої літератури можуть скорочуватися. Пропуски позначаються двома горизонтальними крапками (..), які наводяться лише всередині ілюстрації: *Антон .. стояв у полотняній сорочці, старанно вилатаній на плечах* (С. Чорнобривець); *Брати у батьківській жили старій оселі, .. Але з-між них один Усе, було, пісні вигадує веселі* (М. Рильський). У випадках скорочення початку чи кінця ілюстрації такі пропуски не відзначаються.

Якщо в джерелі, з якого взято ілюстрацію, речення закінчується трьома крапками, то вони залишаються і в ілюстрації, наприклад: *Заснув Чабан, а лишенько не спало: Гадюка вилізла з трави, сичить...* (Л. Глібов); — *Вони шпигають, що в мене голуба кров та руки аристократа і я не люблю простого народу...* (В. Дрозд).

Порівняно із СУМ-11 кількість джерел значно збільшилася. Зокрема, додано ілюстрації з творів майже 150 письменників новітньої доби, а також тих, чий доробок не внесено до 11-томника з ідеологічних міркувань. У повному списку джерел нового Словника, вміщеному в Додатку, прізвища цих письменників виділено курсивом.

Новим інструментом для добору ілюстрацій словникових статей СУМ-20, який не існував під час укладання СУМ-11, є Український національний лінгвістичний корпус. Його будову, функціональні особливості та застосування описано в підрозділі 3.4 розділу 3.

2.10. Поліграфічне оформлення СУМ-20

Поліграфічне оформлення будь-якого словника розв'язує два основних завдання. З одного боку, воно спрямоване на втілення принципів видавничої естетики, що робить спілкування зі словником для користувача комфортним. Другим і основним завданням поліграфічного оформлення є однотипне позначення однорідних елементів структури словника, яке полегшує користувачеві роботу з ним, орієнтацію в словниковій інформації, її знаходження. Академічні словники, як правило, характеризуються науково опрацьованою, розгалуженою словниковою структурою, у тому числі структурою словникових статей, у якій втілено принципи певної лексикографічної теорії. Засоби поліграфічного оформлення тут виступають ідентифікаторами окремих елементів такої структури, формуючи так звану метамову словника, тобто формальну мову опису структури його лексикографічної системи.

У такий спосіб елементи словникових статей набувають свого формального визначення, що дозволяє за наявності електронного тексту словника скомпонувати в автоматичному режимі відповідну лексикографічну базу даних.

Ось чому при укладанні СУМ-20, прототипом якого був СУМ-11, приділено таку велику увагу описові основних правил поліграфічного оформлення та інтерпретації його елементів як елементів метамови СУМа.

Шрифтові виділення

І. Напівжирним прямим шрифтом набрані:

1. Великими літерами:

а) реєстрові слова **(БАРАБА́Н, ЗМІ, АВТО...);**

б) фонетичні варіанти реєстрового слова, розроблені в одній словниковій статті: **АКА́НТ, АКА́НФ; ВНИЗ (УНИ́З).** Такі фонетичні варіанти реєстрових слів подаються в одній статті через кому, утворюючи реєстровий ряд, а позиційні фонетичні варіанти оформляються у круглих дужках;

в) видові пари реєстрових дієслів або ті дієслова, що різняться суфіксами чи наголосом, розроблені в одній словниковій статті: **ВИХО́ДИТИ..., ВИ́ЙТИ; ПІДКУПО́ВУВАТИ..., ПІДКУПА́ТИ..., ПІДКУПЛЯ́ТИ..., ПІДКУПИ́ТИ; ВИСМИКА́ТИ..., ВИСМИ́КУВАТИ..., ВИ́СМИКАТИ..., ВИ́СМИКНУТИ.**

2. З великої літери:

перші букви стійких словосполучень (СС) **(Ві́денський вальс)**; словосполучень — еквівалентів слова (○ **До безме́жжя)**; термінологізованих (△ **А́вторський а́ркуш)** та фразеологічних словосполучень (◇ **Втопи́ти в ло́жці води́).**

3. Малими літерами:

а) усталені словосполучення (крім першої літери) з можливими варіантами: ◇ **Води́ти / поводи́ти за ніс (за но́са,** *рідко* **за ки́рпу)...;**

б) форми однини в іменникових статтях із реєстровим словом у формі множини: **БЕЛЬГІ́ЙЦІ,** ів, *мн. (одн.* **бельгі́єць,** йця, *ч.;* **бельгі́йка,** и, *ж.)...;* або, навпаки, в однині (у деяких випадках): **О́КО[1],** а, *с. (мн.* **о́чі,** *рідко* **ві́чі...)...;**

в) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників та прислівників, якщо вони уведені в статтю: **ГА́РНИЙ...** *вищ. ст.* **кра́щий** *і* **лі́пший,** *рідко* **гарні́ший...;**

г) реєстрові слова, на які даються відсилання у відсильних тлумаченнях різного типу:

Те саме, що...: **АВТОСТРА́ДА,** и, *ж.* Те саме, що **автомагістра́ль...;**

Прикм. до...: **ГУЦУ́ЛЬСЬКИЙ,** а, е. Прикм. до **гуцу́ли...;**

Дія за знач. ...: **КАЛІБРУВА́ННЯ,** я, *с., спец.* Дія за знач. **калібрува́ти...;**

Зменш.-пестл. до...: **БИЛИ́НОЧКА,** и, *ж.* Зменш.-пестл. до **били́нка...** тощо;

г) слова у відсильних статтях після *див.:* **УКРАЇ́НЕЦЬ** *див.* **украї́нці;**

д) слова, які входять до синтаксичних конструкцій на зразок *у знач. ім. (у знач. ім.* **поранений),** *у знач. вставн. сл. (у знач. вставн. сл.* **головне́),** *у знач. присл. (у знач. присл.* **амфітеа́тром)** тощо;

е) безособові предикати, розроблені як відтінки до відповідних дієприкметників (// **ви́бито,** *безос. пред.).*

4. Маркери омонімії — надрядковими арабськими цифрами: **КОСА́**[1], **БА́БКА**[10].

II. Світлим прямим шрифтом набрані:

1. Граматичні форми, подані при реєстрових словах: **ПІСТ,** по́сту…; **БІ́ЛИЙ,** а, е…; **ВИ́ТИ**[1], ви́ю, ви́єш…

2. Тлумачення: **ФІ́ЗИК…** Фахівець із фізики...

3. Номери значень полісемічного слова, на яке є відсилання у відсильних тлумаченнях: **ГУРТКОВИ́Й…** Прикм. до **гурто́к** 2…

4. Буквене позначення у полісемічних словосполученнях: ◊ **Був та загу́в (поплі́в):** а) зовсім зник, пропав, не стало кого-, чого-небудь…; б) перестав жити, існувати…; в) не мав можливості здійснитися (про задум, мрію і т. ін.)...

5. У квадратних дужках — уточнення в цитатах: *Закліпав* [Демид]; нормативні вживання при позанормативних словах: *у його* [нього]; а також пояснення при словах, яких немає в реєстрі: *кливаком* [іклом].

6. У круглих дужках — джерела ілюстрацій: (Т. Шевченко), (з наук. літ.), (з газ.).

7. Сполучник "і", якщо він виступає між двома напівжирними твірними словами, вжитими у тлумаченні: **ОРІЄНТУВА́ННЯ…** Дія за знач. **орієнтува́ти** і **орієнтува́тися…; КОНОПЛЯ́РСЬКИЙ…** Прикм. до **конопля́р** і **конопля́рство…**

8. Функціональні позначки до ілюстрацій (* Образно, * У порівн.): * Образно. *Бідою знов небо дихало;* * У порівн. *Парубки ж у нас, як орлята: жваві, молоді.*

III. Світлим курсивом набрані:

1. Позначки граматичних форм і сполучуваності слів, наприклад: *ч., ж., мн., док., недок., невідм., безос., у знач. вставн. сл., кого, з інфін., зі сл., з ким — чим, на що, по чому.*

2. Ремарки, наприклад: *розм., книжн., спец., рідко, вет., мед., жарг.*

3. Відсилання *див.*

4. Сполучник "*і*" між деякими позначками граматичних форм і сполучуваності слів: **ПОАГІТУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., кого, що і без прям. дод. ...;* **СІМ,** семи́ *і* сімо́х…; **ВИ́ХОР**[1], хору *і* хру…

5. Скорочення *і т. ін.* в усталених словосполученнях: ◊ **Бра́ти (забира́ти, перехо́плювати** *і т. ін.)* **/ взя́ти (забра́ти, перехопи́ти** *і т. ін.)* **ініціати́ву…;** при переліку парадигматичних форм: **ВОНИ́,** їх *(з прийм.* до них, від них *і т. ін.)...*

6. Ілюстрації, в тому числі рече́ння: *Перші українські словники кінця XVI — початку XVII ст. мали значення своєрідних енциклопедичних довідників* (із журн.); *Абдуктивний метод.*

7. Авторські ремарки у драматичних творах, які є ілюстраціями до реєстрових слів і фразеологізмів: [Г р у ї ч е в а *(складає карти):*].

IV. Урозбивку набрано:

1. Пояснення до деяких тлумачень на зразок "за знач. близький до а л е".

2. Приклади до реєстрових слів, що становлять першу або останню частину складних слів із продуктивними словотвірними компонентами: **СВІТЛО...** Перша частина складних слів... с в і т л о в і д б и в а́ ч, с в і т л о в і д ч у т т я́, с в і т л о д а́ й н и й...

3. Слова, які вказують на синтаксичну сполучуваність реєстрових лексем або фразеологізмів: **ЗАХО́ПЛЮВАТИ…** 2. *також зі сл.* з с о б о ю…; ◊ **Як (мов, ні́би** *і т. ін.)* **бі́да́ на го́лову,** *зі сл.* з'я в и т и с я, з в а л и т и с я і т. ін. …

4. Назви функціонально-семантичних відношень у деяких прийменникових статтях: **ЗА**[1], *прийм., з род., знах. і оруд. в.* Сполучення з прийм. **за** виражають: П р о с т о р о в і в і д н о ш е н н я...

5. Антоніми у тлумаченнях, які наведено після слова "протилежне": **СКОРБО́ТА...** печаль, сум; протилежне р а д і с т ь...

6. Назви дійових осіб в ілюстраціях із драматичних творів: [З і н ь к а:] *Ти, може, не захочеш і похристосуватися зо мною?* [Р о м а н:] *Чому? Це ж закон... Давай похристосуємось* (М. Кропивницький).

Використання дужок

I. У круглих дужках подано:

1. Фонетичні варіанти реєстрових слів: **ІТИ́ (ЙТИ), ВСТРЯГА́ТИ (УСТРЯГА́ТИ).**

2. Форми однини з відповідним граматичним оформленням у статтях із реєстровим словом у формі множини, наприклад: **БІЛОРУ́СИ,** ів, *мн. (одн.* **білору́с,** а, *ч.;* **білору́ска,** и, *ж.)...;* або множини, де реєстрове слово розроблене в однині, наприклад: **О́КО**[1], а, *с. (мн.* **очі,** *рідко* **ві́чі,** очей — *перев. з прийм.* у)…

3. Вказівка на номер значення полісемічного слова, вжитого у тлумаченні, якщо це слово набрано світлим шрифтом: **ГУРТКІ́ВЕЦЬ…** Член гуртка (у 2 знач.)…; на омонімічне слово, через яке тлумачиться відповідне реєстрове слово: **А́ВЕРСНИЙ**[1]**…** Стос. до аверсу *(див.* **а́верс**[1]**)…;** в усталених словосполученнях із тлумаченнями на зразок "Те саме, що..." — для зазначення слова, де вони розроблені: ◊ **Позабува́ти язики́** *десь* — те саме, що **Забу́ти язика́ в ро́ті** (про всіх або багатьох) *(див.* **забува́ти)…**

4. Парадигматичні форми при вживанні реєстрового слова у певній синтаксичній функції, наприклад: **ЗДАВА́ТИСЯ**[2]**…** 3. *тільки* **здає́ться (здава́лося),** *у знач. вставн. сл.* ...

5. Уточнення на зразок *(з великої літери):* **БОГ…** 1. *род.* Бо́га, *бібл. (з великої літери)…*

6. У всіх типах стійких словосполучень — компоненти, крім факультативних: ◊ **Здійма́ти / здійня́ти (зня́ти) [важки́й] ка́мінь (тяга́р) із се́рця (з душі́).**

7. Вказівки на синтаксичну сполучуваність при багатозначних усталених словосполученнях: **Бра́ти / взя́ти на замі́тку:** а) *(кого і без дод.)* брати кого-небудь під особливий нагляд…; б) *(що і без дод.)* враховувати що-небудь…

8. Порядкові номери СС у межах статті: ◊ **(3) Бага́то (забага́то) че́сті…**

9. Джерела ілюстрацій: (Леся Українка), (із журн.), (з Інтернету).

II. У квадратних дужках подано:

1. Вставки в цитати для уточнення: *він* [Іван], *тоді* [торік] або в разі ненормативного слововживання: *ходе* [ходить], *з радіщ* [радощів].

2. Імена або назви дійових осіб в ілюстраціях із драматичних творів: [М а в к а:] *Я — Мавка лісова.* [Л у к а ш:] *А, от ти хто! Я від старих людей про мавок чув не раз* (Леся Українка).

3. Факультативні компоненти сталих словосполучень: ◊ **Як (мов, ніби** *і т. ін.)* **|та| баба Палажка [і баба Параска|...**

III. У кутових дужках подано варіанти переважно фразеологічних словосполучень, у яких варіант одного з компонентів приводить до граматичної зміни іншого: **Як [вода] з прорваної греблі <Як [вода] крізь прорвану греблю>...; Сумнів бере / узяв <Сумніви беруть / взяли>...;** а також усталені словосполучення з інверсійним порядком компонентів: ◊ **І нашим і вашим <І вашим і нашим>...**

Знаки пунктуації як поліграфічні маркери

I. Крапка (.) ставиться:

1. У кінці лівої частини статті перед тлумаченням: **ВІСК,** воску, *ч.* 1. Органічна речовина...

2. Після цифри рубрики: **ПІСНЯ...** 1. Словесно-музичний твір, признач. для співу...

3. Після тлумачення: **ВІШАНИЙ,** а, е. Дієпр. пас. до **вішати.** *Постійно битий, різаний, вішаний, голодом морений народ...;* крім випадку відсутності ілюстрації перед наступним відтінком: **АКТУАЛІЗОВАНИЙ...** Дієпр. пас. до **актуалізувати;** *// у знач. прикм. ...*

4. Після позначок * Образно. і * У порівн.

5. У кінці абзацу.

6. Після скорочень: *напр., прикм., спец., екон.* і т. ін.

7. У кінці словникової статті.

II. Кома (,) ставиться:

1. Перед граматичними формами реєстрових слів: **БІСКВІТ,** а, *ч.* ...

2. Між кількома граматичними формами: **ВЕРСТАТИ,** аю, аєш, *недок., що...*

3. Між заголовним словом та його варіантами: **АНАЛГЕТИКИ, АНАЛЬГЕТИКИ,** ів, *мн. (одн.* **аналгетик, анальгетик,** у, *ч.), фарм. ...;* **НАЙМАТИ,** аю, аєш, *недок.,* **НАЙНЯТИ,** найму, наймеш, *док. ...*

4. Перед стилістичними ремарками і граматичними позначками: **БАЙТ,** а, *ч., інформ.* ..., крім вказівки на синтаксичну сполучуваність в усталених словосполученнях: ◊ **Завершальний (останній) акорд** *чого і без дод. ...*

5. Між кількома ремарками: **ВАКЦИНУВАТИ,** ую, уєш, *недок. і док., кого, вет., мед. ...*

III. Крапка з комою (;) ставиться:

1. У дієслівній статті перед позначками на зразок *мн., мин. ч., наказ. сп.*: **БРАТИ,** беру, береш; *недок. ...*

2. Між наведеними у дужках формами однини чоловічого і жіночого роду іменників, розроблених при множинному іменникові, з відповідними відмінковими закінченнями та позначеннями роду: **АБІССИНЦІ,** ів, *мн. (одн.* **абіссинець,** нця, *ч.;* **абіссинка,** и, *ж.)...;* між поданими як відтінки субстантивованими прикметниками у різних родах, а також у множині, розробленими при реєстровому прикметникові або дієприкметнику: *...// у знач. ім.* **хворий,** рого, *ч.;* **хвора,** рої, *ж.;* **хворе,** рого, *с.; мн.* **хворі,** рих...

3. У тлумаченнях:

а) перед частиною, яка доповнює описове тлумачення: **АБЕТКА...** 2. Книжка для початкового навчання грамоти; буквар...; **АГАТ...** Мінерал із шаровим розподіленням забарвлення...; різновид халцедону...

б) перед словом "протилежне", яке передує антонімам: **АБСТРАКТНИЙ...** 1. Який виник у результаті абстрагування; протилежне к о н к р е т н и й...

4. Між ілюстраціями.

5. Між усталеними словосполученнями всіх типів.

6. Перед відтінками значень.

7. Перед * Образно, * У порівн., якщо перед ними є ілюстрація.

8. Між підрубриками а), б) і т. ін. в усталених полісемічних словосполученнях усіх типів та у прийменникових статтях.

9. Між підрубриками 1), 2) і т. ін. у статтях із продуктивним словотвірним компонентом: **АВТО...**[1] Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову **автомобільний,** напр.: а в т о б а з а, а в т о в о к з а л...; 2) слову **автомобіль,** напр.: а в т о б е н з о в о з, а в т о ц и с т е р н а.

IV. Двокрапка (:) ставиться:

1. Після реєстрового слова (з можливими граматичними формами і позначками), яке вживається лише у складі фразеологізму: **ВАРФОЛОМІЇВСЬКИЙ,** а, е: ◊ **Варфоломіївська ніч** *див.* **ніч.**

2. Перед підрубриками а), б) і т. ін. у всіх полісемічних усталених словосполученнях: ◊ **Впадати** *(рідше* **падати)** / **впасти в око (в очі, у вічі):** а) *(кому)* хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось, на щось...; б) *(кому)* привертати чию-небудь увагу...

3. Перед підрубриками 1), 2) і т. ін., а також перед прикладами у статтях із продуктивним словотвірним компонентом: **АВІА...** Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову **авіаційний,** напр.: а в і а б е н з и н...

4. У ремарках в драматичному творі: [2 - и й п а р у б о к:], [М а р і я *(встає):*].

V. Тире (—) ставиться:

1. При вказівці на синтаксичну сполучуваність, коли пропущений прийменник *за кого — що, перед ким — чим.*

2. Перед тлумачною частиною однозначних усталених словосполучень усіх типів: **А**[1]**...** ◊ **Від а до я (до зет)** — від початку до кінця; все повністю...

3. Замість лапок перед прямою мовою: **АЗБУКА...** — *Дисципліни без авторитету нема — невже цієї азбуки вас не вчили?* (О. Гончар)...

VI. Дві крапки (..), які відокремлюються від сусідніх слів пробілами, ставляться всередині ілюстрацій на позначення їх скорочення із зазначенням прізвища автора. Якщо ілюстрація переривається після розділового знака, то пробіл ставиться після нього, якщо перед розділовим знаком — пробіл перед ним не ставиться: *Єремія, вихований ще в єзуїтських школах.., прийнявши латинство, став .. гонителем православного люду* (О. Стороженко).

Шрифт знака, який пишеться без пробілу після слова, збігається зі шрифтом попереднього символа.

VII. Скісна лінія (/) ставиться у дієслівних словосполученнях для відокремлення видових пар: ...**Давати / дати відвіт...**

VIII. Дві скісні лінії (//) ставляться для позначення відтінку значення: **ВЕЖА,** і, *ж.* 1. Висока вузька споруда...; // Вишка для спостереження або передавання сигналів...

З абзацу починається:

1. Словникова стаття в цілому.

2. Кожна рубрика статті, крім першої.

3. Кожен тип усталених словосполучень.

Особливості поліграфічного оформлення покажчика словосполучень подано в наступному підрозділі.

2.11. Індекс Словника української мови

На відміну від традиційних видань багатотомних тлумачних словників кожний друкований том СУМ-20 супроводжується блоком інформаційно-пошукових матеріалів, до яких належать список реєстрових слів (СРС) і покажчик словосполучень (ПС). Ці певним чином структуровані тексти виконують роль індексу словникової системи — вони організують додатковий доступ до структурних елементів словникових статей.

СРС конкретного тому містить усі слова, наявні в його реєстрових рядах. Нижче подані приклади реєстрових (лівих) частин словникових статей, які мають більш ніж одне слово в реєстровому ряді:

А́ЇР, *діал.* **А́ЄР,** у, *ч.*

...А́КТНИЙ, *рідко* **...А́КТОВИЙ.**

БАБА́ХАТИ, БАБА́ХКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.*

ЖО́ДЕН, дна, дне, **ЖО́ДНИЙ,** а, е, *заст.* **ЖА́ДЕН,** дна, дне, **ЖА́ДНИЙ,** а, е, *займ. запереч.*

УРОЖА́Й (ВРОЖА́Й), а́ю, *ч.*

Окрему групу становлять словникові статті з реєстровим іменником у множині на позначення назви народу, народності, етнічної групи і т. ін., а суб'єкти такої єдності, представлені іменниками в чоловічому та жіночому роді однини або лише в чоловічому, подаються в дужках з відповідними ремарками:

АВА́РЦІ, ів, *мн. (одн.* **ава́рець,** рця, *ч.;* **ава́рка,** и, *ж.).*

АГУ́ЛИ, ів, *мн. (одн.* **агу́л,** а *і* **агу́лець,** льця, *ч.;* **агу́лка,** и, *ж.).*

ВАРЯ́ГИ, ів, *мн. (одн.* **варя́г,** а, *ч.).*

Одиниці реєстрових рядів супроводжуються відсиланнями на заголовне слово, тобто перше слово реєстрового ряду. Заголовне ж слово до одиниць реєстрового ряду не відсилається. Реєстрові слова у списку подаються великими літерами з наголошенням та маркером омонімії, заголовне слово у відсиланні наводиться малими літерами. ПС надає користувачеві можливість знайти словосполучення за будь-яким його повнозначним компонентом. Нижче подано фрагмент СРС, що відповідає прикладам реєстрових рядів:

АВА́РЕЦЬ *див.* **ава́рці.**
АВА́РКА *див.* **ава́рці.**
АВА́РЦІ...
АГУ́Л *див.* **агу́ли.**
АГУ́ЛЕЦЬ *див.* **агу́ли.**
АГУ́ЛИ...
АГУ́ЛКА *див.* **агу́ли.**
АДАМІ́Т *див.* **адамі́ти.**
АДАМІ́ТИ...
А́ЄР *див.* **а́їр.**
А́ЇР...
АКА́НТОВИЙ...
АКА́НФОВИЙ *див.* **ака́нтовий.**
...А́КТНИЙ...
...А́КТОВИЙ *див.* **...а́ктний.**
АМБІ...
АМБО... *див.* **амбі.**
АНА́ФЕМА...
АНА́ХТЕМА *див.* **ана́фема.**
АПРОБО́ВУВАТИ...
АПРОБУВА́ТИ *див.* **апробо́вувати.**
АРЕШТО́ВУВАТИ...
АРЕШТУВА́ТИ *див.* **арешто́вувати.**

Місце розташування реєстрового словосполучення у тексті друкованого словника визначається двома параметрами: заголовним словом словникової статті та порядковим номером словосполучення. Сукупність цих параметрів є адресою реєстрового словосполучення (АРС).

Заголовне слово в АРС подано в його повній реєстровій формі — із наголошенням та позначкою омонімії. Номер словосполучення наведено в тій самій формі, що у фразеологічному блоці — в круглих дужках після заголовного слова.

Для кожного реєстрового словосполучення будується елемент покажчика із такою структурою: ідентифікація типу словосполучення, подання словосполучення у його повній словниковій формі, службове слово *див.* та АРС. Наприклад:

Бра́ти / взя́тиако́рд *див.* **бра́ти** (1)

△ **Адре́са електро́нної по́шти <Електро́нна адре́са>** *див.* **адре́са** (2)

○ **До безме́жжя** *див.* **безме́жжя** (1)

◇ **Від а́за́ до і́жиці** *див.* **аз**[1] (1)

ПС кожного тому формується зі словосполучень, повнозначні компоненти яких належать до реєстрового ряду словникових статей цього тому. У відсильних словосполученнях порядковий номер не ставиться, наприклад: **В абе́тковому (алфаві́тному) поря́дку** *див.* **поря́док.**

Словосполучення, до складу яких уходить заголовне слово в будь-якій словозмінній формі, утворюють гніздо. Заголовне слово гнізда — це повнозначний компонент словосполучення у вихідній граматичній формі: іменники подано в називному відмінку однини (крім множинних іменників); для прикметників, дієприкметників та займенників вихідна форма — називний відмінок однини чоловічого роду; для дієслів — інфінітив. Кожне словосполучення подається у покажчику стільки разів, скільки має повнозначних компонентів. Усередині гнізда словосполучення розподіляються за відмінковими формами. Наприклад, термінологічне словосполучення △ **Адре́са електро́нної по́шти <Електро́нна адре́са>** входить до гнізд із заголовними словами **АДРЕ́СА, ЕЛЕКТРО́ННИЙ** та **ПО́ШТА:**

АДРЕ́СА...

адре́са

△ **Адре́са електро́нної по́шти <Електро́нна адре́са>** *див.* **адре́са.**

ЕЛЕКТРО́ННИЙ...

електро́нна

△ **Адре́са електро́нної по́шти <Електро́нна адре́са>** *див.* **адре́са.**

електро́нної

△ **Адре́са електро́нної по́шти <Електро́нна адре́са>** *див.* **адре́са.**

ПО́ШТА

по́шта

△ **Адре́са електро́нної по́шти <Електро́нна адре́са>** *див.* **адре́са.**

Усі структурні компоненти покажчика — заголовні слова гнізд, відмінкові форми заголовних слів та самі словосполучення упорядковуються на відповідному ієрархічному рівні за алфавітом. При побудові ПС автоматизуються такі процеси: нумерація розроблених словосполучень, форму-

вання елементів покажчика та групування їх у гнізда, розподіл словосполучень за словозмінними формами заголовного слова, упорядкування за алфавітом. Розподіл за словозмінними формами здійснюється за допомогою електронного словника словозміни української мови. Наприклад:

А́ВТОРСЬКИЙ...

а́вторська

△ **А́вторська шко́ла** *див.* **шко́ла.**

а́вторське

△ **А́вторське пра́во** *див.* **пра́во.**

△ **А́вторське свідо́цтво** *див.* **свідо́цтво.**

а́вторський

△ **А́вторський а́ркуш** *див.* **а́ркуш.**

△ **А́вторський примі́рник** *див.* **примі́рник.**

△ **А́вторський (тво́рчий) конце́рт (ве́чір)** *див.* **конце́рт.**

Покажчик дає можливість працювати зі словосполученнями як із незалежною словниковою підсистемою. Він виконує такі функції: 1) полегшує користувачеві пошук словосполучення у тексті словника; 2) забезпечує зв'язок між фразеологічними підсистемами окремих томів; 3) як окремий структурований текст покажчик дає змогу простежити закономірності представлення лексики в реєстрових словосполученнях.

Розділ 3. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУ "СУМ-20"

3.1. Парсинг[14] СУМ-11

Як зазначено вище, для укладання нового 20-томного тлумачного Словника української мови в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України розроблено нову — комп'ютерну — технологію укладання тлумачних словників. Її реалізовано у вигляді так званої фундаментальної академічної лексикографічної системи "Словник української мови" ("СУМ"), яка містить інструментальний комплекс, орієнтований на комп'ютерне розв'язання завдань тлумачної лексикографії. У складі зазначеного комплексу міститься добре структурована лексикографічна база даних (ЛБД) тлумачного словника і реалізовано низку лексикографічних і технологічних функцій.

Робота зі створення інструментального комплексу "СУМ" проводилася в кілька етапів. Перший етап передбачав переведення тексту СУМ-11 до цифрової форми і виконувався засобами сканування та розпізнавання тексту, в результаті чого одержано електронний варіант 11-томного словника. Ланцюг підготовки СУМ-11 до конвертації в ЛБД представлено на рис. 3.1.

Після сканування і розпізнавання тексту СУМ-11 (9856 сторінок) його збережено в RTF-форматі та роздруковано з метою виправлення помилок, які виникли під час роботи програми оптичного розпізнавання.

Потім здійснено подвійну коректуру і внесено виправлення до електронного тексту СУМ-11, внаслідок чого отримано його еталонний варіант.

Останній етап підготовки до створення ЛБД — конверсія з RTF- до HTML-формату із системою кодування Unicode засобами текстового редактора MS Word.

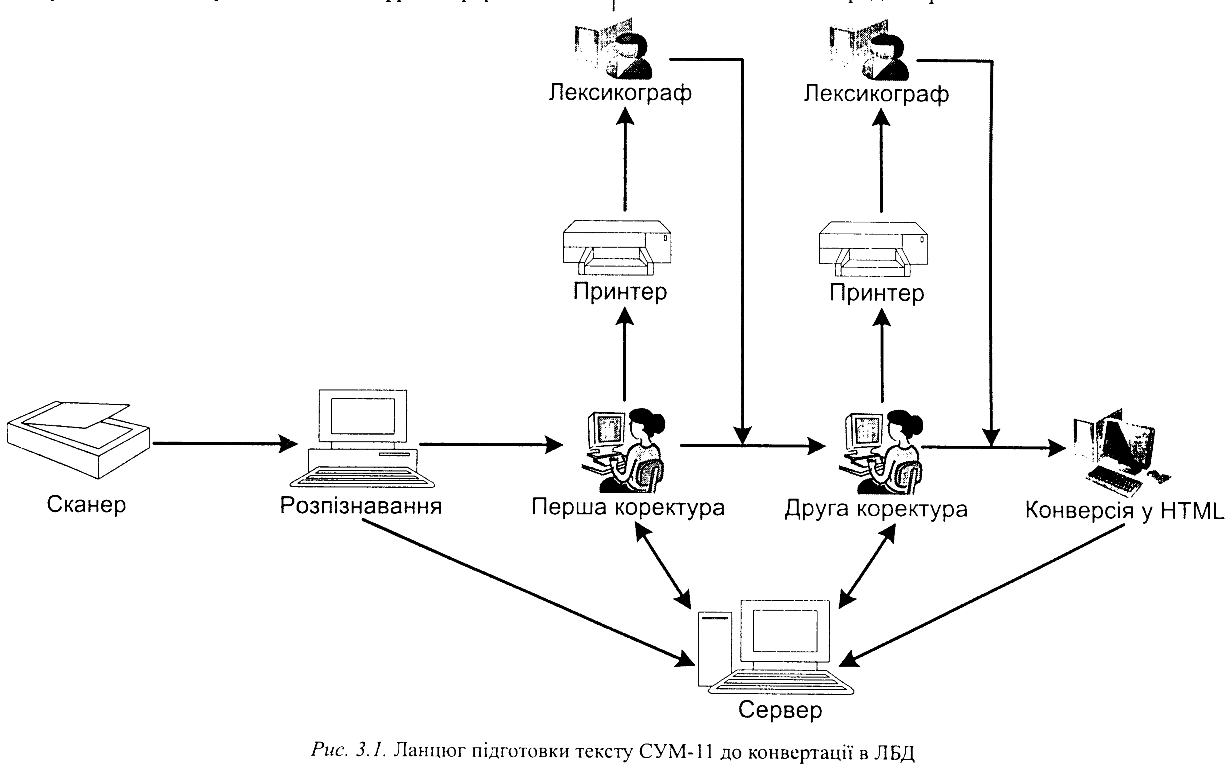

Рис. 3.1. Ланцюг підготовки тексту СУМ-11 до конвертації в ЛБД

[14] Парсингом словника називають автоматичний (автоматизований) процес переведення його тексту до комп'ютерної лексикографічної бази даних із певною структурою.

Слід відзначити, що робота з ЛБД у форматі електронного тексту такого значного обсягу (понад 135 мегабайтів дискового простору) є абсолютно неефективною. Окрім дуже повільного темпу, з яким система працює на великих текстових масивах, принципову незручність становить неможливість прямого доступу до окремих елементів структури Словника. Такі вади можуть звести нанівець усі переваги, які надає використання комп'ютерів у лексикографії. Отже, постала необхідність розробки спеціалізованої ЛБД Словника української мови, причому її формування треба було здійснити автоматично, оскільки в ручному або напівручному режимі створення такої бази даних, виходячи з електронного тексту, як переконує досвід, є неможливим.

Для забезпечення процесу автоматичної конверсії тексту СУМа до ЛБД — а саме в цьому й полягає зміст парсингу Словника — в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України розроблено програмне забезпечення для виділення елементів його структури відповідно до будови лексикографічної системи СУМа з використанням поліграфічних ознак її текстової ідентифікації, наведених у табл. 3.1.

Таблиця 3.1. **Поліграфічні ознаки ідентифікації елементів структури СУМа**

№	Структурний елемент	Формальна ознака структурного елемента	
1	Реєстрове слово N	Початок:	абзац, літера (українська, напівжирний шрифт, верхній регістр).
		Закінчення:	кома; крапка; пробіл, індекс, цифра, кома; пробіл "*див.*"; пробіл, індекс, цифра, пробіл "*див.*"; двокрапка.
2	Ліва частина статті N, початок	Реєстрове слово N	
3	Частина мови	Ознака частини мови у лівій частині	
		Іменник:	*с.;* *ж.;* *ч.;* *мн.* При аналізі *с.* перевірка на наступні пробіл та *ч.*
		Прикметник:	*прикм.;* *вищ. ст.;* *збільш.;* *зменш.;* *зменш.-пестл.*
		Числівник:	*числ.*
		Займенник:	*займ.;* *вказ.;* *пит.;* *особ.;* *означ.*
		Дієслово:	*недок.;* *док.;* *акт.;* *безос.*
		Дієприкметник:	*дієпр.*
		Прислівник:	*присл.*
		Прийменник:	*прийм.*
		Сполучник:	*спол.*
		Частка:	*част.*
		Вигук:	*виг.*
		Ознака частини мови у правій частині	
		Іменник:	Абстр. ім.; Дія за знач.; Дія і стан за знач.; Властивість за знач.
		Прикметник:	Прикм. до; Який; Стос. до; Одержаний.
		Дієприкметник:	Дієпр.
		Прийменник:	*у знач. прийм.*
		Прислівник:	Присл. до.
4	Права частина, початок	Крапка, пробіл, цифра "1", крапка (прямий шрифт); крапка, пробіл, літера (українська, прямий шрифт, верхній регістр); двокрапка; відсильне слово *"див."* (курсив).	
5	Стильові та граматичні позначки	Початок:	текст після цифри (курсив).
		Закінчення:	текст (прямий шрифт).
6	Тлумачення, початок	Крапка, пробіл, літера (українська, прямий шрифт, верхній регістр).	
7	Тлумачення, закінчення	Текст (курсив), крапка, пробіл; квадратна відкривальна дужка (прямий шрифт).	
8	Літературні джерела	Відкривальна дужка, текст, закривальна дужка (прямий шрифт).	
9	Перелік атрибутів джерел	Через кому. Попередній атрибут закінчується крапкою або українською літерою (прямий шрифт).	
10	Відтінок	Подвійна скісна риска // (прямий шрифт).	
11	Фразеологізм	Один із спеціальних символів (@, $, ^, &); абзац, одна літера (українська, напівжирний шрифт, верхній регістр), пробіл, літера (українська, нижній регістр); абзац, одна літера (українська, напівжирний шрифт, верхній регістр), літера (українська, нижній регістр).	
12	Відношення	Абзац, одна літера (українська, світлий шрифт, верхній регістр), пробіл, літера (українська, нижній регістр), абзац включає слово "відношення".	
13	Об'єднані тлумачення	Початок: двокрапка (прямий шрифт), літера "а", дужка (прямий шрифт). Наступна частина: крапка з комою (прямий шрифт), літера (українська) та дужка (прямий шрифт).	
14	Усталені словосполучення	Двокрапка, один із спеціальних символів (@, $, ^, &), одна літера (українська, напівжирний шрифт, верхній регістр), літера (українська, нижній регістр); двокрапка, один із спеціальних символів (@, $, ^, &), одна літера (українська, напівжирний шрифт, верхній регістр), пробіл, літера (українська, нижній регістр).	

У результаті конверсії весь текст СУМа з HTML-файлів автоматично перенесено до ЛБД, тобто здійснено парсинг Словника. Детальніше структуру ЛБД "СУМ" розглянуто у пункті 3.2. цього розділу.

3.2. Структура і функції лексикографічної бази даних (ЛБД) та інструментального комплексу "СУМ"

Структура ЛБД "СУМ" є мінімальною — вона дозволяє правильно відображати всі структурні елементи Словника, але водночас має можливості для розширення. Наприклад, ліва частина словникової статті у цій ЛБД не є структурованою, а записується єдиним блоком.

Структура ЛБД "СУМ" разом із клієнтською програмою дозволяє не тільки представити, але й візуалізувати представлення будь-якої словникової статті СУМа у вигляді дерева. При цьому значно спрощується доступ до її структурних елементів, а зв'язки між ними унаочнюються.

Чимало допоміжних елементів статті (термінальні символи, номери тлумачень, певні розділові знаки, спеціальні символи та шрифтові виділення) не потребують збереження у ЛБД, а можуть додаватися динамічно під час формування статті програмою виводу. Такі автоматичні операції допомагають уникнути багатьох помилок при редагуванні статей, а ймовірність помилкового введення елементів, які порушують структуру Словника, взагалі виключається. Процес редагування стає більш простим, контрольованим та уніфікованим, легко здійснюються операції додавання, вилучення та виправлення елементів словникових статей.

Гнучкість структури ЛБД "СУМ" дозволяє у перспективі реалізувати те, що було принципово неможливим під час представлення його у формі послідовного тексту. Примітом, якщо фрагмент повторюється у різних статтях, то його можна зберігати в базі тільки один раз, але при цьому створити покажчики, які пов'язували б цей фрагмент з усіма відповідними статтями. Такий механізм разом з уже реалізованими функціями динамічного формування приводить до економії дискового простору.

У структурі ЛБД "СУМ" виділено сукупність таблиць та зв'язків між ними, зміст яких розкривається на рис. 3.2.

Далі наведено функціональне призначення та зміст полів окремих таблиць.

Таблиця мов і типу ЛБД (lang)

Таблиця передбачає можливість зберігання в одній фізичній базі даних ряду ЛБД (як тлумачного, так і інших типів) для різних світових мов:

– **lang** [nvarchar (255)] — довільний опис мови або ЛБД;
– **pref** [nvarchar (255)] — префікс для позначення таблиць у ЛБД;
– **id_lang** [int] — ідентифікатор мови.

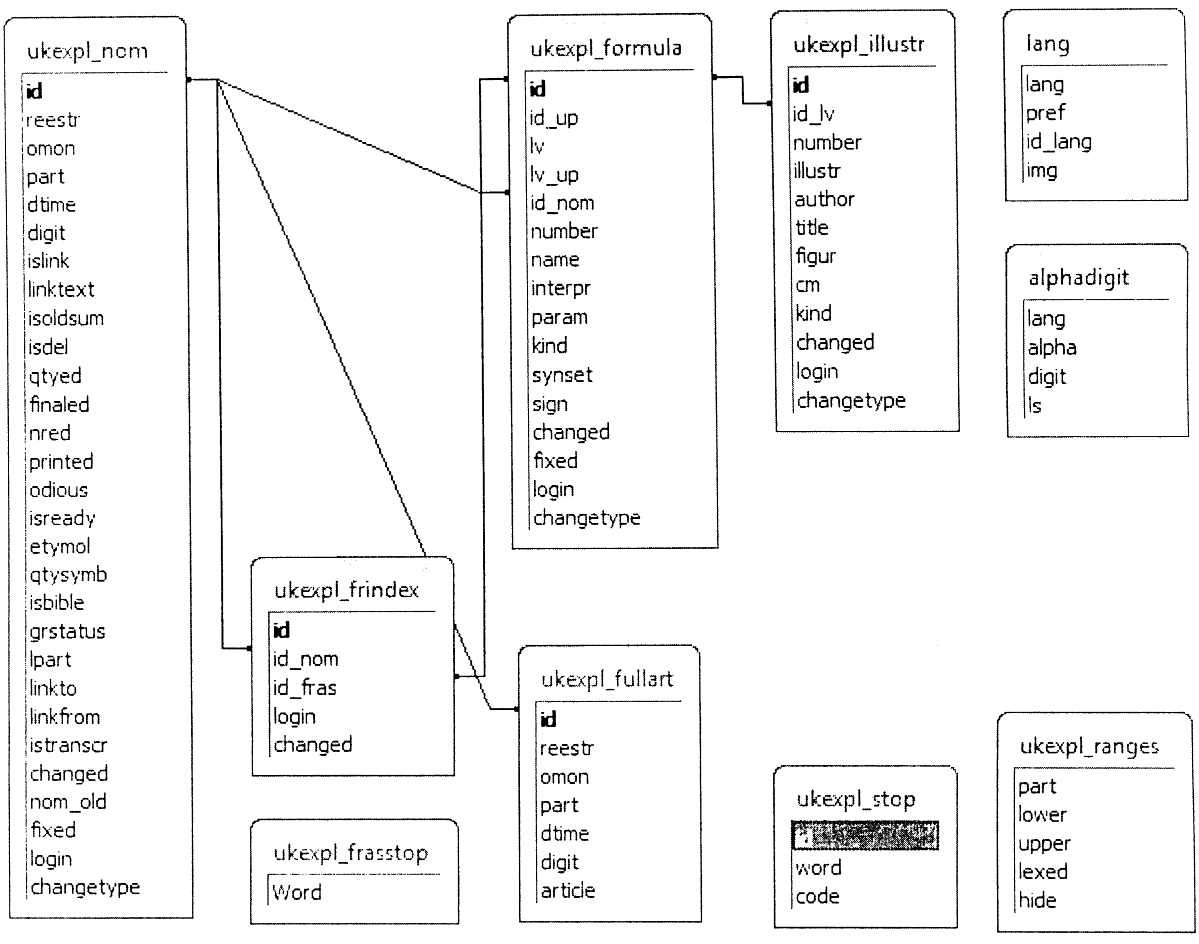

Рис. 3.2. Схема зв'язків між таблицями ЛБД "СУМ"

Таблиця абетки та цифрових кодів (alphadigit)

Цифровий код використовується для сортування реєстру Словника. При цьому символи, які не мають такого коду, на послідовність сортування не впливають:

– **lang** [int] — код мови;

– **alpha** [nvarchar (10)] — літера або інший символ відповідної мови;

– **digit** [nvarchar (10)] — цифровий код символа;

– **ls** [tinyint] — порядок сортування літер з однаковим кодом (наприклад, великих і малих).

Таблиця діапазонів редагування (ukexpl_ranges)

Таблиця призначена для збереження організаційних даних із редагування ЛБД "СУМ" (організаційна структура проекту СУМ-20 описана в розділі 4):

– **part** [nvarchar (5)] — номер Т-тому або частини Т-тому;

– **lower** [nvarchar (255)] — слово, яке є нижньою межею частини;

– **upper** [nvarchar (255)] — слово, яке є верхньою межею частини;

– **lexed** [nvarchar (255)] — прізвище та ініціали лексикографа або наукового редактора Т-тому чи частини;

– **hide** [bit] — ознака, чи використовується даний діапазон.

Таблиця реєстрових слів СУМа (ukexpl_nom)

У цій таблиці зберігаються реєстрові слова СУМа, ліві частини словникових статей і ряд ознак, які стосуються словникових статей у цілому:

– **id** [int] — унікальний ідентифікатор статті;

– **reestr** [nvarchar (255)] — реєстрове слово СУМа;

– **omon** [int] — номер слова серед омонімів (0, якщо омонімії немає);

– **part** [int] — код частини мови реєстрового слова;

– **dtime** [datetime] — дата і час останньої правки статті;

– **digit** [nvarchar (255)] — цифровий код реєстрового слова, отриманий із використанням таблиці **alphadigit;**

– **islink** [int] — ознака, чи є стаття відсильною (1; при виводі позначається "*див.*");

– **linktext** [nvarchar (255)] — текст відсилання;

– **isoldsum** [bit] — ознака, чи стаття отримана з 11-томного СУМа (1), чи є новою (0);

– **isdel** [bit] — ознака, чи статтю вилучено з ЛБД (1 або 0);

– **qtyed** [int] — кількість правок статті;

– **finaled** [bit] — ознака, чи була стаття погоджена з головним науковим редактором (1 або 0);

– **nred** [bit] — ознака, чи була стаття погоджена з науковим редактором (1 або 0);

– **printed** [bit] — ознака, чи була стаття відправлена на роздрукування (1 або 0);

– **odious** [bit] — ознака, чи належить стаття до проблемних (таких, які мають недоліки і підлягають подальшому перегляду й редагуванню; 1 або 0);

– **isready** [bit] — ознака, чи стаття пройшла видавниче редагування (1 або 0);

– **etymol** [nvarchar (4000)] — етимологія слова (зарезервовано, у СУМі не використовується);

– **qtysymb** [int] — кількість символів у статті;

– **grstatus** [nvarchar (255)] — ознака, чи звірене реєстрове слово з граматичним словником (1 або 0);

– **lpart** [nvarchar (4000)] — ліва частина словникової статті;

– **linkto** [nvarchar (255)] — зарезервовано;

– **linkfrom** [nvarchar (255)] — зарезервовано;

– **istranscr** [bit] — ознака, чи відредаговано транскрипцію (транскрипція є елементом інструментальної комп'ютерної системи, яка у паперовому варіанті не відтворюється);

– **changed** [tinyint] — ознака, чи статтю було змінено;

– **nom_old** [int] — ідентифікатор реєстрового слова у граматичному словнику;

– **fixed** [bit] — ознака, чи запис зафіксовано, тобто його не можна змінювати;

– **login** [int] — ідентифікатор користувача, який уносив останні зміни до статті;

– **changetype** [tinyint] — тип змін: якщо 0, то це системні зміни, історію яких не потрібно зберігати;

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **reestr, omon, part, digit.**

Коди класів слів, що співвідносяться з певними частинами мови, наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2. **Коди класів слів**

1	Іменник
3	Прикметник
4	Займенник
7	Дієприкметник
9	Числівник
13	Дієслово
31	Прислівник
32	Вигук
33	Сполучник
34	Частка
35	Прийменник
21	Множинний іменник
22	Умовно-множинний іменник

Таблиця тлумачних структурних елементів (ukexpl_formula)

Тут зберігаються елементи правих частин словникових статей, їх параметри та ознаки:

– **id** [int] — унікальний ідентифікатор тлумачного елемента;

– **id_up** [int] — ідентифікатор запису вищого рівня, з яким пов'язаний тлумачний елемент;

– **lv** [int] — рівень тлумачного елемента;

– **lv_up** [bit] — ознака того, чи тлумачний елемент пов'язаний безпосередньо з реєстровою одиницею або іншим тлумачним елементом;

– **id_nom** [int] — ідентифікатор статті, до якої належить тлумачний елемент;

– **number** [int] — порядковий номер тлумачного елемента в межах одного рівня;

– **name** [nvarchar (4000)] — назва тлумачного елемента;

– **interpr** [nvarchar (4000)] — текст формули тлумачення;

– **param** [nvarchar (1000)] — граматичні та стилістичні ремарки;

– **kind** [int] — тип тлумачного елемента;

– **synset** [int] — ідентифікатор синонімічного ряду, з яким пов'язаний тлумачний елемент;

– **sign** [int] — код типової формули тлумачення;

– **changed** [tinyint] — ознака, чи тлумачний елемент було змінено;

– **fixed** [bit] — ознака, чи запис зафіксовано, тобто його не можна змінювати;

– **login** [int] — ідентифікатор користувача, який уносив останні зміни до тлумачного елемента;

– **changetype** [tinyint] — тип змін: якщо 0, то це системні зміни, історію яких не потрібно зберігати.

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **id_up, lv, lv_up, id_nom, number.**

Таблиця 3.3. **Рівні структурних елементів словникових статей**

0	Реєстрове слово
1	Блок тлумачень
2	Тлумачення слова
3	СС
4	Значення словосполучення
5	Відтінок тлумачення
6	Дериват СС

Таблиця 3.4. **Типи СС**

Тип СС	Позначаються
Термінологічні	△
Еквіваленти слова	○
Фразеологізми	◇
Інші СС	Без позначки

Таблиця ілюстрацій (ukexpl_illustr)

У цій таблиці зберігаються приклади вживання реєстрових слів і СС з літературних та інших джерел:

– **id** [int] — унікальний ідентифікатор ілюстрації;

– **id_lv** [int] — ідентифікатор тлумачного елемента, з яким пов'язана ілюстрація;

– **number** [int] — номер ілюстрації в межах тлумачного елемента;

– **illustr** [nvarchar (4000)] — текст ілюстрації;

– **author** [nvarchar (255)] — автор джерела ілюстрації;

– **title** [nvarchar (255)] — назва джерела ілюстрації (зарезервовано для російського тлумачного словника);

– **figur** [bit] — ознака вживання реєстрового слова в ілюстрації в образному значенні;

– **cm** [bit] — ознака вживання реєстрового слова в ілюстрації у порівнянні;

– **kind** [int] — вид ілюстрації (зарезервовано для російського тлумачного словника);

– **changed** [tinyint] — ознака, чи ілюстрацію було змінено;

– **login** [int] — ідентифікатор користувача, який уносив останні зміни до ілюстрації;

– **changetype** [tinyint] — тип змін: якщо 0, то це системні зміни, історію яких не потрібно зберігати.

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **id_lv, number.**

Таблиця фразеологічного індексу (ukexpl_frindex)

Таблиця зберігає дані для побудови індексу СС СУМа:

– **id** [int] — унікальний ідентифікатор індексного запису;

– **id_nom** [int] — ідентифікатор статті, з якою пов'язаний запис;

– **id_fras** [int] — ідентифікатор фразеологізму;

– **login** [int] — ідентифікатор користувача, який уносив останні зміни до індексного запису;

– **changed** [tinyint] — ознака, чи запис було змінено.

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **id_nom, id_fras.**

Інші допоміжні таблиці:

– **ukexpl_fullart** — таблиця для збереження словникових статей у вигляді неструктурованого HTML-тексту;

– **ukexpl_stop** — таблиця стоп-слів, які не потрібно індексувати під час суцільної повнотекстової індексації словникових статей СУМа;

– **ukexpl_frasstop** — таблиця слів, які не включаються до індексу СС.

Таблиці історії змін:

– **ukexpl_nom_log** — історія редагування статей;

– **ukexpl_formula_log** — історія редагування тлумачних елементів;

– **ukexpl_illustr_log** — історія редагування ілюстрацій;

– **ukexpl_frindex_log** — історія редагування фразеологічного індексу.

Ці таблиці мають такі додаткові поля:

– **id_log** [int] — унікальний ідентифікатор запису;

– **action** [tinyint] — тип зміни: 1 — update, 2 — insert, 3 — delete;

– **time_log** [datetime] — час, коли запис було змінено.

Інші поля мають такі самі імена й типи, як і відповідні поля таблиць **ukexpl_nom** та ін.

Запис до таблиць історії відбувається за відповідними тригерами. Для таблиці **ukexpl_nom** це тригери **ukexpl_nom_update, ukexpl_nom_insert, ukexpl_nom_delete,** для інших — за аналогією. Під час відповідної зміни даних тригер перевіряє значення поля **changetype,** і якщо воно не дорівнює 0 (тобто зміна виникла у ході редагування елемента статті, а не під час системних операцій), то попереднє значення запису зберігається в таблиці історії, у полі **action** установлюється тип зміни, а в полі **time_log** — поточний час.

Схема зв'язків таблиць ЛБД "СУМ" представлена на рис. 3.2.

Головною таблицею ЛБД є таблиця **ukexpl_nom.** Кожний її запис відповідає окремій словниковій статті СУМа і має у своєму складі атрибути, які характеризують статтю в цілому (реєстрове слово, омонім, ліва частина статті, відсилання, частина мови, кількість символів у статті, ознаки для контролю процесу редагування та ін.).

Таблиця **ukexpl_formula** має поля **id, id_up, lv_up, id_nom** та **lv.** Вони використовуються для встановлення зв'язків між записами таблиці різних рівнів; їх призначення наведено в описі таблиці. Наприклад, якщо в певному записі поле **lv** має значення 2, а **lv_up** — 0, то цей запис є тлумаченням, пов'язаним із реєстровим словом, **id** якого дорівнює значенню **id_up** для цього тлумачення. Якщо **lv_up** має значення 1, то запис пов'язаний з іншим тлумачним елементом (для тлумачення це має бути блок тлумачень) — тобто тлумачення є частиною цього елемента, на що вказує його значення **id_up,** яке дорівнює **id** відповідного запису блоку тлумачень. При цьому **id_nom** як для тлумачення, так і для блоку тлумачень буде дорівнювати **id** реєстрового слова статті, до якої вони належать.

Можливі зв'язки між рівнями тлумачних елементів (від верхнього рівня до нижчих) такі:

0: 1 (блоки тлумачень), 2 (тлумачення), 3 (СС);

1: 2 (тлумачення);

2: 4 (частини тлумачення), 5 (відтінки);

3: 4 (значення словосполучення), 6 (деривати);

4: 5 (відтінки);

5: 4 (частини відтінків).

Елементи рівнів 2, 4, 5, 6 також можуть мати ілюстрації, що реалізовано через зв'язок із таблицею **ukexpl_illustr,** а саме через поле **id_lv** у цій таблиці, що набуває значення **id** елемента, з яким пов'язана ілюстрація.

Таблиця **ukexpl_frindex** пов'язує таблиці реєстру та тлумачних елементів у такий спосіб, що кожному значенню **id_fras** (яке дорівнює певному **id** СС, тобто тлумачного елемента рівня 3) відповідає ряд значень **id_nom** — ідентифікаторів **id** відсильних слів, пов'язаних із даним СС.

Зв'язки між таблицями ЛБД "СУМ" відповідно до структури СУМа інтерпретуються таким чином:

1. Стаття може складатися з одного або кількох блоків, тлумачень або СС. Вона може бути й відсильною, і не мати у своєму складі жодного з перерахованих елементів.
2. Блок може складатися з кількох тлумачень.
3. Тлумачення може мати відтінки та частини тлумачення.
4. СС може мати кілька значень.
5. Значення СС може мати відтінки.
6. Тлумачення, відтінок, частина тлумачення, СС, значення СС можуть мати ілюстрації.
7. СС може мати відсилання на статті для слів, що входять до його складу.

Призначення окремих полів таблиці **ukexpl_formula** залежно від рівня тлумачного елемента мають певні відмінності:

1. Блок не має формули тлумачення, але може мати ремарки, які записуються в поле **param;**
2. Тлумачення може характеризуватися відношенням, код якого записується у поле **kind.** Для групи тлумачень з однаковим типом відношення, що мають послідовні номери, при формуванні статті тип відношення виводиться тільки для першого тлумачення з групи;
3. СС завжди має заголовок (тобто текст СС, до якого обов'язково входить реєстрове слово), що записується у поле **name.** Також поле **kind** визначає тип СС, який позначається числом (див. табл. 3.4). Кожен тип характеризується відповідною поліграфічною позначкою при виведенні статті. СС однакового типу, що належать до спільного вищого рівня та мають послідовні номери, поєднуються у блок, позначка до якого виводиться тільки один раз.

Таблиці **ukexpl_formula** та **ukexpl_illustr** передбачають поле **number** для внутрішньої послідовної нумерації записів у межах рівня.

Визначено кілька правил зберігання окремих елементів словникових статей у таблицях ЛБД "СУМ", пов'язаних з особливостями формування статті для виводу на зовнішній пристрій:

– ліва частина зберігається у вигляді "як є" з усіма HTML-тегами, але без реєстрового слова на її початку. Реєстрове слово будується з полів **reestr** та **omon** таблиці **ukexpl_nom,** до нього автоматично додаються потрібні теги, а отриманий результат включається до лівої частини;

– якщо формула тлумачення закінчується крапкою, ця крапка не зберігається в базі даних, а додається автоматично програмою формування статті;

– ремарки формули тлумачення зберігаються без початкового та завершального тегів курсиву <I>...</I>, які при виводі додаються автоматично;

– ілюстрації зберігаються без початкового та завершального тегів курсиву <I>...</I>; якщо вони завершуються крапкою або крапкою з комою, цей знак також не зберігається у базі даних;

– заголовки СС зберігаються без початкового та завершального тегів напівжирного шрифту <B>...</B>; якщо вони завершуються крапкою або крапкою з комою, цей знак також не зберігається у ЛБД.

Додавання нових записів до таблиць відбувається в такий спосіб. Значення поля **id** для нового запису формується автоматично засобами системи управління базами даних як автоінкремент, тобто на 1 більше поточного максимального значення. Далі викладемо інші умови для окремих таблиць:

– таблиця **ukexpl_nom.** Значення **digit** визначається відповідно до реєстрового слова (див. опис табл.). Поле **part** заповнюється згідно з табл. 3.2. У полі **dtime** фіксується поточний час. Для більшості числових полів за замовчуванням визначено початкове значення, що дорівнює 0;

– таблиця **ukexpl_formula.** Поле **id_up** має дорівнювати **id** запису вищого рівня, з яким пов'язаний запис, що додається. Поле **lv** заповнюється так, як описано вище. Щоб визначити значення поля внутрішньої нумерації **number,** вибираються всі поля з цієї таблиці, які мають ті самі значення **id_up** та **lv_up,** тобто пов'язані з тим самим записом вищого рівня. З них обирається найбільше значення **number** та до нього додається одиниця. Якщо запис потрібно не додати в кінець, а вставити між двома іншими, то здійснюється перенумерування всіх записів, які повинні йти після того, що додається.

При видаленні цілої статті запис із таблиці **ukexpl_nom** насправді не видаляється з ЛБД, а значення ознаки **isdel** для нього встановлюється таким, що дорівнює 1.

При видаленні будь-якого фрагмента статті мають бути вилучені також усі пов'язані з ним елементи нижчих рівнів. Наприклад, при видаленні тлумачення відбувається також пошук і видалення усіх пов'язаних із ним відтінків та ілюстрацій.

3.3. Віртуальна лексикографічна лабораторія (ВЛЛ) "СУМ-20"

Інструментальний комплекс "СУМ" спроектовано за системотехнікою віртуальної лексикографічної системи. Це поняття, уперше введене у монографії[15], визначено в такий спосіб. У процесі функціонування агрегованих лексикографічних систем у реальних соціотехнічних середовищах може відбуватися і їхня віртуалізація. У тому випадку, коли предметна галузь *X* — носій суперсистеми лексикографічних систем — набуває розподілених системних характеристик і параметризується певною структурованою множиною системних мережевих адрес (наприклад, таких, що при-

[15] *Широков В. А.* Інформаційна теорія лексикографічних систем. — К.: Довіра, 1998. — 331 с.

ініяті в Інтернеті), кожен елемент $x \in X$ постає функцією від певного кортежу адрес:

$$x = f(a_1 a_2 \dots a_n).$$

Тобто лексикографічна система $LSx[\mathbf{L}]$ перетворюється на віртуальний об'єкт, розподілений у фізичному просторі, що зображається точкою $(a_1, a_2, \dots, a_n)$ у просторі мережевих адрес. При цьому узгодження відповідних моделей даних на концептуальному та внутрішньому рівнях навіть не вимагається (хоча для зручності таке узгодження було б, звичайно, корисним). Необхідне лише узгодження на рівні зовнішніх моделей, зокрема на рівні мережевих протоколів, що забезпечує мінімальну цілісність віртуальної лексикографічної системи та можливість її ідентифікації як єдиного об'єкта. Така віртуальна лексикографічна система може бути використана як ВЛЛ, що надає засоби для виконання спільних лексикографічних проектів фахівцями різних територіально розподілених інституцій і навіть різних країн.

Однак об'єднання віртуальних лексикографічних систем у корпоративну мережу пов'язане зі значними матеріальними витратами, а саме створенням комунікаційної інфраструктури з високою пропускною здатністю, вартість якої у наш час досить велика. Адже корпоративна мережа — це складна система, яка містить тисячі різноманітних компонентів: комп'ютери різних типів, починаючи з персональних та закінчуючи дата-центрами і великими кластерами, системне та прикладне програмне забезпечення, мережеві адаптери, концентратори, комутатори та маршрутизатори, фізичну мережу транспорту даних. Останнім часом простежується зміна технології автоматизованої обробки корпоративної інформації, пов'язана зі зростанням популярності Інтернету, який усе більше використовується як засіб забезпечення професійної взаємодії фахівців, що працюють над розв'язанням спільних проблем.

Таким чином, існуюча комунікаційна інфраструктура Інтернету цілком спроможна забезпечити необхідну пропускну здатність і нормальну роботу ВЛЛ у межах її запланованих функцій. Це може досягатися за допомогою різних програмно-технологічних інструментів, зокрема шляхом застосування системотехніки так званої сервіс-орієнтованої архітектури (Service-Oriented Architecture — SOA).

Основні аспекти створення розподілених систем типу ВЛЛ такі:

- гетерогенність сучасних інформаційних систем;
- обмін метаданими між системами різних виробників;
- обмін даними між системами, які суттєво різняться використанням різних форматів представлення даних;
- великі об'єми даних, які циркулюють між системами;
- гарантування доставки повідомлень;
- маршрутизація повідомлень й адресація "кінцевих точок";
- координація процесів;
- безпека сервісної взаємодії.

Принципи, на яких будується ВЛЛ "СУМ", полягають у тому, що вона розробляється на базі Web-сервісів (WS) — одній із реалізацій SOA-застосувань, що позиціонуються як універсальна технологія зв'язування суттєво різнорідних систем. В основі технології лежить декілька стандартів: XML для опису даних, SOAP для передачі інформації з одних систем на інші, WSDL для опису сервісів (у тому числі, задання типів вхідних і вихідних даних) і UDDI для зберігання й надання WSDL-описів за запитами.

Цих стандартів достатньо для створення відносно нескладних систем. Однак мінімально нетривіальні рішення (котрі зазвичай і потрібні в корпоративному середовищі) вимагають забезпечення таких аспектів, як гарантована асинхронна доставка повідомлень, керування трансакціями, шифрування даних, які циркулюють між системами, забезпечення їхньої недоторканності. Усі ці аспекти так чи інакше споріднені з WS, і зараз активно розробляються інструменти надбудови різних специфікацій, що дає можливість уписати їх у світ WS.

Визначення та огляд засобів і технологій проектування мережевих застосувань подано у працях[16].

ВЛЛ "СУМ", побудовану на основі викладених принципів, створено у середовищі розробки Microsoft Visual C# 2005 Professional Edition. Вона працює під операційною системою Microsoft Windows XP/2003, Vista або 7 під управлінням Microsoft.NET Framework версії 3.5.

Комплекс має багаторівневу архітектуру: сервер бази даних відповідає за зв'язок із ЛБД і за функції отримання та збереження даних; сесійний сервер установлює сеанси роботи для окремих користувачів, керує привілеями та встановлює рівні доступу; клієнтська програма надає інтерфейс користувача, що створює можливість виконувати лексикографічну і редакційну роботу, а також ряд інших функцій.

Програмний комплекс орієнтовано на роботу в мережі (як локальній, так і глобальній, оскільки використання технології створення розподілених сервіс-орієнтованих систем Windows Communication Foundation (WCF) для взаємодії між окремими рівнями комплексу дає можливість його ефективного функціонування у середовищі Інтернету), де багато користувачів одночасно мають доступ до ЛБД "СУМ". При цьому залежно від привілеїв користувачі можуть отримувати доступ до всієї бази або її частини, можливість редагування статей або тільки їх перегляду тощо.

Програмний комплекс ВЛЛ "СУМ" у локальному та віддаленому режимах забезпечує виконання таких функцій:

- автентифікація та авторизація користувачів;
- внесення нової словникової статті до ЛБД "СУМ";
- вилучення словникової статті з ЛБД "СУМ";
- редагування словникової статті у ЛБД "СУМ";
- забезпечення модифікації структури словникової статті певної лексикографічної системи ВЛЛ і створення нових лексикографічних систем;
- динамічне формування словникових статей ЛБД "СУМ" у друкарському форматі;
- виконання різного роду вибірок і створення підсистем;
- аналіз даних ЛБД "СУМ";
- додання нового користувача до ВЛЛ "СУМ";
- вилучення користувача з ВЛЛ "СУМ";
- керування правами доступу користувачів ВЛЛ "СУМ".

Вхід користувача ВЛЛ "СУМ" до системи здійснюється через підсистему доступу, вікна якої зображено на рис. 3.3.

---

[16] Extensible Markup Language (XML) 1.0 [Електронний ресурс]: W3C Recommendation 04 February 2004. — Third Edition. — Режим доступу: http://www.w3.org/TR/2004/REC-xml-20040204/; Распределённые системы. Принципы и парадигмы / Э. Таненбаум, М. ван Стеен. — СПб.: Питер, 2003. — 880 с.; W3C WSDL 2.0 0 [Електронний ресурс]: Core Specifications ("Мова опису Web-сервісів (мова WSDL), версія 2.0"). — Режим доступу: www.w3.org/TR/wsdl20/.

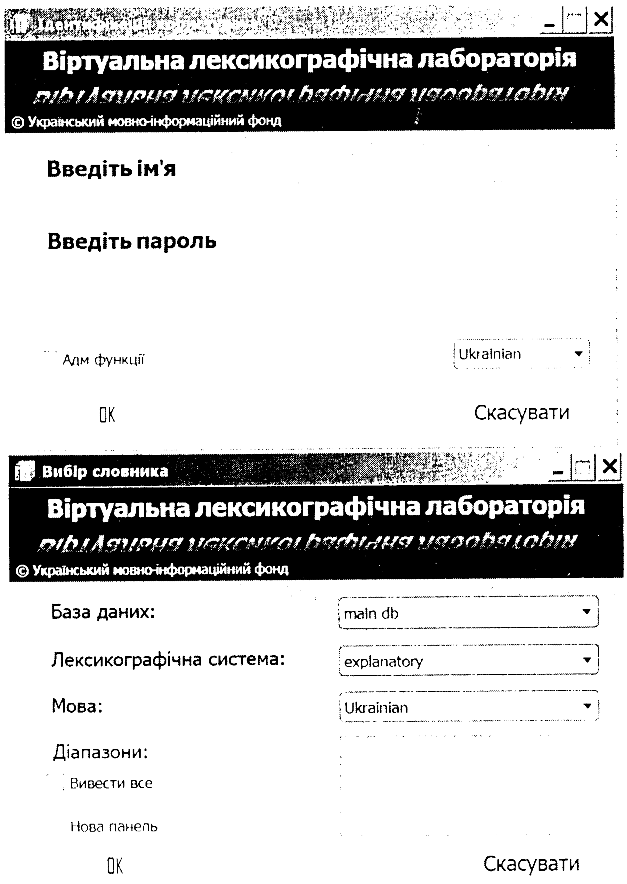

Рис. 3.3. Вікна входу до ВЛЛ

Функціональні можливості програмного комплексу ВЛЛ "СУМ" показано на рис. 3.4.

У головному вікні редагування лексикографічної інформації ВЛЛ "СУМ" ліворуч по вертикалі відображається реєстр Словника з такими стовпчиками:

– Реєстр — заголовне слово словникової статті;
– О — номер омоніма;
– В — ознака, чи опрацьована стаття видавничим редактором;
– Л — ознака, чи була стаття додана або змінена;
– Т — ознака, чи стаття опрацьована технологом.

Праворуч відображається текст словникової статті.

Кнопки в панелі інструментів мають таке призначення:

– "Додати" — ввести нову словникову статтю;
– "Редагувати" — редагувати словникову статтю;
– "Редагувати копію" — створити або редагувати альтернативну редакцію словникової статті;
– "Вилучити" — вилучити словникову статтю;
– "Скопіювати" — створити копію вибраної статті;
– "Історія редагування" — переглянути історію змін у словниковій статті;
– "Інші редакції статті" — відобразити вікно вибору альтернативних редакцій;
– "Записати статті" — зберегти вибрані статті або діапазон статей у HTML-форматі;
– "Записати фразеологічний індекс" — зберегти у HTML-форматі файл фразеологічного індексу для вибраного діапазону;
– "Роздрукувати статтю";
– "ЛЯП!" — позначити вибрану статтю як проблемну (або зняти позначку, якщо в неї внесено правки);
– "Перейти до слова" — звернення до статті через слово, яке вибране у тексті поточної словникової статті;
– "Повернутися" — повернення до попередньої статті;
– "Форум" — перейти до веб-форуму укладачів і технологів СУМа;
– "SQL:" — фільтрація реєстру Словника за довільною умовою у форматі SQL, яка вводиться в сусідньому рядку.

Також через меню програми доступні такі функції:

– установлення параметрів перегляду словникової статті (шрифт, позначки наголосу, необхідність виведення ілюстрації, виділення кольором нових та змінених фрагментів статті і т. ін.);
– вибір діапазонів реєстру за виконавцями — лексикографами, науковими редакторами і т. ін.;
– фільтрація реєстру за різними критеріями (статті, наявні або відсутні в 11-томному СУМі, додані та змінені статті, за частиною мови, за відсутністю тлумачень та ілюстрацій, за стилістичними ремарками, типовими формулами тлумачення і т. ін.);
– отримання статистичних показників (кількість усіх доданих та змінених статей, значень або ілюстрацій у будь-якому діапазоні реєстру, кількість знаків у статтях, діаграми за кількістю стилістичних ремарок і типових формул тлумачення);
– індексування словникових статей у потрібному діапазоні.

Вікно редагування словникової статті має вигляд, показаний на рис. 3.5.

Структура словникової статті має вигляд дерева, в якому представлені:

– "Блок" — блок тлумачень;
– "Тлум." — тлумачення;
– "Відт." — відтінок тлумачення;
– "Слсп." — СС;
– "Знач." — значення словосполучення;
– "*)тл." — частина тлумачення або відтінку;
– "Дер." — дериват фразеологізму;
– "Іл." — текстова ілюстрація.

Після вибору структурного елемента доступні такі функції:

"Додати" — додати структурний елемент. Можна додати елемент того ж рівня (наприклад, на рис. 3.5 додано тлумачення після "Тлум. 2", при цьому номери наступних тлумачень збільшаться на 1). Також можна додати елемент нижчого рівня (наприклад, до вибраного "Тлум. 2" — відтінок, ілюстрацію і т. ін., які будуть додані до вже існуючих — "Відт. 1" або "Іл. 3" відповідно);

"Вилучити" — вилучити вибраний структурний елемент та всі пов'язані з ним;

"Позиція" — переставити елемент статті на позицію того ж рівня, який вибирається зі списку (наприклад, "Тлум. 1" на рис. 3.5 можна переставити на 2-ге або 3-тє місце);

"-> відтінок" або "-> тлумачення" — перетворити тлумачення на відтінок або навпаки;

"В: введено" — ознака, чи опрацьована стаття видавничим редактором;

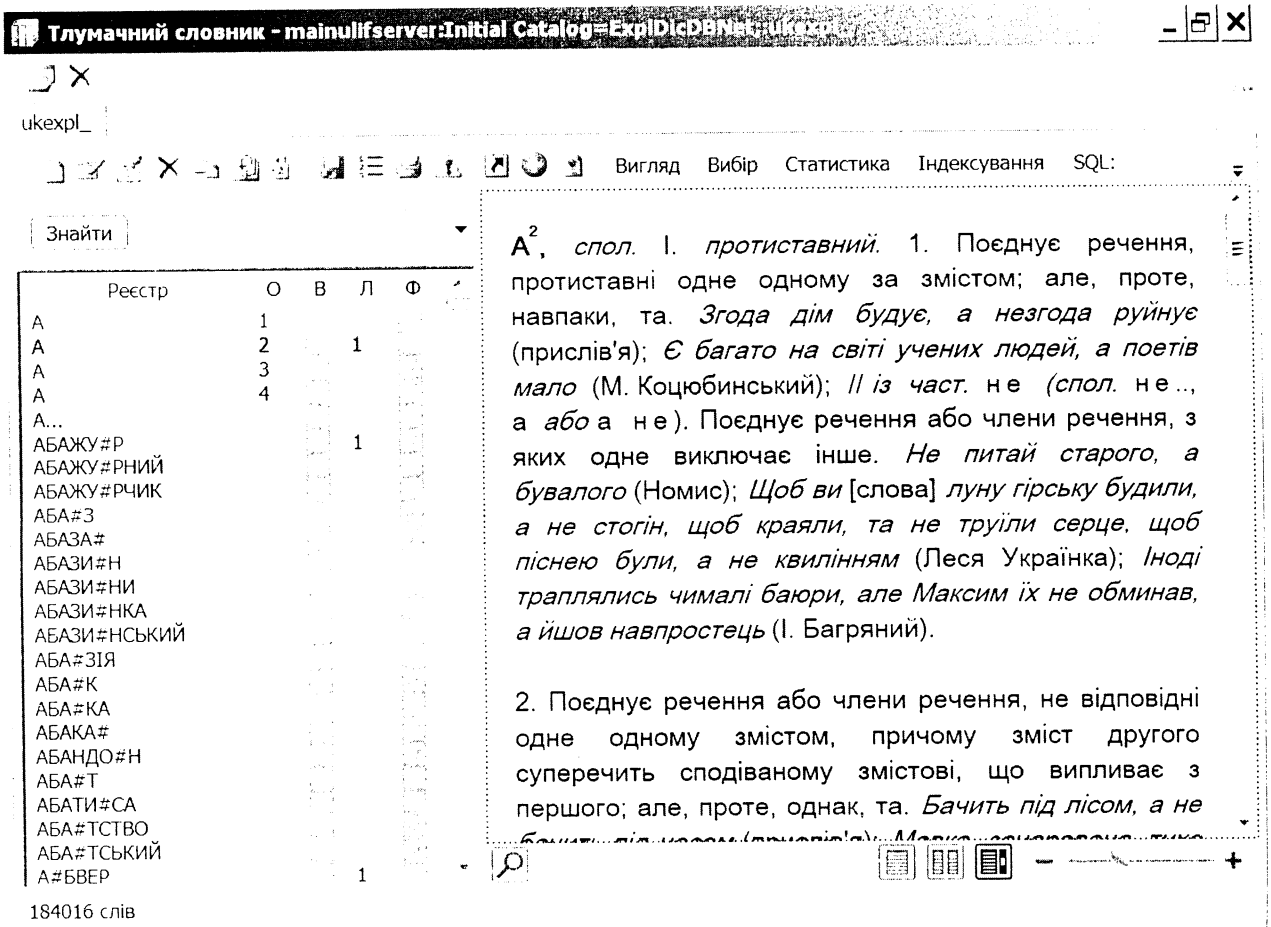

Рис. 3.4. Головне вікно редагування лексикографічної інформації ВЛЛ "СУМ"

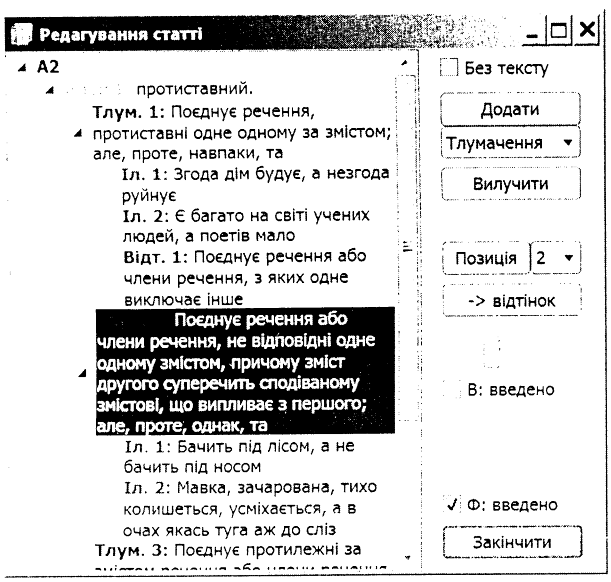

Рис. 3.5. Вікно редагування словникової статті

"Т: введено" — ознака, чи опрацьована стаття технологом;

"Закінчити" — завершити редагування статті.

Також можна встановити режим відображення дерева статті у спрощеному вигляді ("Без тексту") та обрати бажаний розмір шрифту у вікні.

Вікно редагування слова (рис. 3.6) дає можливість увести реєстрове слово, номер його омоніма та частину мови.

Якщо стаття відсильна, то встановлюється відповідна ознака і вводиться реєстрове слово, на яке потрібне відсилання. Тут є і поле для редагування лівої частини словникової статті та поле етимології слова (зарезервовано для наступних редакцій СУМа).

Вікно редагування словникової дефініції (рис. 3.7) набуває подібного вигляду для всіх елементів статей, які мають формулу тлумачення. У ньому представлено такі поля і функції:

– "№" — порядковий номер тлумачення (або іншого елемента статті) у межах одного рівня;
– "Вид:" — залежно від елемента статті може характеризувати його тип або не використовуватися;
– "Назва:" — для словосполучень та їх дериватів подає текст, для інших елементів не використовується;
– "Тлумачення:" — текст тлумачення;

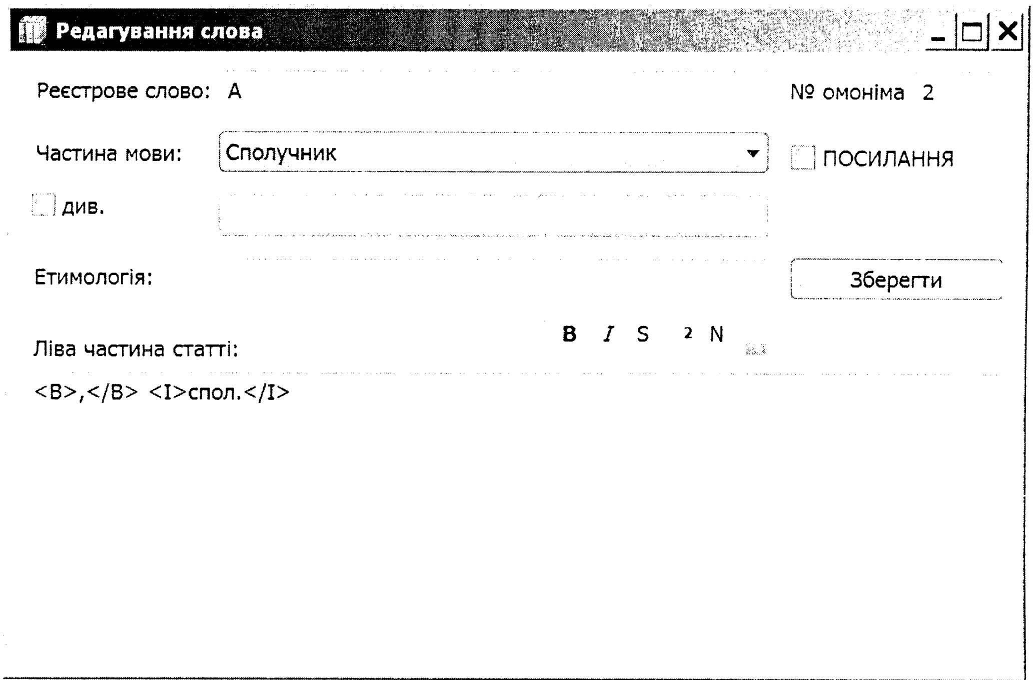

Рис. 3.6. Вікно редагування слова

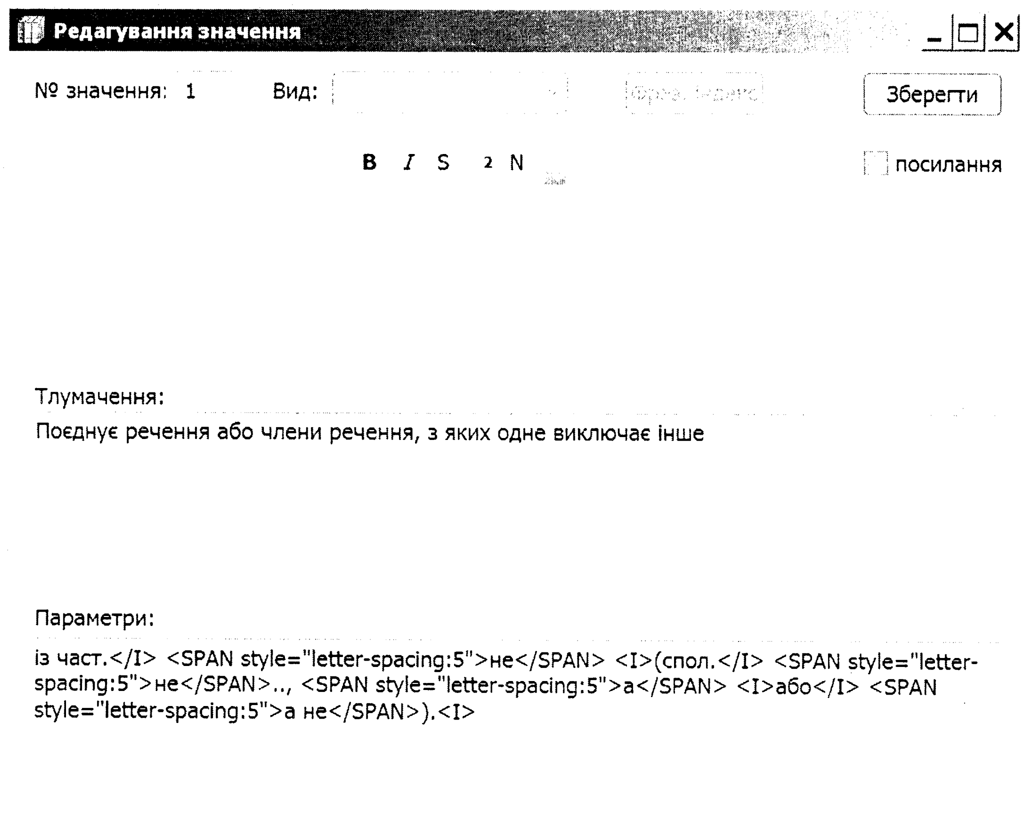

Рис. 3.7. Вікно редагування словникової дефініції

– "Параметри:" — граматичні позначки, стилістичні ремарки;

– "Зберегти" — зберегти зміни в базі даних;

– — панель редагування шрифтових тегів у тексті. Теги встановлюються для виділеного фрагмента тексту.

Перед збереженням у ЛБД виконується перевірка коректності введеного тексту на правильність розставлення HTML-тегів. Якщо знайдено помилки, то збереження не дозволяється, доки вони не будуть виправлені. Перевірку можна відключити натисненням відповідної комбінації клавіш.

Для редагування ілюстрацій у програмі є вікно, яке має подібний вигляд та набір функцій.

Серед інших допоміжних функцій програми редагування зазначимо:

– редагування фразеологічного індексу (додавання або вилучення реєстрових слів, пов'язаних із вибраним фразеологізмом);

– редагування стоп-слів, які не підлягають індексації або повинні бути проіндексовані автоматично;

– автоматизоване введення похідних слів для доданого слова залежно від його частини мови;

– блокування окремих діапазонів реєстру від редагування та зняття цього блокування.

Застосування інструментального комплексу "СУМ" у формі ВЛЛ продемонструвало високу ефективність у процесі укладання СУМ-20, дозволивши сформувати корпус Словника за відносно короткий час і надавши можливість безперервного його розвитку та вдосконалення шляхом моніторингу динаміки української мови.

3.4. Лінгвістичний корпус

Необхідним елементом комп'ютерної технології нового СУМа став лінгвістичний корпус, який прийшов на зміну традиційній лексичній картотеці й відіграв роль одного з основних джерел текстово-ілюстративного матеріалу до СУМ-20. Оскільки корпусна лінгвістика є досить новим напрямом лінгвістичного дослідження й досі у вітчизняній лексикографічній практиці не застосовувалася, розглянемо основні її аспекти і будову та функції Українського національного лінгвістичного корпусу (УНЛК), створеного в Українському мовно-інформаційному фонді, а також його використання при укладанні СУМ-20.

У загальному розумінні лінгвістичний корпус — це представлений в електронному вигляді, великий за обсягом, уніфікований, структурований, розмічений і філологічно компетентний масив мовних даних, доповнений системою керування — універсальними програмними засобами для пошуку різноманітної лінгвістичної інформації[17]. Обсяги мовного матеріалу, який залучається до мовознавчого дослідження, комплексність, оперативність опрацювання зазначеного матеріалу та можливість прямого доступу до великої кількості лінгвістичних фактів — це ті переваги, які надає лінгвістичний корпус досліднику.

Сервіс УНЛК акумулює функціональні можливості сервісів інших інформаційно-лексикографічних систем, а саме — електронної бібліотеки, граматичного словника, інтегрованої лексикографічної системи "Словники України", а також функцій повнотекстового пошуку. До всіх перерахованих систем розроблено окремі клієнтські програми, що забезпечують інтерфейси роботи з ними. УНЛК надає єдиний інтерфейс до всіх цих сервісів, створюючи ефект роботи з єдиною системою.

Кожен зазначений сервіс відповідає за функціональність певної лексикографічної системи окремо, а взаємодія цих сервісів разом у програмному комплексі УНЛК створює необхідне середовище обробки та збереження інформаційних ресурсів.

У системі УНЛК виділяються дві основні підсистеми: бібліографічна та повнотекстова. Бібліографічна частина являє собою електронну бібліотеку — колекцію електронних ресурсів, яка є основою для розробки будь-якого корпусу. Тому бібліографічна підсистема служить інструментом для збирання, збереження, моделювання й використання природномовної інформації в цифровому вигляді і становить невід'ємну частину УНЛК. Вона виконує роль багатофункціональної інформаційної системи, яка акумулює інформацію різних видів. Ефективність електронної бібліотеки можлива лише за умови використання чіткої та прозорої схеми представлення метаданих об'єктів збереження. Питання стандартизації опису даних розглядається як у межах кожної установи, так і на державному та міжнародному рівнях. Це питання є складним, адже сучасні розвинені стандарти бібліографічного опису налічують тисячі полів. Їх семантика не завжди однозначна, що стає причиною колізій при інтеграції ресурсів. Проте ми не виключаємо необхідності дотримання встановлених стандартів. Однак, як переконує практика, при створенні колекцій об'єктів різнорідної природи для різних масивів об'єктів використовуються різні підмножини відповідного стандарту — формат опису даних.

Це питання розглядається з позиції системотехніки організації електронної бібліотеки. Якщо внутрішню структуру збереження метаданих тісно пов'язують зі встановленим форматом опису даних, виникає проблема масштабованості системи. Будь-яка зміна формату (навіть незначна) викликає лавиноподібну зміну всього програмного комплексу, що, у свою чергу, призводить до необхідності розробки окремих програмних систем для різних колекцій або спричиняє неперервний процес розробки та супроводження програмної системи. Розв'язанням цієї проблеми може стати відмова від прив'язування структури бази даних збереження метаданих об'єктів електронної бібліотеки до конкретних даних. Оперування поняттями архітектури системи переносить відповідність даних до сутностей з рівня логіки роботи з даними на рівень логіки застосувань. Подібний підхід дозволив спроектувати базу даних у такий спосіб, щоб вона служила універсальним сховищем збереження метаданих різної природи, а її структура не залежала від формату опису об'єктів збереження.

Формат опису об'єктів, що зберігаються в базі даних, визначає адміністратор системи. Для цього створено спеціальну підсистему (її вхідне вікно показане на рис. 3.8), в якій адміністратор може визначити всі можливі характеристики, за якими будуть описуватися об'єкти. Вони використовуються при внесенні метаінформації про об'єкт.

[17] *Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О. та ін.* Корпусна лінгвістика. — К.: Довіра, 2005. — С. 11—17.

Адміністрування властивостей

Додати нову властивість Вилучити властивість Зберегти

Назва властивості	Опис властивості	Тип даних	Група властивостей	Словник
Назва видання	200-А Основна назва	символьний	Назва видання	---
Тип назви видання	200-В Загальна назва матеріалу	числовий	Назва видання	Тип назви
Відомості, що відносяться до назви	200-Е	символьний		---
Тип автора	700-С	числовий	Автор	Тип автора
Прізвище та ініціали		числовий	Автор	Автори
Відомості про відповідальність	710-А Назва організації - Первинна інтелектуальна відповідальність	символьний		---
Мова видання	100-А	числовий	Мова видання	Мова
Тип мови видання	101-А Мова тексту; 101-С Мова оригіналу	числовий	Мова видання	Мова видання
Шлях до файлу	332	Шлях до файлу		---

Рис. 3.8. Підсистема редагування формату опису об'єктів збереження

У режимі редагування адміністратор може визначити назву характеристики, що виводиться на екран, зазначити інформацію про додаткові домовленості, відповідність стандарту, додати коментарі, які допоможуть користувачеві точніше з'ясувати зміст тієї чи іншої назви. Адміністратор визначає також типи значень, яких може набувати конкретна характеристика. Відповідно до зазначеного вище автоматично генеруються форми для введення значень, будуються пошукові запити, внесена інформація перевіряється на коректність уведення та при обробці даних викликаються потрібні функції.

У системі для метаданих визначено п'ять можливих типів: символьний, числовий, дата, шлях до файлу та блоб-об'єкт. Як видно з назв типів, метаданими можуть виступати не лише текстові та числові дані, але й посилання на документи, що зберігаються у файловій системі сервера або ж будь-які двійкові дані, занесені в базу (наприклад, фото, аудіо, відео).

Певні характеристики можуть набувати значення з обмеженої множини значень. Для полегшення роботи з такими характеристиками в системі передбачена можливість підключення певних словників значень. В адміністратора системи є можливість створити новий або ж відредагувати існуючий словник. Він може бути двох видів: закритий або відкритий. Словники відкритого типу можуть бути відредаговані бібліографом системи, а закриті словники доступні для редагування лише адміністратору. Приміром, до характеристики "мова видання" під'єднано словник, де визначено назви мов за відповідним стандартом.

Наступний параметр характеристики, який адміністратор може змінювати, — це група. Деякі підмножини характеристик можуть бути пов'язані в логічні групи — наявність однієї з характеристик в описі об'єкта вимагає обов'язкової наявності всіх інших характеристик з цієї групи. Форми для заповнення значень елементів групи генеруються окремо для кожної з груп. Останній із параметрів характеристики — можливість повторення, що визначає унікальність наявності характеристики в межах опису одного об'єкта.

Наступним етапом налаштування системи є створення профілів характеристик, під якими розуміється певна підмножина характеристик із загальної множини. Кожний користувач має можливість вибору (визначення) певного профілю (профілів) для пошуку та заповнення даних.

До функцій адміністрування системи входить редагування інформації про користувачів і визначення рівня доступу до системи. Таких рівнів у системі передбачено чотири: читач, бібліограф, адміністратор і адміністратор системи.

Функції бібліографа системи полягають у наповненні бази об'єктів збереження. Наприклад, для УНЛК — це внесення літературного джерела до бази, заповнення необхідної метаінформації джерела, процес підготовки тексту до повнотекстової індексації. Якщо в системі працює одночасно кілька бібліографів, є можливість переглянути статистику поповнення бази даних одним із бібліографів за певний період.

Пошук за бібліографічними реквізитами (рис. 3.9) є функцією, доступною широкому колу користувачів. Пошукове поле користувач обирає самостійно з полів, що увійшли до пошукового профілю. Якщо це текстове поле, то користувач уводить інформацію, якщо ж поле має обмежену множину значень, то користувач обирає пошукове значення з відповідного словника. Для розширеного пошуку використовується об'єднання результатів за логікою "і" чи "або". Додатковими параметрами пошуку є ознака наявності у джерела його повного тексту для повнотекстового індексу, а також ознаки індексації.

Результати пошуку представляються у вигляді списку бібліографічних описів (рис. 3.10). Користувач має можливість переглянути повний список бібліографічних реквізитів для кожного об'єкта, переглянути ресурс (повний текст за його наявності), а також записати в окремий файл результати пошуку.

Друга можливість доступу до об'єктів — це повнотекстовий пошук (рис. 3.11).

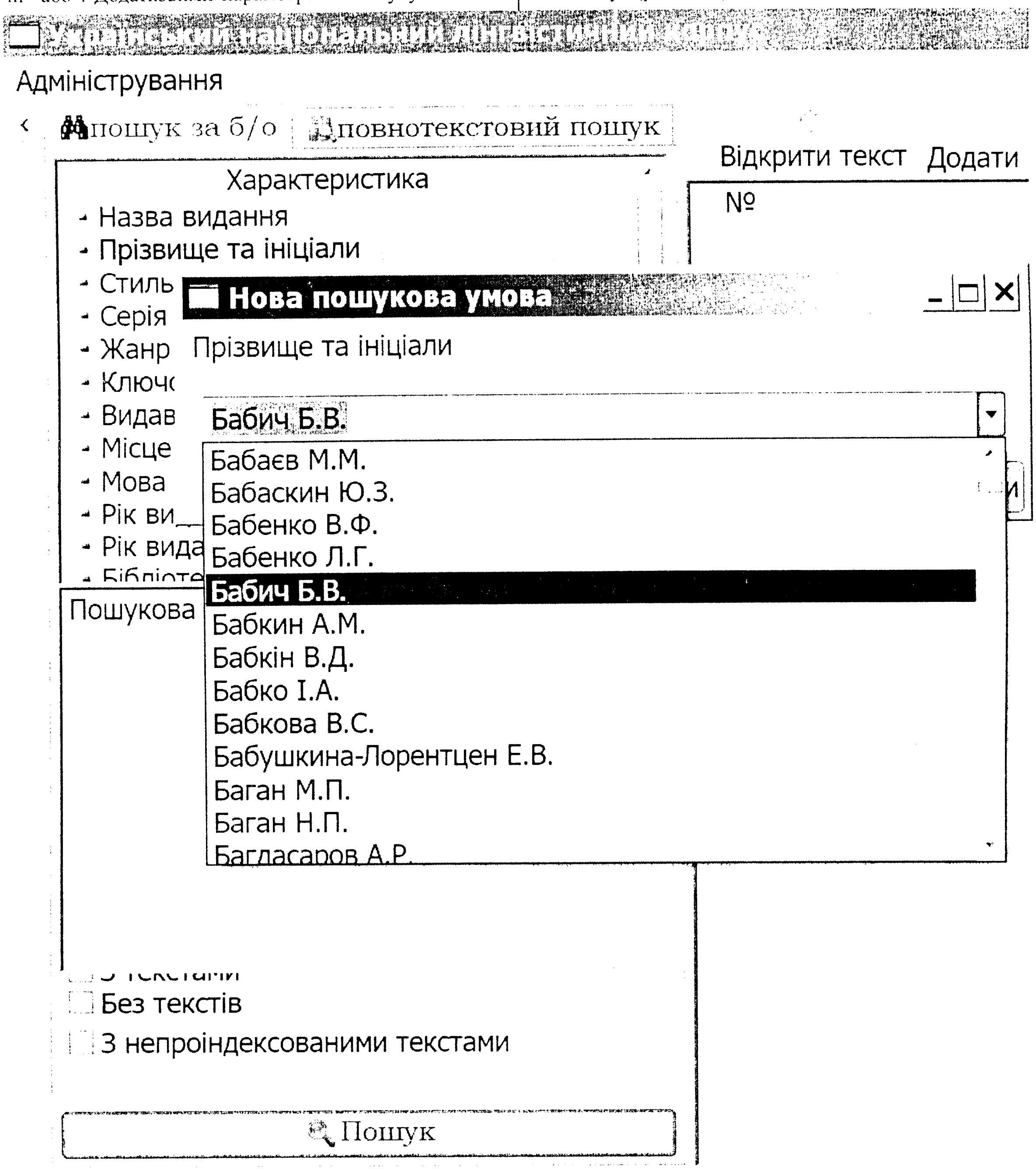

Рис. 3.9. Пошук за елементами бібліографічного опису

Відкрити текст | Додати поточний документ | Додати всі відібрані документи | Записати бібліографічні описи

№	Результат пошуку - 4774
742	Алексієв В.О. Розробка інформаційної технології моніторингу транспортних комунікацій: Автореф. дис. ...канд. техн. наук / Харківський інститут пожежної безпеки МВС України – http://www.nbuv.gov.ua – К., 1999.
1096	Алексієвець М.О. Екологічний рух в Україні (історичний аспект) : Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Тернопільський державний педагогічний ун-т ім. В.Гнатюка – http://www.nbuv.gov.ua – Чернівці, 1999.
5986	Алекторова Л.П. та ін. Словарь синонимов русского языка / Л.А. Введенская; В.И.Зимин; О.М.Ким; Н.П.Колесников.– М., 2008.
518	Аленіна С.Б. Вплив He-Ne лазера на прояв адаптивних кількісних ознак і біоелектричні властивості клітинних ядер у інбредних ліній і гібридів Drosophila melanogaster: Автореф. дис. ...канд. біол. наук / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна – http://www.nbuv.gov.ua – Х., 2000.
986	Алєксєєв А.А., Алєксєєв Д.А. Практичні моделі макроекономіки: Монографія. – К. : Наук. думка, 2006. – ISBN 966-00-0620-9.

Характеристика	Значення
Назва видання	Практичні моделі макроекономіки
Тип назви видання	Основна назва книги
Тип автора	другий автор
Прізвище та ініціали	Алєксєєв Д.А.
Тип автора	Автор
Прізвище та ініціали	Алєксєєв А.А.
Мова видання	Ukrainian

Рис. 3.10. Результати пошуку за елементами бібліографічного опису

Користувач уводить пошукову фразу, задає максимально бажану кількість слів між пошуковими та обирає додаткові параметри повнотекстового пошуку, а саме:

- урахування порядку слів;
- пошук у певній підмножині об'єктів;
- використання процедури лематизації (зведення текстового слова до початкової форми);
- використання синонімічної ЛБД;
- використання певних синонімічних рядів;
- вибір граматичних параметрів для кожного слова, що входить у пошуковий фрагмент.

Результатом повнотекстового пошуку є список бібліографічних описів. Але, на відміну від пошуку за бібліографією, користувач отримує прямий доступ до кожної локалізації пошукового фрагмента в тексті, тобто до всіх контекстів, які містять пошуковий фрагмент. Обравши джерело, користувач може переглядати контексти, де пошуковий фрагмент виділено червоним кольором. Розмір (довжину) контексту можна змінювати. Кожне слово з контексту (не лише пошукове) з'єднане зі словниками: граматичним, тлумачним і словником синонімів. Для подальшої обробки всі контексти або контексти певного джерела можуть бути записані в HTML-файл із зазначенням джерела контексту, часу створення та пошукової фрази (рис. 3.12).

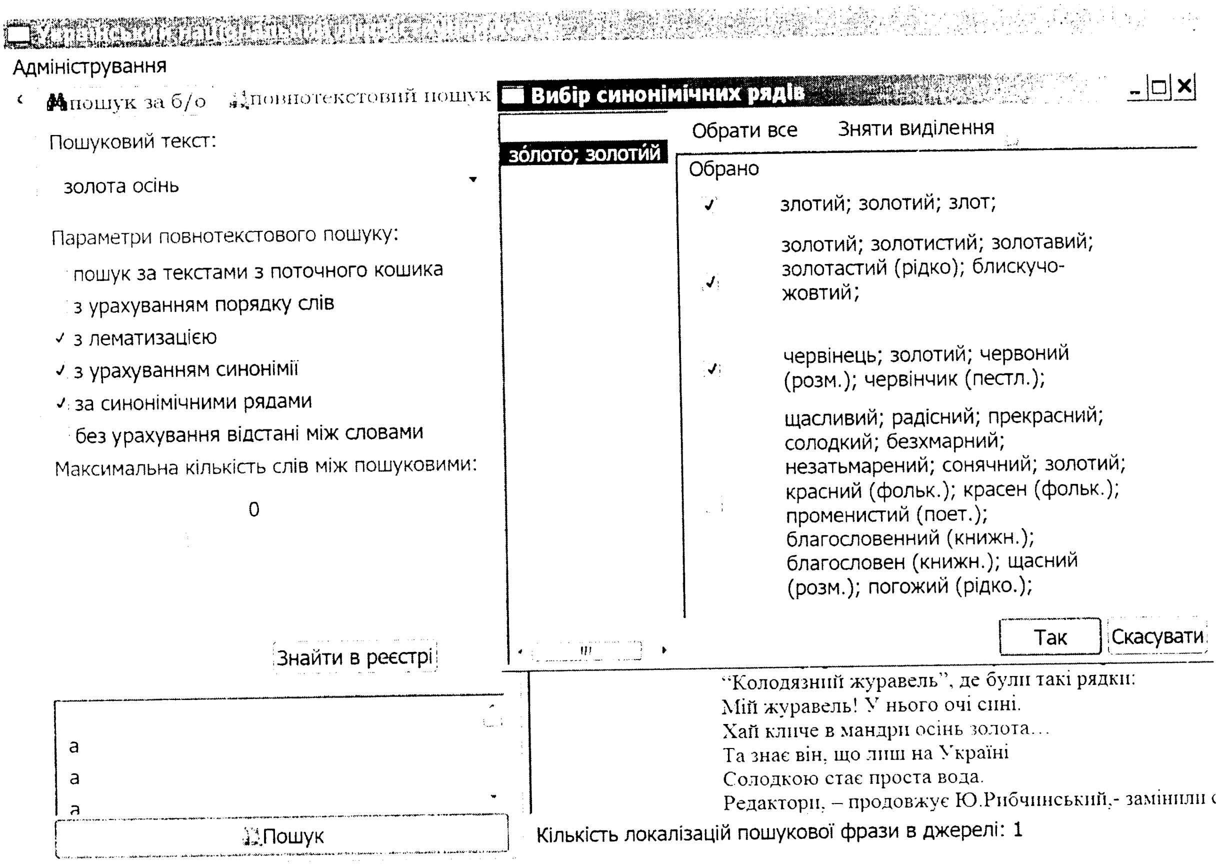

Рис. 3.11. Вікно повнотекстового пошуку

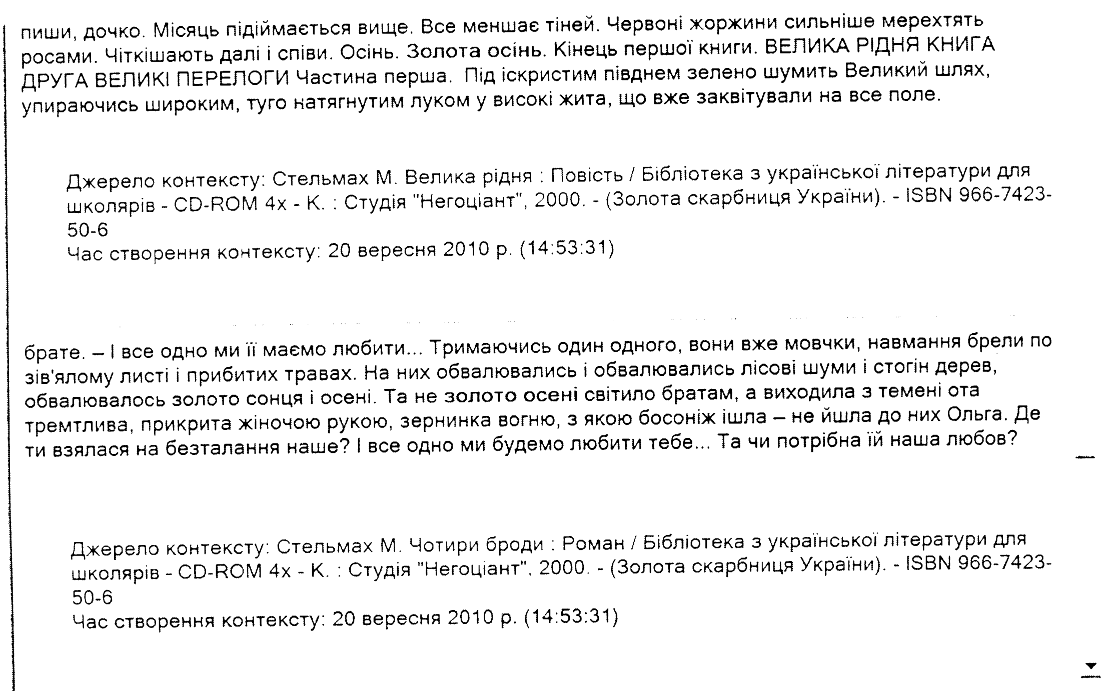

Рис. 3.12. Результати повнотекстового пошуку

Ще одним засобом для створення користувацьких наборів даних у системі є так званий кошик, тобто тимчасове сховище. Користувач може відібрати об'єкти збереження, які його цікавлять, з різних пошукових запитів і зберегти образ даних для подальшої роботи в інших сеансах. Користуючись таким інструментом, дослідник може відібрати джерела певного автора, стилю чи жанру і працювати лише з цією частиною корпусу; фактично ця процедура дає можливість виділити із загального корпусу свій власний підкорпус, орієнтований на розв'язання особистих завдань. Такий підхід дозволив відмовитися від ідеї створення "еталонного корпусу", оскільки ідея еталонності, з нашого погляду, є занадто суб'єктивною і до того ж відсікає можливість дослідження засобами корпусу "нееталонних", аномальних мовних явищ. Не зовсім вдалою, на нашу думку, є ідея виваженого, або збалансованого, корпусу, що передбачає реалізацію попередньо заданих співвідношень об'ємів літературних джерел, які належать до різних стилів, жанрів, епох і т. ін. Адже універсальних критеріїв виваженості, або збалансованості, немає, і всі спроби у цьому напрямі відбивають лише особисті погляди їх авторів.

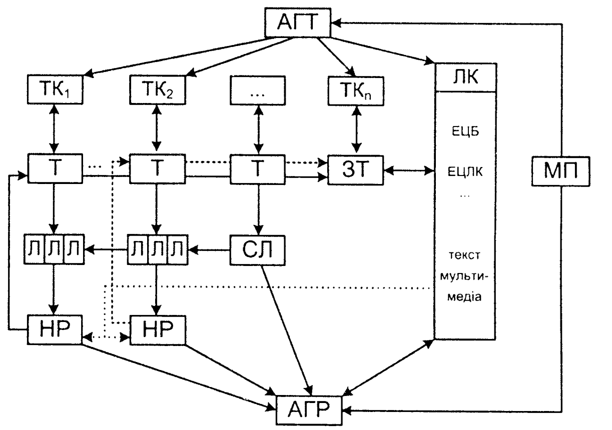
Таким чином, реалізовані в УНЛК функції "кошика" дозволяють породжувати в режимі реального часу та в рамках єдиного лінгвістичного корпусу віртуальні "підкорпуси", які моделюють ті або інші лінгвістичні ефекти, із забезпеченням кожному дослідникові можливостей реалізації його власних уявлень про еталонність, виваженість і збалансованість.

Для об'єктів, занесених до "кошика", дозволено стандартні функції доступу до тексту, перегляду бібліографічного опису, а також додаткові функції перегляду статистичних параметрів і запису вихідних текстів на клієнтську машину.

На сьогодні УНЛК містить 4259 літературних джерел обсягом 1,09 Гб, що налічують понад 64 млн слововживань.

Розділ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ ПРИ УКЛАДАННІ СУМ-20

Лексикографічну роботу зі створення СУМ-20 організовано за принципом лексикографічного конвеєра[18]. Згідно з цим принципом вона зосереджується в описаному вище технологічному середовищі "СУМ", де весь лексикографічний процес розподіляється за послідовностями взаємопов'язаних і взаємозалежних кроків із одночасним виконанням певних операцій над лексикографічними об'єктами. Основним лексикографічно-технологічним "кластером" — науково та організаційно визначеним "квантом" лексикографічної інформації — тут виступає так званий технологічний том (Т-том). Він являє собою певний (загалом незв'язний) фрагмент Словника, закріплений за певним колективом лексикографів, який при укладанні першої редакції складався з п'яти осіб: науковий редактор технологічного тому — керівник лексикографічної групи, три лексикографи і комп'ютерний технолог. У такий спосіб сформовано дев'ять Т-томів і відповідно — дев'ять лексикографічних груп, за кожною з яких закріплено певні діапазони опрацювання Словника (їх наведено у табл. 4.1). Складено поточні перспективні плани опрацювання лексикографічної інформації (розширення реєстру, дослідження семантики, формування словникових дефініцій, добір текстово-ілюстративного матеріалу тощо), хід виконання яких контролювався менеджментом проекту "СУМ". Кожний фрагмент Словника, опрацьований лексикографічною групою, подавався головному науковому редакторові, а після врахування його зауважень — до науково-видавничого редагування. Схему, яка діяла при укладанні першої редакції СУМ-20, у другій редакції було дещо модифіковано. На рис. 4.1 наведено фрагмент загальної організаційно-технологічної схеми створення лексикографічної системи (ЛС) СУМ у такому середовищі.

АГР – адміністрація головного редактора
АГТ – адміністрація головного технолога
ЕЦБ – електронно-цифрова бібліотека
ЕЦЛК – електронно-цифрова лексична картотека
ЗТ – зведення комп'ютерної інформації
Л – лексикограф
ЛК – лінгвістичний корпус української мови
МП – менеджер проекту
НР – науковий редактор
СЛ – спеціальна лексикографія
ТКі – технологічні комплекси ЛС СУМ
Т – комп'ютерний технолог

Рис. 4.1

[18] Див.: *Широков В. А., Манако В. В.* Технологічний комплекс зі створення фундаментальної академічної лексикографічної системи "Словник української мови" // VII Міжнар. наук.-практ. конф. "Інформаційні ресурси наук.-техн. інформації: проблеми створення і використання". — К.: УкрІНТЕІ. — 2000. — С. 121—124; *Широков В. А., Манако В. В.* Організація ресурсів Національної словникової бази // Мовознавство. — 2001. — № 5. — С. 3—13; *Широков В. А.* Феноменологія лексикографічних систем. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 301—303; *Манако В. В., Якименко К. М.* Автоматизоване тестування тексту фундаментальної академічної лексикографічної системи "Словник української мови" // MegaLing-2006. Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичні технології: Доп. Міжнар. конф., Партеніт, 20—27 вер. 2006 р. / Ред. В. А. Широков, С. С. Дикарєва. — Сімферополь: "ДиАйПи". — 2006. — С. 150; *Якименко К. М.* Системотехніка та технологія лексикографічних систем семантичного типу: Дис. ...канд. техн. наук. — К., 2006. — 18 с.; *Манако В. В., Якименко К. М.* Технологические аспекты создания текста первого тома фундаментальной академической лексикографической системы "Словарь украинского языка" // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології: MegaLing-2007: Зб. наук. пр. / Редкол.: Ю. Д. Апресян та ін. — К.: Довіра. — 2008. — С. 233—242.

Наведений фрагмент ілюструє організацію взаємодії менеджменту проекту ЛС СУМ (В. В. Манако та Ю. В. Леонтьєв), адміністрації головного наукового редактора (головний науковий редактор — В. М. Русанівський, його заступники, наукові редактори і лексикографи) та адміністрації головного технолога (керівник О. Г. Рабулець, головний програміст К. М. Якименко, комп'ютерні технологи С. І. Волошина, І. М. Кондрачук, М. П. Слабковська).

Основними кроками лексикографічної роботи зі створення СУМ-20 стали такі:

– парсинг СУМ-11 та формування ЛБД "СУМ";

– укладання на основі цієї ЛБД протягом 2001—2006 років першої редакції СУМ-20 (далі СУМ-20-1) у вигляді дев'яти технологічних томів ЛС СУМ загальним обсягом близько 174 тис. словникових статей;

– створення на основі дев'яти видавничо-технологічних томів першої редакції нового Словника вісімнадцяти видавничо-технологічних томів другої його редакції (далі СУМ-20-2) та формування першого тому СУМ-20-2 (А — Б).

У СУМ-20-1, як показано в табл. 4.1, специфіковано 63 частини, які, відповідно до затвердженої організаційно-технологічної схеми, обробляли 34 лексикографи, 9 наукових редакторів, головний науковий редактор і 4 технологи технологічних томів.

Таблиця 4.1

№ Т-тому	Науковий редактор Т-тому	Специфікація Т-тому (ТТ)
1	О. О. Тараненко	А, Д, Е, Є, Ж, И, І, Ї, Й, М, Р — розвиватися
2	С. Я. Єрмоленко	Б, Л, П — переступник, розвиднитися — ряхтливий
3	Н. Г. Озерова	В, перестьобувати — підслизовий, У
4	В. Б. Фридрак	Г, Ґ, К, О
5	Л. Л. Шевченко	З, підсліджувати — пов'ючити
6	В. В. Чумак	Н, пов'язаний — покалічитися, Т
7	В. М. Брицин	по-калмицьки — промовницький
8	Г. М. Ярун	промовчаний — пропурхнути, С
9	М. М. Пещак, В. О. Винник	пропуск — п'ять, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ь, Ю, Я

Лексикографи технологічних томів: Г. Н. Горюшина, Н. Є. Лозова, І. А. Самойлова (перший Т-том); С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Неровня, Г. М. Сюта (другий Т-том); І. С. Гнатюк, Г. І. Лиса, Л. М. Стоян (третій Т-том); Л. В. Мовчун, О. М. Тищенко, Т. О. Федоренко, В. Б. Фридрак (четвертий Т-том); М. П. Годована, Т. Я. Марченко, О. А. Стишов, Л. Л. Шевченко (п'ятий Т-том); В. М. Білоноженко, І. О. Борисюк, І. А. Казімірова, В. В. Чумак (шостий Т-том); В. М. Брицин, І. Ю. Гальчук, В. В. Дятчук, О. І. Скопненко (сьомий Т-том); А. К. Мойсієнко, Л. О. Ставицька, Г. М. Ярун, Н. Ю. Ясакова (восьмий Т-том); С. О. Вербич, Л. Е. Пшенична, Н. М. Сухарина (Заїка) (дев'ятий Т-том).

На базі дев'яти технологічних томів сформовано дев'ять видавничо-технологічних томів, упорядкованих за абеткою. Протягом 2004—2005 років виконано науково-видавниче редагування першого видавничо-технологічного тому СУМ-20-1 (А — горішок; перша редакція). Науковий редактор — Н. Г. Озерова, лексикографи: Г. Н. Горюшина (А, 422 стор.), Г. М. Сюта (Б, 806 стор.), І. С. Гнатюк (В — від'єднувати, 1315 стор.), Г. І. Лиса (від'ємний — віяльце, 586 стор.), І. В. Кришан (віяний — в'ятір, 504 стор.), Л. В. Мовчун (Г — говорильня, 437 стор.), В. Б. Фридрак (говорити — горішок, 126 стор.). Відповідальний видавничий редактор — А. Я. Бельдій, керівник групи видавничих редакторів — Л. В. Туник, видавничі редактори першої редакції першого видавничо-технологічного тому — Г. С. Балабан, О. А. Дітель, Л. М. Кудрявкіна, Є. І. Мазніченко, Н. М. Максименко, О. В. Осадча, Л. С. Шорубалка, М. А. Щипська, Л. К. Ярошевська.

На початку 2007 року на базі дев'яти видавничо-технологічних томів першої редакції СУМ-20 специфіковано 18 видавничо-технологічних томів і поставлено завдання — створити другу редакцію СУМ-20. Друга редакція лексикографічно опрацьовується переважно співробітниками Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України. Відзначимо, що вихідний текст першого тому другої редакції сформовано лексикографами Фонду в режимі прямого доступу до ЛБД (а не в режимі опосередкованого доступу через комп'ютерних технологів), що дозволило різко підвищити продуктивність та якість їхньої роботи. Саме тоді розпочалася промислова експлуатація Віртуальної лексикографічної лабораторії "СУМ".

В укладанні першого тому СУМ-20-2 (А — Б; друга редакція) взяли участь: Л. Л. Шевченко (А — аннамці), В. В. Чумак (аннібалів — аятола, Б — балухи), Г. М. Ярун (балцанка — бенетити), І. В. Шевченко (бенефіс — божеволіти), О. В. Бугаков (Боженька — бусольний), В. М. Білоноженко (бустер — бязь). Лексикографічну працю з укладання усталених словосполучень у СУМ-20-2 здійснювала В. М. Білоноженко. Обов'язки наукового редактора першого тому виконувала Н. Г. Озерова. Науковими консультантами СУМ-20-2 були: з граматичних питань — О. О. Тараненко, з питань стилістики та культури мови — С. Я. Єрмоленко, із редакційної роботи — Л. В.Туник. Редакторську роботу виконувала Н. В. Щербакова. Технологічну підтримку лексикографічної роботи здійснювали: О. Г. Рабулець (керівник технологічної групи до 2010 року), К. М. Якименко (головний технолог-програміст), Н. М. Сидорчук (програміст і системний адміністратор лінгвістичного корпусу) та комп'ютерні технологи С. І. Волошина, І. М. Кондрачук, М. П. Слабковська. Індекс першого тому СУМ-20-2 формували М. Ю. Кригін та І. В. Остапова. Менеджерами другої редакції були В. В. Манако та Ю. В. Леонтьєв (планування і контроль робіт, розроблення технологічних схем, організація робіт із розроблення та проведення автоматизованого тестування ЛБД ЛС СУМ, взаємодія з видавництвом). Видавничі редактори першого тому СУМ-20-2 — працівники Державного науково-виробничого підприємства «Видавництво "Наукова думка" НАН України» — Г. С. Балабан, Н. М. Максименко і К. С. Чайка. Загальне наукове керівництво здійснював В. А. Широков.

Рецензенти першого тому: доктор філологічних наук, професор М. П. Кочерган, доктор філологічних наук, професор Л. І. Мацько, доктор філологічних наук, професор А. К. Мойсієнко, академік НАН України Г. П. Півторак, доктор філологічних наук, професор М. Я. Плющ.

У процесі оновлення фундаментальних лексиконів завжди виникають питання: наскільки нова лексикографічна праця є насправді новою? Чи достатньо мовних інновацій увеедено до словника, щоб уважати результат виконаної роботи справді новим словником? Ще глибші та складніші проблеми виникають при бажанні встановити кількісні характеристики новизни та оригінальності лексикографічної праці. Слід зауважити, що досі чітких критеріїв новизни словників у світовій лексикографічній теорії не вироблено. За лексикографічною традицією (яка передається лише в усній формі — від одного покоління лексикографів до наступного) прийнято, що словник є новим, якщо його зміст відрізняється від прототипу не менше як на 15 %. Але як вираховувати відсотки — це питання вже не уточнюється і, у свою чергу, породжує багато нових питань. Зрозуміло, що автори СУМ-20 також неодноразово про це дискутували.

Застосування комп'ютерних технологій лексикографування при укладанні СУМ-20 дозволило вперше в українському мовознавстві розпочати роботу з фундаментальної лексикографічної статистики. Наведемо деякі статистичні параметри СУМ-11 та СУМ-20, аналіз яких дає можливість здійснити своєрідну кваліметрію словникових текстів, на основі чого читач може зробити аргументований висновок про те, що СУМ-20 є цілком новою лексикографічною працею, оскільки він радикально відрізняється від СУМ-11. Статистичні дані стосуватимуться діапазону першого тому (А — Б) СУМ-20, оскільки він повністю завершений, у той час як до наступних діапазонів ще будуть внесені зміни, і цей процес триватиме аж до виходу в світ останнього тому.

Наприклад, у табл. 4.2 наведено статистичні дані про відносні обсяги діапазону першого тому (А — Б) для першої та другої редакцій:

Таблиця 4.2[19]

Назва показника	СУМ-20-1	СУМ-20-2	Збільшення у СУМ-20-2 порівняно із СУМ-20-1, %
Словникові статті	9665	11531	19,31
Знаки у словникових статтях	2841457	3921919	38,02
Ілюстрації	18250	26406	44,69

З таблиці видно, що друга редакція першого тому СУМ-20 значно відрізняється від першої: реєстр збільшився майже на 20 %, практично вдвічі виросла кількість ілюстрацій, на 38 % збільшився загальний обсяг лексикографічного матеріалу. Отже, і з традиційного лексикографічного погляду другу редакцію СУМ-20 можна вважати новим словником навіть порівняно з його першою редакцією. При цьому кількісні показники, звичайно, зовсім не відбивають тих фактичних змін, які були зроблені лексикографами у процесі дослідження розвитку семантичної структури лексики та системи словосполучень.

У табл. 4.3 наведено докладні статистичні дані щодо відносних пропорцій лексикографічних параметрів діапазону першого тому СУМ-11 і СУМ-20 (друга редакція).

Таблиця 4.3

Назва показника	СУМ-11	СУМ-20-2	Збільшення у СУМ-20-2 порівняно із СУМ-11, %
Словникові статті	6303	11531	82,94
Знаки у словникових статтях	1786334	3921919	119,55
Тлумачення реєстрових слів, у т. ч.:	9577	14346	49,80
— значень;	8495	13079	53,96
— відтінків значень	1082	1267	17,10
Ілюстрації	11604	26406	127,56
Усталені словосполучення, у т. ч.:	643	2252	250,23
— СС;	439	522	18,91
— еквіваленти слів;	0	6	—
— термінологічні словосполучення;	51	479	839,22
— фразеологізми	153	1245	713,73

З таблиці помітно, що обсяг діапазону А — Б у СУМ-20, порівняно із СУМ-11, зріс більш ніж удвічі. Обсяг реєстру майже подвоївся. На 127 % виросла кількість ілюстрацій, що є свідченням великої роботи з добору тексто-во-ілюстративного матеріалу, оскільки в 11-томнику значна кількість реєстрових слів та їх значень не проілюстрована. У новому ж Словнику такі випадки поодинокі й умотивовані: ілюстрації не подаються лише тоді, коли вони справді не потрібні. Особливо помітне зростання спостерігається у системі усталених словосполучень. По-перше, тут з'явився якісно новий елемент — еквіваленти слова, що є свідченням розвитку мовознавчої теорії за період, який пройшов від часу видання 11-томника. Велике — понад 700 % — зростання числа фразеологізмів пояснюється значною роботою, яку виконала українська лексикографія упродовж останніх 30 років. Зокрема, до нового тлумачного Словника практично повністю включено матеріали фундаментальних словників: "Фразеологічного словника української мови" у двох книгах, виданого у 1993 році, та "Словника фразеологізмів української мови", що вийшов друком у серії "Словники України" у 2003 році. Особливо новий Словник поповнився термінологічними словосполученнями — їх загальна кількість у першому томі виросла більше як у вісім разів, що є свідченням мовної динаміки, спричиненої науково-технічними революціями, які відбулися і відбуваються починаючи з кінця 70-х років минулого століття, а також змінами у суспільно-політичній системі.

Саме цими факторами пояснюється динаміка вживання галузевих ремарок у СУМ-20 порівняно із СУМ-11, яку відображено в таблиці 4.4 (наведено лише ті ремарки, збільшення яких перевищує 100 %). При цьому слід зауважити, що ряд ремарок був відсутній у діапазоні А — Б 11-томника (біблійне слово (вислів), ветеринарія, друкарська справа, екологія, жаргонне слово, інформатика, палеонтологія, релігія та ін.).

[19] Тут і далі всі зіставлення статистичних показників (СУМ-11, СУМ-20-1, СУМ-20-2) стосуються тільки діапазону А — Б.

Таблиця 4.4

Ремарка	Повна назва	СУМ-11	СУМ-20-2	Збільшення у СУМ-20-2 порівняно із СУМ-11, %
ав.	авіація	7	15	114,29
анат.	анатомія	8	31	287,50
антр.	антропологія	2	4	100,00
архт.	архітектура	11	26	136,36
астр.	астрономія	5	11	120,00
бібл.	біблійне слово (вислів)	0	29	–
біол.	біологія	28	217	675,00
біохім.	біохімія	6	21	250,00
бот.	ботаніка	11	34	209,09
буд.	будівельна справа	6	20	233,33
вет.	ветеринарія	0	83	–
військ.	військова справа	7	14	100,00
геогр.	географія	1	2	100,00
геод.	геодезія	2	7	250,00
геол.	геологія	13	47	261,54
гірн.	гірництво	3	6	100,00
екол.	екологія	0	29	–
екон.	економіка	9	43	377,78
ел.	електрика	1	6	500,00
етн.	етнографія	6	12	100,00
жарг.	жаргонне слово (вислів)	0	21	–
зоол.	зоологія	1	17	1600,00
інформ.	інформатика	0	53	–
іст.	історія; історизм	39	144	269,23
кул.	кулінарія	2	4	100,00
лінгв.	лінгвістика	38	134	252,63
літ.	літературознавство; література	20	52	160,00
мат.	математика	8	55	587,50
мед.	медицина	47	302	542,55
мет.	металургія	7	16	128,57
метеор.	метеорологія	3	8	166,67
мист.	мистецтво	2	8	300,00
мор.	морська справа	6	45	650,00
муз.	музика	14	47	235,71
палеонт.	палеонтологія	0	17	–
поет.	поетичне слово (вислів)	17	42	147,06
полігр.	поліграфія	0	17	–
політ.	політика	6	14	133,33
псих.	психологія	9	20	122,22
радіо	радіотехніка	1	2	100,00
рел.	релігія	0	37	–
рел.-церк.	релігійно-церковний	0	32	–

Продовження таблиці 4.4

Ремарка	Повна назва	СУМ-11	СУМ-20-2	Збільшення у СУМ-20-2 порівняно із СУМ-11, %
спец.	спеціальне слово	64	247	285,94
спорт.	спортивний термін	10	20	100,00
театр.	театральний термін	1	2	100,00
текст.	термін текстильної промисловості	0	6	–
фарм.	фармацевтика	6	71	1083,33
фіз.	фізика	25	95	280,00
фізл.	фізіологія	6	16	166,67
філос.	філософія	14	40	185,71
фін.	фінансова справа	10	79	690,00
фольк.	фольклор	3	6	100,00
фот.	фотографія	0	1	–
хім.	хімія	26	206	692,31
юр.	юридичний термін	9	31	244,44

У табл. 4.5 показано пропорції лексики за частинами мови у реєстрах СУМ-11 і СУМ-20-2 цього ж діапазону.

Таблиця 4.5

Частини мови	СУМ-11	СУМ-20-2	СУМ-11, %	СУМ-20-2, %
Іменник	3558	6981	56,45	60,54
Прикметник	1595	2997	25,31	25,99
Дієслово	510	665	8,09	5,77
Прислівник	389	559	6,17	4,85
Дієприкметник	64	109	1,02	0,95
Займенник	12	20	0,19	0,17
Числівник	0	1	0,00	0,01
Інші	175	199	2,78	1,73

З цієї таблиці простежуємо, що пропорції за окремими лексико-граматичними класами суттєво не помінялися. Звертає на себе увагу деяке збільшення (близько 4,5 %) у СУМ-20-2 порівняно із СУМ-11 відносної кількості іменників на тлі приблизно такого ж (3,89 %) зменшення відносної кількості дієслів. Це можна пояснити деяким зростанням (а саме на 3 %) термінологічної лексики у СУМ-20 порівняно із СУМ-11, яка представлена переважно іменниками.

Проте порівняння цих самих пропорцій, вирахуваних на всьому масиві СУМ-11, дає іншу картину: іменник — 41,44 %; дієслово — 30,93 %; прикметник —16,52 %; дієприкметник — 5,45 %; прислівник — 4,99 %; займенник — 0,08 %; числівник — 0,06 %; інші — 0,53 %. Це пояснюється особливостями діапазону слів, що починаються на літери А та Б, зокрема відносною бідністю дієслів на фоні явного домінування іменника. У наступних таблицях (4.6 та 4.7) наведено аналогічну статистику за частинами мови в межах окремих літер А та Б.

Таблиця 4.6 **(літера А)**

Частини мови	СУМ-11	СУМ-20-2	СУМ-11, %	СУМ-20-2, %
Іменник	1172	2805	60,73	63,92
Прикметник	450	1065	23,32	24,27
Дієслово	103	192	5,34	4,38
Прислівник	71	124	3,68	2,83
Дієприкметник	40	76	2,07	1,73
Займенник	8	10	0,41	0,23
Числівник	0	0	0,00	0,00
Інші	86	116	4,46	2,64

Таблиця 4.7 **(літера Б)**

Частини мови	СУМ-11	СУМ-20-2	СУМ-11, %	СУМ-20-2, %
Іменник	2386	4176	54,57	58,46
Прикметник	1145	1932	26,19	27,05
Дієслово	407	473	9,31	6,62
Прислівник	318	435	7,27	6,09
Дієприкметник	24	33	0,55	0,46
Займенник	4	10	0,09	0,14
Числівник	0	1	0,00	0,01
Інші	88	83	2,01	1,16

У табл. 4.8 та 4.9 представлено відносні пропорції лексикографічних параметрів за літерами А та Б.

Таблиця 4.8 **(літера А)**

Назва показника	СУМ-11	СУМ-20-2	Збільшення у СУМ-20-2 порівняно з СУМ-11, %
Словникові статті	1931	4388	127,24
Знаки у словникових статтях	511791	1379297	169,50
Тлумачення реєстрових слів, у т. ч.:	2460	5212	111,87
– значень;	2189	4865	122,25
– відтінків значень	271	347	28,04
Ілюстрації	2679	8201	206,12
Усталені словосполучення, у т. ч.:	130	406	212,31
– СС;	79	90	13,92
– еквіваленти слів;	0	1	–
– термінологічні словосполучення;	28	243	767,86
– фразеологізми	23	72	213,04

Таблиця 4.9 **(літера Б)**

Назва показника	СУМ-11	СУМ-20-2	Збільшення у СУМ-20-2 порівняно із СУМ-11, %
Словникові статті	4372	7142	63,38
Знаки у словникових статтях	1277118	2542622	99,09
Тлумачення реєстрових слів, у т. ч.:	6035	9134	51,35
– значень;	5224	8214	57,24
– відтінків значень	811	920	13,44
Ілюстрації	8925	18205	103,98
Усталені словосполучення, у т. ч.:	513	1846	259,84
– СС;	360	432	20,00
– еквіваленти слів;	0	5	–
– термінологічні словосполучення;	23	236	926,09
– фразеологізми	130	1173	802,31

У табл. 4.10 наведено дані про обсяги ілюстрацій у СУМ-11 і СУМ-20-2.

Таблиця 4.10

Діапазон	Обсяг ілюстрацій у СУМ-11 у знаках та % до всього діапазону	Обсяг ілюстрацій у СУМ-20-2 у знаках та % до всього діапазону	Збільшення обсягу ілюстрацій СУМ-20-2 порівняно із СУМ-11, %
А—Б	899 855 (50,3%)	2 361 712 (60,2 %)	162,46
Літера А	239 941 (46,9%)	841 111 (60,98 %)	250, 5
Літера Б	659 914 (51,7%)	1 520 601 (59,8 %)	130, 4

Лексикографічну статистику плануємо наводити в кожному томі — як для даного тому, так і для суми попередніх томів включно. У такий спосіб читач матиме змогу відстежувати статистичні параметри процесу лексикографічного розвитку Словника української мови.

Кожний новий том Словника після його видання планується виставити в українському сегменті Wiktionary з метою надання вільного доступу користувачам української мови для Wiki-лексикографування. Увесь словниковий масив СУМ-20 досяжний уже зараз у режимі спеціального доступу за адресою: http://lcorp.ulif.org.ua/xclientinfo/, де вказано й умови доступу до нього.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ СЛОВНИКА

У Словнику використано ілюстрації до словникових статей із текстів таких авторів:

П. Автомонов
Е. Андієвська
Р. Андріяшик
Ю. Андрухович
Б. Антоненко-Давидович
Б.-І. Антонич
О. Афанасьєв-Чужбинський
В. Бабляк
І. Багмут
І. Багряний
М. Бажан
Ганна Барвінок
В. Барка
Яків Баш
Д. Бедзик
Ю. Бедзик
О. Бердник
В. Бичко
О. Білаш
І. Білик
М. Білкун
Д. Білоус
В. Близнець
О. Бодянський
Г. Бойко
В. Большак
Т. Бордуляк
Л. Боровиковський
Р. Братунь
Д. Бузько
Ф. Бурлака
І. Вагилевич
С. Васильченко
В. Винниченко
Ю. Винничук
І. Вирган
Остап Вишня
Ірина Вільде
В. Вільний
М. Вінграновський
В. Владко
О. Влизько
Віра Вовк
Марко Вовчок
І. Волошин
М. Воробйов
С. Воробкевич
М. Вороний
П. Воронько
О. Воропай
С. Воскрекасенко
О. Гаврилюк
Я. Галан
К. Герасименко
В. Герасим'юк
В. Гжицький
М. Гірник
П. Глазовий
Л. Глібов
І. Гнатюк
М. Годованець
Ю. Гойда
В. Голобородько
С. Голованівський
Я. Головацький
А. Головко
І. Головченко
О. Гончар
І. Гончаренко
Р. Горак
К. Гордієнко
П. Грабовський
Є. Гребінка
К. Гриб
Грицько Григоренко
І. Григурко
Я. Гримайло
К. Гриневичева
Б. Грінченко
Л. Гроха
М. Грушевський
П. Гулак-Артемовський
Д. Гуменна
О. Гуреїв
П. Гуріненко
Є. Гуцало
І. Гушалевич
В. Дарда
О. Десняк
І. Дзюба
А. Дімаров
Л. Дмитерко
Дніпрова Чайка
В. Добровольський
С. Добровольський
О. Довженко
Є. Доломан
В. Домонтович (В. Петров)
О. Донченко
П. Дорошко
Олесь Досвітній
М. Драгоманов
М. Драй-Хмара
І. Драч
В. Дрозд
В. Еллан-Блакитний
Г. Епік
С. Жадан
І. Жиленко
Б. Жолдак
С. Журахович
Л. Забашта
В. Забаштанський
В. Забіла
Н. Забіла
О. Забужко
О. Завгородній
П. Загребельний
Д. Загул
М. Зарудний
Ю. Збанацький
В. Земляк
М. Зеров
О. Зуєвський
О. Іваненко
Р. Іваничук
В. Іванович
Р. Іванченко
М. Івченко
О. Ільченко
П. Інгульський
Мирослав Ірчан
М. Іщенко
А. Іщук
М. Йогансен
А. Калин
І. Калинець
А. Камінчук
В. Канівець
І. Карпенко-Карий
Я. Качура
А. Кащенко
Г. Квітка-Основ'яненко
І. Кириленко
Ю. Клен
О. Кобилянська
Н. Кобринська
С. Ковалів
О. Ковінька
В. Козаченко
П. Козланюк
А. Кокотюха
П. Колесник
Г. Колісник
В. Коломієць
О. Коломієць
Л. Компанієць
О. Кониський
Є. Кононенко
О. Копиленко
О. Корнійчук
Н. Королева
В. Королевич
В. Коротич
О. Корсун
Г. Косинка
Л. Костенко
М. Костомаров
І. Котляревський
Г. Коцюба
М. Коцюбинський

І. Кочерга
Г. Кочур
П. Кочура
Є. Кравченко
Уляна Кравченко
А. Крижанівський
С. Крижанівський
А. Кримський
І. Крип'якевич
М. Кропивницький
Є. Кротевич
Ю. Кругляк
А. Крушельницький
І. Кулик
М. Куліш
П. Куліш
О. Кундзич
Є. Куртяк
В. Кучер
М. Лазорський
Іван Ле
О. Левада
Б. Левін
Б. Лепкий
Ю. Логвин
В. Логвиненко
Р. Лубківський
М. Луків
О. Лупій
Д. Луценко
А. Любченко
О. Лятуринська
М. Макаровський
Ф. Маківчук
О. Маковей
М. Максимович
Є. Маланюк
В. Малик
М. Малиновська
Ф. Малицький
А. Малишко
Я. Мамонтов
І. Манжура
В. Маняк
М. Маркевич
Ю. Мартич
Л. Мартович
Т. Масенко
М. Матіос
В. Медвідь
Б. Мельничук
Ю. Мельничук
А. Метлинський
І. Микитенко
В. Минко
Панас Мирний
В. Мисик
А. Михайленко
В. Міняйло
Д. Міщенко
П. Мовчан
А. Могильницький
Ю. Мокрієв
Д. Мордовець
З. Мороз
Л. Мосендз
В. Москалець
К. Мотрич
І. Муратов
Ю. Мушкетик
А. М'ястківський
М. Нагнибіда
О. Назарук
В. Неборак
В. Нестайко
І. Нехода
Б. Нечерда
І. Нечуй-Левицький
І. Нижник
І. Огієнко
О. Олесь
Б. Олійник
М. Олійник
С. Олійник
О. Ольжич
Юліан Опільський
П. Оровецький
Т. Осьмачка
Д. Павличко
Т. Падура
П. Панч
Б. Патон
В. Пачовський
Є. Пашковський
Л. Первомайський
В. Петльований
М. Петренко
Л. Письменна
В. Підмогильний
О. Підсуха
Є. Плужник
М. Познанська
Ю. Покальчук
В. Поліщук
О. Полторацький
М. Пригара
Д. Прилюк
С. Процюк
С. Пушик
Олена Пчілка
В. Речмедін
Н. Рибак
Ю. Рибчинський
М. Рильський
І. Римарук
С. Руданський
М. Руденко
М. Рудь
В. Русанівський
І. Рябокляч
В. Самійленко
У. Самчук
А. Свидницький
В. Свідзінський
М. Семенко
І. Сенченко
О. Сизоненко
В. Симоненко
М. Сиротюк
С. Скляренко
Г. Сковорода
П. Скунць
М. Слабошпицький
Яр Славутич
О. Слісаренко
Л. Смілянський
Ю. Смолич
В. Собко
В. Сологуб
В. Сосюра
І. Сочивець
Л. Старицька-Черняхівська
М. Старицький
М. Стельмах
В. Стефаник
О. Стороженко
В. Стус
В. Сухомлинський
Л. Талалай
М. М. Тарновський
М. Ю. Тарновський
О. Теліга
С. Тельнюк
М. Терещенко
А. Тесленко
Н. Тихий
П. Тичина
Д. Ткач
М. Ткач
М. Томчаній
А. Трипільський
М. Трублаїні
С. Тудор
З. Тулуб
А. Турчинська
Григір Тютюнник
Григорій Тютюнник
Леся Українка
М. Упеник
Г. Усач
П. Усенко
М. Устиянович
Д. Фальківський
Р. Федорів
Ю. Федькович
Є. Фомін
І. Франко
Б. Харчук
М. Хвильовий
А. Хижняк

А. Хорунжий
Ю. Хорунжий
Г. Хоткевич
М. Циба
І. Цюпа
М. Чабанівський
А. Чайковський
В. Чемерис
І. Чендей
Марко Черемшина
С. Черкасенко
Микита Чернявський
Микола Чернявський
В. Чечвянський
С. Чорнобривець
О. Чорногуз
Г. Чубач
П. Чубинський
В. Чумак
Г. Чупринка
М. Шашкевич
В. Швець
Т. Шевченко
Валерій Шевчук
Василь Шевчук
М. Шеремет
А. Шиян
В. Шкляр
Г. Шкурупій
Є. Шморгун
Ю. Шовкопляс
М. Шпак
Я. Шпорта
Ю. Щербак
Я. Щоголів
Л. Юхвід
О. Ющенко
В. Яворівський
Л. Яновська
Ю. Яновський

Переклади:
Біблія. Пер. І. Огієнка
М. Бажан, пер. з тв. А. Навої
М. Вороний, пер. з тв. Г. Гейне
М. Зеров, пер. з тв. Вергілія
М. Зеров, пер. з тв. Лукреція
М. Зеров, пер. з тв. Овідія
М. Зеров, пер. з тв. Ювенала
Г. Кочур, пер. з тв. П. Верлена
М. Лукаш і В. Мисик, пер. з тв. Р. Бернса
М. Лукаш, пер. з тв. Д. Боккаччо
М. Лукаш, пер. з тв. Й.-В. Гете
М. Лукаш, пер. з тв. Лопе де Веги
М. Лукаш, пер. з тв. Г. Лорки
М. Лукаш, пер. з тв. М. Сервантеса
М. Лукаш, пер. з тв. Ф. Шиллера
С. Масляк, пер. з тв. Я. Гашека
М. Рильський, пер. з тв. О. Грибоєдова
М. Рильський (ред.), пер. з тв. М. Лермонтова
М. Рильський, пер. з тв. А. Міцкевича
М. Рильський, пер. з тв. О. Пушкіна
Борис Тен, пер. з тв. Гомера
М. Терещенко, пер. з тв. О. Пушкіна

Крім того, джерелом для цитування в Словнику є:
Конституція України;
"Словарь української мови" за редакцією Б. Грінченка;
"Українські приказки, прислів'я і таке інше", укладені М. Номисом, а також: перекази, колядки, загадки, народні пісні, легенди, коломийки, думи, казки та інші елементи народної творчості; мемуарна, публіцистична, наукова, науково-технічна, науково-популярна, навчальна, релігійно-церковна література; офіційні документи, журнали, газети, матеріали з Інтернету, рекламні матеріали.

СПИСОК ОСНОВНИХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абстр. — слово з абстрактним значенням
ав. — авіація
акт. — активний стан
анат. — анатомія
антр. — антропологія
архл. — археологія
архт. — архітектура
астр. — астрономія
бакт. — бактеріологія
безос. — безособове слово
бібл. — біблійне слово (вислів)
біол. — біологія
біохім. — біохімія
бот. — ботаніка
буд. — будівельна справа
бухг. — бухгалтерія
вет. — ветеринарія
виг. — вигук
вигот. з — виготовлений з
вищ. ст. — вищий ступінь (порівняння)
військ. — військова справа
вказ. — вказівний
власт. — властивий (кому, чому)
вставн. сл. — вставне слово
вульг. — вульгарне слово (вислів)
газ. — газета
геогр. — географія
геод. — геодезія
геол. — геологія
гідр. — гідрологія
гірн. — гірництво
дав. в. — давальний відмінок
див. — дивіться
дипл. — дипломатія
дит. — дитяче слово (вислів)
діал. — діалектне слово (вислів)
дієпр. — дієприкметник
дієсл. — дієслово
дод. — додаток
док. — доконаний вид
екол. — екологія
екон. — економіка
ел. — електрика
етн. — етнографія
експрес.-підсил. — експресивно-підсилювальний
ж. — жіночий рід
жарг. — жаргонне слово (вислів)
жарт. — жартівливе слово (вислів)
жив. — живопис
жін. — жіночий рід відповідно до іменника чоловічого роду
журн. — журнал
займ. — займенник
зал. — залізничний термін
зам. — замість
запереч. — заперечний; заперечення
заст. — застаріле слово (вислів)
зах. — західноукраїнське слово (вислів)
збільш. — збільшувальний
збірн. — слово зі збірним значенням (іменник, числівник)
зменш. — зменшений, зменшувальний
зменш.-пестл. — зменшувально-пестливий
знах. в. — знахідний відмінок
знач. — значення
зневажл. — зневажливе слово (вислів)
зоол. — зоологія
зробл. з — зроблений з
ім. — іменник
інфін. — інфінітив
інформ. — інформатика
ірон. — іронічне слово (вислів)
іст. — історія; історизм
канц. — канцелярське слово (вислів)
карт. — стосовно до картярських ігор
кільк. — кількісний
кільк.-означ. — кількісно-означальний
кін. — кінематографія
книжн. — книжне слово (вислів)
крав. — кравецтво
кул. — кулінарія
лайл. — лайливе слово (вислів)

лінгв. — лінгвістика
літ. — літературознавство; література
лог. — логіка
майб. ч. — майбутній час
мат. — математика
мед. — медицина
мет. — металургія
метеор. — метеорологія
мех. — механіка
мин. ч. — минулий час
мисл. — мисливство
мист. — мистецтво
місц. в. — місцевий відмінок
міф. — міфологія
мн. — множина
мод. — модальний
мор. — морська справа
муз. — музика
навч. — навчальний
наз. в. — називний відмінок
найвищ. ст. — найвищий ступінь (порівняння)
наказ. сп. — наказовий спосіб
напр. — наприклад
нар.-поет. — народно-поетичне слово (вислів)
наук. — науковий
наук.-попул. — науково-популярний
наук.-техн. — науково-технічний
невідм. — невідмінюване слово
недок. — недоконаний вид
неознач. — неозначений
неознач.-кільк. — неозначено-кількісний
обмеж.-виділ. — обмежувально-видільний
одн. — однина
однокр. — однократне
означ. — означальний; означення
оклич. — окличний
оруд. в. — орудний відмінок
ос. — особа
особ. — особовий
палеонт. — палеонтологія
пас. — пасивний стан
перев. — переважно
пер. — переклад
перен. — переносно, переносне значення
пест. — пестливий
пит. — питальний
підсил. — підсилювальний
поет. — поетичне слово (вислів)
полігр. — поліграфія
політ. — політика
порядк. — порядковий
поясн. — пояснювальний
пред. — предикатив
признач. для — призначений для
прийм. — прийменник
прикм. — прикметник
присв. — присвійний
присл. — прислівник
прост. — просторічне слово (вислів)
прям. — прямий (додаток)
псих. — психологія
публіц. — публіцистичний
радіо — радіотехніка
рел. — релігія
рел.-церк. — релігійно-церковний
риб. — рибальство
рідко — рідковживане слово (вислів)
род. — родовий відмінок
розділ. — розділовий
розм. — розмовне слово (вислів)
с. — середній рід
сад. — садівництво
с. г. — сільське господарство
сл. — слово
словосп. — словосполучення
соц. — соціологія
спец. — спеціальне слово
спол. — сполучник
спонук. — спонукальний
спорт. — спортивний термін
стат. — статистика
ствердж. — стверджувальний
стол. — столярство
стос. до — стосовний до
тв. — твір, твори
теп. ч. — теперішній час
театр. — театральний термін
текст. — термін текстильної промисловості
техн. — техніка
у порівн. — у порівнянні
уроч. — урочисте слово (вислів)
у сполуч. — у сполученні
фам. — фамільярне слово (вислів)
фарм. — фармацевтика
фіз. — фізика
фізк. — фізична культура
фізл. — фізіологія
філос. — філософія
фін. — фінансова справа
фольк. — фольклор
фот. — фотографія
хім. — хімія
церк. — церковне слово (вислів)
ц.-с. — церковнослов'янське слово (вислів)
част. — частка
числ. — числівник
ч. — чоловічий рід
шах. — шаховий термін
шк. — слово (вислів) шкільного вжитку
юр. — юридичний термін

ЛІТЕРАТУРА

Словники

Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. — К.: Довіра, 1998. — 431с.

Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання / За ред. В. М. Русанівського. — К.: Наук. думка, 1989. — 830 с.

Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. — К.: Наук. думка, 2004. — 640 с.

Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. — К.: Наук. думка, 2004. — 448 с.

Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Современное написание: В 4 т. — М.: Астрель—АСТ, 2002.

Дзюбишина-Мельник Н. Я., Дужик Н. С., Єрмоленко С. Я. та ін. Культура мови на щодень / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К.: Довіра, 2000. — 170 с.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. — К.: Наук. думка, 1982—2006. — Т. 1—5.

Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Ленець К. В., Пустовіт Л. О. Новий російсько-український словник-довідник. — К.: Довіра, 1996. — 797 с.

Жайворонок В. В. Велика чи мала літера? Словник-довідник. — К.: Наук. думка, 2004. — 203 с.

Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка: Словоизменение. — М.: Рус. яз., 1980. — 880 с.

Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. — М.: Наука, 1988. — 439 с.

Іваниця В. О., Підгорський В. С., Юргелайтіс Н. Г. та ін. Словник термінів у мікробіології. — К.: Наук. думка, 2006. — 200 с.

Інверсійний словник української мови / Відп. ред. С. П. Бевзенко. — К.: Наук. думка, 1985. — 812 с.

Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. — К.: Довіра, 2001. — 284 с.

Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Д. Г. Гринчишина. — 2-ге вид., переробл. і доп. — К.: Рад. шк., 1988. — 320 с.

Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энцикл., 1990. — 685 с.

Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / Відп. ред. М. М. Пещак. — К.: Довіра, 2003. — 495 с.

Лучик А. А. Словник еквівалентів слова української мови. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. — 174 с.

Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Словник іншомовних слів. — К.: Наук. думка, 2000. — 683 с.

Новый объяснительный словарь синонимов русского языка: Проспект / Под ред. Ю. Д. Апресяна. — М.: Рус. словари, 1995. — 560 с.

Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / За ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівського. — К.: Довіра, 2001—2003.

Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / За ред. Л. С. Паламарчука. — 2-ге вид., доп. і випр. — К.: Довіра, 2001. — 276 с.

Полюга Л. М. Словник українських синонімів та антонімів. — К.: Довіра, 2007. — 575 с.

Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка. — К.: Абрис, 2003. — 1402 с.

Російсько-український словник: В 3 т. / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. — 3-тє вид. — К.: УРЕ, 1987—1988.

Російсько-український словник з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики / За ред. В. С. Калашника та М. Т. Черпака. — К.: Наук. думка, 2006. — 680 с.

Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки. — К.: Наук. думка, 1994. — 600 с.

Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина. — К.: Наук. думка, 1996. — 664 с.

Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос. — К.: Наук. думка, 1998. — 892 с.

Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1948—1965.

Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд., з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. — К.: Наук. думка, 1996—1997.

Словник античної міфології / Відп. ред. А. О. Білецький. — К.: Наук. думка, 1985. — 235 с.

Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: УРЕ, 1985. — 966 с.

Словник синонімів української мови: В 2 т. — К.: Наук. думка, 1999—2000.

Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід. — К.: Наук. думка, 1970—1980.

Словник фразеологізмів української мови / Відп. ред. В. О. Винник. — К.: Наук. думка, 2003. — 1098 с.

Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Скляренка. — 9-те вид., переробл. і доп. — К.: Довіра, 2009. — 1011 с.

Українсько-російський словник: В 6 т. / Гол. ред. І М. Кириченко. — К.: Вид-во АН УРСР, 1953—1963.

Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. / За ред. Л. С. Паламарчука. — К.: Наук. думка, 1993.

Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2 т. / Редкол.: В. С. Перебийніс та ін. — К.: Наук. думка, 1981.

Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 559 с.

Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд. — М.: Большая Рос. энцикл., 1988. — 685 с.

Яценко І. Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник: В 2 т. — К.: Вища шк., 1980—1981.

Наукові праці

Апресян Ю. Д. Избранные труды: В 2 т. — М.: Шк. "Языки рус. культуры", 1995.

Арбатский Д. И. Толкования значений слов. Семантические определения. — Ижевск: Удмуртия, 1977. — 100 с.

Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. — М.: Учпедгиз, 1957. — 295 с.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Пер. с франц. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель; Ред.,

вступ. ст. и примеч. Р. А. Будагова. — М.: Изд-во иностр. лит., 1971. — 416 с.
Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. — Львов: Свит, 1997. — 392 с.
Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: Підр. — К.: Либідь, 1993. — 336 с.
Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под ред. Ю. С. Степанова. — М.: Прогресс, 1974. — 445 с.
Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. — К.: Наук. думка, 1989. — 155 с.
Блумфилд Л. Язык. — М.: Прогресс, 1968. — 607 с.
Будагов Р. А. Толковые словари в национальной культуре народов. — М.: МГУ, 1989. — 151 с.
Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избр. труды. — М.: Наука, 1977. — 312 с.
Винокур Г. О. Толковый словарь и языковое употребление // Вопр. языкознания. — 1986. — № 4. — С. 16—26.
Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підр. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
Гак В. Г. Языковые преобразования. — М.: Шк. "Языки рус. культуры", 1998. — 768 с.
Гнатюк М. Г. Граматичний аспект у лексикографії // Мовознавство. — 1967. — № 3. — С. 30—38.
Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання. — К.: Наук. думка, 1976. — 247 с.
Горецький П. Й. Історія української лексикографії. — К.: АН УРСР, 1963. — 243 с.
Городецкий Б. Ю. Проблемы и методы современной лексикографии // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1983. — Вып. 14. — С. 5—23.
Городецкий Б. Ю., Раскин В. В. Методы семантического исследования ограниченного подъязыка. — М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1971. — 414 с.
Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. — К.: Наук. думка, 1984. — 227 с.
Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984. — 397 с.
Дорошевський В. Про тлумачення значень слів у словниках // Мовознавство. — 1970. — № 5. — С. 10—20.
Евгеньева А. П. Определение в толковых словарях // Проблема толкования слова в филологических словарях. — Рига: АН Латв. ССР, 1963. — С. 7—23.
Есперсен О. Философия грамматики / Пер. с англ. В. В. Пассека и С. П. Сафроновой; Под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ильиша. — М.: Изд-во иностр. лит., 1958. — 404 с.
Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. — К.: Вища шк., 1972. — 402 с.
Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. — Донецьк: ДонДУ, 1996. — 435 с.
Інформаційні матеріали Наукової ради з проблем "Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй" / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. — К.: Наук. думка, 1974. — Вип. 16. — 80 с.
Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. — М.: Наука, 1981. — 367 с.
Караулов Ю. Н., Молчанов В. И., Афанасьев В. А., Михалев Н. В. Анализ метаязыка словаря с помощью ЭВМ. — М.: Наука, 1982. — 94 с.
Карри Г. Некоторые логические аспекты грамматической структуры / Пер. с англ. В. В. Лазарева // Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1965. — Вып. 4. — С. 97—116.
Касарес Х. Введение в современную лексикографию. — М.: Изд-во иностр. лит., 1958. — 354 с.
Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. — Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1965. — 110 с.
Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Відп. ред. М. М. Пещак. — К.: Наук. думка, 1982. — 250 с.
Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). — Л.: Наука, 1975. — 164 с.
Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). — Львів: Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. — 183 с.
Лексическая основа русского языка: Комплексный учеб. словарь / Под ред. В. В. Морковкина. — М.: Рус. язык, 1984. — 1167 с.
Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура. — Харків, 1977. — 114 с.
Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф: Труды по языкознанию. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 479 с.
Максимов В. И. Структура и членение слова. — Л.: ЛГУ, 1977. — 147 с.
Медникова Е. М. Значение слова и методы его описания. — М.: Высш. шк., 1974. — 202 с.
Мельничук О. С. Словник української мови в 11 томах // Вісник АН УРСР. — 1984. — № 3. — С. 100—103.
Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей "смысл-текст": Семантика, синтаксис. — М.: Шк. "Языки рус. культуры", 1999. — 345 с.
Методи структурного дослідження мови / Відп. ред. В. С. Перебийніс, Л. О. Кадомцева. — К.: Наук. думка, 1968. — 187 с.
Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. — К.: Рад. шк., 1961. — 162 с.
Назарова І. С. Лексикографічна розробка українського дієслова (про деякі дієслівні категорії): Дис. ...канд. філол. наук. — К., 1969. — 285 с.
Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре: Сб. ст. / Отв. ред. Ю. Н. Караулов. — М.: Наука, 1988. — 172 с.
Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії. — К.: Наук. думка, 1987. — 132 с.
Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. — К.: Наук. думка, 1980. — 304 с.
Новые слова и словари новых слов: Сб. ст. / Отв. ред. Н. З. Котелова. — Л.: Наука, 1982. — 184 с.
Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи: Учеб. пособие для вузов. — М.: Высш. шк., — 1974. — 352 с.
Ожегов С. И. О трех типах толковых словарей. — М.: Наука, 1983. — 215 с.
Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного. — К.: Наук. думка, 1990. — 192 с.
Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови // Мовознавство. — 1992. — № 4. — С. 3—8.
Паламарчук Л. С. Новий академічний словник // Мовознавство. — 1980. — № 5. — С. 3—9.

Паламарчук Л. С. Нові номінації як один з аспектів збагачення словника // Слово і труд: Зб. наук. праць. — К.: Наук. думка, 1976. — 210 с.
Паламарчук Л. С. Про принципи добору лексичного інвентаря до загальномовного словника // Мовознавство. — 1973. — № 3. — С. 3—11.
Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія: питання історії, теорії і практики. — К.: Наук. думка, 1978. — 203 с.
Паламарчук Л. С., Юрчук Л. А. Засади створення Словника української мови // Мовознавство. — 1967. — № 3. — С. 19—29.
Пещак М. М. Комунікативний синтаксис. — К.: Довіра, 2000. — 150 с.
Пещак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики. — Ужгород: Закарпаття, 1999. — 199 с.
Пещак М. М. Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні // Мовознавство. — 1996. — № 4/5. — С. 8—11.
Пещак М. М., Клименко Н. Ф., Карпиловская Е. А. и др. Украинский семантический словарь. Проспект (машинный формат базы данных и принципы его автоматического составления). — К.: Наук. думка, 1990. — 264 с.
Пещак М. М., Клименко Н. Ф., Ярун Г. М., Карпіловська Є. А. Лексична семантика в системі "людина — машина". — К.: Наук. думка, 1986. — 282 с.
Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. — М.: Учпедгиз, 1958. — Т. 1—2. — 536 с.
Погрібна О. О., Чумак В. В., Широков В. А., Шевченко І. В. Лінгвістична класифікація українського іменника у світлі теорії лексикографічних систем // Мовознавство. — 2004. — № 5/6. — С. 62—82.
Рабулець О. Г., Сухарина Н. М., Широков В. А., Якименко К. М. Дієслово в лексикографічній системі. — К.: Довіра, 2004. — 259 с.
Раевская М. М. Язык в ментальном пространстве: к проблеме постижения национальной логики мышления // Вестник МГУ. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2006. — № 1. — С. 27—41.
Развитие лексики современного русского языка / Под ред. Е. А. Земской, Д. Н. Шмелева. — М.: Наука, 1965. — 136 с.
Розина Р. И. Семантическое развитие слова в русском литературном языке и в современном сленге: глагол. — М.: Изд. центр "Азбуковник", 2005. — 302 с.
Русанівський В. М. Дієслово — рух, дія, образ. — К.: Рад. шк., 1977. — 111 с.
Русанівський В. М. Закономірності розвитку значення слова // Мовознавство. — 1981. — № 4. — С. 27—36.
Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К.: Наук. думка, 1988. — 237 с.
Русанівський В. М. Структура українського дієслова. — К.: Наук. думка, 1971. — 315 с.
Русанівський В. М., Єрмоленко С. Я. Життя слова. — К.: Вища шк. при КДУ, 1978. — 191 с.
Русанівський В. М., Тараненко О. О., Широков В. А. Теоретико-лінгвістичні засади та інформаційно-комп'ютерне забезпечення україномовних лінгвістичних інтелектуальних систем // Мовознавство. — 1996. — № 4/5. — С. 3—7.
Русанівський В. М., Широков В. А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії // Мовознавство. — 2002. — № 6. — С. 3—8.
Русская грамматика: В 2 т. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — М.: Наука, 1980.
Слово і фразеологізм у словнику: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. С. Паламарчук. — К.: Наук. думка, 1980. — 250 с.
Смирницкий А. И. Лексическое и грамматическое в слове // Вопр. грамматического строя. — М.: АН СССР, 1955. — С. 11—53.
Современность и словари: Сб. ст. / Ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов. — Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. — 181 с.
Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка. — М.: Изд-во РУДН, 1997. — 203 с.
Солнцев В. И. Язык как системно-структурное образование. — 2-е изд. — М.: Недра, 1977. — 341 с.
Сопоставительная стилистика русского и украинского языков / Отв. ред. В. И. Кононенко. — К.: Вища шк., 1980. — 204 с.
Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / А. М. Сухотин (пер. со второго фр. изд.). — М.: Логос, 1999. — 296 с.
Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови // Мовознавство. — 2007. — № 3. — С. 69—77.
Сучасна українська літературна мова: В 5 кн. / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1969—1973. — Кн. 1: Фонетика. — 1969. — 436 с.; Кн. 2: Морфологія. — 1969. — 583 с.; Кн. 3: Синтаксис. — 1972. — 515 с.; Кн. 4: Лексика і фразеологія. — 1973. — 439 с.; Кн. 5: Стилістика. — 1973. — 588 с.
Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы). — К.: Наук. думка, 1989. — 256 с.
Тараненко О. О. Новий словник української мови: Концепція і принципи укладання словника. — К.; Кам'янець-Подільський, 1996. — 172 с.
Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Скляревской. — СПб.: Фолио-Пресс, 1998. — Введение. — С. 7—36.
Томіленко Л. М. Морфологічний спосіб творення нових іменників-термінів у Словнику української мови в 20 томах // Мовознавство. — 2009. — № 2. — С. 69—78.
Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. — К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. — 750 с.
Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. — М.: Наука, 1974. — 206 с.
Чейф У. Л. Значение и структура языка. — М.: Прогресс, 1975. — 432 с.
Шафф В. Введение в семантику. — М.: Изд-во иностр. лит., 1963. — 376 с.
Шевченко Л. Л. Лексика Святого Письма в 20-томному Словнику української мови // Українсько-македонський наук. зб. — К., 2009. — Вип. 4. — С. 417—424.
Шевченко Л. Л., Томіленко Л. М. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації (на матеріалі Словника української мови в 20 томах) // Мовознавство. — 2010. — № 1. — С. 76—85.
Широков В. А. Елементи лексикографії. — К.: Довіра, 2005. — 304 с.

Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. — К.: Довіра, 1998. — 302 с.

Широков В. А. Нова класифікація українських дієслів: Зб. праць // Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. — 2003. — Вип. 8. — С. 113—125.

Широков В. А. О скрытой симметрии лексикографической системы Словаря украинского языка // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології (MegaLing-2007): Зб. наук. праць / За ред. В. А. Широкова. — К.: Довіра, 2008. — С. 403—424.

Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. — К.: Наук. думка, 2004. — 328 с.

Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О. та ін. Корпусна лінгвістика. — К.: Довіра, 2005. — 471 с.

Широков В. А., Манако В. В. Організація ресурсів Національної словникової бази // Мовознавство. — 2001. — № 5. — С. 3—13.

Широков В. А., Рабулець О. Г., Костишин О. М. та ін. Технологічні основи сучасної тлумачної лексикографії // Мовознавство. — 2002. — № 6. — С. 49—86.

Широков В. А., Рабулець О. Г., Шевченко І. В., Якименко К. М. Інтегрована лексикографічна система "Словники України", в. 4.0 (електронне видання).

Широков В. А., Сухарина Н. М., Якименко К. М. Лексикографічна система як джерело лінгвістичних класифікацій // Вісн. Київ. лінгв. ун-ту. — 2003. — Т. 6. — № 2. — С. 43—53.

Широков В. А., Шевченко І. В., Рабулець О. Г. та ін. Словники України — інтегрована лексикографічна система: Парадигма. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія. — К., 2001. — 1 електрон. опт. диск (cdr). — (Словники України).

Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале рус. языка). — М.: Наука, 1973. — 280 с.

Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии // Избр. работы по языкознанию и фонетике. — Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1958. — Т. 1. — С. 54—91.

Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. — 428 с.

Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. — М.: Наука, 1974. — 255 с.

Юрчук Л. А. Ілюстративний матеріал як засіб семантичної характеристики слова в тлумачному словнику // Лексикологія та лексикографія: Респуб. міжвід. зб. — К.: Наук. думка, 1969. — Вип. 3. — С. 132—140.

Юрчук Л. А. Про типи тлумачень дієслів з префіксом **до-** у сучасній українській мові // Лексикологія та лексикографія: Респуб. міжвід. зб. — К.: Наук. думка, 1966. — Вип. 2. — С. 114—122.

Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови // Мовознавство. — 1983. — № 5. — С. 23—32.

Язык и наука конца XX века: Сб. ст. / Под ред. Ю. С. Степанова. — М.: Ин-т языкознания РАН, 1995. — 432 с.

Rabulets A. System Engineerung Principles of Virtual Liguistic Laboratories // Organisation and Development of Digital Lexical Resources. Proceedings of Mondilex Second Open Workshop. — Kyiv, 2009. — P. 18—23.

Shirokov V. Experience in Creating a National Dictionary Depositary of Ukraine and its Use in Conceptual Modelling of Networking of Centres for High-quality Research in Slavic Lexicography and their Digital Resources // Organisation and Development of Digital Lexical Resources. Proceedings of Mondilex Second Open Workshop. — Kyiv, 2009. — P. 5—9.

Shirokov V. Theory of Lexicographic systems: Part 1 // Metalanguage and Encoding Scheme Design for Digital Lexicography. Proceedings of Mondilex Third Open Workshop. — Bratislava, 2009. — P. 151—167.

Shirokov V. Theory of Lexicographic systems: Part 2 // Representing Semantics in Digital Lexicography. Proceedings of Mondilex Fourth Open Workshop. — Warsawa, 2009. — P. 89—105.

Shirokov V. Theory of Lexicographic systems: Part 3 // Research Infrastructure in Digital Lexicography. Proceedings of Mondilex Fifth Open Workshop. — Ljubljana, 2009. — P. 98—119.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа,	Бб,	Вв,	Гг,	Ґґ,	Дд,
Ее,	Єє,	Жж,	Зз,	Ии,	Іі,
Її,	Йй,	Кк,	Лл,	Мм,	Нн,
Оо,	Пп,	Рр,	Сс,	Тт,	Уу,
Фф,	Хх,	Цц,	Чч,	Шш,	Щщ,
Ьь,	Юю,	Яя			

А

А¹, *невідм., с.* Перша літера українського алфавіту на позначення голосного звука "а".

◊ **(1) Від а до я (до зет)** — від початку до кінця; все повністю. *Асоціація міст України видала практичний посібник "Від влади — до громади, від громади — до влади", в якому дано конкретні інструкції та пояснення усіх тонкощів від а до я, як створити інформаційно-консультативні центри* (з газ.); *Прочитати книжку від а до я.*

А², *спол.* **I.** *протиставний.* 1. Поєднує речення, протиставні одне одному за змістом; але, проте, навпаки, та. *Згода дім будує, а незгода руйнує* (прислів'я); *Є багато на світі учених людей, а поетів мало* (М. Коцюбинський); // *із част.* не (*спол.* не.., а *або* а не). Поєднує речення або члени речення, з яких одне виключає інше. *Не питай старого, а бувалого* (Номис); *Щоб ви* [слова] *луну гірську будили, а не стогін, щоб краяли, та не труїли серце, щоб піснею були, а не квилінням* (Леся Українка); *Іноді траплялись чималі баюри, але Максим їх не обминав, а йшов навпростець* (І. Багряний).

2. Поєднує речення або члени речення, не відповідні одне одному змістом, причому зміст другого суперечить сподіваному змістові, що випливає з першого; але, проте, однак, та. *Бачить під лісом, а не бачить під носом* (прислів'я); *Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз* (Леся Українка).

3. Поєднує протилежні за змістом речення або члени речення, що мають відтінок допустовості; проте, однак, все-таки. *Страшно впасти у кайдани, Умирать в неволі, А ще гірше — спати, спати І спати на волі* (Т. Шевченко); *Іще на вулицях завали Курились порохом рудим, А сонцем сповнені квартали Уже раділи* (М. Нагнибіда); // Поєднує підрядне допустове речення з головним. *Хоч і молодий ще, а старечий розум має* (прислів'я); *Коли ідеш ти самотою, То хоч яка твоя тропа, А перед безвістю глухою Душа опиниться сліпа* (М. Рильський).

II. *зіставний.* Поєднує речення або члени речення, в яких зіставляються одночасні дії; тим часом, у той же час, тоді як. *Катерину чорнобриву В полі поховали, А славнії запорожці В степу побратались* (Т. Шевченко); *Комар сховався, Лев упав І довго, лежачи, стогнав, .. А на вербі сміються угорі Ледачі комарі* (Л. Глібов); *Хо сидить посеред галяви, а навкруги його панує мертва тиша* (М. Коцюбинський); *Проводжає сина мати і шепоче: "Мужній будь!" — А на заході гармати все гудуть, гудуть, гудуть* (В. Сосюра).

III. *приєднувальний.* 1. Приєднує нові речення або члени речення при послідовному викладі думок, описі ряду предметів чи явищ. *Багатим та скупим вливали Розтоплене срібло в рот. А брехунів там заставляли Лизать гарячих сковород* (І. Котляревський); *Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка.., перехиляючись набакир, натякала про парубоцьку вдачу* (Панас Мирний).

2. У сполученні з прислівниками часу або словами, що означають час, поєднує речення або члени речення, зв'язані між собою часовою послідовністю. [Русалка Польова:] *Мак мій жаром червонів, а тепер він почорнів* (Леся Українка); *Давид витяг кисет і закурив. А тоді до дівчат: — Звідки це ви, дівчата?* (А. Головко); // Поєднує речення, які виражають послідовність подій або порядок розташування чого-небудь у просторі. *Виходжу я од Марусі, і вона мене до воріт доводить, а за нею дітки тупотять дрібненько-важкенько* (Марко Вовчок).

3. Приєднує до того чи іншого слова в реченні наступне речення або члени речення, які розвивають, доповнюють висловлену думку. *Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя-біди не знала. А я зроду така вдалася* (Марко Вовчок); *Широке запровадження в Китаї ринкових елементів, підрядних форм, оренди, а також деколективізації дали змогу швидко і відчутно збільшити виробництво сільськогосподарської продукції* (з наук. літ.); // Приєднує підрядні речення мети, часу, причини, умови, надаючи їм більшої виразності, посилюючи їх значення. *Цар Микола її* [волю] *приспав. А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить* (Т. Шевченко); *Якесь шаленство всіх обхотило. Бий все! І накидались на все. Намагались роздерти стільці за ноги, а коли не вдавалось, били ними об землю і насідали грудьми, як на живу істоту* (М. Коцюбинський); *У степах тектимуть ріки, Повноводі і великі. А бавовна як дозріє — Небом степ заголубіє...* (М. Нагнибіда); // Приєднує вставні слова або речення з тим самим значенням. *В тім городі жила Дидона, А город звався Карфаген, Розумна пані і моторна, Для неї трохи сих імен* (І. Котляревський); *Одного дня сестра його, Оксана, (А матері вже не було в живих) Листа дістала і малу посилку* (М. Рильський); // *у сполуч. зі сл.* іноді, крім того, найбільше, особливо, може, тим більше, головне, по-друге *і т. ін.* Приєднує речення і члени речення, які додатково характеризують або оцінюють висловлену думку. *Уся хатня робота припала Гафійці, а найбільше мороки завдавали їй свині* (М. Коцюбинський); *Той дим гриз очі, але все ж не так, бо він був з дерева, а може й те, що рідний* (Леся Українка); *Не раз і не два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти, коли було скрутно, а іноді — коли й не зовсім скрутно* (О. Гончар); // Приєднує речення, які вказують на результат дії, що випливає з попереднього речення. *Голова задумала, а ноги несуть* (Номис); *От і станція Сокологорна... А у грудях вже серцю тісно* (М. Нагнибіда); // *у сполуч. зі сл.* тому, через те, отже, значить *і т. ін.* Приєднує речення або члени речення, які вказують на висновок, що випливає з попереднього речення. *Як і кожному авторові, а значить, і мені .. хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Ко-

цюбинський); // *у сполуч. зі сл.* все через. Приєднує речення або члени речення, в яких розкривається причина того, про що йшла мова раніше. *Не знаю вже, що з собою діяти. А все через перевтому* (М. Коцюбинський).

4. Виступає на початку речень, в основному питальних. *Підійшов до їх сусіда, привітавсь та й каже: "А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої?"* (Марко Вовчок); *Ззаду, в спину хтось — штовх. Оглянувся Давид — аж то Тихін... Ти легше, Давиде, мовляв. — А хіба що?* (А. Головко); // Виступає на початку речень, що виражають несподіваний перехід до іншої думки або теми розмови. *Може б Ви .. вияснили їм* [редакторам] *мету .. обміну часописами. Буду дуже вдячний за поміч. А що чувати про ювілейний збірник "Свободи"?* (М. Коцюбинський).

IV. *приєднувально-підсилювальний; у сполуч. із займ. і присл.* як, який, скільки, що *та ін.* Приєднує речення (здебільшого питальні чи окличні) або члени речення, підсилюючи виразність їхнього змісту. — *Здоровенька була, Лисичко! Поласуй з нами, молодичко! А виноград же то який!* (Л. Глібов); — *Мені ще добре, — думав Семен. — .. А скільки ж то .. бачив я таких, що в них іно скибочка того поля* (М. Коцюбинський); *І пала широчінь У осіннім огні, А яка ж глибина У ясній далині!* (М. Нагнибіда).

V. *єднальний, діал.* Уживається у знач. спол. "і". *Коню сивий, будь щасливий а не спотикайся* (П. Чубинський); *Коли було настане час, між Зеленими святами а святом Купайла, Захар Беркут .. іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками* (І. Франко); *Несімо прапор справи нашої в дужих руках а будьмо консеквентними, не відділяймо слова від діла...* (М. Коцюбинський).

А³ *(нерідко вимовляється подовжено:* а-а!), *виг.* 1. Уживається для вираження здогаду, здивування і т. ін. *Яким, видно, помітив гнідкову думку й почав його докоряти: — А, не хочеш? Угинаєшся?..* (Панас Мирний); [Милевський:] *Здорові, Любов Олександрівно! А, і ви тут, Оресте Михайловичу!* (Леся Українка).

2. Уживається для вираження невдоволення, досади, погрози, зловтіхи. — *Якби можна, забив би я оце парочку диких гусей та засмажив на маслі .. — А-а! не дратуйте ж бо!..* (М. Коцюбинський); *З криком пробігла жінка через двір на город. Пролопотіли чобітьми важко за нею: "Лови!.. а!.. бий!.."* (А. Головко).

3. Уживається для вираження переляку, відчаю, болі. — *Щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб святий – а-а!* (М. Коцюбинський).

А⁴, *част.* 1. *спонук.* Уживається на початку речень при присудках, що виражають заклик, наказ виконувати дію. — *Ануте, хлоп'ята, На байдаки! Море грає — Ходім погуляти!* (Т. Шевченко); [Мати:] *А йди Лукашу!* (Леся Українка).

2. *пит., рідко.* Уживається в кінці питальних речень і виражає спонукання до відповіді. — *А що далі робитимемо? А?* (із журн.).

А... Префікс, що вживається для творення слів зі значенням заперечення або відсутності чого-небудь, напр.: абіогене́з, абіоге́нний, алогі́чний, аперіоди́чний, аперіоди́чно, аритмі́чний, аритмі́чно, аритмі́я, асиметри́чний, асиметри́чно, асиметрі́я, асимільо́ваний, асимілюва́ти, асимілюва́тися, асиміля́ція.

АБАЖУ́Р, а, *ч.* Частина світильника, звичайно у вигляді ковпака, признач. для зосередження і відбиття світла та захисту очей від його впливу. *Моя лампа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи — вгорі темний, похмурий, важкий; під ним — залитий світлом* (М. Коцюбинський); *На столику стояла свічка під абажуром* (Леся Українка); *Вкрита абажуром настільна лампа освітлювала тільки куток кімнати* (С. Журахович).

АБАЖУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **абажу́р.** *Шовкове абажурне покриття.*

АБАЖУ́РЧИК, а, *ч.* Зменш. до **абажу́р.** *Під зеленим абажурчиком блимала лампочка* (Яків Баш).

АБА́З, а, *ч.* Східна дрібна срібна монета, в давнину поширена в Персії та на Кавказі. *Абаз був поширений у Східній Грузії (частково в Західній) у період її залежності від Ірану* (з наук.-попул. літ.).

АБАЗА́, и́, *ж.* Самоназва абазинів. *Найменування "абаза" і назва племен, які входили до складу цієї етнічної групи, зустрічаються у творах античних авторів, починаючи з V ст. до н. е.* (з наук. літ.); *Сучасні абазини є прямими нащадками могутнього у свій час племені абазгів. На це, зокрема, вказує і самоназва — абаза (абазги)* (з наук.-попул. літ.).

АБАЗИ́Н *див.* **абази́ни.**

АБАЗИ́НИ, ів, *мн. (одн.* **абази́н,** а, *ч.;* **абази́нка,** и, *ж.).* Народ абхазько-адигейської мовної групи, що живе в Карачаєво-Черкеській Республіці та Республіці Адигея Російської Федерації, а також у Туреччині, Сирії, Йорданії та Лівані. *Саме С. І. Плещеєв, наскільки нам відомо, вперше згадує українців поряд з грузинами, черкесами, абазинами і калмиками серед мамлюків в армії Алі-бея Одинадцятого* (із журн.).

АБАЗИ́НКА *див.* **абази́ни.**

АБАЗИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **абази́ни.** *Абазинський поет Чикатуєв Мікаель захопився творами Т. Г. Шевченка ще в юнацькі роки. Крім "Заповіту", переклав вступ до балади "Причинна" — "Реве та стогне Дніпр широкий"* (з наук.-попул. літ.).

АБА́ЗІЯ, ї, *ж., мед.* Втрата здатності стояти або ходити, в основному при захворюваннях нервової системи. *Абазія частіше за все зустрічається при істерії, рухових розладах нижніх кінцівок та розладі рівноваги* (з навч. літ.).

АБА́К, а, *ч.* 1. *іст.* Прилад для рахування, яким користувалися стародавні греки та римляни, — рамка з поперечками, на які нанизані кістяні або кам'яні кульки — одиниці лічби. *Число "тисяча" вселяло в душу Євпраксії жах, тому вона обминала його, доходила тільки до сотень, складала їх з допомогою абака* (П. Загребельний).

2. *архт.* Те саме, що **аба́ка.**

АБА́КА, и, *ж., архт.* Чотирикутна плита, якою завершується верхня частина капітелі. *Абака — плоска плита у верхній частині капітелі, на яку безпосередньо опирається архітрав* (з наук. літ.).

АБАКА́, и́, *ж.* Пальмоподібна багаторічна тропічна рослина родини бананових з великим листям і неїстівними плодами. *Кращий у світі канат — манільський — робиться із волокна абаки — тропічної рослини родини бананових* (із журн.).

АБАНДО́Н, у, *ч., юр.* 1. Добровільна відмова від права власності.

2. Відмова страхувальника від своїх прав на застраховане майно (судно, вантаж, автомобіль і т. ін.) на користь страхової організації для отримання від неї повної страхової суми.

Підставою для абандону є загибель застрахованого судна, зникнення безвісти, недоцільність ремонту судна або доставки застрахованого вантажу до місця призначення, захоплення судна або вантажу, застрахованих від такої небезпеки (з наук. літ.); *Виплати страхового відшкодування за викрадений автомобіль здійснюються протягом десяти днів після надання у страхову компанію усіх необхідних документів і підписання абандону* (з Інтернету).

АБА́Т, а, *ч.* 1. Глава католицького чоловічого монастиря. *Абати належать до прелатів церкви, займають в ієрархії місце безпосередньо після єпископа і мають право голосу на соборах* (з наук. літ.); *Монахи підлягали суворому статуту: вони повинні були беззаперечно коритися своїм начальникам – абатам* (з навч. літ.).

2. У Франції – католицький священик. *У Франції уже з XVI століття абатами називалися усі молоді люди духовного звання* (з наук.-попул. літ.).

АБАТИ́СА, и, *ж.* Глава католицького жіночого монастиря. *Абатиса хоча і наділена абатськими знаками розрізнення (нагрудний хрест, каблучка, посох), але має лише адміністративну владу над підлеглими* (з наук.-попул. літ.); *Згідно з католицьким правом вибори абатиси відбуваються під головуванням єпископа або у присутності його представника* (із журн.).

АБА́ТСТВО, а, *с.* 1. Католицький монастир із належними йому володіннями. *Полум'я розгоралося, підступало до брами абатства* (З. Тулуб); *У самому абатстві плекано сади й монастирські городи, там був чотирикутний став, улюблене місце для нічних прогулянок Адельгейди, влаштовано скрипторій для розмноження дорогих рукописів* (П. Загребельний); *Серед архітектурних пам'яток Лондона особливу увагу привертає споруджений у XIII ст. будинок Вестмінстерського абатства* (з навч. літ.).

2. Посада абата. *Починаючи з XVII ст. єпископи нерідко втручалися в права абатів, ставили на місця настоятелів своїх улюбленців, а при звільненні з посади навіть залишали абатство за собою* (із журн.).

АБА́ТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **аба́т, абати́са** і **аба́тство.** *До паломницьких місць Праги належить абатський і приходський костел Успіння Божої Матері* (з Інтернету).

2. Власт. абатству, характерний для нього. *Абатське життя.*

3. Належний абату, абатисі, абатству. *Дівчину взяла під свою опіку добра мати Ерентруда, бенедиктинська абатиса, в заставу ж за неї поклала перед суддями свій абатський хрест і перстень* (Н. Королева).

А́БВЕР, у, *ч.* Орган військової розвідки та контррозвідки Німеччини в 1919–1944 рр. — *Наш обов'язок — зробити так, щоб операція була проведена в повній таємниці, щоб про неї не довідалися в абвері* (з мемуарної літ.); *Абвер здійснював розвідувальну діяльність проти СРСР, Польщі, Франції, Великобританії та інших країн* (з публіц. літ.); *У 1944 році у зв'язку із низкою невдач і конкурентною боротьбою з іншими розвідницькими службами Німеччини абвер було ліквідовано, кадри абверу перейшли на службу до Головного управління імперської безпеки* (із журн.).

А́БВЕРІВЕЦЬ, вця, *ч.* Співробітник абверу. *Багато свідчень надав колишній абверівець, капітан вермахту Зігфрід Мюллер, який потрапив у полон у травні 1945 р.* (з мемуарної літ.); *Абверівці встановлювали зв'язки з іноземними розвідками і користувалися результатами дій однієї проти іншої* (із журн.); *Абверівці успішно діяли при вторгненні в Бельгію і Голландію, а потім у Францію в 1940 році* (з газ.).

А́БВЕРІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **а́бвер.** *Освіта терориста була абверівська: закінчив німецьку розвідшколу перед самим 39-м роком* (з мемуарної літ.); *Насправді він був абверівським агентом, який проник у Росію під маскою представника німецького концерну* (із журн.).

АБДИКАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *заст.* Стос. до абдикації. *Делегати підписали у замку Альтранштадт справжній абдикаційний мир: Август зрікся польського престолу, звільнив своїх підданих від присяги на вірність, визнав королем Станіслава Лещинського* (з наук.-попул. літ.).

АБДИКА́ЦІЯ, ї, *ж., заст.* Зречення престолу, відмова від влади, посади або сану. *Очевидно, найвідоміша абдикація у недавньому минулому — складення повноважень короля Великобританії Едуарда VIII у 1936 р., коли він відмовився від британського трону, щоб одружитися із розведеною американкою Уоллес Симпсон* (з наук.-попул. літ.); *Дозволити Росії закріпити свою владу над Балтійським морем було для Швеції рівнозначним із актом справжньої абдикації, значило змаліти перед Росією і зректися ролі великої північної держави* (із журн.).

АБДО́МЕН, а, *ч., зоол.* Черевце, задній відділ тіла членистоногих. *У членистоногих абдомен складається із кількох сегментів* (з наук.-попул. літ.); *Остракоди плавають за допомогою антен або повзають за допомогою вусиків та ніг, відштовхуючись кінцем абдомена* (із журн.).

АБДОМІНА́ЛЬНИЙ, а, е, *анат.* Черевний. *Абдомінальний біль є провідним синдромом у клініці більшості захворювань органів травлення* (з наук. літ.); *Абдомінальний — медичною мовою означає все, що стосується живота. Звідси абдомінальні нутрощі, абдомінальні хвороби, абдомінальна плетора та ін.* (з наук.-попул. літ.).

АБДОМІНОПЛА́СТИКА, и, *ж.* Хірургічна операція видалення надлишку шкіри та жиру живота (здебільшого у жінок). *Абдомінопластика є одним із способів корекції фігури, необхідність у якій виникає у випадку розтягнення м'язів шкіри* (з наук. літ.).

АБДУКТИ́ВНИЙ, а, е, *лог.* Стос. до абдукції (у 2 знач.). *Абдуктивний метод.*

АБДУ́КТОР, а, *ч., анат.* М'яз, який здійснює відведення кінцівки або її частини (наприклад, руки, ноги, пальця); відвідний м'яз. *Довгий абдуктор великого пальця відходить від латерального краю променевої кістки, міжкісткової зв'язки та ліктьової кістки* (з наук. літ.).

АБДУ́КТОРНИЙ, а, е, *анат.* 1. Прикм. до **абду́ктор.** *Для зміцнення абдукторних м'язів корпус тренажера встановлюють упоперек ліжка* (із журн.).

2. Стос. до абдуктора. *Для верхньої кінцівки при частому паралічі дельтаподібного м'яза показані абдукторні шини* (з наук. літ.).

АБДУ́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. *анат.* Відведення кінцівки від середньої лінії тіла. *У дитини, що лежить на спині з зігнутими в суглобах ногами, максимально розводять стегна. Абдукція менше 60–70 градусів вказує на патологію* (з навч. літ.).

2. *лог.* Різновид силогізму, який полягає в тому, що із засновку, який є умовним висловленням, і висновку випливає другий засновок. *Перший засновок: Всі люди смертні. Висновок: Сократ — смертний. За допомогою абдукції*

можемо припустити, що другий засновок: Сократ — людина (з наук.-попул. літ.).

АБЕРАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* 1. Прикм. до **абера́ція.** *Абераційна похибка; Абераційні ефекти; Абераційні процеси.*

2. Стос. до аберації. *У роботі розглянуто габаритний та абераційний розрахунки лінзових і дзеркально-лінзових систем* (з наук. літ.).

АБЕРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Нечіткість або викривленість зображення, що дають оптичні прилади. *Аберація оптичних систем — це спотворення зображення, викликане недосконалістю оптичних систем: зображення не цілком чітке, неточно відповідає об'єкту або забарвлене* (з наук. літ.); *У високоякісного об'єктива аберація повинна бути дуже незначною, щоб отримати зображення, максимально наближене до ідеального* (із журн.).

2. *астр.* Позірне відхилення світил від їх справжнього положення на небозводі, викликане рухом Землі по орбіті (річна аберація) або її обертанням навколо осі (добова аберація). *Річною аберацією зірок називається спостережуване зміщення зірок від їх реальних положень на небесній сфері, яке викликане рухом Землі по орбіті навколо Сонця* (з наук. літ.).

3. *астр.* Зміна напряму світлового променя, зумовлена скінченністю швидкості світла та рухом спостерігача відносно джерела світла. *Аберація світла полягає в тому, що ми, спостерігаючи зірку, бачимо останню не в тому місці, де вона знаходиться, внаслідок руху Землі навколо Сонця і часу, необхідного для поширення світла* (з наук.-попул. літ.); *Якби Земля була нерухома або якби світло поширювалося миттєво, то світлової аберації не було б* (із журн.).

4. *перен., книжн.* Відхилення від норми, помилка. *Лишаючи на боці .. літературні аберації, треба сказати, що ніколи ще література не була в такім живім та тіснім зв'язку з суспільним розвоєм.., як у нашім віці* (І. Франко); *Через своєрідну аберацію внутрішнього зору лікпомові увялялось, що він чимраз вище підноситься над людьми* (В. Підмогильний).

АБЕ́ТКА, и, *ж.* 1. Те саме, що **алфа́віт** 1. *За допомогою Тура Дмитро виписав абетку і вже через три дні поволі читав і перечитував карту* (М. Стельмах); *Один чи два рази проказала* [Настя] *за Чумаком абетку і вже на другий день, дивуючись сама з себе, назвала всі літери* (В. Речмедін); *Після 988 р. в ужиток увійшло письмо, базоване на абетці, створеній Кирилом і Мефодієм, які поширювали християнство серед слов'ян* (з наук. літ.).

2. Книжка для початкового навчання грамоти; буквар. *Відомий московський спеціаліст із старої книги О. Г. Морозов приніс "Українську абетку" Г. Нарбута. Ця книга видана 1917 року в Петербурзі* (з газ.).

3. *перен.* Основні, початкові відомості з якоїсь науки; найпростіші положення, основи чого-небудь. *До тематики і стилю українського побутово-етнографічного театру в цей період звертаються усі без винятку трупи як до абетки творчості, джерел традиції* (з наук. літ.).

(1) За абе́ткою — за порядком літер, прийнятим в абетці (алфавіті). *Словник — книга, в якій за абеткою розставлено тисячі, десятки, а то й сотні тисяч слів* (Л. Первомайський).

АБЕ́ТКО́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до абетки (у 1 знач.); алфавітний. *Деякі документи, наприклад рукописи, потребують під час відтворення повного збереження абеткового та графічного оформлення* (з наук. літ.); *Абетковий принцип розміщення слів у словнику.*

2. *перен.* Загальновідомий; елементарний. *Поет вважав не зайвим висловлювати у віршах "абеткові" істини* (з наук. літ.).

В абе́тко́вому (алфа́ві́тному) поря́дку *див.* **поря́док.**

АБЕТКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **абеткува́ти.** *Сергій Іванович Маслов на початку 30-х років завдяки ґрунтовним знанням та знайомству із західними джерелами уклав детальний "Нарис інструкції для абеткування західноєвропейських та польських видань XVIII ст."* (з наук.-попул. літ.).

АБЕТКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., що.* Розміщувати форми представлення текстів за абеткою. *Абеткувати картки до словника.*

АБЗА́Ц, у, *ч.* 1. Відступ праворуч у початковому рядку друкованого чи правописного тексту. *Абзац можна відформатувати як до введення тексту в комп'ютер, так і після того, як текст уже введений* (з наук.-техн. літ.); *Почати рядок з абзацу.*

2. Частина тексту між двома такими відступами. *Чумак почав читати з середини, з того абзацу, що вказав Павло* (А. Головко); *Загатний, не читаючи, перекресли останній абзац передової, замилувався багряним хрестом на ряботинні літер* (В. Дрозд); *В окремих творах Нечуй-Левицький виявляє прагнення до об'єднання ряду речень або навіть кількох абзаців у єдину надфразну єдність* (з наук. літ.).

АБЗА́ЦНИЙ, а, е. Стос. до абзацу. *Абзацний відступ.*

АБЗЕ́ТЦЕР, а, *ч., техн.* Багатоківшевий екскаватор для виймання і переміщення пустих порід на відвалах кар'єрів. *При роботі на рейковому ходу абзетцер переміщується вздовж відвального тупика* (з наук.-техн. літ.).

АБЗЕ́ТЦЕРНИЙ, а, е, *техн.* Стос. до абзетцера. *За способом механізації робіт відвали розподіляють на екскаваторні, плужні, абзетцерні, бульдозерні, гідравлічні та комбіновані* (з наук.-техн. літ.); *Абзетцерний кар'єр.*

АБИ́, *спол.* 1. *умовний.* Починає підрядні речення умови; коли б лише, тільки б. *Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно* (Т. Шевченко); *Охрім був чоловік такий добрячий; аби кого побачив у біді, зараз вирятує, хоч там як утратиться* (Марко Вовчок); *Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали* (М. Коцюбинський); *Синам мужицьким всі шляхи відкриті. Аби хватило волі та снаги* (М. Бажан).

2. *мети.* Починає підрядні речення мети; щоб. — *Я Нептуну Пївкопи грошей в руку суну, Аби на морі штурм утих* (І. Котляревський); *Він рад буде навіть поступитися чим-небудь, аби привести діло до кінця* (Панас Мирний); *Колесив сюди й туди, аби змилити увагу тих, що могли слідити за ним* (І. Франко); *Щодалі доводилося все частіше звертати з колії, аби дати дорогу автомашинам* (П. Панч).

3. *з'ясувальний.* Виступає на початку підрядних додаткових речень; щоб. *Дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї* (М. Коцюбинський); *Тимофій Заброда того і жде, аби в сінях, у темряві, огріть кийком хазяйського сина Левка* (К. Гордієнко).

4. *допустовий, діал.* Починає підрядні речення допустові; хоча б, хоч би. — *Я аби хотів що попові дати, то не даю, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не здре, бо не має що здерти* (В. Стефаник).

АБИ́ДЕ, *присл.* Хоч де, у будь-якому місці. *Та я абиде захрону* (Сл. Гр.); *Свої мішки вони складали під лави.., не роздягаючись, сідали абиде, щоб швидше дати перепочинок ногам* (А. Хорунжий).

АБИКО́ЛИ, *присл.* Хоч коли, у будь-який час. *В Лубенщині .. на дощ викидають помело і кочерги і викидають не тільки весною, а й абиколи* (Номис).

АБИКУ́ДИ, *присл.* Хоч куди, у будь-яке місце. *Присутні засміялися, відзначивши, що "баритон" має свою думку і не так спроста погодиться абикуди їхати* (Іван Ле); // Без певного напряму. *Вийшов Корній з двору за ворота, став, прихилився до стовпа, дивиться абикуди, нічого не бачить, нічого не чує* (Леся Українка).

АБИ́-НО, *спол. умовний.* Уживається у знач., близькому до щоб тільки, лише б тільки. *І всі однаково заходять у покої, Аби-но з гаманцем...* (М. Рильський, пер. з тв. А. Міцкевича).

АБИ́-ТО, *присл.* 1. Як-небудь, недбало. *Він усе робить аби-то* (Сл. Гр.).

2. Так собі, без потреби, без певної мети. *Я не знаю й досі, Нащо воно москалі ті Коси заплітали, Мов дівчата, та святеє Борошно псували? На іграшку, я думаю. Так собі, аби-то!* (Т. Шевченко).

АБИХТО́, абикого *(з прийм.* аби в кого, аби до кого *і т. ін.), займ. неознач.* Будь-хто, хто-небудь, кожний. *Побить, то й абихто знайдеться, — от інше діло пожалувать!* (Номис); *А кому не звісно, що губернатор так аби з ким не поцілується!* (Панас Мирний).

АБИЧИ́Й, я, є, *займ. неознач.* Байдуже чий, який належить будь-кому. — *Отак чини, як я чиню: Люби дочку абичию — Хоч попову, хоч дякову, Хоч хорошу мужикову* (Т. Шевченко).

АБИЩИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Річ або справа, що не має ніякої цінності чи значення; дрібниця, дурниця. *Це така абищиця, що не варт і казати* (Сл. Гр.); *Верхівнянські ліси не така вже абищиця* (П. Рибак).

АБИЩО́, абичого *(з прийм.:* аби з чого, аби до чого *і т. ін.), займ. неознач.* 1. Байдуже що, що-небудь, будь-що. *Ти будеш там робити абищо, — от, аби не гуляти* (Сл. Гр.); *Останнім часом Валентин Модестович звик до думки, що Маєвський абичого йому не порадить* (Ю. Шовкопляс).

2. *у знач. ім.* Щось незначне, дрібниця. *Мірошник мав хороший млин. В хазяйстві не абищо він* (Л. Глібов); *Воно, власне, ніби й абищо, оця одволока на день, на два, сьогодні чи завтра — не яка й різниця. Але це тільки здавалось так, а як розмислити краще, виходило інше* (А. Головко); // Дурниця, нісенітниця. [Другий відпущеник:] *Верзе абищо! Ти не слухай .. Я розкажу докладніше* (Леся Українка); // Ніщо; нікчема (про людину). *От, якесь абищо! а величається, мов яка цяця!* (Сл. Гр.).

◊ **(1) Хай (неха́й) йому́ (ї́й, ї́м** *і т. ін.)* **вся́чина (аби́що)** *див.* **вся́чина.**

АБИЯ́К, *присл.* Як-небудь, сяк-так, як прийдеться. *Розташувавшись абияк, нашвидку, .. Раїса рано лягла в ліжко* (М. Коцюбинський); *Абияк упорала дітей помацки в темряві, не світячи світла, а потім зразу й сама знеможена впала ниць* (А. Головко); // Недбало, неуважно. *Вони не фахівці, вони се мусять писати, .. тим і виходить хватано, абияк* (Леся Українка); *Цигай ніколи не ставився до справи абияк* (Яків Баш).

АБИЯ́КИЙ, а, е. 1. Будь-який, звичайний, нічим не примітний. *Вельможна, панськая персона Явилася перед Плутона Не як абиякий харпак* (І. Котляревський); *Ви не думайте, що я абиякий чоловік, я чоловік значний на селі і в громаді маю великий голос* (С. Васильченко); // Байдуже який, перший-ліпший. — *Борох! могорича! — крикнув мов знечев'я Яків. — Та знаєш, мені не такого абиякого* (Панас Мирний); *Тихович каже циганові копати абиякий кущ* (М. Коцюбинський).

2. Недоброякісний, поганий. *Одежа на ньому абияка, сорочка розхристана, чоботи порвані* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Хочу я порадитися з вами і ще в одній справі. Дозволите? — Будь ласка, Віталію Несторовичу. Тільки я радник абиякий, як бачите* (Іван Ле).

АБІОГЕНЕ́З, у, *ч., спец.* Теорія виникнення живих істот з неорганічних речовин. *Явище безпосереднього створення живого організму із мертвої матерії (абіогенез) в історії Землі ніколи не спостерігалось* (з наук. літ.); // Утворення органічних сполук, характерних для живої природи, поза організмами без участі ферментів.

АБІОГЕ́ННИЙ, а, е, *спец.* 1. Який відбувається, формується і т. ін. без участі живих організмів. *Абіогенними вважаються ландшафти, де життя практично відсутнє: діючі вулкани, лавові озера, стерильні ділянки вічних льодів та ін.* (із журн.).

2. Те саме, що **абіоти́чний.** *До абіогенних (абіотичних) кліматичних факторів відносять енергію Сонця, температуру, атмосферні опади, тиск та ін.* (з наук.-попул. літ.).

АБІОТИ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Пов'язаний із неорганічною природою, неживий. *Екосистеми складаються із живого і неживого компонентів, які називаються відповідно біотичним (складається з автотрофних і гетеротрофних організмів) та абіотичним (включає в основному ґрунт, воду та клімат)* (з наук. літ.); *Абіотичні фактори середовища — це компоненти і явища неживої, неорганічної природи: клімат, світло, хімічні елементи і речовини, температура, тиск та ін., які прямо чи опосередковано впливають на організми* (з наук.-попул. літ.).

АБІСА́ЛЬ, і, *ж., спец.* Зона великих морських та океанічних глибин (звичайно від 2500 м до 6000 м). *Вода в абісалі малорухома, має постійну низьку температуру і характеризується відсутністю світла* (з наук. літ.); *Рослинний світ абісалі представлений головним чином деякими бактеріальними формами; тварини абісалі сліпі або мають величезні очі* (з наук.-попул. літ.).

АБІСА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до абісалі. *У морських басейнах виділяють абісальну зону, або ділянку глибокого моря, що лежить у межах глибини понад 2000–6000 метрів* (з наук. літ.); *Абісальні рівнини займають близько 30 % дна Атлантичного та 75 % Тихого океану і покриті відкладеннями біогенного мулу, утвореного рештками мікроскопічного планктону і небіогенними осадовими породами* (з наук.-попул. літ.); *В абісальній зоні тваринний світ дуже бідний порівняно з іншими зонами* (із журн.).

АБІССИ́НЕЦЬ *див.* **абісси́нці.**

АБІССИ́НКА *див.* **абісси́нці.**

АБІССИ́НСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **абісси́нці** і Абіссинія. — *Ну, то й будь собі, чим там хочеш, чи нубійським архієреєм, чи абіссинським імператором, а мені дай по-*

кій, — говорив спокійним тоном Мірошниченко (І. Нечуй-Левицький).

△ **Абісси́нський коло́дязь** *див.* **коло́дязь.**

АБІССИ́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **абісси́нець,** нця, *ч.;* **абісси́нка,** и, *ж.), заст.* Колишня назва населення Ефіопії; ефіопи. *Від свого заснування, тобто з кінця XVIII століття, Одеса була (і залишається) інтернаціональним містом, у якому уживалися (і уживаються) греки і євреї, молдавани і росіяни, українці і болгари, абіссинці, німці, поляки, чехи та громадяни ще добрих шести-семи десятків різних національностей* (із журн.).

АБІТУРІЄ́НТ, а, *ч.* Особа, яка вступає до вищого або середнього спеціального навчального закладу. *Якби це були мирні часи, коли абітурієнти, покинувши стіни гімназії, спокійно вступали до університетів та інститутів, може, ми й поважніше ставились би до вчительських повчань, але третій рік точилася Перша світова війна* (Б. Антоненко-Давидович); *Групами — то, мабуть, старшокурсники — їдуть на практику або приїхали з практики; вони й виглядом відрізняються од абітурієнтів, розмовляють впевнено, вимахують руками, сміються* (Ю. Мушкетик).

АБІТУРІЄ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **абітуріє́нт.** *Вона знімала кімнату як абітурієнтка Полтавської жіночої гімназії* (Ю. Смолич); *Відповідь абітурієнтки слухала асистентка кафедри, а пан професор ретельно вивчав її особову справу* (із журн.).

АБІТУРІЄ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **абітуріє́нт.** *Ми всі вже добряче потомилися. Говорили про тутешні, київські, ціни, про готельні порядки, про абітурієнтські справи* (Ю. Мушкетик); *Абітурієнтське посвідчення.*

АБЛАКТО́ВАНИЙ, а, е, *сад.* Дієпр. пас. до **аблактува́ти.**

АБЛАКТУВА́ННЯ, я, *с., сад.* Дія за знач. **аблактува́ти.**

АБЛАКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., що, сад.* Щепити дерева, кущі і т. ін. зрощуванням гілок без відокремлення їх від стовбура.

АБЛА́СТИКА, и, *ж., мед.* Сукупність прийомів, які застосовують під час видалення злоякісних пухлин, щоб запобігти поширенню метастазів. *При абластиці операція проводиться у межах здорових тканин, разом із ураженим органом або його частиною видаляються також регіонарні лімфовідтоки, вузли і судини* (з наук. літ.); *Абластика передбачає часту зміну під час операції інструментів, використання лазерного опромінення, а також передопераційної променевої терапії та хіміотерапії* (з наук.-попул. літ.).

АБЛАСТИ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до абластики. *Попереднє руйнування пухлини шляхом її кріогенної деструкції носить абластичний характер: відвертається метастазування життєздатних пухлинних клітин* (з наук. літ.); *Ця злоякісна і досить рідкісна пухлина потребує радикальної абластичної хірургії* (з наук.-попул. літ.); *До абластичних методів лікування злоякісних пухлин відносять електродеструкцію, кріодеструкцію і руйнування пухлини променями лазера* (з навч. літ.).

АБЛАТИ́В, а, *ч., лінгв.* Латинська назва орудного відмінка — відкладний відмінок; слов'янським мовам не властивий. *Латинський аблатив об'єднав значення трьох колись самостійних індоєвропейських відмінків: інструментального, або орудного, місцевого та відкладного, віддалювального, який позначає предмет або особу, від якої щось віддаляється, відділяється. Свою назву аблатив отримав від цієї останньої функції* (з наук. літ.); *Латинський аблатив співвідноситься з українським орудним відмінком, але зберігає значення місця і віддалення* (з наук.-попул. літ.).

АБЛАТИ́ВНИЙ, а, е, *лінгв.* Стос. до аблатива. *Аблативна конструкція.*

АБЛА́УТ, а, *ч., лінгв.* Чергування голосних у складі однієї морфеми. *Аблаут нерідко виступає як внутрішня флексія* (з наук. літ.); *Давньоіранські мови зберігають флективне формотворення та аблаут кореня та афікса* (з навч. літ.).

АБЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до абляції. *Абляційні матеріали наносять на поверхню ракет, космічних апаратів і камер згорання ракетних двигунів для забезпечення температурного режиму їхньої роботи при впливі інтенсивних теплових потоків* (з наук.-техн. літ.); *Абляційні порожнини в тілах гірських та покривних льодовиків; Лазерна абляційна терапія.*

АБЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *техн.* Винос речовин з поверхні твердого тіла потоком гарячого газу (шляхом ерозії, оплавлення, сублімації). *На абляції може бути заснований захист космічних апаратів і головних частин ракет-носіїв при вході в атмосферу, а також охолодження камер ракетних двигунів* (з наук.-техн. літ.).

2. *геол.* Зменшення маси льодовика або снігового покриву шляхом танення, випаровування і механічного руйнування. *Головну роль в абляції гірських льодовиків відіграє танення снігу і льоду під впливом сонячної радіації й тепла атмосферного повітря* (з наук. літ.); *В ділянці стоку льодовик спускається нижче снігової лінії; тут відбувається його танення, або абляція* (з наук.-попул. літ.).

3. *мед.* Хірургічне видалення органа або частини тіла. *Суть більшості методів боротьби сучасної естетичної медицини з передчасним старінням шкіри — видалення (абляція) поверхневих шарів шкіри* (з наук.-попул. літ.); *У сучасній мікрохірургії застосовується лазер для зрізання (абляції) поверхневих шарів рогової оболонки ока* (з навч. літ.).

АБО́[1], *спол.* **I.** *розділовий.* 1. Уживається на означення того, що з ряду перелічуваного можливе тільки одне. *— Пошлю Енея до Плутона Або і сам в ад копирсну* (І. Котляревський); [Т і р ц а:] *Добудь нові слова, нові струни або мовчи* (Леся Українка).

2. Уживається на означення того, що предмети чи явища періодично чергуються або змінюються іншими. *Було як заговорить або засміється — і старому веселіше стане* (Марко Вовчок); *Мотря коло печі та в хаті або за корівчиною ходить...* (Панас Мирний); *Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець* (О. Гончар).

II. *пояснювальний.* Уживається у знач., близькому до т о б т о, і н а к ш е к а ж у ч и. *Вони, кажу вам, прозябають. Або, по-вашому, ростуть, Як та капуста на городі* (Т. Шевченко).

○ **(1) Або́ ... або́,** *у знач. спол.:* а) уживається для підкреслення взаємовиключення перелічуваних предметів, явищ і т. ін. *Поплакав сердега, утер* [сльози] *рукавом. "Оставайся здорова. В далекій дорозі Найду або долю, або за Дніпром Ляжу головою"* (Т. Шевченко); *В голові майнула тверда думка: "Гречь з ним! Піду! Що буде, те й буде .. Або пан, або пропав!"* (В. Кучер); б) уживається для посилення роздільності у чергуванні перелічуваних предметів, явищ і т. ін. *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчились або в клуні, або в саду чи деінде* (М. Коцюбинський).

АБО́², *част. пит., розм.* Уживається в питальному реченні у знач., близькому до хіба. — *Або я знаю? Або ж і не жаль?* (Сл. Гр.); — *А що там дозволяти? Або то мало того зела на городі?* (Леся Українка).

АБОЛІЦІ́ЙНИЙ, а, е, *юр.* Стос. до аболіції (у 3 знач.). *Аболіційне право, поряд з іншими видами помилування — правом конфірмації вироку, а також правом амністії, в монархічних державах традиційно визнавалось виключною і невід'ємною прерогативою самодержця* (з наук.-попул. літ.).

АБОЛІЦІОНІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Суспільний рух кінця XVIII — початку XIX ст. у США за скасування рабства негрів, у Великобританії, Франції та ряді інших країн — за скасування рабства в колоніях. *Початок масового руху аболіціонізму в США прийнято відносити до 30-х років XIX століття, коли почала видаватися газета "Ліберейтор" і було засноване Американське товариство боротьби з рабством* (з наук. літ.); *Англійські аболіціоністи вели боротьбу за припинення вивезення невільників із Африки і за відміну рабства африканців в англійських колоніях* (із журн.); *Аболіціонізм зародився майже одночасно в Америці та в Європі* (з газ.).

2. Суспільний рух, який домагається скасування якогось-небудь закону або рішення. *В історії існували три основні форми політики стосовно цієї проблеми: прогібіціонізм, регламентація, аболіціонізм* (із журн.).

АБОЛІЦІОНІ́СТ, а, *ч.* Прихильник аболіціонізму. *Із 40-х років XIX ст. боротьбу проти рабства, яку до того часу вели головним чином самі негри, почали аболіціоністи — противники рабства: робітники, фермери, передова буржуазія* (з навч. літ.); *Найрадикальніші у своїх судженнях, звичайно, аболіціоністи, які, хоча й не становлять єдиної групи, однак солідарно вимагають заміни смертної кари тюремним ув'язненням* (з газ.).

АБОЛІЦІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **аболіціоні́зм.** *Важливу роль в аболіціоністському русі відіграв президент США Авраам Лінкольн* (з наук. літ.).

АБОЛІ́ЦІЯ, ї, *ж., юр.* 1. Скасування закону, рішення, угоди. *У рієлтерській практиці аболіцією називають скасування раніше зафіксованої домовленості про угоду* (з наук. літ.).

2. Ліквідація посади.

3. Припинення розслідування кримінальної справи на стадії, коли вина юридично ще не доведена. *У сучасних демократіях право аболіції належить главі держави або парламенту* (з наук.-попул. літ.); *Якщо помилування є пом'якшенням або скасуванням уже винесеного судом вироку, то аболіція передбачає припинення кримінальної справи, коли вина ще юридично не доведена* (із журн.).

4. Відновлення честі та достоїнства — публічне офіційне спростування наклепу.

АБОНЕМЕ́НТ, а, *ч.* 1. Право користуватися, за плату або безплатно, чим-небудь (телефоном, місцем у театрі, книжками з бібліотеки і т. ін.) протягом певного часу; // Документ, що посвідчує це право. *Коли приїжджав народний театр до столиці, Дорко брав абонемент і щодня приходив на вистави театральні* (О. Маковей).

2. Реєстрова бібліотечна картка читача-абонента. *На абонементі Кравченка записано понад п'ятдесят книг класиків російської і української літератури* (з газ.).

△ **(1) Міжбібліоте́чний абонеме́нт** — форма обміну книжками між бібліотеками. *Через систему міжбібліотечного абонемента ми маємо можливість задовольняти запити читачів, одержуючи для них з інших великих книгосховищ ті книги, яких у нас немає* (з наук.-попул. літ.).

АБОНЕМЕ́НТНИЙ, а, е. Стос. до абонемента. *Деякі організації ремісників беруть на себе витрати з медичного обслуговування торгівців та їхніх сімей на основі абонементної системи* (з наук. літ.); *У місті вводиться єдиний квартальний абонементний талон для сплати послуг за паркування транспорту* (з газ.); *Абонементна картка.*

АБОНЕ́НТ, а, *ч.* Той, хто має абонемент. *Не менше також треба було вважати* [Целі] *на окремі полички постійних абонентів, які платять певну суму річно за те, щоб у поштовій експедиції мати окреме місце для листів і посилок* (І. Франко); *Крізь маленьке віконечко у стіні було видно жінку, що куняла біля комутатора на півсотню абонентів* (М. Трублаїні); *Більше тисячі мешканців села були постійними абонентами бібліотеки* (із журн.); *Інтернет дає можливість умить отримувати і передавати інформацію, навіть якщо абонентів розділяють океани* (з газ.).

АБОНЕ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **абоне́нт.**

АБОНЕ́НТНИЙ, а, е. Прикм. до **абоне́нт.** *Укртелеком розробляє методику погашення боргів небюджетних підприємств з абонентної плати і телефонних переговорів за допомогою векселів* (з газ.); // Який обслуговує абонентів. *Абонентний відділ бібліотеки.*

АБОНЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Стос. до абонента. *Абонентським телеграфом можна передавати і приймати розпорядження, зведення, вести переговори* (із журн.).

△ **Абоне́нтська заборго́ваність** *див.* **заборго́ваність.**

АБОНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. до **абонува́ти.** *За домовленістю із Замовником ми приймаємо на себе доставку призначеної Вам кореспонденції в абоновану Вами поштову скриньку* (з Інтернету); // *у знач. прикм. Вона поглянула через рампу в напрямку абонованого місця балетомана, свого залицяльника* (з мемуарної літ.).

АБОНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **абонува́ти.** *Організаціям ми пропонуємо послугу абонування поштової скриньки в самому центрі міста, в операційному залі Центрального телеграфу* (з Інтернету).

АБОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., що.* Одержувати що-небудь за абонементом; одержувати право користуватися чим-небудь протягом певного часу. *Щоб забезпечити схоронність Ваших цінностей, банк пропонує Вам скористатися індивідуальними сейфами, які можуть абонувати як приватні особи, так і підприємства та організації* (з Інтернету); *Абонувати ложу в театрі.*

АБОНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Купувати, одержувати абонемент на що-небудь. *На період відпустки я абонувався майже на всі спектаклі* (із журн.).

2. *тільки недок.* Пас. до **абонува́ти.** *В об'єктах поштового зв'язку встановлюється абонементна поштова шафа з ящичками, що зачиняються, які абонуються на певний строк адресатами для отримання поштових відправлень* (із журн.).

АБОРА́ЛЬНИЙ, а, е, *біол.* Який розташований на полюсі тіла, протилежному ротовому отвору. *У тілі голкошкірих можна розрізнити головну вісь, полюси якої у правильних форм визначаються: один (ротовий, або оральний) — ротом, інший (аборальний) — заднього прохідним отвором* (з наук. літ.).

АБОРДА́Ж, у, *ч., заст.* Старовинний спосіб морського бою — зближення з ворожим кораблем і зчеплення з ним для рукопашного бою. *Кинулися козаки на абордаж і за годину відмикали кайдани у невільників і пускали галери на дно* (З. Тулуб).

Бра́ти / взя́ти на аборда́ж *див.* **бра́ти.**

АБОРДА́ЖНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **аборда́ж.** — *На приступ! На приступ! Приготуйте абордажні гаки! Над рікою пролунали гарматні постріли* (В. Малик); *Абордажний бій.*

АБОРДО́ВАНИЙ, а, е, *заст.* Дієпр. пас. до **абордува́ти.** *Корабель "Альджесирас", абордований кораблем "Тоннан", демонструє себе достойним своєї високої репутації, але становище "Тоннана" дає англійцям надто велику перевагу* (із журн.).

АБОРДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., що, заст.* Вступати у бій з ворожим кораблем, зближаючись з ним; брати на абордаж. *Турки дружно рушили на "Трекатру" з наміром абордувати її. Підпустивши їх на пістолетний постріл, капітан раптом повернув до них корабель бортом і відкрив безперервний вогонь, чим примусив неприятеля відступити* (із журн.).

АБОРИГЕ́Н, а, *ч.* 1. Корінний житель країни або місцевості; тубілець. *Паралельно з подальшим розвитком культури місцевих аборигенів у період максимального похолодання в Подніпров'я мігрує населення з більш північних регіонів* (з наук. літ.); *Бразильські етнологи з Національного фонду індіанців вступили в перший контакт з невеликим плем'ям аборигенів в Амазонії, люди якого до цього часу ніколи не зустрічалися з представниками західної цивілізації* (з газ.).

2. *біол.* Те саме, що **автохто́н** 2. *Як розказує учений, історично зубри були аборигенами фауни прип'ятського Полісся* (з наук.-попул. літ.).

3. *перен.* Той, хто давно живе, працює або вчиться де-небудь. *Пішоходами бігли, поховавши носи в ковніри й натискаючись одне на одного, аборигени столиці — службовці, робітники, військові, — росіяни, українці, китайці, корейці...* (В. Підмогильний).

АБОРИГЕ́НКА, и, *ж..* Жін. до **абориге́н.** *У мене у самого бабця австралійська аборигенка була* (із журн.); *Приручена людиною, антилопа канна, ця аборигенка Південно-Східної Африки, дає всесвітньо відомому заповідникові "Асканія-Нова" ще й прибутки* (з газ.); *Як потрапила до Луцька аборигенка Африки, так і залишилося загадкою, позаяк адреси її опікуна не вдалося розізнати* (з газ.).

АБОРИГЕ́ННИЙ, а, е. Корінний, місцевого походження; тубільний, автохтонний. *В Олександрії зібрані майже всі породи аборигенної флори Білоцерківського району* (з наук.-попул. літ.); *На території Північного Причорномор'я скіфи не були місцевим, аборигенним населенням* (з навч. літ.).

АБО́РТ, у, *ч., вет., мед.* Передчасне переривання вагітності. *Мимовільний аборт може виникнути при недорозвиненні статевих органів, деяких захворюваннях матері або плоду* (з навч. літ.); — *Я, звичайно, проти абортів. Ненароджена дитина є живою* (із журн.).

АБОРТИ́ВНИЙ, а, е. 1. *вет., мед.* Який припиняє розвиток, хід якого-небудь процесу, хвороби. *Це правда, що хімічна контрацепція завжди мала абортивний ефект* (з навч. літ.).

2. *біол.* Недорозвинений, який спинився на початку свого розвитку; недозрілий. *Абортивний орган.*

△ **Аборти́вні за́соби** *див.* **за́сіб.**

АБОРТО́ВАНИЙ, а, е, *вет., мед.* Дієпр. пас. до **абортува́ти;** // *у знач. прикм. Буває так, що жінка, якій у гінекологічній клініці сказали, що її плід — просто продукт зачаття, згусток клітин, побачивши свій абортований плід або якимось іншим чином усвідомивши, що він — людина, відчуває справжній шок* (із журн.).

АБОРТУВА́ННЯ, я, *с., вет., мед.* Дія за знач. **абортува́ти.** *Мета курсів — донести людям альтернативні контрацепції та абортуванню методи регулювання зачаття* (з наук.-попул. літ.).

АБОРТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* 1. *кого, що, мед.* Штучно переривати вагітність; робити аборт. *Я бачив якось фільм про відчуття плода, який збираються абортувати. Що він відчуває, з якою тривогою чекає...* (із журн.).

2. *біол.* Народжувати недоношений плід, перев. мертвий. *Жінка, яка застосовує гормональну контрацепцію, ніколи не знає, абортує вона чи ні, як у російській рулетці (з кулею у висок дитини)* (з наук.-попул. літ.); *Хворі на ящур тварини втрачають живу вагу; .. тільні корови, поросні свиноматки і кітні вівці іноді абортують* (із журн.).

АБО́ЩО, *невідм.* Уживається при переліку предметів (явищ, дій і т. ін.) замість останнього з них, який не визначається; чи що, чи що інше, чи щось подібне. *Пораюсь там коло печі абощо* (Марко Вовчок); *Їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш абощо* (М. Коцюбинський); — *Е-ех! — позіхнув хтось у гурті, аж луна пішла кругом, — поборотися б з ким оце абощо...* (С. Васильченко).

АБРАЗИ́В *див.* **абрази́ви.**

АБРАЗИ́ВИ, ів, *мн. (одн.* **абрази́в,** у, *ч.).* Дуже тверді матеріали (алмаз, корунд, карборунд та ін.), що застосовуються для шліфування, точіння та полірування. *Остаточна обробка поверхні деревини могла здійснюватися скобелями, стругальними ножами, абразивами* (з наук.-попул. літ.); *Технічна характеристика абразивів: зернистість, міцність, структура* (з навч. літ.).

АБРАЗИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **абрази́ви.** *Абразивні матеріали;* // Вигот. з абразивів. *Полірування абразивною шкуркою робиться при повільному русі деталі вздовж та поперек оброблюваної поверхні* (з навч. літ.); *Абразивний інструмент;* // Який виробляє абразиви. *Абразивна промисловість.*

АБРАЗИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість твердого тіла стирати інше тіло або самому стиратися у процесі тертя. *Абразивність впливає на ефективність буріння, різання, сколювання, черпання гірських порід. Розрізняють абразивність тертя й ударну абразивність* (з навч. літ.).

АБРАЗІ́ЙНИЙ, а, е, *геол.* Стос. до абразії (у 1 знач.). *Руйнування берегів морів, озер, великих водоймищ хвилями створює на берегах абразійну терасу (бенч) або крутий абразійний уступ (кліф)* (з наук. літ.); *Берег біля Алушти укріплений бетонними бунами, що вберігає його від абразійного руйнування* (із журн.).

АБРА́ЗІЯ, ї, *ж.* 1. *геол.* Процес руйнування берегів морів, озер, водосховищ і т. ін. хвилями. *У північній частині Крим має сильно розчленовані абразією береги* (з наук. літ.); *На дніпровських водосховищах через абразію берегів руйнується і втрачається щорічно до 100 га родючих земель* (з наук. літ.).

2. *мед.* Вискоблювання матки, ямки зуба. *Робити абразію матки.*

АБРАКАДА́БРА, и, *ж.* Безглуздий набір слів; нісенітниця. *Він не втримався, щоб не відзначити свій подив, як це такий талановитий і винахідливий фізик міг написати таку абракадабру* (Н. Рибак).

АБРЕВІАТУ́РА, и, *ж., лінгв.* Слово, утворене скороченням двох або кількох слів, складів чи літер, напр.: р а й р а д а, В А К, О О Н. *Він користувався в значній мірі готовою вже поезією мови, готовим запасом абстракцій і абревіатур* (І. Франко); *Окрему групу серед складних слів становлять так звані абревіатури, або складноскорочені слова* (з наук. літ.); // Загальноприйняті скорочення слів на письмі, напр.: д и в., і т. і н., п о р.

△ **(1) Літерна абревіату́ра,** *лінгв.* — складноскорочене слово, компонентами якого є початкові літери слів (перев. в офіційних назвах держав, установ, партій і т. ін.). *Літерні абревіатури пишуться великими літерами і без крапок після кожної з них* (з навч. літ.); **(2) Поскладо́ва абревіату́ра,** *лінгв.* — складноскорочене слово, компонентами якого є початкові склади відповідних повних слів. *Зростання кількості поскладових абревіатур пояснюється тим, що вони вільно стають за основу творення нових, похідних слів за допомогою суфіксів: від нардеп — нардепівський* (з наук. літ.).

АБРЕВІАТУ́РНИЙ, а, е, *лінгв.* Який складається з умовно скорочених слів. *Один із словників, які увійшли до серії спеціальної довідкової літератури, є абревіатурний словник термінів* (з навч. літ.); *Абревіатурні назви установ.*

АБРЕВІА́ЦІЯ, ї, *ж., лінгв.* Утворення нових слів шляхом поєднання початкових складів кількох слів або перших літер слів словосполучення. *Більшість іменникових основ у сучасній українській мові утворилася від простих коренів за допомогою афіксів, частина їх постала шляхом словоскладання і абревіації* (з наук. літ.).

АБРЕЖЕ́, *невідм., с., поліг.* Короткий зміст розділу твору, поміщений між його заголовком і текстом. *Абреже є складовою частиною апарату видання, який використовується в художніх та наукових публікаціях* (з наук. літ.).

АБРЕ́К, а, *ч., іст.* Кавказький горець, вигнаний зі свого роду, або який дав обітницю кровної помсти. *Оскільки найчастіше горці йшли в абреки, ховаючись від кровників або в надії здійснити криваву помсту, вони змушені були відмовитися від усіх попередніх зв'язків, від рідних та друзів* (з наук.-попул. літ.); // У період приєднання Кавказу до Росії — горець, який боровся проти царських військ. *Після завершення Кавказької війни абреки вели партизанську війну проти царських військ (аж до 1913 року)* (з наук. літ.).

АБРИКО́С, а, *ч.* Те саме, що **абрико́са.** *Абрикос — цінна кісточкова порода. Вона відзначається посухостійкістю, дуже вимоглива до тепла* (з навч. літ.); *Абрикос був вивезений Олександром Македонським із Вірменії і поширився в епоху еллінізму по Південній Європі, Середземномор'ю, Ближньому і Середньому Сходу, що привело до появи різних сортів абрикосів із різними якостями* (із журн.); *Дістав з машини газетний кульок з абрикосами і давай частувати ними Ониська Артемовича та його бригадирів* (О. Гончар); *Лікувальна цінність плодів абрикоса зумовлена високим вмістом у них вітамінів, мікро- і макроелементів, цукрів тощо* (з наук.-попул. літ.).

АБРИКО́СА, и, *ж.* 1. Плодове дерево або кущ родини розових із жовтогарячими або жовтими соковитими плодами з великою кісточкою. *Настала красна весна. Зацвіли абрикоси* (І. Нечуй-Левицький); *Він відступив у тінь. Став під розложистою молодою абрикосою, стежачи за кожним батьковим рухом* (В. Малик).

2. Плід цього дерева або куща. *Настало літо. Почали стигнути плоди: черешні, вишні, абрикоси* (Остап Вишня); *З базару додому шкутильгає Півень, несучи кошик з абрикосами* (Б. Антоненко-Давидович); *Абрикоса промислового ступеня стиглості: не зелена, не перезріла, однорідна за ступенем зрілості, без гнилі* (з наук.-попул. літ.).

АБРИКО́СІВКА, и, *ж.* Абрикосова наливка. — *Іване Аркадійовичу, а давайте бабусиної абрикосівки вип'ємо, згодні? Вона смачна!* (із журн.).

АБРИКО́СНИЙ, а, е. Те саме, що **абрико́совий.** *Абрикосна кісточка.*

АБРИКО́СНИК, а, *ч.* Людина, яка займається вирощуванням абрикосів. *Олешки — містечко вільних моряків, рибалок, баклажанників, абрикосників* (Ю. Яновський).

АБРИКО́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **абрико́с** і **абрико́са.** *Усе село було залите абрикосовими та черешневими садками* (І. Нечуй-Левицький); *Падали в садах зрубані осколками яблуні, персики, абрикосові дерева* (В. Кучер); // Вигот. з абрикосів. *Абрикосовий сік.*

АБРИКОТИ́Н, у, *ч.* Абрикосовий лікер. *Кісточки абрикоса використовують при виготовленні абрикотину* (з наук.-попул. літ.).

А́БРИС, у, *ч., книжн.* 1. Обриси, контур. *Туман розтанув, речі набрали звичних абрисів* (Василь Шевчук); *Вона була якась потойбічна своєю витонченістю, що позначалася в абрисі обличчя, рухах, ніжному нервовому голосі* (із журн.); // Контурний малюнок. *Особливого значення набуває діагональне розташування павичів, яке поряд з абрисами їхніх фігур, що здебільшого повторюють абрис посудини, дозволили досягти максимальної композиційної єдності та гармонійного поєднання всіх елементів панно* (з наук. літ.); *Абрис профілю людини.*

2. *перен.* Загальна характеристика явищ, осіб, огляд подій і т. ін. *Загальнолюдську ідентичність ми виділяємо, маючи на увазі утворення загальнолюдських координаційних ідеологій та структур, але її абриси ще дуже нечіткі* (з наук. літ.); *Абрис міжнародних подій.*

А́БРИСНИЙ, а, е, *книжн.* Який дає загальний обрис предмета за допомогою самих тільки ліній; контурний. *Абрисний малюнок обличчя.*

АБРОГА́ЦІЯ, ї, *ж., юр.* Скасування застарілого закону. *Аброгація здійснюється або через непотрібність застарілого закону, або якщо він суперечить духу часу* (з наук. літ.).

АБРУПТИ́В, а, *ч., лінгв.* Проривний приголосний звук, під час вимовляння якого разом із зімкненням у роті утворюється друге зімкнення гортані між зв'язками. *Для фонетики картвельських мов характерне протиставлення трьох рядів шумних приголосних — глухих, дзвінких та абруптивів* (з наук. літ.).

АБРУПТИ́ВНИЙ, а, е, *лінгв.* Стос. до абруптива. *Осетинська мова відмінна від інших іранських у фонетиці — наявністю специфічно "кавказьких" абруптивних (змично-гортанних) приголосних* (з наук. літ.); *Проривні та африкати утворюють тричленні протиставлення (глухий придиховий — дзвінкий — абруптивний)* (з наук. літ.).

АБСЕ́НТ, у, *ч.* Міцний алкогольний напій, перев. зеленого кольору, який містить екстракт полину та деяких інших

трав. *Гірке листя і квіти полину є в абсенті основним інгредієнтом, а фенхель, аніс, аїр, м'ята, меліса та інші трави — добавками* (з наук. літ.); *Абсент заборонений у Франції так само, як і у США, через шкідливий вплив на нервову систему* (із журн.).

АБСЕНТЕЇЗМ, у, *ч., книжн.* 1. Відсутність власника: форма землекористування, за якої власник землі, не беручи участі в процесі виробництва, отримує грошовий прибуток у вигляді ренти. *Для обмеження ірландського абсентеїзму було навіть запропоновано насильне утримання землевласників або обкладання відсутніх особливими податками* (з наук.-попул. літ.).

2. Відсутність працівника на роботі, невихід на роботу. *Виявлена залежність між задоволенням від роботи і показниками абсентеїзму (що нижче задоволення, то вищий абсентеїзм)* (із журн.).

3. Ухиляння виборців від участі у виборах або референдумі. *Причини абсентеїзму різноманітні: невіра громадян в ефективність політичних інститутів, відсутність політичної культури, боротьба за ситуативне задоволення інтересів та інші* (з наук.-попул. літ.).

АБСЕ́НТНИЙ, а, е. Стос. до абсенту. *Абсентне сп'яніння може супроводжуватися змазаним, злегка розмитим зором або зміненим світосприйманням* (із журн.).

АБСИ́ДА *див.* **апси́да.**

АБСИ́ДНИЙ *див.* **апси́дний.**

АБСОЛЮ́Т, у, *ч.* 1. В ідеалістичній філософії — вічна, незмінна, нескінченна першооснова Всесвіту (абсолютний дух, абсолютна ідея, абсолютне "я"); у релігії — Бог. *Що з того, що вони* [йоги] .. *єдналися з "абсолютом", а животіти могли тільки тому, що поряд були віддані друзі з "нормальною" свідомістю* (О. Бердник); *Широке коло питань, що розглядається релігійною філософією, концентрується навколо питання про відношення людини як кінечної, тимчасової істоти до божественного абсолюту* (з наук. літ.); *В індивідуально-психологічному аспекті молитва є виразом стану душі, котра перебуває на певному рівні, в певній локалізації постійних процесів взаємодії в обширі абсолюту* (з наук.-попул. літ.); .

2. Крайній ступінь чого-небудь. *Поза сумнівом: певні сили, граючи на емоціях народу, час від часу ще й підкидатимуть "компромат", аби довести ненависть .. до абсолюту* (Б. Олійник); *Наприкінці життя він фотографує білі мармурові античні скульптури та квіти. Вони доведені до абсолюту, якого художник прагнув усе своє життя — все світиться і оживає — він оволодів магією фотографії* (із журн.); *У традиції радянського і пострадянського театру психологічний театр, на жаль, зводиться до деякого абсолюту, що, як мінімум, створює ефект пересичення* (з газ.).

3. Щось самодостатнє, незалежне від яких-небудь умов, відношень і т. ін. *Для Еліота традиція становить певний абсолют, вічні цінності, звернення до яких забезпечує митцеві незалежність від тимчасовості та минущості свого "я"* (з наук. літ.); *Цей польський реалізм у його найновіших народницьких зразках його вдача засвоювала як якийсь абсолют, раз назавжди даний, що змінам не підлягає та їх не потребує* (із журн.).

АБСОЛЮТИ́ВНИЙ, а, е, *лінгв.* Самодостатній, який не потребує поширення і уточнення іншими словами. *Специфічною рисою головної частини складнопідрядного речення є її відносна самостійність, інформаційна достатність, опорні слова в ній є автосемантичними, тобто мають абсолютивне значення* (з наук. літ.); *Слова абсолютивної семантики здатні самостійно формувати окремий компонент формально-граматичної структури речення* (з наук. літ.); *Абсолютивна конструкція.*

△ **Абсолюти́вне вжива́ння слів** *див.* **вжива́ння.**

АБСОЛЮТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Доведення до абсолюту (у 3 знач.). *У творі домінує характерна для натуралізму абсолютизація факту, настанова на ілюзію правдоподібності* (з навч. літ.); *Необхідність постійного узгодження цілей і потреб суспільства означає розвиток історії, несумісний з абсолютизацією будь-яких соціальних ідей і норм* (з публіц. літ.); *Взагалі абсолютизація навіть правильного твердження призводить до казусів* (із журн.).

АБСОЛЮТИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Форма правління і державного устрою, за якої верховна влада належить одній особі — монарху. *По всій Європі XVIII ст. поширювалися принципи та практика абсолютизму* (з наук. літ.); *Абсолютизм — остання стадія розвитку феодальної держави, що виник у період згасання феодалізму і зародження капіталістичних відносин, тобто в період пізнього Середньовіччя* (з наук. літ.); *У Франції абсолютизм досяг апогею свого розвитку при королі Людовикові XIV, який систематично втілював у життя свій принцип "Держава — це я"* (з наук.-попул. літ.); *Достатньо побіжно погортати підручник із всесвітньої історії, щоб переконатися, що всяке піднесення королівського абсолютизму незмінно супроводжувалося посиленням впливу й розширенням функцій секретних служб, встановленням жорсткого контролю за все новими сферами суспільного життя* (з навч. літ.).

2. Те саме, що **абсолю́т** 2. *Поет доводить цю найголовнішу ознаку ночі* [німа ніч] *до абсолютизму знову ж через майстерно дібраний прикметник* (із журн.).

3. *перен.* Влада однієї людини над іншою. — *Абсолютизм у родині — се річ наймудріша. Думаєте, що в мене інакше? Моя воля — се воля всіх* (О. Кобилянська); *Але минули ті часи, коли Довбуш міг приказувати й його слово було закон. Всякому абсолютизмові приходять нарешті кінці — і наказ Довбуша заміняється порадою* (Г. Хоткевич).

АБСОЛЮТИЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. до **абсолютизува́ти.** *В угоді панував принцип непорушності територіальної цілісності держав-членів, абсолютизований на шкоду всім іншим, особливо принципу вільного вибору політичного статусу будь-яким народом* (із журн.); // *у знач. прикм. Особливо важливим є внесок Івана Франка у розробку методологічних основ порівняльного вивчення народної уснопоетичної творчості, а також критика абсолютизованих тверджень представників так званої історичної школи* (із журн.).

АБСОЛЮТИЗО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **АБСОЛЮТИЗУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок. і док., що.* Робити безумовним, самодостатнім; доводити до абсолюту (у 2, 3 знач.). — *Попи, жерці, котрі мали комплекси неповноцінності, .. свій особистий досвід абсолютизували, освятили, зробили догмою* (О. Бердник); *Ми не схильні абсолютизовувати описану схему* (з наук. літ.); *Не абсолютизуючи утилітарного призначення науки, все ж візьму на себе сміливість стверджувати, що без достатнього виходу в суспільну практику наукові дослідження втрачають сенс* (з наук.-по-

пул. літ.); *Поділяючи норми права на публічні й приватні, слід мати на увазі, що абсолютизувати такий поділ неприпустимо, оскільки на практиці досить часто публічні й приватні інтереси переплітаються, доповнюючи один одного* (з навч. літ.).

АБСОЛЮТИЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **абсолютизува́ти.** *Абстрактне мислення — необхідний момент у житті індивіда і в розвитку суспільства, але його абсолютизування заводить філософію в глухий кут* (з наук. літ.).

АБСОЛЮТИЗУВА́ТИ *див.* **абсолютизо́вувати.**

АБСОЛЮТИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **абсолютизува́ти.** *Дослідження відповідного досвіду зарубіжних країн свідчить, що здебільшого в них поділ влади не абсолютизується і не розглядається як панацея від різних негараздів. Наголошується на взаємозалежності, взаємодоповненні та взаємодії владних структур* (з наук. літ.).

АБСОЛЮТИ́СТ, а, *ч.* 1. Прихильник абсолютизму (у 1 знач.). *Гостра боротьба між конституціоналістами й абсолютистами у Португалії набула форми громадянської війни, яка завершилася перемогою конституціоналістів* (з наук.-попул. літ.); *Хоча король був прихильником абсолютної монархії, він був змушений лавіювати між лібералами і абсолютистами* (з навч. літ.).

2. Людина, яка прагне безумовного, абсолютного, не допускає компромісів, відхилень, поступок. *Це були непримиренні, украй переконані люди, абсолютисти, які не терплять ніяких заперечень, які виключають можливість, що з ними можна не погоджуватися і при цьому бути розумною порядною людиною* (із журн.); *Запитайте людей, чому вони відкладають справи на потім, і нерідко ви почуєте щось на зразок: "Я абсолютист. Усе повинно бути бездоганно правильно, перш ніж я візьмуся за роботу"* (із журн.).

АБСОЛЮТИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **абсолюти́ст.**

АБСОЛЮТИ́СТСЬКИЙ, а, е. Який має риси абсолютизму. *У кінці XVII — першій чверті XVIII ст. Росія була абсолютистською феодально-кріпосницькою монархією, в якій економічне панування і політична влада належали поміщикам-кріпосникам* (з наук. літ.); // Власт. абсолютистові. *Абсолютистські настрої.*

АБСОЛЮ́ТНИЙ, а, е. 1. Безвідносний, узятий поза зв'язком, без порівняння з чим-небудь; безумовний. *Новими відкриттями було зруйновано цілий ряд принципів, які вважалися вічними й абсолютними* (із журн.); // *у знач. ім.* **абсолю́тне,** ного, *с.* Те, що є безвідносним, не пов'язаним з чим-небудь. *Постійність і змінність у мові є однією з форм вияву універсальної діалектичної взаємодії абсолютного і відносного* (з наук. літ.).

2. Цілковитий, повний. *Тут по цілих днях можеш бути в абсолютній самоті, серед природи* (М. Коцюбинський); *Над бліндажем стояла абсолютна тиша, тільки зрідка здригалася глухо земля: у сусідів била важка артилерія* (Ю. Яновський); *Франко високо цінив Стефаника як майстра новел і відзначав, що Стефаник — абсолютний володар форми* (з навч. літ.); // Необмежений. *Думає* [князь-мурин] *про те, що він був колись абсолютним монархом понад далеким, далеким Нігером* (Леся Українка).

Абсолю́тна бі́льшість *див.* **бі́льшість.**

△ **Абсолю́тна вага́ насі́ння** *див.* **вага́**[1]; **Абсолю́тна величина́ числа́** *див.* **величина́; Абсолю́тна воло́гість пові́тря** *див.* **воло́гість; Абсолю́тна іде́я** *див.* **іде́я; Абсолю́тна і́стина** *див.* **і́стина; Абсолю́тна мона́рхія** *див.* **мона́рхія; Абсолю́тна температу́ра** *див.* **температу́ра; Абсолю́тний нуль температу́ри** *див.* **нуль; [Абсолю́тний] по́ріг відчуття́** *див.* **по́ріг; Абсолю́тний слух** *див.* **слух; Абсолю́тний чемпіо́н** *див.* **чемпіо́н.**

◇ **Абсолю́тний (по́вний) нуль** *див.* **нуль.**

АБСОЛЮ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **абсолю́тний** 1. *Багато досягнень у фізиці були викликані експериментальним спостереженням явищ, які не були описані існуючими теоріями (наприклад, експериментально виявлена абсолютність швидкості світла породила спеціальну теорію відносності)* (з наук. літ.); *У християнстві домінує думка про абсолютність добра і відносність зла* (з навч. літ.).

АБСОЛЮ́ТНО, *присл.* Зовсім, повністю, цілком. *Купатися він* [лікар] *теж абсолютно забороняє* (М. Коцюбинський); *Ніч прозора й абсолютно тиха* (Іван Ле); *Темрява створювала враження абсолютно здичавілої пустелі* (М. Трублаїні); *Як відомо, державна власність існує у всіх країнах світу. Однак лише в колишньому СРСР та деяких інших соціалістичних країнах вона абсолютно домінувала* (з наук. літ.).

△ **Абсолю́тно чо́рне ті́ло** *див.* **ті́ло.**

АБСОЛЮ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *юр.* Постанова суду про звільнення підсудного від покарання, відповідальності, боргів і т. ін.

2. *рел.-церк.* У католиків — відпущення гріхів. *Папська абсолюція приводила всякий набрід з усіх кінців країни* (із журн.).

АБСОРБЕ́НТ, у, *ч., фіз., хім.* Речовина, що має здатність до абсорбції. *Цей абсорбент успішно застосовують в разі аварій з нафтопродуктами і хімікатами порти, нафтотермінали, бензостанції та рятувальні служби* (із журн.); *Глина — унікальний абсорбент, здатний вбирати, втягувати в себе найрізноманітніший бруд* (з Інтернету).

АБСОРБЕ́НТНИЙ, а, е, *фіз., хім.* Стос. до абсорбенту. *Цей абсорбентний порошок застосовувався для чищення пір'я птахів, які постраждали від мазутного забруднення* (із журн.); *Натуральна грязь Мертвого моря має прекрасні абсорбентні природні властивості* (з газ.); *Автомобільні фільтри очищення повітря мають антибактеріальні та абсорбентні властивості, перешкоджають проникненню в салон хвороботворних бактерій та неприємних запахів* (з мови реклами).

АБСО́РБЕР, а, *ч.* Пристрій, у якому здійснюють абсорбцію. *Встановлено раціональні умови очищення газів від сірчаних сполук в порожнистих форсункових абсорберах* (з наук. літ.); *Пара з випарника потрапляє в абсорбер. Там вона стикається з абсорбувальною рідиною, яка поглинає холодоагент, що перебуває в паровій фазі* (з наук. літ.).

АБСОРБО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. до **абсорбува́ти.** *Досліджено вплив абсорбованого металом водню на порогові характеристики втоми корпусної сталі* (з наук. літ.); *Цей контингент людей абсорбований ринком праці без особливих проблем* (із журн.); // *у знач. прикм. Абсорбований електроліт.*

АБСОРБУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *фіз., хім.* Який має здатність до абсорбції, признач. для абсорбції. *В абсорбувальному вологовідділювачі волога затримується речовинами, що вступають у хімічну реакцію з молекулами пари* (з наук.-попул. літ.).

АБСОРБУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **абсорбува́ти.** *Абсорбування вільної банківської ліквідності; Абсорбування токсичних речовин; Нанотехнологія абсорбування нафти.*

АБСОРБУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., що.* 1. *фіз., хім.* Вбирати, всмоктувати, поглинати. *Синтетична смола є першим у світі продуктом, який здатний абсорбувати органічні розчинники, що містять такі речовини, як дихлоретан* (з наук. літ.); *Учені створили наноматеріал, що успішно абсорбує різні нафтопродукти в будь-якому середовищі* (з наук.-попул. літ.); *Унікальна здатність меду абсорбувати токсини і швидко виводити їх із організму була добре відома тибетським цілителям* (із журн.).

2. Збирати, об'єднувати кого-, що-небудь. *Політика абсорбувала наші найліпші сили* (І. Франко); *Необхідно продовжити розробку нових боргових інструментів, спрямованих на певні групи інвесторів, які дозволили б максимально повно абсорбувати нагромаджений у суспільстві інвестиційний потенціал* (з мови документів).

3. Приєднувати, залучати кого-, що-небудь до чогось. *Ми вважаємо, що готовність прийняти і абсорбувати іммігрантів з інших країн — один із ключових тестів готовності нації прийняти правила поведінки в умовах нової реальності* (з публіц. літ.); *У документ уводяться такі обмежувальні для подальшого розширення поняття, як "межі Євросоюзу" і здатність ЄС "абсорбувати нові країни"* (із журн.).

4. *перен.* Сприймати, засвоювати що-небудь. *Японія абсорбувала світовий досвід досягнень модернізації, в результаті чого створила нову країну* (з наук.-попул. літ.); *Традиційна ідеологія абсорбувала зовнішні елементи, наслідком чого стало вироблення "ідеології з корейською специфікою" (чучхе на Півночі, чучхесон на Півдні)* (із журн.).

АБСОРБУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. *фіз., хім.* Вбиратися, всмоктуватися; поглинатися. *Нікотин, що вдихається в процесі куріння, абсорбується головним чином через слизові оболонки рота і верхніх дихальних шляхів* (з наук. літ.); *Якісний косметичний продукт добре абсорбується шкірою* (із журн.).

2. *перен.* Приживатися, освоюватися де-небудь. *Студенти повинні будуть на громадських засадах допомагати сім'ям нових репатріантів абсорбуватися в Ізраїлі* (із журн.); *Чехія уже стала частиною об'єднаної Європи і продовжує абсорбуватися в ній* (з газ.).

АБСОРБЦІ́ЙНИЙ, а, е, *фіз., хім.* 1. Стос. до абсорбції (у 1 знач.). *Реакції, що супроводжують абсорбційні процеси, часто протікають досить швидко, тому середня тривалість існування молекул розчиненого газу може вимірюватися долями секунди* (з наук. літ.).

2. Який працює на основі абсорбції (у 1 знач.). *Абсорбційна холодильна установка; Абсорбційний агрегат.*

АБСО́РБЦІЯ, ї, *ж.* 1. *фіз., хім.* Поглинання, вбирання якої-небудь речовини із розчину або з газу всією масою іншої речовини. *При абсорбції поглинання відбувається у всьому об'ємі абсорбента (на відміну від адсорбції — поглинання речовини поверхнею)* (з наук.-попул. літ.); *У техніці абсорбцію використовують для вилучення із газової суміші якого-небудь компонента* (з навч. літ.).

2. *фізл.* Вбирання тканинами молекул, які їх живлять. *Абсорбція відбувається при газовому обміні легень і при процесах живлення живої тканини* (з навч. літ.).

3. *екон.* Включення осіб, які прибули на постійне проживання в країну, в її економічне життя. *До кінця 80-х років в Ізраїлі був розроблений новий підхід до абсорбції іммігрантів, мета якого полягала в заохоченні та збільшенні імміграції з країн Заходу* (з наук.-попул. літ.).

АБСТИНЕ́НТ, а, *ч., книжн.* Прихильник утримання від чого-небудь (спиртних напоїв, наркотиків, цигарок і т. ін.). *Мої взаємовідносини з ресторанами і тому подібними закладами дещо специфічні, оскільки я уже декілька років вегетаріанець і більше двох років абстинент* (із журн.).

АБСТИНЕ́НТКА, и, *ж., книжн.* Жін. до **абстине́нт.** *Від потрясінь дня Аліса зовсім забула, що вона абстинентка і що спирт був прихований зовсім для інших цілей* (із журн.); *— То я ж не курю — абстинентка!* (із журн.).

АБСТИНЕ́НТНИЙ, а, е, *книжн.* Стос. до абстинента і абстиненції. *Цей метод допомагає швидкому безмедикаментозному зняттю абстинентного синдрому в наркозалежних пацієнтів* (з наук.-попул. літ.).

АБСТИНЕ́НЦІЯ, ї, *ж., книжн.* 1. Стан, який виникає в результаті припинення дії речовини, до якої встановилася залежність (алкоголю, наркотиків, деяких ліків і т. ін.), при раптовій перерві в її прийомі. *Характерними проявами абстиненції є головний біль, запаморочення, тахікардія, пригнічений стан, різка фізична слабкість, потреба в прийомі алкоголю або наркотику та ін.* (з наук. літ.); *Клінічна картина і протікання абстиненції залежить від природи наркотичної речовини або алкоголю, їхніх доз і тривалості вживання* (з наук.-попул. літ.).

2. Утримання від уживання спиртних напоїв, наркотиків, цигарок і т. ін. *Алкогольна абстиненція; Нікотинова абстиненція.*

3. Статеве утримання. *Після довгої сексуальної абстиненції він думав, що перший раз їхнє кохання буде дуже коротким* (із журн.).

АБСТРАГО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. до **абстрагува́ти.** *Закони кібернетики повністю абстраговані від специфіки тих об'єктів, які вона вивчає* (із журн.); // *у знач. прикм. Була б помилковою думка, що фольклорна традиція бойків розвивалася в якомусь абстрагованому регіональному колі* (з наук. літ.); *Якщо для ранніх творів письменника характерна дещо абстрагована форма вираження поглядів, то далі він переходить до конкретнішого показу дійсності* (з навч. літ.).

АБСТРАГО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **абстраго́ваний.** *Характерною рисою сучасної поезії є прагнення до абстрагованості* (з наук. літ.); *Національний театр традиційної англійської оперети здивував своєю абстрагованістю* (із журн.).

АБСТРАГО́ВАНО. Присл. до **абстраго́ваний.** *Наша пам'ять не зберігає жодних відомостей про мову як таку, абстраговано від умов використання, але завжди в проекції на потенційні тематичні та жанрові сфери, комунікативні ситуації, стильову й емоційну фактуру* (з наук. літ.).

АБСТРАГУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **абстрагува́ти** і **абстрагува́тися.** *В тім же плані абстрагування від дійсності, заповнюючи прогалину після втрати Приходька, він іноді розповідав щось із світової літератури або з історії авіації, — утікаючи сам і допомагаючи людям утікати від кошмару дійсності, рятуючи та скріплюючи їх морально* (І. Багряний); *У результаті абстрагування, тобто відриву від конкретних речей, відбувається термінологізація слова* (з наук. літ.); *Абстрагування — це такий логічний прийом, за допомогою якого ми виділяємо істотні властивості*

предметів, явищ і відокремлюємо їх від неістотних, другорядних (з навч. літ.).

АБСТРАГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., що.* Уявно (в думках) відривати, відокремлювати несуттєві сторони, властивості або зв'язки об'єктів, предметів, явищ з метою виділення суттєвих і закономірних ознак. *Для послідовної і методологічно коректної специфікації мовних процесів треба абстрагувати з інформаційних процесів ті їх характеристики, які приводять до значення та змісту* (з наук. літ.); *Порівняння допомагає абстрагувати в пізнаваних об'єктах їхні істотні риси від неістотних їхніх ознак* (з наук.-попул. літ.); // Відокремлювати, відривати щось від кого-, чого-небудь. *Вслухався* [Саїд] *в доповідь і думкою поправляв помилки секретаря або, вловивши його вдалу тезу, сам собі її розвивав, абстрагуючи від доповідача* (Іван Ле); *Говорячи про поняття "образ", ми певною мірою абстрагуємо його від конкретної тканини художнього твору, позначаємо ним самий тип показу художником дійсності, який насправді значно складніший* (з наук. літ.).

АБСТРАГУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* Відриватися від несуттєвих сторін, властивостей або зв'язків об'єктів, предметів, явищ з метою виділення суттєвих і закономірних ознак. *Наука логіка, досліджуючи логічні форми, абстрагується від конкретного змісту тієї чи іншої думки* (з навч. літ.); *Математичне моделювання — найзагальніший метод пізнання, воно абстрагується від конкретного об'єкта* (із журн.); // Відокремлюватися, відриватися від кого-, чого-небудь. *Ми змушені холодно й розважливо аналізувати роботу серця, мозку, кровотворних органів, в ту мить абстрагуємося од конкретної людини* (Ю. Мушкетик); *Глосематика орієнтується на структурно-семіотичний аспект мови і абстрагується від усіх інших його аспектів — соціального, біологічного, фізичного, психологічного і т. ін., нібито не пов'язаних з автономною сутністю мови* (з наук. літ.); *Він абстрагувався від політики і робить те, чим повинен займатися державний чиновник: забезпечує нормальне функціонування довіреного йому регіону* (з газ.).

АБСТРА́КТ, у, *ч., книжн.* Поняття, створене шляхом абстрагування. *Прошу його, щоб переклав сей абстракт на мову конкретну* (І. Франко).

АБСТРА́КТНИЙ, а, е. 1. Який виник у результаті абстрагування; протилежне к о н к р е т н и й. *Коли-не-коли він підіймав одну руку й пальцем ніби показував на абстрактну мисль* (І. Нечуй-Левицький); *Ті змучені, голодні, стероризовані, віддані на винищення люди, які стояли перед професором Шнурре, мали в думках інше, зосереджувалися в ті хвилі зовсім не на абстрактних теоріях, а насамперед на вирішенні оголеного в усій своїй жорстокій відвертості питання: хто кого?* (П. Загребельний); *Для Франка краса в мистецтві існує не як втілення якоїсь абстрактної ідеї, а реально і об'єктивно* (з наук. літ.); *Політична програма М. Драгоманова була значною мірою утопічною, абстрактною* (з наук. літ.); // Оснований на абстракції (у 1 знач.), схильний до абстрагування. *Абстрактне мислення;* // Відірваний від дійсності, від життя. *Загалом у своїх літературних вправах я не брав далеких абстрактних тем, — теми брав я з того життя, яке мене оточувало і що мене вражало* (С. Васильченко); *І потім ці абстрактні розмови про націю. Вона, звичайно, далеко не проти того, щоб її країна вийшла на широку дорогу* (М. Хвильовий).

2. Стос. до абстракціонізму, пов'язаний з ним. *Геометричний абстракціонізм — вид абстрактного мистецтва, композиції якого побудовані з обмеженого набору правильних форм і основних кольорів* (з наук. літ.).

△ **Абстра́ктна ле́ксика** *див.* **ле́ксика.**

АБСТРА́КТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **абстра́ктний** 1. *Математичні моделі мають високий ступінь абстрактності, оперують символами, що визначають параметри системи будь-якої природи* (з наук. літ.); *У вірші М. Бажана "Будинок" ще багато абстрактності, на першому плані тут скоріше техніка, а не людина, яка володіє нею* (з наук.-попул. літ.).

АБСТРА́КТНО, *присл.* 1. Базуючись на абстракції (у 1 знач.). *Мисленнєвий образ виконує свою особливу функцію в пізнанні та теоретичному й практичному перетворенні дійсності, забезпечуючи створення образу навколишнього світу в його реальних (а не абстрактно ізольованих) зв'язках і відносинах* (з наук. літ.).

2. Відірвано, без зв'язку з реальними подіями, фактами, явищами і т. ін. *Він .. не думав абстрактно про благо для людей. Він звик його робити* (Ю. Мушкетик); *Останні місяці Хаблак жив окремо від сім'ї і батьківство своє сприймав трохи абстрактно* (В. Дрозд); *Відтворення населення не можна розглядати абстрактно, поза часом чи місцем здійснення* (з наук. літ.).

АБСТРАКЦІОНІ́ЗМ, у, *ч.* Напрям у мистецтві XX ст., представники якого для своїх творів використовують формальні елементи — лінії, абстрактні конфігурації, кольорові плями і т. ін. *Зосі він* [Даромир] *пояснював, що таке імпресіонізм, абстракціонізм, модерн* (О. Чорногуз); *Абстракціонізм як форма зображальної діяльності не ставить своєю метою імітацію чи відображення реальності, що візуально сприймається; абстрактний живопис, графіка, скульптура звичайно виключають асоціації з пізнаваними предметами* (із журн.); *Повинна визнати, що я довго і важко продиралась через свої уявлення і переконання до розуміння абстракціонізму, зате який широкий світ відкрився переді мною, як стало ясно і просто відчувати глибинний смисл живопису і скульптури* (з газ.).

АБСТРАКЦІОНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник, прихильник абстракціонізму. *Твори абстракціоністів засновані виключно на формальних елементах: лінія, кольорова пляма, абстрактна конфігурація* (з наук.-попул. літ.); *У російському живописі найвідомішими абстракціоністами були Василь Кандинський, Михайло Ларіонов, Казимир Малевич* (з наук.-попул. літ.).

АБСТРАКЦІОНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **абстракціоні́ст.** *Джоан Снайдер — абстракціоністка, представниця ліричного абстракціонізму* (із журн.).

АБСТРАКЦІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Стос. до абстракціонізму. *Експресіоністський, абстракціоністський та сюрреалістичний авангард Америки, що розвивався в 30-ті роки, був досить запізнілим і вторинним явищем порівняно з європейським авангардизмом початку і першої половини століття* (з наук.-попул. літ.); *Абстракціоністське мистецтво.*

АБСТРА́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Те саме, що **абстрагува́ння.** *Абстракція — процес когнітивний — одна з основних операцій мислення, яка полягає у виділенні певних ознак досліджуваного цілісного об'єкта та абстрагуванні від інших* (з наук. літ.); *З погляду онтології абстракція пов'язана з*

уявленням про відносну незалежність явищ та їх сторін і з відділенням суттєвих сторін від несуттєвих (з наук. літ.).

2. Результат абстрагування, абстрактне поняття. *Вектор є математичною абстракцією об'єктів, що характеризуються величиною і напрямком* (з наук. літ.); *За допомогою витончених абстракцій учені-математики мають змогу глибоко проникати в суть явищ* (із журн.); // Що-небудь, позбавлене конкретності, життєвої реальності. *В науковій і поетичній літературі маємо зложений безмірний запас .. комбінацій й абстракцій* (І. Франко).

АБСУ́РД, у, *ч.* Безглуздя, нісенітниця. *Коли тільки переклад написаний доволі граматично і не грішить надто видними абсурдами, знаходяться редактори.., що надрукують його* (І. Франко); *Багата держава, яку утворюють бідні люди, — абсурд! Держава не може будувати свій добробут на бідності й обдертості своїх громадян* (О. Довженко); *Абсурдизм навряд чи можна зрозуміти в його власних термінах, тому що розуміння — це осмислення, а осмислення — пряма протилежність абсурду* (з наук.-попул. літ.).

Дохо́дити / ді́йти до абсу́рду *див.* **дохо́дити.**

◊ **Теа́тр абсу́рду** *див.* **теа́тр.**

АБСУРДИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Система філософських поглядів, яка стверджує відсутність смислу людського буття. *Абсурдизм є частиною філософії екзистенціалізму* (з наук. літ.); *Як струнка філософська концепція, абсурдизм отримав свій розвиток у програмній роботі Альбера Камю "Міф про Сізіфа", який спирався на ідеї Шестова, Бердяєва, Гуссерля, Достоєвського, Ніцше і К'єркегора* (із журн.).

2. Напрям у літературі (перев. у драматургії) і мистецтві, що зображує світ як безглуздість, абсурд. *Найвідомішими представниками абсурдизму в літературі є Франц Кафка, Семюель Беккет і Ежен Іонеско* (з наук. літ.); *Ознаки трагедії знаходимо в драматургії всіх стильових напрямів — експресіонізмі, реалізмі, екзистенціалізмі, романтизмі, абсурдизмі і т. д.* (з наук.-попул. літ.); *Абсурдизму властивий особливий стиль написання тексту, для якого характерні підкреслена відсутність причинно-наслідкових зв'язків, гротескне відтворення дійсності та ін.* (із журн.); *Як і будь-який розгнузданий абсурдизм, фільми цього режисера не піддаються аналізу* (з газ.).

АБСУРДИ́СТ, а, *ч.* 1. Представник, прихильник абсурдизму. *Для абсурдиста все розвалюється, включаючи його власну філософію; для християнина все взаємопов'язано і відповідає одне одному, включаючи речі несумісні* (з наук.-попул. літ.); *Прийнято вважати, що предтечею абсурдистів був А. Жаррі з його гротескними комедіями, написаними на рубежі XIX — XX століть* (з наук.-попул. літ.); *Своїми драматургійними попередниками абсурдисти вважали трагікомедії А. П. Чехова, театр парадоксу О. Уайльда та Б. Шоу, символістські п'єси А. Стрінберга та Ф. Ведекінда* (з навч. літ.).

2. Людина, схильна до абсурдних учинків. *Алогісти і абсурдисти, на відміну від інших людей, ігнорують загальноприйняту логіку і не дотримуються розумно обґрунтованої доцільної раціональності* (із журн.); *Він назвав цього політика популістом і абсурдистом* (з газ.).

АБСУРДИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **абсурди́ст.** *Що може сказати Каекенберг після Франсуа Рабле? Абсурдистка Ієл Девіс — після Ієроніма Босха?* (із журн.); *— А я ось така, абсурдистка від народження!* (із журн.).

АБСУРДИ́СТСЬКИЙ, а, е. Стос. до абсурдизму. *Абсурдистський напрям у західноєвропейській драматургії та театрі — театр абсурду — виник у середині XX століття* (з наук.-попул. літ.); *За формальними ознаками в абсурдистських п'єсах вчинки, мова персонажів алогічні, характери суперечливі й непослідовні, сюжет нерідко відсутній: у них часто нічого не відбувається і їх практично неможливо переказати* (з наук.-попул. літ.); *Зрозуміло, ні один компетентний розум не стане серйозно розглядати претензії абсурдизму на істинність: з якого боку ми б не підходили, абсурдистська філософія суперечить сама собі* (із журн.); *Абсурдистська поезія; Абсурдистське мистецтво.*

АБСУ́РДНИЙ, а, е. Стос. до абсурду; безглуздий, нісенітний. *Прочитавши ту статтю, я попробував спростувати в "Ділі" лиш одно зовсім уже абсурдне .. твердження* (І. Франко); *Для Кафки характерним є правдоподібність деталей, епізодів, думок і поведінки людей, які постають у незвичайних, часто абсурдних взаємозв'язках і кошмарних або фантастичних ситуаціях* (з навч. літ.).

АБСУ́РДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **абсу́рдний.** *Григорій Сковорода сформулював геніальний здогад про відносність і абсурдність будь-якої ідеї рівності в майні, ідею "нерівної всім рівності"* (з наук.-попул. літ.).

АБСУ́РДНО. Присл. до **абсу́рдний.** *Звинувачувала вона мене довго, можна сказати, абсурдно й безголово* (із журн.); // *у знач. пред.* — *Добрі дяді з космосу — це гарно для казки. В реальному житті — це було б наївно й абсурдно* (О. Бердник).

АБСЦЕ́С, у, *ч., вет., мед.* Місцеве гнійне запалення тканини; гнояк, нарив. *Абсцес може розвиватися в підшкірних клітинах, м'язах, кістках і т. д., а також в органах або між ними* (з наук. літ.); *Ранні стадії туберкульозу та абсцесів легень успішно виліковуються* (з наук.-попул. літ.).

АБСЦЕ́СНИЙ, а, е, *вет., мед.* Стос. до абсцесу. *Консультації, здійснені професіоналом, уже при перших симптомах сприяють успішному лікуванню захворювання, що дозволяє уникнути переходу запального процесу в абсцесну або хронічну форму* (з наук. літ.); *— У мене зараз насправді рана — був гнійний абсцесний фурункул, його розрізали декілька днів тому* (із журн.).

АБСЦИ́СА, и, *ж., мат.* Одна з трьох координат, що визначають положення точки в просторі. *Нехай задана функція двох незалежних змінних. Її геометричним образом, або графіком, називається геометричне місце точок, абсциси і ординати яких були б значеннями незалежних змінних* (з навч. літ.).

АБУ́ЗУС, у, *ч.* 1. *мед.* Нетривале (протягом одного або кількох днів) уживання великої кількості алкоголю або наркотичних засобів, що спричинює інтоксикацію. *Під час алкогольного абузусу може розвиватися напад страху, який нагадує панічну атаку* (із журн.).

2. *мед.* Уживання лікувальних засобів, не викликане медичною необхідністю або в кількості, що перевищує необхідну. *При частому використанні анальгетиків необхідна особлива обережність, оскільки існує небезпека розвитку медикаментозного абузусу* (з наук. літ.); *У ряді випадків, коли абузус викликаний транквілізаторами, барбітуратами, відміна ліків проводиться поступово в умовах стаціонару за 2–3 тижні* (з наук.-попул. літ.).

3. Сексуальне зловживання, надмірність. *Під абузусом розуміють часту зміну сексуальних партнерів, а також множинність статевих контактів* (із журн.).

АБУ́ЗУСНИЙ, а, е. Стос. до абузусу. *У хворого, який приймає аналгетики щоденно або через день, протягом короткого періоду може сформуватися абузусний головний біль, тобто препарат від головного болю сам у подальшому його й провокує* (з наук. літ.); *Абузусний біль — це вид хронічного головного болю, який виникає внаслідок тривалого прийому хімічних ліків* (з наук.-попул. літ.); *Абузусний період.*

АБУЛІ́ЧНИЙ, а, е, *псих.* Прикм. до **абулія.** *Абулічний стан.*

АБУЛІ́Я, ї, *ж., псих.* Ослаблення волі внаслідок нервового захворювання або перевтоми; безвілля. *Коли внаслідок глибоких порушень вольової сфери розвивається стан абулії, тобто хворобливого безвілля, в людини може "не вистачити волі" навіть на те, щоб узяти зі столу потрібну їй річ* (з навч. літ.).

АБУТИЛО́Н, у, *ч.* Рід одно- та багаторічних рослин родини мальвових, поширених у тропіках і субтропіках. *Листя абутилону за формою нагадує листя клена, тому його часто називають кімнатним кленом* (з наук.-попул. літ.); *Абутилон — швидкоросла рослина, яка при висаджуванні в ґрунт досягає 1,5 м заввишки* (із журн.).

АБХА́З *див.* **абха́зці.**

АБХА́ЗЕЦЬ *див.* **абха́зці.**

АБХА́ЗИ, ів, *мн.* Те саме, що **абха́зці.**

АБХА́ЗКА *див.* **абха́зці.**

АБХА́ЗЦІ, ів, *мн. (одн.* **абха́зець,** зця *і* **абха́з,** а, *ч.;* **абха́зка,** и, *ж.).* Народ, що становить корінне населення Абхазії. *У роки Великої Вітчизняної війни при визволенні села загинув абхазець, Герой Радянського Союзу В. К. Харазія* (з мемуарної літ.); *Населення Абхазії багатонаціональне: абхазці, росіяни, вірмени, грузини, українці та ін.* (із журн.).

АБХА́ЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до **абха́зці** і Абхазія. *Абхазька мова належить до абхазько-адигейської мовної групи північнокавказької сім'ї мов* (з наук. літ.).

А́БЦУГ, у, *ч., мет.* Шлак, що отримується при виділенні із веркблею золота, срібла і олова. *Абцуг складається із суміші металічного свинцю з оксидом його та оксидами інших металів, штейну та інших домішок* (з наук. літ.).

АБШИ́Т, у, *ч., заст.* Відставка, звільнення зі служби. — *Прийшов тобі абшит. — Мені абшит? — кажу я, а тут з радіщ* [радощів] *аж нестямився. — Як то може бути, пане?* (Ю. Федькович).

АБШИТО́ВАНИЙ, а, е, *заст.* Дієпр. пас. до **абшитува́ти;** // *у знач. прикм.* Відставний, вислужений. *Стягайло з подивом витріщився на незнайомця. — А ви хто? — Семен Гурко, з Борзни, абшитований козак Ніжинського полку* (В. Малик); *Ви б не сказали, .. що це йде ваш давній і милий поетичний друг, а взяли б мене за абшитованого сільського вчителя* (Ю. Яновський).

АБШИТУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок. і док., кого, заст.* Давати відставку; звільняти зі служби.

А́БШТРИХ, у, *ч., мет.* Шлак, який отримують при очищенні свинцю від арсену і сурми. *Абштрих знімається з поверхні розплавленого нечистого свинцю при рафінуванні* (з наук. літ.).

АБ'ЮРА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Прилюдне зречення віри або своїх переконань, відмова від сану, посади і т. ін. — *Перш за все, — почав свій виступ новий глава агентства, — дозвольте подякувати моєму попередникові за таку своєчасну аб'юрацію, яка відкрила шлях для реалізації наших планів* (із журн.).

АВАЛІ́СТ, а, *ч., фін.* Особа, яка дала вексельне поручництво, тобто здійснила аваль. *Виступати в ролі вексельного доручителя (аваліста) може третя особа або одна із осіб, що підписала вексель (індосант, векселедавець і навіть акцептант)* (з навч. літ.); *Часто авалістом виступає банк* (із журн.).

АВА́ЛЬ, ю, *ч., фін.* Вексельне поручництво, згідно з яким аваліст бере на себе відповідальність за оплату векселя перед його власником. *Аваль засвідчується підписом на лицевій або зворотній стороні векселя або на спеціальному гарантійному листі, що прикріплюється до векселя, — алонжі* (з наук. літ.); *Наприклад, Петренко узяв гроші в борг у Сидоренка і видав йому вексель (розписку). Якщо третя особа (скажімо, Іваненко) дає поручництво Сидоренку, гарантує йому повернення позички з боку Петренка, то таке поручництво і є аваль* (з наук.-попул. літ.).

АВА́ЛЬНИЙ, а, е, *фін.* Стос. до авалю. *Ще одна ініціатива Асоціації українських банків — увести в практику використання авального і акцептного кредитування* (із журн.).

△ **Ава́льний креди́т** *див.* **креди́т.**

АВАН... Префікс, що утворює слова зі значеннями: "передовий", "який знаходиться перед чимось (попереду чогось)", "передній", напр.: а в а н г а́ р д, а в а н з а́ л, а в а н к а́ м е р а, а в а н л о́ ж а, а в а н п о́ р т, а в а н п о́ с т, а в а н т и́ т у л.

АВАНГА́РД, у, *ч.* 1. Частина сухопутних військ або флоту, що йде попереду головних сил; протилежне а р' є р г а р д (у 1 знач.). *Обвішаний патронами авангард був наче з заліза. Чубенко дивився на карту і вів далі* (Ю. Яновський); *Навесні 1648 року в урочищі Жовті Води загони Богдана Хмельницького розгромили авангард польських військ* (із журн.).

2. *перен.* Передова, провідна частина певної суспільної групи або класу. *Орієнтація на поступ потребує існування авангарду, здатного розпочинати вирішення проблем життя ще до того, як вони стануть "зрілими"* (з публіц. літ.).

3. Те саме, що **авангарди́зм** 1. *При всій різноманітності творчих програм авангарду все ж можна виділити ряд таких загальних рис, як позиція постійного протесту, або "перманентного бунту", відмова від класичних форм зображальності та краси на користь орієнтації на примітив, здатність до постійного самооновлення* (з наук. літ.); *Театральний авангард; Художній авангард.*

(1) В аванга́рді *кого, чого і без дод., зі сл.* б у т и, в и с т у п а т и, й т и *і т. ін.* — попереду. *Письменник.., митець повинен бути в авангарді свого народу* (О. Довженко); *"Ви* [воїни] *не повинні бути ніким забуті, ні мінливими політиками, ні дипломатами. Бо ви йшли в авангарді людства і без вашої жертви не було б нічого..."* (О. Гончар).

АВАНГАРДИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Загальна назва художніх напрямів у літературі та мистецтві XX ст., які характеризуються прагненням докорінного оновлення художньої практики, відходом від реалізму, усталених принципів і традицій. *Одні теоретики і практики авангардизму декларують створення елітарного мистецтва, вільного від соціальних завдань,*

інші, навпаки, шукають принципово нові виражальні засоби для передачі настроїв соціального протесту, революційного змісту (з наук. літ.); *Талановиті представники авангардизму початку XX століття (футуризму, імажинізму, конструктивізму та ін.) збагатили культуру новими художніми цінностями* (із журн.).

2. Прагнення до головної, чільної ролі у чому-небудь. *Безликість має поступитися місцем суверенності та самобутності українського народу як суб'єкта історії, а провінціалізм — сміливим пошукам, потягу до авангардизму* (з газ.).

АВАНГАРДИ́СТ, а, *ч.* Представник авангардизму (у 1 знач.). *На початку 20-х років завдяки своїм кубістським роботам Сальвадор Далі стає відомим, входить у коло авангардистів, серед яких поет Ф. Гарсіа Лорка і знаменитий режисер Л. Бунюель* (з наук.-попул. літ.).

АВАНГАРДИ́СТСЬКИЙ, а, е. Стос. до авангардизму, авангардистів. *Авангардистськими напрямками є: фовізм, кубізм, футуризм, експресіонізм, абстракціонізм, сюрреалізм, акціонізм, поп-арт, концептуальне мистецтво* (з наук. літ.); *На нашу думку, це був справді авангардистський крок у медицині* (з наук.-попул. літ.).

АВАНГА́РДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **авангáрд** 1. *Чубенко вийшов з красою полку — його першою авангардною сотнею — наперед, вийшов піший з гвинтівкою в руці* (Ю. Яновський); *Авангардна група і загони бокової охорони обслідували місцевість і доповіли, що там ніяких військових частин не виявилось* (М. Циба).

2. *перен.* Який іде в перших лавах кого-, чого-небудь; передовий. *У роботі підкреслюється авангардна роль міст у період Середньовіччя, а також торгівлі, подорожей, і окремо — значення духовного чинника* (із журн.).

3. Стос. до авангарду (у 3 знач.). *Микола Хвильовий став одним із найпопулярніших радянських українських письменників, засновником авангардної літературної організації ВАПЛІТЕ, а також дослідником питань українсько-російських взаємин, особливо у царині культури* (з наук. літ.); *Сюрреалізм означає — надреалізм. Це авангардне спрямування художньої культури XX століття* (з публіц. літ.); *Авангардне мистецтво; Авангардний роман.*

4. Незвичайний, нетрадиційний, неординарний. *Авангардний дизайн, втілюючи найсміливіші ідеї та тенденції, може подобатися одним і викликати почуття роздратування в інших* (з Інтернету); *Авангардний проект будинку; Авангардний стиль.*

АВАНГА́РДОВИЙ, а, е. Те саме, що **авангáрдний** 3. *Ці два підшари — авангардовий і класичний — становлять вищий літературний шар, який розвиває й оновлює літературу* (з газ.).

АВАНЗА́Л, у, *ч.* Невеликий зал, кімната перед головним залом у великих громадських будинках, палацах. *В інтер'єрі будинку збереглося планування першого та другого поверхів, де живописно групуються простори вестибюля, напівкруглих віталень та аванзалу, що примикає до них* (із журн.).

АВАНЗА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **аванзáл.** *Аванзальне приміщення.*

АВАНКА́МЕРА, и, *ж., техн.* 1. Невеликий басейн або ставок у системі гідротехнічної споруди. *Аванкамера використовується для акумуляції невеликої кількості води з метою задоволення потреб у ній для періодів, які звичайно не перевищують кількох годин* (з наук.-техн. літ.); *Найближчим часом буде введена в експлуатацію аванкамера насосної станції, тому в усіх населених пунктах, по території яких проходить нитка водогону, іде підготовка до подачі води для поповнення діючих водосховищ* (із журн.).

2. Водний простір безпосередньо перед машинним залом електростанції. *Одна з бомб упала в аванкамеру, друга кресонула в скелю на Дніпрі* (О. Гончар).

3. Те саме, що **передкáмера.**

АВАНКА́МЕРНИЙ, а, е, *техн.* Стос. до аванкамери. *У 1943 році були підірвані гідроелектростанція, частина греблі і аванкамерний міст* (з мемуарної літ.); *У склад основних споруд цього гідровузла входять, зокрема, бетонна гравітаційна гребля, водозливна гребля, аванкамерна бетонна гравітаційна стінка* (із журн.).

АВАНЛО́ЖА, і, *ж.* Невелике приміщення при вході в театральну ложу, використовуване як гардероб. *Виникнення аванлож пов'язане з тим, що ложі повністю абонувалися сім'ями або замкнутими групами* (з наук.-попул. літ.).

АВАНПО́РТ, у, *ч., мор.* Зовнішня частина водного простору порту або гавані, що захищена від хвиль і признач. для якірної стоянки, навантаження та розвантаження суден. *Звичайно аванпорт розташовують за природним укриттям (мис, коса), а за їхньої відсутності споруджують моли, хвилерізи та інші штучні укриття* (з наук.-попул. літ.); *Аванпорти повинні забезпечувати суднам надійну, спокійну стоянку і нормальну роботу незалежно від пори року та погоди* (із журн.).

АВАНПО́СТ, у, *ч.* 1. Передовий сторожовий пост, який виставляють для охорони від несподіваного нападу ворога. *Мінялися аванпости* (Іван Ле); *Стають* [повстанці] *до останнього бою З аванпостами ворога* (С. Крижанівський); // Місце розташування такого поста. *Представники сторони, що оборонялася, заявили, що насправді загарбникам потрібен контроль над аванпостом, який є важливим стратегічним пунктом на кордоні двох регіонів* (з газ.).

2. *перен.* Твердиня, оплот чого-небудь. *Римляни так і не дісталися до Ірландії, а коли частина Європи, що залишилась, після падіння імперії занурилася в занепад раннього Середньовіччя, країна стала аванпостом європейської цивілізації, особливо після прийняття християнства в III-V століттях* (з наук. літ.); *Із цього моменту визначається роль журналу як аванпосту революційного літературного руху США* (із журн.).

АВАНПО́СТНИЙ, а, е. Прикм. до **аванпóст** 1. *Аванпостна служба — це застосування на практиці всіх правил та засобів охорони армії від несподіваних нападів ворога, а також здійснення розвідувальної діяльності* (з Інтернету); *Аванпостне укріплення; Аванпостні частини.*

АВА́НС, у, *ч.* 1. Грошова сума або інші матеріальні цінності, що видаються наперед у рахунок заробітку, належних платежів за товари, роботи, послуги і т. ін. [П у з и р:] *А мені дасте сто тисяч авансу, то я вам на весь завод постачу буряку* (І. Карпенко-Карий); *Андрій Григорович узяв у газеті "Рідний Запічок" аванс, набрав замовлень з видавництва "Рідний Куточок", записався членом у новий клуб "Рідна Стріха" і виїхав* (В. Винниченко); *Я, звісно, одразу погодився й навіть запропонував зброяреві аванс. — Моє правило — ніколи не брати гроші наперед. Виконаю роботу, тоді й розрахуємось* (Б. Антоненко-Давидович); *Довершити ж величезну свою роботу Художникові так і не суди-*

лось: чи відповідну натуру нелегко було знайти того тяжкого року, чи стали йому на заваді інші причини, нам не відомі, можливо, навіть оті щедрі аванси, які йому видавались і готівкою, й картками на продукти, щоб, звичайно ж, потім перейти на поживу зеленому змію (О. Гончар).

2. *перен.* Довіра, похвала, підтримка і т. ін., які хтось отримав наперед і які потребують виправдання або підтвердження у майбутньому. *Якщо лідер не виправдовує людських сподівань та авансів, якщо своїми діями або бездіяльністю погіршує їхню особисту ситуацію, то у декого виникає проблема вибору з класичним питанням: "Що робити?"* (з газ.); *Обрання цього політика головою партії — дуже великий аванс* (з газ.).

АВА́НСИК, у, *ч., розм.* Зменш. *до* **ава́нс.** *Сьогодні повинні авансик маленький підкинути, так що будем жить!* (із журн.); — *А може, винаймете квартиру на місяць і дасте авансик?* (із журн.).

АВА́НСИКОМ, *присл., розм.* Зменш. до **ава́нсом.** — *Мені б гроші авансиком отримати!* (із журн.); — *Тетянко, може, я в тебе вибачення авансиком попрошу?* (із журн.); *Сьогодні намагався уламати викладачку залік авансиком поставити* (з Інтернету).

АВАНСО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. до **авансува́ти.** *Актуальність питань підвищення ефективності використання обігових коштів, авансованих у виробничі запаси промислових підприємств, зумовила вибір теми дисертаційної роботи, визначила її мету і завдання* (з наук. літ.); // *у знач. прикм. Робітники уважно перечитали всі папери.., звірили акти й довідки бухгалтерії на бензин .. й масло, що їх купував Заруба на стороні з своєї авансованої зарплати* (В. Кучер); *Постійний капітал — частина авансованого капіталу, вкладена в засоби виробництва, величина вартості якої не змінюється в процесі праці* (з наук. літ.); *Авансована довіра, компроміс, опора на позитивне — це прийоми виховного впливу на учнів* (з навч. літ.).

△ **Авансо́вана ва́ртість** *див.* **ва́ртість; Авансо́ваний капіта́л** *див.* **капіта́л.**

АВА́НСОВИЙ, а, е. Стос. до авансу (у 1 знач.). *Авансові внески — це внески, що передують сплаті повного платежу* (з наук. літ.); *Підприємства випускають продукцію, надають послуги, торгують за допомогою безлічі інших способів взаємного кредитування. Один із них — авансові платежі* (з наук.-попул. літ.).

△ **Ава́нсовий звіт** *див.* **звіт.**

АВАНСОДА́ВЕЦЬ, вця, *ч., фін.* Особа або установа, яка видає, вносить або дає аванс. *Аванс — це фактично передоплата, тому у випадку відмови від угоди авансодавець отримує внесені гроші назад і в повному обсязі* (з Інтернету).

АВА́НСОМ, *присл.* 1. У рахунок майбутньої виплати; наперед. *А для Степана гроші не становили питання. Тиждень тому він одержав нарешті авансом 50 % гонорару за збірку, що вже друкувалась* (В. Підмогильний); *А потім зібрався везти панти та й дещо зробити для осінньої й зимової "кампанії": то умови посекладати, то взяти авансом шкіри, чобіт чи там ще чого* (І. Багряний); *Налив мені чарку, собі чарку, дав карбованець авансом, і пішов я ночувати у стайню* (М. Стельмах).

2. *перен.* Завчасно, заздалегідь. *Авансом відчувала насолоду від того, що побуду на вечірці в товаристві справжнього митця* (Я. Качура); — *До весілля ще далеко. Ми ще й не порозумілись як слід. Це я авансом раджуся з вами...* (Ю. Шовкопляс); — *То, виходить, усе тільки в легенді? То я її вигадаю. Повірте авансом* (Ю. Мушкетик).

АВАНСОТРИМА́Ч, а́, *ч., фін.* Особа або установа, за якою числиться аванс. *Авансодавець вніс авансотримачу в присутності свідків аванс у сумі 1000 доларів США в рахунок платежів за договором купівлі-продажу земельної ділянки* (з Інтернету).

АВАНСОУТРИ́МУВАЧ, а, *ч., фін.* Те саме, що **авансотрима́ч.**

АВАНСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **авансува́ти** і **авансува́тися.** *Авансування бізнесу може здійснюватися замовником проекту, потенційним покупцем, імпортером, державними органами, конкретними зацікавленими особами* (з наук. літ.); *Банк здійснює авансування видобування дорогоцінних металів підприємствами на умовах подальшого продажу банку добутого дорогоцінного металу в розмірі всієї квоти видобування або її частини* (з Інтернету).

АВАНСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., кого, що.* 1. Давати кому-, чому-небудь аванс. *Мене ж авансуйте та дайте прогонні* (В. Самійленко); *Аби стимулювати виробництво вітчизняних сільгоспмашин, уряд планує авансувати сільгоспмашинобудування* (із журн.); *Переробні підприємства мають можливість авансувати вирощування тварин* (з газ.); *Банк обіцяє селянам авансувати придбання пального, міндобрив, насіння* (з газ.).

2. *перен.* Виявляти до кого-небудь доброзичливе, прихильне ставлення, наділяти позитивними рисами. *До співробітників, підлеглих, до нас — молодих наукових співробітників і аспірантів — він ставився якнайтерпиміше і доброзичливо, авансував нас сподіваннями, виявляючи навіть схильність переоцінювати наші здібності та заслуги* (із журн.); — *Я вважаю, що політики виявилися не зовсім гідними довіри, яку авансували їм люди* (з газ.).

АВАНСУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Брати, одержувати аванс.

2. *тільки недок.* Пас. до **авансува́ти.** *Особливістю оборотного капіталу є те, що він не витрачається, не споживається, а авансується в різні види поточних затрат* (з наук. літ.); *Старшокласники визнають за учителем право приймати відповідальні рішення в ситуаціях навчальної діяльності, однак довіра до вчителя з їхнього боку авансується меншою мірою, ніж у молодшому віці* (з наук.-попул. літ.); *Усі етапи ремонтних робіт авансуються в обсягах, визначених у відповідних пунктах угоди на ремонтні роботи* (з Інтернету).

АВАНСЦЕ́НА, и, *ж.* 1. Передня відкрита частина сцени перед завісою, яка трохи виступає в глядацький зал. *На авансцені праворуч — круглий стіл перед канапкою* (Леся Українка); *Галя, що мала грати куму, вийшла на авансцену перед публікою* (С. Васильченко); *Коли завіса пішла вниз, вся маса глядачів кинулася до авансцени* (Ю. Смолич); *У драматичних театрах авансцена служить переважно місцем дії для невеликих сцен перед закритою завісою, які є сполучною ланкою між основними картинами спектаклю* (з наук.-попул. літ.).

2. *перен.* Чільне місце, передній план. *Переломний період у долі Стародавнього Риму — пишний зовнішній розквіт і внутрішній занепад імперії — збігся з виходом на авансцену історії християнства* (з наук.-попул. літ.); *Передбачаючи неминуче послаблення позицій долара на світо-*

вій арені та вихід на авансцену єдиної євровалюти. Токіо починає концентрувати зусилля своїх дипломатів і бізнесменів саме на цьому новому напрямку (з газ.).

АВАНТА́Ж, у, *ч., заст.* Перевага, вигода; сприятливе становище.

АВАНТА́ЖНИЙ, а, е, *заст.* Привабливий, цікавий; який справляє приємне враження зовнішністю. *Вигляд у мене був, прямо скажемо, не авантажний* (із журн.); *Жанр твору можна визначити як "авантажний детектив", він розрахований на широке коло читачів* (з газ.).

АВАНТИ́ТУЛ, у, *ч.* Перша сторінка книги, розміщена перед титульною сторінкою. *На авантитулі розміщують назву видання, найменування серії, заголовок книги та інші відомості* (з наук. літ.).

АВАНТИ́ТУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **авантѝтул.** *Володимир розкрив книгу і на авантитульній сторінці зробив дарчий напис* (із журн.); *У нас можна замовити подарункові книги із відтиском логотипа Вашої компанії та нанести Ваш напис на авантитульній сторінці книги* (з мови реклами).

АВАНТУ́РА *див.* **авантюра.**

АВАНТУ́РНИЙ *див.* **авантюрний.**

АВАНТУ́РНИК *див.* **авантюрник.**

АВАНТУ́РНИЦЬКИЙ *див.* **авантюрницький.**

АВАНТУ́РНИЦЯ *див.* **авантюрниця.**

АВАНТЮ́РА, *рідко* **АВАНТУ́РА,** и, *ж.* 1. Ризикований, сумнівний захід, дія, справа, які розраховані на випадковий успіх. *Вона готова була піти на яку завгодно авантюру, щоб здійснити свої наміри* (М. Руденко); *То штучка страшна .. Окрім грабунку автомашин, ця дівка замішана в безліч авантюр* (О. Бердник); *Коли я наважився на цю карколомну авантюру — набути власний будинок із шести кімнат з пивницею за дванадцять тисяч і сімсот доларів, маючи .. всього лиш тисячу сімсот готівкою, — мені здавалося, що я наважився як не на справжнє самогубство, то в кожному разі на якусь довічну каторгу, з якої не було вороття* (У. Самчук).

2. *заст.* Пригода. *Доїхала я .. без жадних авантур і навіть без пересадок* (Леся Українка); *Часті неврожаї змушували здавна гіряків періодично шукати заробітків по долах; відси їх цікавість до новинок, до авантюр і смілих мандрівок* (І. Франко).

АВАНТЮРИ́ЗМ, у, *ч.* Поведінка, діяльність, що характеризуються ризикованими, безпринципними вчинками з метою досягнення легкого успіху, вигоди; схильність до авантюр (у 1 знач.). *Потрібно протидіяти політичному та ідеологічному авантюризмові нинішніх претендентів на роль вершителів долі народів* (із журн.); *Але якщо дивитись на кар'єру цього підприємця, то йому завжди допомагала здорова доля авантюризму: як тільки фортуна давала йому шанс, він не розмірковував і не придивлявся, а починав діяти* (із журн.).

АВАНТЮРИ́Н, *ч.* 1. *род.* у. Мінерал перев. бурувато-червоного або золотисто-жовтого кольору з вкрапленнями слюди, гематиту або інших мінералів, який використовується як виробний камінь; дрібнозернистий різновид кварцу. *Кращий авантюрин трапляється в Австрії, Росії (на Уралі), Бразилії та Індії* (з наук. літ.); *У Росії XVIII–XIX століть найкрасивіші зразки авантюрину використовувалися для вставок у жіночі прикраси. З нього також робили підсвічники, ручки виделок, ножів, вазочки, печатки* (з наук.-попул. літ.).

2. *род.* а. Окремий камінець цього мінералу як ювелірна прикраса. *Перстень з авантюрином.*

3. *род.* у. Сорт скла. *Штучний авантюрин — коричневе скло із включенням мідних ошурків, що надають сплаву яскравого золотистого блиску* (з наук.-попул. літ.).

АВАНТЮРИ́НОВИЙ, а, е. 1. Стос. до авантюрину (у 1 знач.). *Розрізняють кварц авантюриновий (авантюрин), аморфний, безбарвний (гірський кришталь), благородний (ювелірна назва бразильського) і т. ін.* (з навч. літ.); *Найвідоміші родовища авантюринового польового шпату — в Норвегії, Росії (Урал та Сибір), Швейцарії* (із журн.).

2. Зробл. з авантюрину. *В Ермітажі експонується світла авантюринова ваза висотою 146 см із шириною чаші 246 см* (з наук.-попул. літ.).

АВАНТЮРИ́СТ, а, *ч.* 1. Той, хто схильний до авантюр (у 1 знач.). *Тікали деякі нервові обивателі, котрі страждали на манію переслідy і, щиро симпатизуючи південному військові, ніяк не могли припустити, що їх помилують за "зраду", за те, що вони в свій час не пішли з друзями англо-французьких рантьє, тікали й різні авантюристи, які, придбавши "іменем пролетаріату" деяке майно, поспішали перенести його у більш безпечне місце* (М. Хвильовий); *Досить часто самозванцями були звичайні авантюристи, що користувалися підтримкою певних політичних сил як всередині країни, так і за її межами* (Ю. Мушкетик).

2. *заст.* Шукач пригод. *З самого початку вбачали в ньому не стільки цезаря, скільки відважного авантюриста* (О. Гончар); *Часом цими ж шляхами мандрували всілякі посли й дипломати чи то авантюристи* (Іван Ле).

АВАНТЮРИСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **авантюри́ст** 1. *Круп'як нічого не промовив, але так насмішкувато і злісно блиснув очима, що Крамовий зрозумів: його похвала не приспала допитливого авантюристичного розуму* (М. Стельмах); *А Полоса — хитрий, авантюристичний, хвастовитий, самовпевнений* (Ю. Мушкетик); *Усіх князів перевищує своєю славою князь Дмитро Вишневецький, по-народному Байда, що справді був видатною людиною, хоч і з великим авантюристичним нахилом* (з наук. літ.).

2. Стос. до авантюриста (у 1 знач.), авантюризму. *Це була авантюристична у своїй основі політика "підхльостування", яка застосовувалась і в промисловості* (з наук.-попул. літ.); *Справа, за яку вони взялися, із самого початку була авантюристичною* (із журн.); *Якщо вести мову серйозно про їхню програму, то говорити немає про що. Вона утопічна й авантюристична одночасно* (з газ.).

АВАНТЮРИСТИ́ЧНО, *присл.* Як властиво авантюристові. *Бізнесмен діяв багато в чому авантюристично, поніс великі фінансові втрати і поставив фірму на грань банкрутства* (з газ.); *Коли б вони мали здорову, виважену позицію, а не діяли авантюристично, усе б вирішилося добре* (з газ.); // Як характерно для авантюри. *На перший погляд усе виглядало досить авантюристично, але я відчув, що треба їхати, — і не розчарувався* (з Інтернету).

АВАНТЮРИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **авантюри́ст.** *В образі яскравої авантюристки Ребекки Шарп, яка заради становища в суспільстві забула про совість і честь, Теккерей дав історично конкретний англійський варіант бальзаківського Растіньяка* (з навч. літ.); *Принципово й послідовно відмовляючись від сюжетів, пов'язаних із насиллям і жорстокістю, актриса грала чарівних авантюристок у комедіях* (із журн.).

АВАНТЮРИ́СТОЧКА, и, *ж., зневажл., ірон.* Зменш. до **авантюри́стка.** — *Ваша гарненька авантюристочка переоцінила свої здібності та недооцінила мої* (із журн.); *Тепер же удачлива авантюристочка їхала в інше місто* (із журн.).

АВАНТЮРИ́СТСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **авантюристи́чний.** *Через авантюристські дії матусі та її прагнення швидкого збагачення фермерське господарство вітчима занепало* (з мемуарної літ.); *Склад тутешнього населення був суттєво іншим, ніж на здавна заселених внутрішніх теренах, формуючись із напливового елементу — енергійного, підприємливого, а то й авантюристського* (з наук. літ.); *Авантюристська політика; Авантюристські заяви.*

АВАНТЮ́РНИЙ, *рідко* **АВАНТУ́РНИЙ,** а, е. 1. Стос. до авантюри (у 1 знач.). *Шура починала розуміти, що й величезні простори за її спиною здаються їй так безповоротно, назавжди відвойованими саме тому, що їх взято не авантюрними десантами, не бомбами з верескливими "психічними" сиренами, не декоративним загоном мотоциклістів. Ні! Їх сходжено крок за кроком, ґрунтовно переміряно ногами піхотинця* (О. Гончар); *Після сильного волею Хмельницького і могутніх соратників його, після авантюрних Виговських та Брюховецьких надійшов час розважливих, поміркованих Многогрішних та Самойловичів* (Ю. Мушкетик); *Цей режисер із легкістю йде на авантурний творчий ризик і допомагає молоді у здійсненні експериментальних проектів* (з газ.).

2. Багатий на пригоди, пригодницький. *У Володьки, наприклад, таке авантюрне життя, що його на десяток романів вистачило б* (Д. Бузько); *Українська новелістика в 30-ті роки дала велику кількість оповідань. Чимало з них — це штампи авантюрної, кримінальної новели* (з наук. літ.).

АВАНТЮ́РНИК, *рідко* **АВАНТУ́РНИК,** а, *ч.* Те саме, що **авантюри́ст** 1. *Знала небога, що вийди вона за котрого з тих розпитих панків, картярів та авантурників, то й .. того мізерного господарства у неї не стане* (І. Франко); *Я починала думати, що в особі доктора Гальванеску маю справу з якимсь чи то політичним, чи то кримінальним авантюрником* (Ю. Смолич).

АВАНТЮ́РНИЦЬКИЙ, *рідко* **АВАНТУ́РНИЦЬКИЙ,** а, е. Пройнятий авантюризмом, оснований на авантюризмі. *Минулась молодість, промайнула ціла епоха в химерній авантурницькій метушні* (О. Довженко); *Я певна, що вона не знала про його авантюрницькі плани* (І. Кулик); *У недавно заселеному краї було багато бродячого авантюрницького елементу, щоб постачати людський матеріал для таких ватаг* (з наук. літ.); // Власт. авантюристові (у 1 знач.). *Жора послухався і скромно став скраю, обличчя його було печальне і з нього майже зник авантюрницький вираз* (із журн.).

АВАНТЮ́РНИЦЯ, *рідко* **АВАНТУ́РНИЦЯ,** і, *ж.* Жін. до **авантю́рник, аванту́рник.** *Це авантурниця з ніг до голови* (Ю. Яновський); *Я знов сердився. Проклята відьма! Мізерна авантюрниця!* (У. Самчук); *Її псевдо було Мата Харі. І вона справлялась із завданнями так само, як і легендарна авантюрниця* (із журн.).

АВАНТЮ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **авантю́рний** 1. *Підсумовуючи враження від ознайомлення з романом Винниченка "Сонячна машина", Микола Зеров 1929 р. писав: "У нас ніколи не було великого роману з елементами авантюрності та соціальної фантастики"* (із журн.).

АВАНТЮ́РНО, *присл.* Без урахування реальних сил, можливостей. *Втілювалась ідея створення картини дещо авантюрно, оскільки грошей нам виділили впритул* (з газ.); // *у знач. пред. У січні сутеніє вже з початком п'ятої вечора, проводити розвідку на місцевості не виходило, потикатися в "Затишок" без хоча б поверхового вивчення об'єкта було занадто ризиковано та авантюрно* (із журн.).

АВА́Р *див.* **ава́ри.**

АВА́РЕЦЬ *див.* **ава́рці.**

АВА́РИ, ів, *мн. (одн.* **ава́р,** а, *ч.).* Тюркські племена, які в VI ст. завоювали придунайські області й утворили самостійну державу, яка проіснувала до кінця VIII ст. *Авари були авангардом великої групи племен, які прийшли із Центральної Азії і склали основу Західнотюркського каганату* (з наук. літ.); *До кінця VIII століття авари втратили колишню могутність і були підкорені Карлом Великим, а в подальшому були повністю асимільовані народами Західного Причорномор'я і Подунав'я* (з наук. літ.); *Літописи називають аварів обрами* (з наук.-попул. літ.).

АВАРІ́ЙКА, и, *ж., розм.* 1. Машина із спеціальним обладнанням, признач. для усунення аварій та їхніх наслідків. — *Ти краще бери другу лопату і швидко засипай яму, поки аварійка не приїхала* (О. Чорногуз); — *Бачите, якщо аварійка відбуксує машину, то рахунок виставлять о-го-го, не хочеться викидати гроші на вітер* (із журн.).

2. Прилад, що подає періодичні світлові сигнали через підфарники автомобіля як повідомлення про неполадки, аварійну ситуацію і т. ін. *Зупинився, увімкнувши "аварійку", виставив, як годиться, знак за 10–15 метрів позаду від машини* (із журн.); *Декілька машин моргали "аварійками"* (з газ.).

АВАРІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до аварії (у 1 знач.). *Резервні водосховища є джерелом водозабезпечення у період зупинки каналів при планових ремонтних роботах та аварійних ситуаціях* (з наук.-техн. літ.); *Найближчим наслідком аварії стало опромінення людей, що брали участь у гасінні пожежі та в аварійних роботах на атомній електростанції* (із журн.); // Признач. для ліквідації аварії. *На місці вибуху вже була аварійна команда* (Д. Ткач); *Залізничник не обзивається, він заклопотаний. Він розшукує аварійну бригаду, яку теж розігнало бомбами* (Григорій Тютюнник); // Створений на випадок аварії. *За гуркотінням і чорнотою тунелів враз било в очі сліпуче сонце, розгорталися дивні панорами, аж по тяглася рука до гальма "Вестингауза" — до тієї аварійної ручки, щоб зірвати пломбу і нагло спинити експрес: "Зупинити тут!"* (І. Багряний); *Аварійний вихід; Аварійний запас.*

АВАРІ́ЙНИК, а, *ч.* Той, хто несе аварійну службу, усуває наслідки аварії. *Виїзна оперативна група постійної урядової комісії з техногенно-екологічної безпеки та аварійники цього разу спрацювали справді оперативно* (з газ.); *Прибулі на місце виклику аварійники з'ясували, звідкіля витікає газ* (з газ.).

АВАРІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Наявність або можливість аварій. *Обмеження імпорту бурового устаткування спричинило старіння машинного парку, зменшення продуктивності та підвищення рівня аварійності* (з наук. літ.); *На жаль, сьогодні найдієвішим методом боротьби з газовою аварійністю в побуті є не модернізація й оновлення обладнання (на це просто немає грошей), а тривіальна пропаганда* (з газ.).

АВА́РІЯ, ї, *ж.* 1. Пошкодження, поломка механізму, машини, деталі і т. ін. під час роботи або руху. *Корабель знаходиться на такій близькій віддалі від плавучого крижаного острова, що корабельна аварія неминуча* (О. Довженко); *Жваво бігали вгору й униз вагончики, переверталися на естакаді, сипалось через бункер вугілля на залізничні платформи, і — жодної аварії, жодного, хоч би маленького, перебою!* (Б. Антоненко-Давидович); *Ніколи не було в нього аварій, він знає всі капризи машини, він відчуває її* (А. Трипільський); // Катастрофа або загибель, викликані таким пошкодженням і звичайно супроводжувані людськими жертвами. — *Ну як ти? — загукав, як до глухої. — Не злякалася? Така жахлива аварія!* (із журн.); *В аварії вантажного літака загинули трос членів екіпажу* (з газ.).

2. *перен., розм.* Невдача, несподіване порушення перебігу якоїсь справи; нещастя. *У цій усій проклятій свистоплясці, в цій грандіозній аварії всіх і вся, в цім оголенні безглуздої порожнечі, в цій, нарешті, переоцінці всіх вартостей і самої людини вогнем і залізом — це вічне прокляте питання стало, як стовп, і стояло передо мною, доки я його не вирішив* (І. Багряний); *Зазнавши аварії в житейському морі, людина пливе до найближчого берега* (із журн.).

Терпіти ава́рію *див.* **терпіти.**

АВА́РКА *див.* **ава́рці.**

АВА́РСЬКИЙ[1], а, е. Прикм. до **ава́рн.** *Аварські племена.*

АВА́РСЬКИЙ[2], а, е. Прикм. до **ава́рці.** *Отакі степові бурі, як отсей аварський погром, не могли налякати привичних до всякої біди степових українців* (М. Грушевський); *Наприкінці IV ст. гуни, яких підганяв голод, що розпочався в розореній ними та знелюдненій Скіфії, пішли до Центральної Європи, де започаткували нову культуру тюркської Паннонії, яка врешті-решт сформувалася в культуру першого Аварського каганату* (з наук. літ.).

АВА́РЦІ, ів, *мн. (одн.* **ава́рець,** рця, *ч.;* **ава́рка,** и, *ж.).* Народність, що становить частину населення Дагестану. *На крик скривдженої матері стали її сини, а супроти тих синів повстали сини жони-аварки. Ледве розвели їх та втихомирили* (Д. Міщенко).

А́ВГІЇВ, ієва, ієве: ◊ **А́вгієві ста́йні (коню́шні)** *див.* **стайня.**

АВГІ́Т, у, *ч.* Породотвірний мінерал із групи піроксенів. *Авгіт — дуже поширений мінерал, який входить до складу багатьох гірських порід* (з наук. літ.); *Авгіт входить до складу андезиту, базальту, діабазу та інших гірських порід* (з наук.-попул. літ.).

АВГУ́Р, а, *ч.* 1. У Стародавньому Римі — жрець, що, спостерігаючи політ і поведінку птахів, провіщав нібито волю богів. *Господи, як мені самій тяжкий сей мій тон римського авгура!* (Леся Українка).

2. *перен., ірон.* Людина, яка перетворює на таємницю свої спеціальні знання; той, хто вдає, що він посвячений у надзвичайні таємниці. *Минув час, коли ми ставали в позу якихось авгурів мистецтва і проповідували глядачам те, чого вони не сприймали* (з газ.).

АВГУСТІА́НИ, ів, *мн. (одн.* **августіа́нин,** а, *ч.).* У Римській імперії — кінна гвардія, організована у 54–68 рр., яка нараховувала 5000 осіб. *Наступного дня імператор у супроводі августіанів та преторіанської охорони відвідав Колізей* (із журн.).

АВГУСТІА́НИН *див.* **августіани.**

АВДИ́ТОР *див.* **аудитор.**

АВДИТО́РІЯ *див.* **аудиторія.**

АВДИТО́РНИЙ *див.* **аудиторний.**

АВЕНЮ́, *невідм., ж.* У деяких країнах Європи та США — широка вулиця, по обидва боки якої посаджені дерева. *Трамвай рушає, тягнеться поволі здовж парку, пересікає перехрестя Гай-Парк-авеню, пару разів зупиняється* (У. Самчук); *Перша православна парафія, влаштована на східному узбережжі Північної Америки в приватному будинку на Другій авеню, започаткована в Нью-Йорку в 1870 році* (із журн.).

АВЕРА́Ж, у, *ч., екон., фін.* Стратегія біржової гри, що полягає в послідовній, через визначений проміжок часу, купівлі чи продажу акцій конкретного випуску залежно від зміни їхнього курсу. *Клієнту, що використовує авераж, звичайно надають пільги* (з мови документів); *При авеpажі інвестор за фіксований обсяг грошових засобів купує активи (або цінні папери, або товари) незалежно від ціни на них. З ростом ринкових цін інвестор, відповідно, купує меншу долю активів і навпаки* (із журн.).

АВЕРА́ЖНИЙ, а, е, *екон., фін.:* △ **Авера́жний строк** *див.* **строк.**

А́ВЕРС[1], у, *ч.* Лицевий бік монети, медалі, медальйона і т. ін. *На аверсі монети на фоні півкуль Землі зображено сокола та малий Державний Герб України, на реверсі — авіаційний двигун, над яким розміщено логотип ВАТ "Мотор Січ"* (із журн.); *Напередодні 150-річчя від дня народження О. П. Бородіна випустили медаль із зображенням на аверсі портрета вченого і композитора* (із журн.).

А́ВЕРС[2], у, *ч.* Прямий напрямок руху; використання механізму, трубопроводу і т. ін. у початково запроектованому режимі. — *Ви знаєте, що практично з часу введення в експлуатацію трубопровід працює у реверсному порядку. Скажу відверто — не всі наші західні партнери вірять у те, що ми все-таки прийняли рішення про роботу в аверсі, тобто у запроектованому режимі й напрямку* (з газ.); *По трубопроводу каспійська нафта зможе потрапляти в систему "Одеса — Броди" і в режимі аверсу надходити до Бродів* (з газ.).

А́ВЕРСНИЙ[1], а, е. Стос. до аверсу *(див.* **аверс**[1]*). Посередині ланцюга до геральдичного картуша із гербом Чернівців за допомогою вушка кріпився круглої форми медальйон, на аверсному боці якого в античному стилі на передньому плані бачимо в профіль образ богині в туніці й короні* (із журн.)

А́ВЕРСНИЙ[2], а, е. Стос. до аверсу *(див.* **аверс**[2]*). Україна і Польща планують запустити нафтопровід "Одеса — Броди" в аверсному режимі — у напрямку від Чорного моря до українсько-польського кордону* (з газ.); *Економісти не можуть зрозуміти, як готовий нафтопровід роками стоїть порожній, не прокачуючи нафту ні в аверсний, ні в реверсний бік* (з газ.).

АВЕ́СТА, и, *ж. (з великої літери).* У деяких давніх народів Середньої Азії, Азербайджану, Ірану й Афганістану зібрання священних книг, які укладалися протягом багатьох віків. *Ранні частини Авести приписуються, за переказами, пророку Заратустрі* (з наук.-попул. літ.).

АВЖЕ́Ж, *част.* 1. *стверджс.* Уживається для ствердження якої-небудь думки (найчастіше при відповідях); аякже, так, звичайно. — *Чому ти, Чіпко, не одружишся? — "Хіба воно краще?" — Авжеж краще. Жінка привітає, порадить, розважить...* (Панас Мирний); [М а р ц і я:] *Адже, по східному звичаю, гості не сміють відмовлятись від дарунків, бо то*

була б господарям образа? [Х у с а:] *Авжеж, такий у нас ведеться звичай* (Леся Українка); — *Авжеж, він знає, що Сводоха не спить, але не показує цього* (О. Кундзич).

2. *запереч., ірон.* Уживається (з підвищеною інтонацією) при запереченні у знач., близькому до ч о м н е т а к, я к р а з, о т о ж. — *Хіба ж і ти дівкою не бігала на вулицю?* — *"А не бігала".* — *Авжеж! не бігала. Як той хорт, плигала через тини та через перелази* (І. Нечуй-Левицький); — *Дай табаки!* — *Авжеж!* (Сл. Гр.).

3. *експрес.-підсил., діал.* Уживається у знач., близькому до а д ж е. *Авжеж ти знаєш про це!* (Сл. Гр.).

АВІА... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову **авіаційний,** напр.: а в і а б е н з и́ н, а в і а г а р м а́ т а, а в і а д в и г у́ н, а в і а з а в о́ д, а в і а з'є́ д н а н н я, а в і а м а я́ к, а в і а м о т о́ р, а в і а п о́ л к, а в і а п р о м и с л о́ в і с т ь, а в і а т о р п е́ д а; 2) слову **повітря́ний,** напр.: а в і а д е с а́ н т, а в і а е с к а д р и́ л ь я, а в і а з е н і́ т н и й, а в і а з в' я з о́ к, а в і а р о́ з в і д к а, а в і а с п о л у́ ч е н н я, а в і а с п о́ р т, а в і а т р а́ н с п о р т.

АВІАБА́ЗА, и, *ж.* Аеродром зі складами, ремонтними майстернями та підрозділами обслуги для забезпечення дій авіації. *За пальмовими оазами Повстають, Б'ються з авіабазами За свою власну путь* (П. Усенко); *Поки є "залишена" зброя, ракетні та авіабази, а також 2000 хімічних підприємств, ми не застраховані від техногенних аварій* (з газ.).

АВІАБЕНЗИ́Н, у, *ч.* Бензин, признач. для заправки авіаційної техніки. *Транспорти союзників везли в СРСР танки і літаки, авіабензин і снаряди, постійно зазнаючи атак німецьких літаків та підводних човнів* (з мемуарної літ.); *На тривале зберігання (понад один рік) закладаються лише авіабензини прямої перегонки, без домішок реформін-бензину, пірабензолу, алкілбензолу* (з наук.-техн. літ.).

АВІАБО́МБА, и, *ж.* Бомба, що скидається з літака. *Стовбури дерев розщеплені гарматними набоями та авіабомбами* (І. Багряний); *Порожні обгорілі коробки будівель, над цехами звисає погнута арматура, а внизу під нею висять авіабомби, як чорні смалені свині* (О. Гончар).

АВІАБУДІВНИ́Й, а́, е́. Стос. до авіабудування. *Якщо говорити про перспективи фінансування, то необхідний баланс корпоративного й державного фінансування в таких чутливих наукоємних галузях, як авіабудівна та ракетно-космічна* (з газ.); *Авіабудівна компанія; Авіабудівний завод.*

АВІАБУДІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто будує літаки, виготовляє прилади й устаткування для авіації. *Розумом і працею наших авіабудівників створені такі шедеври авіабудування, як "Руслан", "Мрія", "Ан-70"* (із журн.); *Великі ставки Київ робить і на перший український вертоліт Ка-226, що створюються запорізькими авіабудівниками за російською ліцензією* (з газ.).

АВІАБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **авіабудува́ння.** *Національне авіабудівництво все ще знаходиться у досить складному становищі, а за роки незалежності Україна різко скоротила обсяги випуску літаків* (з газ.).

АВІАБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Галузь промисловості, що виробляє літаки, прилади й устаткування для авіації. *Авіабудування є системотвірною, високонаукоємною, високотехнологічною галуззю промисловості України* (із журн.); *Авіабудування в Україні — одна з найпотужніших галузей машинобудування* (з газ.).

АВІАГОРИЗО́НТ, а, *ч.* Гіроскопічний прилад для визначення положення літального апарата в просторі відносно горизонту. *У командному авіагоризонті звичайний покажчик просторового положення об'єднаний із командно-пілотажним приладом* (з наук. літ.).

АВІАДЕСА́НТ, у, *ч.* Військовий підрозділ або формування, спеціально підготовлене і переправлене авіацією у тил противника для ведення бойових дій. *Успіх у цій битві був досягнутий головним чином завдяки раптовому, сміливому і масовому застосуванню авіації, авіадесанту, танкових і моторизованих з'єднань* (із журн.); *У рамках виставки продукції військового призначення відбудуться покази наземної та авіаційної військової техніки, включаючи висадку авіадесанту* (з газ.).

АВІАДЕСА́НТНИЙ, а, е. Прикм. до **авіадеса́нт.** *До кидка через Ла-Манш готувався цілий авіадесантний корпус* (із журн.); *Командир наказав вам підготуватися до поїздки в авіадесантний полк* (з газ.).

АВІАДЕСА́НТНИК, а, *ч.* Військовослужбовець повітряно-десантних військ. *Цей загін разом із загоном авіадесантників протягом п'яти днів стримували наступ сил противника, що значно переважали* (з газ.).

АВІАДЕСАНТУВА́ННЯ, я, *с.* Висаджування десанту з літака. *Ця машина пристосована для авіатранспортування та авіадесантування, може долати водяні перешкоди* (з газ.).

АВІАДИСПЕ́ТЧЕР, а, *ч.* Працівник диспетчерської служби в аеропорту. *У сучасних умовах технологій проведення суден для посадки у великих аеропортах роль авіадиспетчера стає вирішальною* (з газ.); *За словами авіадиспетчера, авіалайнер не зміг набрати висоту* (з газ.).

АВІАЗАВО́Д, у, *ч.* Завод із будівництва авіаційної техніки та запасних частин до неї. *Тільки відправився цей ешелон, як слідом за ним рушив у тому ж напрямі, на схід, другий: довжелезний товарняк, забитий заводським устаткуванням. — Кажуть, авіазавод якийсь, — почули хлопці від пристаркуватого залізничника* (О. Гончар); *У 1956 р. на харківському авіазаводі піднявся в небо перший серійний літак ТУ-104* (з газ.); *Авіазавод готовий узяти участь у тендері на поставку двох літаків Ан-140* (з Інтернету).

АВІАЗАВОДСЬКИ́Й, а́, е́. Прикм. до **авіазаво́д.** *В аеропорту міста почалися великомасштабні ремонтні роботи, в результаті яких його основна функціональна частина буде перенесена на авіазаводський аеродром* (із журн.); *П'ятиповерхівка розміщується прямо по курсу зльоту літаків, що стартували з авіазаводської злітної смуги* (з газ.); *Тут усе або власного авіазаводського виготовлення, або вітчизняного виробництва* (з Інтернету).

АВІАКА́СА, и, *ж.* Каса продажу квитків на пасажирські літаки, вертольоти. *Замовити авіаквитки з доставкою додому, дізнатись про їхню вартість ви можете в нашій авіакасі* (з Інтернету).

АВІАКАТАСТРО́ФА, и, *ж.* Катастрофа під час польоту літального апарата. *У середньостатистичного громадянина в 10 разів більше шансів стати жертвою ДТП, ніж потрапити в авіакатастрофу* (із журн.); *В авіакатастрофі загинуло 113 осіб, у тому числі 8 членів екіпажу* (з газ.); *Причина авіакатастрофи цивільного вертольота МІ-2 — перевантаження* (з газ.).

АВІАКВИТО́К, тка́, *ч.* Квиток на літак або вертоліт. *Як свідчить статистика продажу авіаквитків, кількість громадян України, які бажають відпочити в Балтії, з кожним роком зростає* (з газ.).

АВІАКЛУ́Б, у, *ч.* Громадський заклад, що об'єднує спортсменів і любителів авіаційного спорту. *Наш авіаклуб проведе показові виступи своїх вихованців* (з газ.).

АВІАКОМПА́НІЯ, ї, *ж.* Компанія, яка є власником літальних апаратів і забезпечує перевезення вантажів та пасажирів у повітряному просторі. *Остаточно підготовлені документи для створення єдиної національної авіакомпанії України* (із журн.); *В аеропорт здійснюють польоти понад 70 авіакомпаній* (із журн.); *Починаючи з 2007 року авіакомпанія "Аеросвіт" спільно з авіакомпанією "Донбасаеро" збільшує кількість рейсів на напрямку Київ — Москва — Київ* (з Інтернету).

АВІАКО́МПАС, а, *ч.* Прилад, який вказує курс літака щодо заданого напрямку. *Авіакомпаси поділяються на магнітні, гіроскопічні, гіроіндукційні, астрономічні та радіокомпаси* (з наук. літ.).

АВІАКОНСТРУ́КТОР, а, *ч.* Конструктор літаків, авіаційних двигунів. — *Так,* — *підбадьорив Григорій і пояснив:* — *Авіаконструктор — інженер, що вигадує і будує літаки* (І. Багряний).

АВІАКОНСТРУ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до авіаконструювання. *Україна представить авіаконструкторські розробки на берлінському авіашоу* (з газ.); *За час перебування в Україні делегація планує відвідати авіаконструкторське бюро ім. О. К. Антонова та Національний авіаційний університет* (з газ.).

АВІАКОНСТРУЮВА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **авіамоделі́зм** 1. *Авіаконструювання і нерозривно пов'язане з ним літакобудування — одна із небагатьох галузей нашої економіки, яка за рівнем розвитку не поступається, а за деякими показниками навіть перевершує конкурентів із країн Європейського Союзу і Сполучених Штатів Америки* (із журн.).

АВІАЛА́ЙНЕР, а, *ч.* Багатомісний пасажирський літак. *Панель управління сучасного авіалайнера більш простора і менш загромаджена, ніж в авіалайнерах попередніх моделей* (з наук.-техн. літ.); *У 50-ті роки XX століття почалася ера реактивних авіалайнерів* (із журн.).

АВІАЛІ́НІЯ, ї, *ж.* 1. Маршрут регулярних авіаційних перевезень. *Авіалініями пов'язані всі найважливіші міста країни* (із журн.); *У країнах Євросоюзу введені нові правила перевезення багажу на міжнародних та внутрішніх авіалініях* (з газ.).

2. Те саме, що **авіакомпа́нія.** *Літаки, які використовуються авіалініями, можуть бути їх власністю або орендованими* (з наук.-попул. літ.); *Для збільшення прибутків багато авіаліній об'єднуються в інтернаціональні союзи* (з Інтернету).

АВІА́ЛЬ, ю, *ч.* Сплав алюмінію з домішками магнію, кремнію, марганцю (або хрому). *Авіалю притаманні висока пластичність та корозійна стійкість* (з наук.-попул. літ.); *Із авіалю виробляють ковані та штамповані деталі складної форми, наприклад лонжерони лопатей гвинтів вертольотів* (із журн.).

АВІАМА́ТКА, и, *ж.* Те саме, що **авіано́сець.** *Під час наступу літаки-розвідники та винищувачі безперестанку сідали та злітали з палуб авіаматок* (з мемуарної літ.).

АВІАМАЯ́К, а́, *ч.* Маяк, що подає сигнали літакам та вертольотам. *Маяки потрібні не тільки морським кораблям, але й повітряним. Зараз на кожному аеродромі є авіамаяк* (з наук.-попул. літ.); *Світло авіамаяків спрямовують не горизонтально, як в морських маяках, а під певним кутом угору* (із журн.).

АВІАМЕТЕОСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Заклад, що надає послуги військовій та цивільній авіації, складаючи погодні карти та прогнози погоди. *Як повідомили синоптики авіаметеостанції "Івано-Франківськ", 29–30 градусів морозу — це рекорди холоду для днів останнього місяця зими* (з газ.).

АВІАМЕХА́НІК, а, *ч.* Фахівець із ремонту та технічного обслуговування літаків, вертольотів. *У червні 1943 р., отримавши поповнення, ескадрилья була перетворена в 1-й окремий винищувальний авіаполк "Нормандія", який складався із французьких пілотів і радянських авіамеханіків* (із журн.).

АВІАМОДЕЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Конструювання, виготовлення та випробування літальних апаратів з технічною або спортивною метою. *Технічний авіамоделізм дозволяє вирішувати важливі самостійні задачі в науково-технічному експерименті створення літальних апаратів* (з наук. літ.); *Сучасний авіамоделізм — важливий допоміжний засіб для конструювання літаків* (із журн.).

2. Авіамодельний спорт. *Авіамоделізм у нашій країні — один з найпопулярніших видів спорту* (з газ.).

АВІАМОДЕЛІ́СТ, а, *ч.* Той, хто займається авіамоделізмом. *Юні авіамоделісти запускали свої моделі* (О. Донченко); *Змагання авіамоделістів проводилися в таких класах: "повітряний бій", "пілотаж", "гонка"* (із журн.); *Моделлю літака управляв досвідчений авіамоделіст, який уже багато років виступав на подібних шоу* (з Інтернету).

АВІАМОДЕЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **авіамоделі́ст.** *Луганська авіамоделістка захопила лідерство у всеукраїнському рейтингу авіамоделістів* (з газ.).

АВІАМОДЕ́ЛЬ, і, *ж.* Модель літального апарата. *І вже красуні-авіамоделі Злітають по одній у золоту, Дзвінчасту, непокірну висоту* (В. Бичко); *Застосування авіамоделей допомогло М. Є. Жуковському відкрити закони руху тіл у повітряному середовищі* (з наук.-попул. літ.); *Найскладнішими авіамоделями є літаючі моделі – копії літаків, кордові моделі, особливо радіокеровані* (із журн.).

АВІАМОДЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **авіамоде́ль.** *За правилами авіамодельних змагань Міжнародного авіамодельного кодексу спортивні літальні апарати розподіляють на кілька класів і категорій за принципами польоту, розмірами, робочим об'ємом і видом двигуна, умовами змагань та ін.* (з наук.-попул. літ.).

Авіамоде́льний спорт *див.* **спорт.**

АВІАНО́СЕЦЬ, сця, *ч.* Військовий корабель з майданчиком для зльоту й посадки літаків, а також ангарами для них. *Навіщо тобі, гречанко, Авіаносці і танки, Атомки, смерть, руїни. Вертайся у рідні стіни!* (Л. Дмитерко); *Лінкори та авіаносці — найбільші та найпотужніші кораблі будь-якого флоту* (з наук.-попул. літ.).

АВІАОБПРИ́СКУВАННЯ, я, *с.* Обприскування рослин із літака отруйними речовинами з метою знищення шкідників. *Авіаобприскування садів є дуже важливим заходом у боротьбі зі шкідниками та хворобами* (із журн.).

АВІАОБПРИ́СКУВАЧ, а, *ч.* Літак для обприскування лісів, полів і т. ін.

АВІАОБРО́БКА, и, *ж.* Обробка авіаобприскувачем. *Припиняти авіаобробку треба не пізніше ніж за 20 днів до початку збирання врожаю* (з наук. літ.); *Спеціалісти сподіваються, що авіаобробка дозволить попередити появу небезпечних комах у приміських лісах, які ослаблені антропогенним впливом* (із журн.).

АВІАПА́РК, у, *ч.* Сукупність літальних апаратів (як діючих, так і тих, що перебувають у резерві й ремонті). *У міністерстві підкреслили, що зараз вирішуються задачі стосовно розширення авіапарку, розвитку ринку внутрішніх авіасполучень і великих аеропортів* (з газ.).

АВІАПАСАЖИ́Р, а, *ч.* Пасажир повітряного транспорту. *Нові працівники для обслуговування авіапасажирів протягом кількох тижнів проходять навчання, набуваючи досвіду з надання першої допомоги, застосування правил безпеки, експлуатації аварійного обладнання і обслуговування пасажирів* (з наук.-попул. літ.); *Існують певні обмеження на вагу, розмір та кількість місць багажу, які авіапасажир може взяти з собою в політ* (з мови документів).

АВІАПАТРУ́ЛЬ, я́, *ч.* Літак або вертоліт (група літаків або вертольотів), що несе патрульну службу. *У суботу відбудеться перший виліт авіапатруля, який буде здійснювати контроль над пожежною ситуацією в лісах області* (з газ.).

АВІАПАТРУ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до авіапатруля. *Для ведення спостережень за лісовими масивами регіону прибув авіапатрульний літак* (з газ.); *Для підготовки до пожежонебезпечного сезону відпрацьовується взаємодія наземних служб із авіапатрульною лісовою службою* (з газ.).

АВІАПАТРУЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Несення патрульної служби на літаку або вертольоті. *Із настанням пожежної небезпеки в лісі інтенсивність авіапатрулювання буде збільшуватися* (з газ.); *Авіапатрулювання буде здійснюватися двома літаками АН-2* (з Інтернету).

АВІАПЕРЕВЕ́ЗЕННЯ, я, *с.* Перевезення повітряним транспортом. *На сьогодні авіаперевезення — найперспективніший напрям міжнародної доставки вантажів* (із журн.).

АВІАПЕРЕВІ́ЗНИК, а, *ч.* Те саме, що **авіакомпа́нія.** *Основний напрям діяльності цього авіаперевізника — це організація віп-чартера (оренда літака)* (із журн.); *Найбільший в Україні авіаперевізник пасажирів компанія "Аеросвіт" відкрила регулярний міжнародний рейс "Київ — Карачі (Пакистан)"* (з газ.); *Можна скористатися послугами місцевих авіаперевізників — це найзручніший, найшвидший спосіб пересування по країні* (з Інтернету).

АВІАПІДЖИ́ВЛЕННЯ, я, *с., с. г.* Внесення у ґрунт певних видів добрив шляхом їх розсіювання із літальних апаратів. *Авіапідживлення здійснюється з урахуванням погодних умов, інакше можливе потрапляння добрив у водойми, на споруди, місця перебування людей* (з наук.-попул. літ.); *Авіапідживлення азотними добривами проводилось для соснових насаджень лісового господарства* (з газ.).

АВІАПІДПРИЄ́МСТВО, а, *с.* Підприємство повітряного транспорту, що займається перевезенням вантажів або пасажирів. *Сучасні авіапідприємства об'єднують флотилії повітряних суден, відділи технічного обслуговування з великим штатом авіамеханіків, численний льотний склад, а також адміністративний апарат* (з наук.-попул. літ.); *Авіапідприємство "Бориспіль" — одне з найпотужніших в Україні* (з газ.).

АВІАПО́ДОРОЖ, і, *ж.* Подорож літаком. *Вирушаючи в авіаподорож, не забудьте взяти з собою закордонний паспорт із візою, авіабілет та інші документи, необхідні для в'їзду в іншу країну* (з газ.); *Завдяки невисокій ціні наша авіакомпанія дає можливість здійснити недорогу авіаподорож* (з мови реклами).

АВІАПО́ЛК, у, *ч.* Авіаційний військовий підрозділ. *Французький винищувальний авіаполк "Нормандія — Німан" діяв на радянсько-німецькому фронті в 1943–1945 роках. Його льотчики знищили близько 280 і пошкодили 80 німецьких літаків* (із журн.).

АВІАПО́ШТА, и, *ж.* 1. Поштовий зв'язок, здійснюваний засобами авіації. *Перша офіційна марка авіапошти з'явилася в Італії у 1917 році. На ній був напис: "Експериментальна авіаційна пошта, травень 1917. Турин — Рим. Рим — Турин"* (з наук. літ.); *Антуан де Сент-Екзюпері був одним із перших пілотів авіапошти, працюючи у Франції, Африці та Південній Америці* (з газ.).

2. Поштові відправлення, які доставляють таким способом. *Кур'єр негайної авіапошти подав терміновий пакет* (Іван Ле).

АВІАПОШТО́ВИЙ, а, е. Стос. до авіапошти. *У 1920 році відбувся перший трансконтинентальний авіапоштовий політ із Нью-Йорка в Сан-Франциско* (з наук. літ.); *У вересні 1911 року англійський король Георг V на честь своєї коронації відкрив авіапоштову лінію Лондон — Віндзор (34 кілометри)* (з наук.-попул. літ.).

АВІАПРОМИСЛО́ВИЙ, а, е. Стос. до авіапромисловості. *Навколо ДКБ, створеного О. К. Антоновим, яке тепер носить його ім'я, сьогодні інтегруються всі українські авіапромислові підприємства* (із журн.); *Головним показником результативності роботи авіапромислової галузі є кількість не експериментальних літаків, а таких, що випускають серійно* (з газ.); *Авіапромисловий комплекс.*

АВІАПРОМИСЛО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Галузь промисловості, що займається будівництвом авіаційної техніки, приладів та обладнання для авіації. *Авіаційні інститути готують інженерів із конструювання, розрахунку і технології виробництва пілотованих і безпілотних літальних апаратів, їх двигунів, радіообладнання та авіаційного приладобудування, а також інженерів-програмістів для авіапромисловості* (з наук.-попул. літ.); *Сьогодні антонівські літаки, які літають по всьому світу, є символом не лише української авіапромисловості, але й пам'яттю про минулу славу та досягнення авіабудівників колишнього СРСР* (з газ.).

АВІАРАКЕТОБУДІВНИ́Й, а́, е́. Стос. до авіаракетобудування. *Авіаракетобудівна промисловість.*

АВІАРАКЕТОБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **авіаракетобудува́ння.** *Особливо швидко розвиваються останнім часом такі галузі науки і техніки, як авіаракетобудівництво, інформатика, комп'ютерна безпека, нанотехнології та ін.* (із журн.).

АВІАРАКЕТОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Галузь промисловості, що займається виробництвом літаків та ракет. *Україна має розвинену промислову базу — авіаракетобудування, суднобудування, потужну чорну металургію, підприємства військово-промислового комплексу і т. ін.* (з газ.).

АВІАРЕМО́НТНИЙ, а, е. Який здійснює ремонт літальних апаратів та авіаційних двигунів. *Протягом 70 років роботи Миколаївського авіремонтного заводу тут створена потужна виробнича база, освоєний капітальний ремонт 28 типів літаків і 26 типів двигунів* (із журн.); *Авіаремонтне підприємство; Авіаремонтні майстерні.*

АВІАРО́ЗВІДКА, и, *ж.* Розвідка, здійснювана за допомогою літака. *При пошуках і первинному вивченні археологічних пам'яток застосовують також авіарозвідку, яка дозволяє при скісному сонячному освітленні побачити тіні малопомітних пам'яток* (з наук. літ.).

АВІАРОЗВІ́ДУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до авіарозвідки. *Авіарозвідувальний літак; Авіарозвідувальний полк.*

АВІАСАЛО́Н, у, *ч.* Торгово-промислова виставка-ярмарок авіаційної та авіакосмічної техніки. *До найбільших авіасалонів світу, де беруть участь найвідоміші авіаційні корпорації, належать авіасалони в Ле Бурже та Фарнборо* (із журн.); *Під час роботи авіасалону "Авіасвіт-21" у Києві відбулося майже шість десятків зустрічей: від двосторонніх переговорів до міжурядових нарад* (з газ.).

АВІАСЕКСТА́НТ, а, *ч.* Авіаційний прилад для вимірювання висоти світила (планети, зірки) над горизонтом. *До технічних засобів авіаційної астрономії належать компас, авіасекстант та годинник* (з наук. літ.).

АВІАСЕ́РВІС, у, *ч.* Обслуговування пасажирів у системі цивільної авіації. *Авіакомпанія проводить на своїх внутрішніх та міжнародних маршрутах "рейси без куріння" з метою підвищення культури обслуговування, а також із урахуванням міжнародних тенденцій у сфері авіасервісу* (з газ.); *Високий рівень авіасервісу.*

АВІАСИГНА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для подавання літакам найпростіших сигналів. *До зорових сигналів належать авіасигнальні полотнища* (з наук. літ.); *Авіасигнальні пости наземних військ передавали парольні сигнали комбінаціями сигнально-розпізнавальних полотнищ* (із журн.).

АВІАСПО́РТ, у, *ч.* Авіаційний спорт. *Авіаспорт об'єднує кілька авіаційних видів спорту: літаковий, планерний, парашутний, авіамодельний і т. п.* (з наук.-попул. літ.); *Криворізький аероклуб у своїй діяльності прагне популяризувати один із найкрасивіших видів авіаспорту — надлегку авіацію* (з газ.).

АВІАСПОРТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до авіаспорту. *Чернігівський авіаспортивний клуб запрошує кожної суботи і неділі всіх охочих, старших 15 років, самостійно здійснити стрибок із парашутом* (з Інтернету); *Авіаспортивна база; Авіаспортивна техніка.*

АВІАТЕ́ХНІК, а, *ч.* Фахівець у галузі технічного обслуговування авіаційної техніки. *Авіатехнік-бригадир повинен забезпечити охорону та безпеку повітряних суден, не допускати до них сторонніх осіб, у тому числі й працівників авіапідприємства, які не мають стосунку до їх обслуговування* (з навч. літ.).

АВІАТЕ́ХНІКА, и, *ж.* Галузь техніки, пов'язана з використанням для різних потреб літаків, вертольотів та інших літальних апаратів, а також їхніх двигунів, озброєння, радіотехнічного та іншого спеціального обладнання. *У роки Великої Вітчизняної війни була проведена велика робота з евакуації підприємств авіапромисловості у східні райони країни, із забезпечення випуску бойової авіатехніки* (із журн.); *Перед повітряним транспортом стоїть проблема модернізації аеропортів та авіатехніки* (з газ.).

АВІА́ТИКА, и, *ж.* Наука про пересування в повітрі на літальних апаратах, важчих за повітря. *У музейні колекції входять унікальні копії аеропланів із часів витоків авіатики, а також копії військових літаків часів Першої та Другої світових війн* (із журн.).

АВІА́ТОР, а, *ч.* Фахівець із керування, водіння та обслуговування літальних апаратів. *У 1910 році з метою отримання диплома авіатора здійснив політ Сергій Уточкін, а холодним осіннім днем 12 листопада того ж року підкорив повітря відомий письменник Олександр Купрін* (із журн.); *Авіатори оволодівають майстерністю катапультних стрибків* (з газ.); *Хто воістину без метеорологів — як без рук (а точніше, без крил), то це авіатори* (з газ.).

АВІА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **авіа́тор.** *Наші льотчики відзначаються високим авіаторським мистецтвом* (з газ.).

АВІАТРА́СА, и, *ж.* Те саме, що **авіалі́нія.** *Був розроблений варіант авіатраси для поставки в СРСР у роки Другої світової війни озброєння, особливо літаків, з Англії та США* (з мемуарної літ.); *Прогнози погоди складаються для території (область, край, країна, акваторії морів і т.п.), а також населених пунктів, аеропортів, авіатрас, автомобільних і залізничних магістралей і т.п.* (з наук.-попул. літ.); *Нові авіатраси, які використовує "Аеросвіт", віддалені на безпечну відстань від зони збройного конфлікту* (з газ.).

АВІАТРЕНАЖЕ́Р, а, *ч.* Тренажер для навчання водінню літака. *Новий авіатренажер дозволяє готувати льотний склад для армійської авіації на якісно новому рівні* (із журн.).

АВІАУДА́Р, у, *ч.* Атака військової авіації; бомбардування. *У результаті авіаудару загинуло 18 мирних жителів* (з газ.); *Керівництво держави засудило авіаудар по своїй території, який привів до загибелі мирних жителів* (з газ.).

АВІАУЧИ́ЛИЩЕ, а, *с.* Училище, де готують льотчиків, авіафахівців. *За задумом заступника міністра вище авіаучилище цивільної авіації необхідно реорганізувати в льотно-методичний центр* (з газ.).

АВІАФА́УНА, и, *ж.* Те саме, що **орнітофа́уна.** *Із робіт про подільську авіафауну слід відзначити публікації в галузі дослідження чисельності водяно-болотяних мисливсько-промислових птахів у верхів'ях ріки Горині, нових елементів фауни — сирійського дятла, кільчастої горлиці та інших видів* (з наук.-попул. літ.); *Характерна риса авіафауни заповідника — це досить висока чисельність представників, які живуть у широколистих лісах (мала мухоловка, сивий дятел, білоспинний дятел, чорноголова славка)* (з наук.-попул. літ.); *Для багатьох районів земної кулі осушувальна меліорація поставила проблему збереження генофонду: так, у Німеччині в результаті осушення у 70-ті роки XX століття з авіафауни було викреслено 14 видів птахів* (із журн.).

АВІАФАУНІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **авіафа́уна.** *Авіафауністичний арктичний комплекс представлено у регіоні 21 видом птахів, що гніздяться північніше лісового кордону, і 24 видами, що проникають у передтундрове рідколісся й північну смугу тайги* (з наук. літ.).

АВІАФАХІВЕ́ЦЬ, вця́, *ч.* Фахівець, який виконує службові обов'язки, пов'язані з керуванням (обслуговуванням) повітряного судна або з управлінням повітряним рухом.

Усю складну і кропітку роботу з підготовки матеріальної частини до польотів проводили техніки, механіки і молодші авіафахівці (з мемуарної літ.); *Навчання всіх категорій авіафахівців проводиться на рівні міжнародних стандартів із застосуванням комп'ютерних програм* (з наук.-попул. літ.).

АВІАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до авіації. *Перед тим, як одлітати, літун зайшов у шкільну майстерню. Там зібрався весь авіаційний гурток* (С. Васильченко); *Паливні бензини поділяються на автомобільні та авіаційні* (з наук.-попул. літ.); *На території Київського державного авіаційного заводу "Авіант" триває робота IV Міжнародного авіаційно-космічного салону "Авіасвіт–XXI", у якому беруть участь понад 180 підприємств та організацій з України, Росії, США та інших країн* (із журн.).

△ **Авіаційна бомба** *див.* **бомба.**

АВІАЦІЙНИК, а, *ч.* Той, хто працює в авіації (у 2 знач.). *Невизначеність із регулярними авіарейсами між Києвом і Москвою тривала з кінця березня. Українські та російські авіаційники домовилися відновити рейси "Київ — Москва", які обслуговуватимуть три українські й три російські компанії* (з газ.); *В арсеналі Міністерства з надзвичайних ситуацій відтепер з'явився спеціальний новенький літак — перший з чотирьох пожежних літаків, які українські авіаційники будують для відомства* (з Інтернету).

АВІАЦІЯ, ї, *ж.* 1. Теорія і практика пересування у повітрі на літальних апаратах, важчих за повітря. *Основною метою безпосередньо причетних до становлення та розвитку авіації було здійснення польоту на апаратах, важчих за повітря* (з навч. літ.); *Величезний прогрес науки і техніки в XX столітті, особливо розвиток авіації, ракетної техніки, поставили нові, підвищені вимоги до швидкості обчислень* (із журн.); *У Другому всесвітньому конгресі "Авіація XXI століття" за напрямом "Безпека в авіації" взяли участь науковці з 38 країн близького та дальнього зарубіжжя* (з газ.).

2. Сукупність літальних апаратів; повітряний флот. *Стрункими пружними клинцями пішла авіація, розгортаючись над дотами* (О. Гончар); *Розрізняють авіацію цивільну та військову* (з наук.-попул. літ.).

АВІАЧАСТИНА, и, *ж.* Військовий авіаційний підрозділ. *У кінці серпня наша група була перетворена в спеціальну авіачастину і направлена на одну з ділянок Західного фронту* (з мемуарної літ.); *Найбільш масштабні цього року маневри протиповітряної оборони, у яких брали участь майже всі авіачастини, а також вояки зенітно-ракетних та радіотехнічних військ, пройшли на території кількох областей* (з газ.).

АВІАШКОЛА, и, *ж.*, *іст.* Школа, в якій готували кадри для авіації. *Ігореві пропонували їхати заступником начальника з навчальної частини в авіашколу* (А. Трипільський); *У 30-ті роки XX століття в Чугуєві, що поблизу Харкова, де і сьогодні діє навчальний аеродром, заявила про себе перша в Україні авіашкола* (з газ.).

АВІАШОУ, *невідм.*, *с.* Видовищний захід із показовими польотами авіаційної техніки. *На аеродромі "Чайка" відбулось авіашоу з нагоди Дня авіації* (з газ.); *Українські авіапромисловці представлять свої розробки на Берлінському авіашоу* (з газ.).

АВІЄТКА, и, *ж.*, *ав.* Легкий одно- або двомісний літак спортивного призначення. *На початку XX століття у зарубіжній авіації виникло захоплення малопотужними літаками — авієтками* (з навч. літ.); *Авієтка під час випробувань швидко розганялась, легко набирала висоту, літала зі швидкістю 150–160 км/год* (з газ.).

АВІЗНИЙ[1], а, е, *фін.* Стос. до авізо (*див.* **авізо**[1]). *Залежно від характеру акредитивної операції, що покладена банком-емітентом на виконавчий банк, він може виступати авізним або банком-платником* (з мови документів).

АВІЗНИЙ[2], а, е, *іст.*, *мор.* Який є авізо (*див.* **авізо**[2]). *Авізне судно.*

АВІЗО[1], *невідм.*, *с.*, *фін.* Офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій. *Особливо широко термін "авізо" застосовується в банківській, а також бухгалтерській практиці* (з наук.-попул. літ.); *Авізо оформляють на спеціальних бланках, де вказується його номер, дата, характер здійснюваної операції, сума і номер рахунку, найменування відправника й адресата та інші дані* (з наук.-попул. літ.); *Банки повідомляють із допомогою авізо своїх клієнтів про дебетові та кредитові записи у рахунках, про залишок коштів на рахунках, про виплату переказів, відкриття акредитиву та ін.* (з мови документів); *З метою забезпечення контролю за своєчасним і повним перерахуванням доходів державного бюджету в управлінні Національного банку реєструються дати і номери повідомлень (авізо), що надійшли з комерційних банків* (із журн.).

АВІЗО[2], *невідм.*, *с.*, *іст.*, *мор.* У деяких іноземних військових флотах невелике швидкохідне судно, яке використовувалося для розвідки та зв'язку. *Авізо використовували флоти Франції, Італії, Іспанії до початку XX ст., у російському флоті авізо спеціально не будувались, а для розвідки і посильної служби використовувались застарілі контрміноносці, легкі крейсери та інші судна* (з наук.-попул. літ.).

АВІЗОВАНИЙ, а, е, *фін.* Дієпр. пас. до **авізувати.** *Акредитив може бути авізований бенефіціару через інший банк (авізуючий) без зобов'язань із боку авізуючого банку, який повинен перевірити справжність акредитива, який він авізує* (з мови документів); // *у знач. прикм. Авізований акредитив; Авізований вексель.*

АВІЗОВИЙ, а, е, *фін.* Те саме, що **авізний**[1]. *З авізових виплат у банках ведеться окремий облік* (з мови документів); *Цей факт підтверджений даними бухгалтерського обліку: авізовим повідомленням, річними балансами, виписками із рахунків* (з мови документів).

АВІЗУВАННЯ, я, *с.*, *фін.* Дія за знач. **авізувати.** *Усі витрати, пов'язані з відкриттям, авізуванням, підтвердженням, продовженням терміну, зміною умов та виконанням акредитива, сплачує покупець* (з мови документів); *Уповноважений банк бенефіціара приймає текст акредитива і передає для подальшого авізування бенефіціару лише після отримання відповідних уточнень, що підтверджують його достовірність* (з мови документів).

АВІЗУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док.*, *кого, що*, *фін.* Повідомляти клієнта про стан виконання розрахункових операцій; надсилати авізо. *Якщо банк вирішує не авізувати акредитив, він повинен негайно повідомити про це банк-емітент* (з наук.-попул. літ.); *Умови акредитива (або акредитива, що включає прийняті зміни) залишатимуться чинними для бенефіціара, поки бенефіціар не повідомить своє прийняття змін банку, що авізував ці зміни* (із журн.).

АВІ́СТА, и, *ж., фін.* Напис на векселі або на якому-небудь іншому документі грошових розрахунків, який засвідчує, що вексель може бути оплачений на момент подання або через певний час від моменту його подання.

АВІТАМІНО́З, у, *ч., вет., мед.* Захворювання, викликане недостатністю вітамінів в організмі. *Авітаміноз лікується звичайно полівітамінними препаратами або спеціальною дієтою з переважанням фруктів, м'яса або риби, хліба із муки грубого помелу* (з наук.-попул. літ.); *Відсутність або недостатній уміст вітамінів у раціоні тварин викликає авітаміноз або гіповітаміноз, що позначається на обміні речовин, здоров'ї та продуктивності* (з наук.-попул. літ.); *У результаті авітамінозу розвиваються цинга, рахіт, бері-бері та інші хвороби, викликані тривалою недостатністю в їжі вітамінів* (із журн.).

АВІТАМІНО́ЗНИЙ, а, е, *вет., мед.* Стос. до авітамінозу. *Відсутність у їжі вітаміну С викликає авітамінозне захворювання — цингу* (з наук.-попул. літ.); *У період переходу від зими до весни, який медики характеризують як авітамінозний, заморожені овочі та фрукти стають актуальними продуктами* (з мови реклами).

АВЛО́С, а, *ч.* Давній духовий музичний інструмент із подвійною тростиною і циліндричним каналом, який був поширений у Стародавній Греції та Передній Азії. *Головним духовим інструментом у Стародавній Греції був авлос, який складався із двох трубок із подвійними язичками, на яких грали одночасно, причому одна з трубок давала басовий супровід для другої* (з наук.-попул. літ.); *Авлос мав різкий звук, використовувався в античній трагедії, у військовій музиці та для супроводу співу* (із журн.).

АВОКА́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **авока́довий.** *У кожного мого знайомого є свій рецепт авокадного мусу* (із журн.).

АВОКА́ДО, *невідм., с.* 1. Вічнозелене дерево родини лаврових із їстівними грушоподібними плодами. *Промислова культура авокадо розвинута в багатьох тропічних і субтропічних районах земної кулі, найбільш широко в штатах США (Каліфорнії та Флориди), в Бразилії та на Гавайських островах* (з наук. літ.); *Зараз існує більше 500 видів авокадо, які виведені з трьох основних сортів* (із журн.).

2. Плід цього дерева. *Авокадо є рекордсменом за кількістю жирів серед фруктів (до 30 %), причому вони легко засвоюються, цей плід багатий на вітаміни, мінерали і білки, — іншими словами, він дуже корисний!* (з наук.-попул. літ.); *Авокадо найчастіше використовують у салатах, також із них готують супи, пасти, соуси, паштети, коктейлі і навіть морозиво* (із журн.).

АВОКА́ДОВИЙ, а, е. Прикм. до **авока́до.** *Стараннями робітників його сільськогосподарські угіддя перетворилися у зразково-показові фінікові, бананові та авокадові гаї* (із журн.); // Вигот. з авокадо. *Остаточно відчути себе в Латинській Америці поможуть теплі кукурудзяні коржі та авокадовий соус гуакамоле* (із журн.); *Авокадовий молочний коктейль; Авокадовий салат; Авокадовий шоколадний мус.*

АВРА́Л, у, *ч.* 1. *мор.* Спішна робота на судні всією командою. *На шхуні було .. сімнадцятеро моряків-мисливців. Це все були браві хлопці, .. які могли працювати під час авралу три доби підряд* (М. Трублаїні); *Аврал проводиться для виконання робіт, які мають значення для всього судна: для підготовки і постановки в док, для прибирання, для вантажно-розвантажувальних робіт та ін.* (з наук.-попул. літ.); * У порівн. *Але ми, не слухаючи її, швидко дріботіли східцями нагору, як моряки під час авралу* (В. Нестайко).

2. *перен., розм.* Виконувана всім колективом, групою, підрозділом термінова робота. *Ночами підіймалися* [бійці] *на аврали: траншеї заливало водою* (О. Гончар); *— Добрий день, — прогудів у трубку м'який бас. — Це Аркадій Васильович. Перепрошую, що не зустрів вас на вокзалі. Несподіваний аврал* (Ю. Мушкетик).

◊ **Оголоси́ти (підня́ти) авра́л** *див.* **оголо́шувати.**

АВРА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до авралу. *Виявляючи високу організованість і справжню мужність, екіпаж корабля одразу взявся за авральні роботи* (із журн.); *Несвоєчасне надходження коштів спричинило авральний характер ремонтно-будівельних робіт* (з газ.).

АВРА́Н, у, *ч.* Трав'яниста рослина родини ранникових, окремі види якої застосовують у народній медицині. *Авран лікарський поширений в європейській частині Росії, на Кавказі, в Сибіру і Казахстані* (з наук. літ.).

АВРИ́КУЛА, и, *ж.* Декоративна садова рослина, різновид примули. *Інша назва квітки — первоцвіт весняний. У народі аврикулу ще називають квіткою-ключиком — за те, ймовірно, що вона відчиняє двері до теплої погоди, до теплого літа* (з газ.).

АВСТРАЛІ́ЄЦЬ *див.* **австралі́йці.**

АВСТРАЛІ́ЙКА *див.* **австралі́йці.**

АВСТРАЛІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **австралі́йці** і Австралія. *Почали розмножуватись у неволі мавпи, леви, пуми, ведмеді, олені, лами, австралійські страуси* (з наук.-попул. літ.); *Австралійському сленгу дивується весь англомовний світ, а самі австралійці, безумовно, гордяться ним, як національним надбанням і такою ж візитною карткою Австралії, як кенгуру або Великий Бар'єрний риф* (з Інтернету).

АВСТРАЛІ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **австралі́єць,** ійця, *ч.;* **австралі́йка,** и, *ж.).* 1. Корінне населення Австралії. *У кінці XVIII століття австралійці були розселені по всьому материку (чисельність 250–300 тис. осіб); вони поділялись на понад 500 племен, мовно і расово відособлених від інших народів світу* (з наук. літ.); *Європейська колонізація супроводжувалась масовим винищенням австралійців і витісненням їх у безплідні райони внутрішньої Австралії* (із журн.).

2. Назва всього сучасного населення Австралії. *Австралійці — майже виключно нащадки переселенців із Англії, Шотландії та Ірландії* (з наук.-попул. літ.); *Лауреатами Нобелівської премії 2005 року з фізіології та медицини стали австралійці Р. Уоррен і Б. Маршалл* (із журн.).

АВСТРАЛО́ЇД *див.* **австрало́їди.**

АВСТРАЛО́ЇДИ, ів, *мн. (одн.* **австрало́їд,** а, *ч.).* Люди, що належать до австралоїдної раси *(див.* **ра́са**[1]**).** *Населення світу поділяється на європеоїдів, монголоїдів, негроїдів і австралоїдів* (з наук. літ.).

АВСТРАЛО́ЇДНИЙ а, е. Стос. до австралоїдів. *У центральних районах Індії є місця компактного проживання австралоїдних народів* (із журн.).

△ **Австрало́їдна ра́са** *див.* **ра́са**[1]**.**

АВСТРАЛОПІТЕ́К *див.* **австралопіте́ки.**

АВСТРАЛОПІТЕ́КИ, ів, *мн. (одн.* **австралопіте́к,** а, *ч.), палеонт.* Група викопних вищих приматів. *Кістки австралопітеків уперше були виявлені в пустелі Калахарі (Південна Америка), а потім у Східній та Центральній Африці* (з наук.-попул. літ.).

АВСТРІ́ЄЦЬ *див.* **австрі́йці.**

АВСТРІ́ЙКА *див.* **австрі́йці.**

АВСТРІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **австрі́йці** і Австрія. *Я часом в чому не дотримую прийнятих у русинів австрійських звичаїв* (Леся Українка); *Вчитель .. зайшов у свою кімнатку, завісив єдине вікно австрійською шинелиною і почав пришивати дратвою головки до халяв* (М. Стельмах); *Приблизно три чверті австрійської території займають гори і лише 7 % рівнини (країна є частиною системи складчастих гір Альп)* (з наук. літ.).

АВСТРІ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **австрі́єць,** ійця, *ч.;* **австрі́йка,** и, *ж.).* Народ, що становить основне населення Австрії. *Австрійці сформувалися на основі германських племен, які змішались зі слов'янами і більш раннім романізованим населенням — кельтами, ретами, іллірійцями* (з наук. літ.); *Близько 90 % віруючих австрійців — католики, інші — протестанти* (з наук.-попул. літ.); *Австрійці, як і більшість європейців, мають змішане походження* (із журн.).

АВСТРІЯ́К *див.* **австрія́ки.**

АВСТРІЯ́КА *див.* **австрія́ки.**

АВСТРІЯ́КИ, ів, *мн. (одн.* **австрія́к,** а *і* **австрія́ка,** и, *ч.;* **австрія́чка,** и, *ж.), розм., заст.* Те саме, що **австрі́йці.** *Узброїлись наші й тепер погнали полки за полками обороняти австріяка од венгра* [угорця] (Панас Мирний); *Недалеко міста, лише через річку, шаліла битва. Билися москалі з австріяками* (О. Кобилянська).

АВСТРІЯ́ЦЬКИЙ, а, е, *розм., заст.* Прикм. до **австрія́ки.** [М о к і й *(до батька):*] — *А твоя теорія, що українська мова є австріяцька видумка, була теорією російських жандармів і царського міністра Валуєва* (М. Куліш).

АВСТРІЯ́ЧКА *див.* **австрія́ки.**

АВТА́РКІ́Я, ї, *ж.* 1. *екон., політ.* Економічна політика, спрямована на створення замкнутого національного або регіонального господарства, відокремленого від економіки інших країн або інших регіонів. *У чистому вигляді автаркія проявлялась лише в умовах натурального господарства в докапіталістичних формаціях* (з наук. літ.); *У сучасну епоху, коли посилюються економічні, наукові та інші зв'язки у світовому господарстві, країна може опинитися у стані автаркії або в силу зовнішніх обставин (наприклад, уведення економічних санкцій), або за рахунок проведення державою політики автаркії (наприклад, в умовах підготовки до війни)* (з наук.-попул. літ.); *Політика автаркії проводилась у різні роки різними країнами (Німеччина, СРСР, Італія та ін.)* (із журн.).

2. *філос.* У філософії кіренаїків і стоїків — незалежність особи від речей зовнішнього світу або інших людей. *Літературна традиція пов'язує з Діогеном багато анекдотів та легенд, які демонструють незворушну послідовність, з якою він втілював у своєму житті принципи автаркії, самообмеження і презирство до суспільних умовностей* (з наук. літ.); *Ідеал людини в стоїцизмі — незалежність від зовнішніх обставин, автономність, самодостатність (автаркія)* (із журн.).

АВТЕНТИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Процедура встановлення відповідності параметрів, які характеризують особу, процес або дані, заданим критеріям. *Автентифікація, як правило, застосовується для перевірки права доступу користувача до тих чи інших ресурсів, програм, даних* (з наук. літ.); *Нині все більшої популярності набуває автентифікація особи з допомогою електронних сертифікатів, пластикових карток та біометричних приладів, наприклад, сканерів райдужної оболонки ока, відбитків пальців або долоні* (з наук.-попул. літ.); *Автентифікація та авторизація пацієнтів дають можливість впевнитись у наданні послуг саме тому, для кого вони призначені* (з наук.-попул. літ.); *У липні 2002 року український текст Конвенції Ради Європи "Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних" пройшов автентифікацію та був засвідчений МЗС України як офіційний переклад* (з публіц. літ.); *Автентифікація інформації здійснюється на основі внутрішньої структури самої інформації незалежно від інформаційного джерела* (із журн.).

АВТЕНТИФІКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. до **автентифікува́ти;** // *у знач. прикм. Кількість потрібних унікальних ідентифікаторів відповідає загальній кількості користувачів, яким наданий автентифікований доступ* (з наук.-техн. літ.).

АВТЕНТИФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., що.* Здійснювати автентифікацію; встановлювати, чи має об'єкт або суб'єкт очікувані властивості. *Автентифікувати — це означає ідентифікувати об'єкт (суб'єкт) та верифікувати його властивості* (з наук.-техн. літ.); *Засобами, за допомогою яких автентифікують особу, служать: цифрові підписи, паролі, смарт-карти, біометричні характеристики осіб та ін.* (з наук.-попул. літ.).

АВТЕНТИ́ЧНИЙ, а, е. Справжній, дійсний. *Тепер усе виявилось, і автентичні документи в руках у нас* (М. Коцюбинський); *У дисертації на базі японських автентичних і перекладених джерел розробляються різноманітні аспекти походження військово-самурайської державності в середньовічній Японії* (з наук. літ.); *Встановлення автентичного тексту Франкових творів — це проблема текстологічна* (з наук. літ.); *Твори Моцарта та інших музикантів його епохи можна грати двома різними способами: або на сучасних музичних інструментах, або на автентичних (які існували в той час, коли писалась музика)* (із журн.); // Який відповідає оригіналу, істинний. *Автентичний переклад — переклад офіційного документа, який має однакову юридичну силу з оригіналом* (з наук. літ.).

АВТЕНТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **автенти́чний.** *Автентичність новознайденого листа Сковороди не підлягає сумніву. В цьому переконує і зміст листа, і характерний почерк його автора* (з наук. літ.); *Банкноти євро містять ряд захисних елементів, завдяки яким можна відразу розпізнати їхню автентичність* (з наук.-техн. літ.); *Відповідальність за достовірність та автентичність фактів, наведених в публікації, несе її автор* (з мови документів).

АВТО́, *невідм., с., розм.* Те саме, що **автомобіль.** *По хвилі виповзло з мряки й підійшло величезне американське вантажне авто з халабудою. Американська п'ятитонка* (І. Багряний); *Два виконкомівські авто мчать нас Коростенем* (Б. Антоненко-Давидович); *Назустріч з туману виринуло крите авто* (В. Козаченко); — *Ворог близько,* — *попередив він.* — *Танки щойно обстріляли вантажне авто наших розвідників* (О. Гончар).

АВТО...[1] Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову **автомобільний,** напр.: а в т о б а́ з а, а в т о в о к з а́ л, а в т о г а р а́ ж, а в т о м о т о́ р, а в т о п а́ р к, а в т о п е -

регóни, автопробíг, автопромислóвість, автосполýчення, автошúна; 2) слову **автомобіль,** напр.: автобензовóз, автоцистéрна.

АВТО...[2] Перша частина складних слів, що відповідає слову **автоматúчний** у 1 знач., напр.: автовагá, автозвáрювання, автомасажéр, автоподáча.

АВТО...[3] Перша частина складних слів, що відповідає слову **самохíдний** у 1 знач., напр.: автовагóн, автоплýг.

АВТО...[4] Перша частина складних слів, що відповідає словам **свій, влáсний** або основі **сáмо** в словах іншомовного походження, напр.: автобіогрáфія, автогравюра.

АВТОАМÁТОР, а, *ч.* Те саме, що **автолюбитель.** *Журнал розрахований на водіїв та автоаматорів, спортсменів (мотоциклістів і автомобілістів), викладачів автосправи* (з газ.); *При ціні близько 6 тис. євро це авто є дуже вдалим вибором для вітчизняних автоаматорів* (з газ.); *Автомобіль-переможець визначається в 16-ти основних номінаціях шляхом відкритого анкетування вітчизняних автоаматорів* (з Інтернету).

АВТОАМÁТОРКА, и, *ж.* Жін. до **автоамáтор.** *У 1915 році автоаматорка Уїльма Рассі з Нью-Йорка стала першою жінкою-таксистом* (із журн.); *Змагання з фігурного водіння автомашин зберуть автоаматорок нашого міста* (з газ.).

АВТОБÁЗА, и, *ж.* Транспортне підприємство для організації перевезень на автомобілях; місце стоянки й ремонту автомобілів. *В кімнаті їх жило четверо, він та ще троє молодих робітників. Один працював слюсарем автобази* (О. Гуреїв); *Мікроавтобус автобази Верховної Ради підігнали майже впритул до літака* (з газ.).

АВТОБАЗÁР, у, *ч., розм.* Те саме, що **авторúнок.** *Автобазар: купівля-продаж автомобілів в регіонах України* (з мови реклами).

АВТОБÁН, у, *ч.* Багатосмугове шосе для швидкісного руху автомобілів; автомагістраль. *Автобани призначені для руху транспортних засобів із високою швидкістю, проїжджі частини для кожного напряму розділені бар'єром і мають не менше двох смуг для руху в кожному напрямі, а також широку обочину для зупинки в непередбачуваних випадках* (з наук.-попул. літ.); *Новий чотирисмуговий автобан стане найдорожчим та найамбіційнішим проектом програми модернізації транспортної системи* (із журн.); *Подорож у комфортабельному автобусі автобаном європейського класу минає непомітно* (із журн.).

АВТОБÁННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **автобáн.** *Наступного дня ми з Андрієм виїхали на його машині, влившись в автобанний потік у напрямку на північ* (із журн.); *Шина спортивна, тверда, шумить, але для мене шум приємний, автобанний* (з Інтернету).

2. Стос. до автобану. *Карта показує швидкісний автобанний маршрут, що нам, власне, і потрібно* (з газ.); *По дорозі вирішили спробувати німецьке автобанне харчування* (з Інтернету).

АВТОБЕТОНОМІШÁЛКА, и, *ж.* Автомобіль, оснащений бетономішалкою. *До транспортних засобів, призначених для виконання спеціальних робочих функцій, відноситься автокран, автобетономішалка, вишка розвідувальна чи бурова на автомобілі, технічна допомога, автомобіль прибиральний тощо* (з мови документів); *Ужгородськими митниками припинено незаконне переміщення автобетономішалок на територію України на загальну суму понад 3,2 млн грн* (з газ.).

АВТОБІÓГРАФ, а, *ч.* Автор опублікованої або написаної для публікації автобіографії. *Дослідники одностайні в тому, що автобіограф прагне створити цілісний і наперед визначений образ своєї особистості* (з наук. літ.); *Тепер, щоб виконати всі обов'язки сумлінного автобіографа, мені годилося б знову змалювати свій душевний стан, а краще цього не зробиш, як за допомогою кількох написаних у високому стилі віршів* (із журн.).

АВТОБІОГРАФÍЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із чиїм-небудь життям. *Той розповідав історію свого життя, той пригадував якийсь смішний або трагічний випадок, а коли вже все автобіографічне було переказане, почали розповідати казки* (Ю. Збанацький); // Який відбиває події з біографії автора. *Я — естет... На доказ сього мушу зробити невеличкий екскурс автобіографічний* (Леся Українка); *Збірка "Уманські спогади" (1972) має автобіографічний характер. Бажан повертається до подій своєї юності, розповідає про дорогих йому людей* (з навч. літ.); // Властивий, притаманний автобіографії. *В своїх оповіданнях... що мають автобіографічний характер, Франко описав варварство тодішніх учителів* (М. Коцюбинський).

АВТОБІОГРАФÍЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **автобіографíчний.** *У циклі Франкових оповідань про дітей, автобіографічність яких .. не підлягає сумніву, одно з найчарівніших — "Малий Мирон"* (М. Рильський); *Першою школою творчості та скрупульозного самовивчення став для Л. Толстого щоденник, який він вів від юності до кінця своїх днів, що багато в чому визначило автобіографічність його творів* (з навч. літ.).

АВТОБІОГРÁФІЯ, ї, *ж.* Опис свого життя. *Я шукаю завжди у творах поета не автобіографії.., а такого чогось, що не його одного обходило б* (Леся Українка); *— Розкажіть нам свою автобіографію, — сказав голова* (Б. Антоненко-Давидович); *Незадовго до смерті Грабовський написав коротку, сповнену гіркої правди автобіографію* (з навч. літ.).

АВТОБЛОКУВÁЛЬНИЙ, а, е. Стос. до автоблокування. *Автоблокувальна система; Автоблокувальний пристрій.*

АВТОБЛОКУВÁННЯ, я, *с.* 1. *зал.* Система автоматичної сигналізації для регулювання руху поїздів. *Автоблокування — це система регулювання руху поїздів на перегонах шляхом встановлення шляхових світлофорів, показання яких змінюються автоматично в результаті руху самих поїздів* (з наук.-техн. літ.); *На Донецькій залізниці встановлене автоблокування для кращого забезпечення безпеки руху поїздів* (з газ.).

2. *техн.* Сукупність автоматичного обладнання, що забезпечує запобігання аварії або помилок при роботі машин, апаратів, приладів. *Автоблокування автоматичної станочної лінії зупиняє її при розлагодженні або порушенні режиму роботи одного із станків* (з наук.-попул. літ.).

3. *техн.* Автоматичне блокування (у 4 знач.). *Серед інших функцій цієї моделі мобільного телефона варто відзначити автоблокування клавіатури і заборону певних викликів* (з Інтернету); *Колеса із системою автоблокування* (з мови реклами).

АВТОБУДІВÉЛЬНИЙ, а, е. Стос. до автобудування. *Переможцем у конкурентній боротьбі серед автобудівельних*

фірм стане та, котра швидше почне впроваджувати екологічні технології в автомобільному виробництві (із журн.); *У розробці цієї машини втілено динаміку прогресивного розвитку концепцій автобудування провідних автобудівельних фірм світу* (з мови реклами).

АВТОБУДІВНИЙ, á, é. Те саме, що **автобудівéльний.** *Автомобільна галузь основних автобудівних держав протягом останніх десятиріч перебувала на піднесенні, тож сьогодні цілком закономірно сталося перенасичення ринку* (із журн.); *Вітчизняний автобудівний комплекс потребує дієвих механізмів захисту внутрішнього ринку* (з газ.).

АВТОБУДІВНИ́К, á, *ч.* Те саме, що **автомобілебудівни́к.** *Кременчуцькі автобудівники мають намір відкрити збиральні виробництва своїх вантажівок в Алжирі, Афганістані й Пакистані та поставити велику партію вантажівок до Індії* (з газ.); *У рамках Дня молодого автобудівника пройде нагородження лауреатів VII науково-практичної конференції молодих спеціалістів* (з Інтернету).

АВТОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **автомобілебудува́ння.** *У роботі досліджено процеси інвестиційного менеджменту та розроблено методику управління інвестиційними процесами на підприємствах автобудування в умовах формування акціонерних відносин* (із журн.); *Історія автобудування знає немало прикладів, коли та або інша модель, з'явившись на світ, робила такий сильний вплив на світове автобудування, що ставала зразком для наслідування* (з газ.).

АВТО́БУС, а, *ч.* Багатомісний автомобіль для перевезення пасажирів. [Н а д і я:] *Андрію, а може б, ти поїхав собі автобусом або й трамваєм?* (З. Мороз); *З автобуса зійде він у кураївськім степу, сліпнучи від сонця, озирнеться довкруг: в усі чотири сторони світу — самотність* (О. Гончар); *Проїжджає мимо автобус зі снопом пасажирів* (Є. Гуцало).

Саніта́рна маши́на <Саніта́рний авто́бус> *див.* **маши́на.**

АВТО́БУСИК, а, *ч.* Зменш. до **авто́бус.** *Мчить степами автобусик, .. буденний трудяга застарілої моделі, списаний шефами і подарований школі* (О. Гончар); *Одного надвечір'я, коли в маленькому маршрутному автобусику повертався з Моринець до Кирилівки, де квартирував, розговорився з красивим, сказати б, "козацького типу" дядьком* (Р. Федорів).

АВТО́БУСНИЙ, а, е. Прикм. до **авто́бус.** — *Бори почалися, — сказала бабуся в пуховій хустці, виглядаючи в автобусне віконце* (О. Донченко); *Гребенючка жила на довжелезній вулиці Гагаріна, що вела від автобусної зупинки аж до річки* (В. Нестайко).

АВТОВАКЦИ́НА, и, *ж., вет., мед.* Лікувальна бактеріальна вакцина, вигот. з мікробів, виділених з організму того хворого, для лікування якого цю вакцину застосовують. *Для активації специфічного протипухлинного імунітету останнім часом створені методи отримання автовакцин на основі дендритних клітин хворого* (з наук. літ.); *Після кріодеструкції пухлинної тканини з операційного матеріалу можна виготовляти автовакцину та проводити вакцинацію* (з наук.-попул. літ.).

АВТОВАНТА́ЖНИК, а, *ч.* Те саме, що **автонавантáжувач.** *У нас Ви можете замовити навантажувальну техніку для складу: електрокари, гідравлічні візки, навісне обладнання, автовантажники та електровантажники* (з Інтернету).

АВТОВИ́КЛИК, у, *ч., спец.* У мережах електро- та радіозв'язку і автоматизованих системах опрацювання інформації — автоматичний виклик абонента або програми. *Для передавання даних телефонними каналами використовуються модеми, які підтримують процедуру автовиклику абонента* (з наук. літ.); *Функції цієї моделі мобільного телефона: голосовий набір, автовиклик, набір останнього номера та ін.* (з Інтернету).

АВТОВІДПОВІДА́Ч, á, *ч.* Пристрій, за допомогою якого абонент автоматично фіксує інформацію, що надходить по телефону. *Якщо ми бажаємо, щоб телефон був доступним 24 години на добу, то варто для цього купити телефон із автовідповідачем* (із журн.).

АВТОВІЗО́К, зкá, *ч.* Самохідний візок із двигуном внутрішнього згоряння для перевезення вантажів на невеликі відстані. *Мої чемодани відразу опинились на невеликому автовізку* (М. Трублаїні); *Враз вони розступаються, пропускаючи автовізок, на якому штабелі картонних коробок* (В. Нестайко); *Сьогодні співробітники Кременчуцького автоскладального заводу серед іншого щомісяця збирають до тисячі автовізків "Джиллі"* (з газ.).

АВТОВЛА́СНИК, а, *ч.* Власник автомобіля. *Прокатні фірми автомобілів орієнтуються насамперед на туристів, приїжджих бізнесменів чи автовласників, які тимчасово не можуть користуватися власною машиною* (з газ.); *Водійське щастя застрахував кожен десятий автовласник* (з газ.).

АВТОВЛА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **автовла́сник.** *Придбати страховий поліс "Провідна автоцивілка. Пані" може автовласниця віком від 21 року, яка має посвідчення водія, тобто є власницею автомобіля або їздить за дорученням* (з мови документів).

АВТОВОКЗА́Л, у, *ч.* Комплекс споруд, признач. для обслуговування пасажирів міжміських, приміських та сільських автобусних сполучень. — *Я відвезу тебе на автовокзал. Ти поїдеш до Києва* (В. Шкляр); *Автовокзал складається із пасажирської споруди, внутрішньої транспортної території та привокзальної площі* (з наук.-попул. літ.); *З автовокзалу "Європейський" за місяць здійснюється понад 800 регулярних рейсів у Європу* (з газ.).

АВТОВОКЗА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до автовокзалу. *Комунальна корпорація "Київавтодор" розпочала реконструкцію автовокзального шляхопроводу, який з'єднує Либідську і Московську площі* (з газ.); *Інвестиції в автовокзальний комплекс можуть скласти більше 100 млн гривень* (з газ.).

АВТОГАЛЬМО́, á, *с.* Гальмо, яке вступає в дію автоматично. *У випадках відмови автогальм локомотивна бригада через радіозв'язок повідомляє про це поїзного диспетчера, чергових по станціях, машиністів зустрічних і попутних поїздів, що знаходяться на перегоні, а також начальника поїзда, якщо поїзд пасажирський* (з наук.-техн. літ.); *У разі подачі вагонів для розвантаження та зворотного руху до стрілочного переводу включення автогальм є обов'язковим* (з наук.-техн. літ.).

АВТОГАЛЬМОВИ́Й, á, é. Прикм. до **автогальмó.** *У пасажирських поїздах до автогальмової мережі мають включатися всі вагони з автогальмами пасажирського типу* (із журн.); *У рамках підготовки до літніх перевезень залізничники перевіряють автогальмове устаткування, готують до роботи установки кондиціювання повітря й системи вентиляції* (з газ.).

АВТОГА́МІЯ, ї, *ж.* 1. *бот.* Самозапилення і самозапліднення у вищих рослин. *Розрізняють такі два типи запилення: самозапилення (автогамія) і перехресне запилення* (з наук. літ.); *Автогамія характерна для культурних злаків (пшениці, вівса, ячменю та ін.), бобових (гороху, квасолі та ін.), багатьох бур'янів (із родини хрестоцвітих, гвоздикових та ін.)* (з навч. літ.).

2. *біол.* Самозапліднення в одноклітинних організмів, яке полягає у злитті двох ядер. *При автогамії (наприклад, у амеб, діатомових водоростей) ядро клітини ділиться на два, дочірні клітини розходяться, а після визрівання знову зливаються* (з наук. літ.).

АВТОГА́МНИЙ, а, е, *бот.* Стос. до автогамії (у 1 знач.). *Серед самозапильних видів трапляються автогамні та клейстогамні* (з наук.-попул. літ.); *Квітки коручки дрібнолистої бувають двох типів — невеликі автогамні без запаху та великі алогамні зі слабким запахом гвоздики* (з наук. літ.).

АВТОГЕМОТЕРАПІ́Я, АУТОГЕМОТЕРАПІ́Я, ї, *ж., вет., мед.* Метод лікування, що полягає у введенні хворому в м'язи або під шкіру його власної крові, узятої з вени (іноді до неї додають лікувальний засіб). *Автогемотерапія з попереднім опроміненням крові дає позитивний результат і змінює на краще імунну систему* (з наук.-попул. літ.); *Якщо збудник хвороби знаходиться в крові, то слід призначати більш серйозне лікування — аутогемотерапію, антибіотики, ультрафіолетове опромінення* (із журн.).

АВТОГЕ́Н, *ч.* 1. *род.* у. Зварювання або різання металу із використанням високої температури згоряння суміші горючих газів (ацетилену, водню та ін.). *Металу цокіт, автогену зблиски — Росте залізний міст через Десну* (П. Дорошко); *Біля депо диміла вагранка і тремтячими блакитними екранами спалахувало полум'я автогену* (О. Донченко).

2. *род.* а. Апарат, за допомогою якого здійснюється зварювання і різання металу. *Товщина металевого листа при різанні автогеном — 2 мм і більше* (з наук.-попул. літ.).

АВТОГЕНЕ́З, у, *ч., філос.* Напрям в еволюційному вченні, що розглядає розвиток живої природи як процес, який відбувається незалежно від зовнішніх умов і здійснюється відповідно тільки до внутрішніх нематеріальних чинників. *В екології поняття автогенезу звичайно застосовується до угруповань та екологічних систем* (з наук. літ.).

АВТОГЕ́ННИЙ, а, е. Стос. до автогену (у 1 знач.), до автогена (у 2 знач.). *Автогенне зварювання застосовують для зварювання тонкостінних виробів зі сталі, кольорових металів і сплавів, для наплавки твердих сплавів при ремонтних роботах* (з наук. літ.); *Найбільш широке застосування в автогенній справі має ацетилен* (з наук. літ.); // Признач. для різання або зварювання металів. *Автогенний апарат застосовують при різанні металів середньої та великої товщини* (з наук.-техн. літ.).

АВТОГЕ́ННИК, а, *ч.* Той, хто займається автогенним зварюванням і різанням металів. *Іван з автогенником пораються біля якоїсь не зовсім іще виразної конструкції із стального прута* (А. Головко); *Зараз члени бригади — складальники, зварювальники, автогенники в основному четвертих і п'ятих розрядів, — що називається, "набили руку", і якість виконуваної ними роботи відповідає високим вимогам міжнародних стандартів* (з газ.).

АВТОГО́Л, а, *ч.* Гол у власні ворота. *У першому таймі на 17-й хвилині відзначився Андрій Шевченко, в другому — переможною крапкою став автогол: простріл з лівого флангу "вдало" замкнув гравець команди гостей* (з газ.).

АВТОГО́НКА, и, *ж.* Те саме, що **автоперего́ни.** *Вважається, що перша в історії справжня автогонка пройшла за маршрутом Париж — Бордо — Париж (дистанція в 1200 км) у 1895 році* (з наук.-попул. літ.); *Міжнародна федерація автоспорту затвердила календар автогонок "Формула-1"* (з Інтернету).

АВТОГО́НОЧНИЙ, а, е. Стос. до автогонки. *Велосипедний, автогоночний, лижний та інші активні види спорту мають свої небезпечні фактори, які вимагають застосування відповідних засобів безпеки* (із журн.); *45 міст України відкриють автогоночний сезон у неділю* (з газ.).

АВТОГО́НЩИК, а, *ч.* Спортсмен, який бере участь у автогонці. *Один відомий автогонщик "Формули-1", коли його попросили дати поради звичайним водіям, сказав: "Нікому не раджу їздити швидко!"* (з газ.); *Українські автогонщики стали переможцями 13-го етапу чемпіонату світу з ралі* (з газ.).

АВТОГРАВЮ́РА, и, *ж.* Гравюра, у якій друкарську форму на дереві, лінолеумі або металі (міді, цинку, сталі) виконує сам художник — автор композиції. *Зараз колекції Британського музею нараховують 78 мільйонів експонатів, у тому числі близько 7 мільйонів томів друкованих видань і більше півмільйона автогравюр та манускриптів* (із журн.).

АВТО́ГРАФ, а, *ч.* 1. Власноручний підпис або напис. *Яснич підписав акт про здачу, старанно вив'язавши на цупкому папері свій кривулястий автограф* (О. Гончар); *Іван показав книгу з автографом редакторові журналу* (М. Руденко).

2. Власноручний авторський рукописний текст. *Посилаю також вірш Мирного, що прислав мені. Він може бути й автографом* (М. Коцюбинський); *Цікаво також, що в нього* [Т. Шевченка] *помічається змішування к з г, а одного разу в автографі стоїть голега замість колега* (В. Русанівський).

АВТОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який є автографом. *У складі архівного фонду редакції біобібліографічного словника "Українські письменники" понад 70 автобіографій (переважно в автографічних рукописах) українських літераторів XX ст., а також їхні фотопортрети* (з наук.-попул. літ.); *Автографічний напис разом з іншими історичними даними дав можливість зробити уточнення щодо часу написання твору* (із журн.).

2. Прикм. до **авто́граф.** *Автографічна колекція.*

АВТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* 1. *друк., заст.* Спосіб виготовлення літографської друкарської форми, за яким малюнок, виконаний автором-художником на перебивному автографському папері тушшю або олівцем, переносять на літографський камінь, алюмінієву або цинкову пластинку. *В автографії використовуються спеціальні папери: плюр і корнпапір* (з наук. літ.).

2. Знання рукописів, почерків та підписів відомих людей; // Мистецтво робити з написів, підписів відомих людей точні копії.

АВТОГРА́ФСЬКИЙ, а, е. Стос. до автографії. *Автографський папір.*

АВТОГРЕ́ЙДЕР, а, *ч.* Самохідний грейдер. *Автогрейдери — машини, призначені для виконання робіт, пов'язаних із переміщенням і розрівнюванням ґрунту, гравію, щебеню тощо* (з наук.-техн. літ.); *При насипанні валів-терас використовують трактори, бульдозери, автогрейдери* (з навч. літ.).

АВТОГРЕ́ЙДЕРНИЙ, а, е. Стос. до автогрейдера. *У місті функціонують промислові підприємства: автогрейдерний та авторемонтний заводи* (з газ.); *Оптовий продаж запчастин до бульдозерної та автогрейдерної техніки* (з мови реклами).

АВТОГУЖОВИ́Й, а́, е́. Стос. до автомобільних і гужових перевезень. *Велику увагу штаб оборони міста приділяв охороні двох залізничних, трьох автогужових, чотирьох понтонних мостів і тридцяти поромних переправ* (із журн.); *Була прокладена залізнична гілка в 1,4 кілометра, завдяки чому значно розвантажився автогужовий транспорт* (з газ.).

АВТОГУ́МА, и, *ж.* Те саме, що **автоши́на.** *Оптово-роздрібна торгівля автогумою вітчизняного й імпортного виробництва для легкових і вантажних автомобілів* (з мови реклами); *У нас ви можете підібрати автогуму необхідного вам розміру та сезонності: зимові, літні, шиповані, всесезонні шини — за популярною формулою "ціна плюс якість"* (з Інтернету).

АВТОДАФЕ́ *див.* **аутодафе́.**

АВТОДИДА́КТ, а, *ч., книжн.* Те саме, що **самоу́к.** *Якщо автодидакту відразу запропонувати завдання з високим рівнем самостійності, то він може не справитися з ним і зневіритися у своїх силах* (з наук. літ.).

АВТОДИДА́КТИКА, и, *ж., книжн.* Те саме, що **самонавча́ння** 1. *Встановивши вплив теоретичного педагогічного мислення на формування здатності до автодидактики і якостей особистості, які сприяють самонавчанню, треба визначити вимоги до навчальних завдань, які формують педагогічні та психологічні поняття* (з наук. літ.).

АВТОДИДАКТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Прикм. до **автодида́кт.** *Неабиякий автодидактичний хист дозволив їй засвоїти зарубіжні досягнення цього виду мистецтва* (із журн.).

2. Стос. до автодидактики. *Запропонована методика виховання і навчання дітей використовує чудовий та ненав'язливий автодидактичний матеріал, що спирається на геніальне правило: допоможи мені це зробити самому!* (з наук.-попул. літ.);

АВТОДИЗА́ЙН, у, *ч.* Дизайн автомобілів. *Наша фірма надає повний комплект послуг із автодизайну автомобілів: розробка проекту, технологічного оснащення, виробництво дрібних та середніх серій, сертифікація, постачання* (з мови реклами); *Компанія, що займається автодизайном, спеціалізується на дизайн-інжинірингу, розробці та виробництві спецавтомобілів та спецкузовів* (з Інтернету).

АВТОДИЗА́ЙНЕР, а, *ч.* Дизайнер автомобілів. *У коледжі на курсі індустріального дизайну навчається 80 осіб, і лише 10 із них, кращі з кращих, набувають спеціальності автодизайнера, інших переводять на дизайн предметів побуту* (із журн.); *Баварським автомобілебудівникам сподобались ідеї цього автодизайнера, техніка його малюнка і запропоновані ним форми транспортного засобу* (з газ.).

АВТОДИЗА́ЙНЕРСЬКИЙ, а, е. Стос. до автодизайну. *До 2001 року автодизайнерська фірма, в штаті якої 90 спеціалістів комп'ютерного проектування, мала, крім Турина, також студію в Парижі і відповідне обладнання — більше 150 станцій, п'ять екранів, які дозволяють виводити повнорозмірне зображення автомобіля, і повний пакет необхідних програм* (із журн.); *Усвідомивши своє автодизайнерське майбутнє, він продовжив навчання у всесвітньо відомому коледжі дизайну в Пасадені, штат Каліфорнія* (із журн.); *Над дизайном "Пежо" працюють майстри найбільшого і одного із найпрославленіших автодизайнерських ательє світу* (з газ.).

АВТОДИСПЕ́ТЧЕР, а, *ч.* Система автоматизованого управління (на транспорті, електростанціях і т. ін.), що виконує функції диспетчера. *Автодиспетчер належить до класу систем "людина і машина", що забезпечує автоматизацію процесу управління із врахуванням найвигідніших (оптимальних) режимів роботи керованого об'єкта* (з наук. літ.); *Розрізняють два режими роботи автодиспетчера: нижчий — коли керуюча обчислювальна машина використовується лише для розробки оперативних планів, а виконує їх оператор; вищий — при якому керуюча обчислювальна машина використовується для реалізації планів з необхідним контролем виконання* (з наук.-техн. літ.); *Більшу частину завдань залізничного автодиспетчера виконує керуюча обчислювальна машина (збір та обробка інформації про рух поїздів, складання та коригування планів-графіків руху і т. ін.), а за диспетчерами залишається загальне керівництво і специфічні функції, які важко алгоритмізувати* (з наук.-попул. літ.).

АВТОДИСПЕ́ТЧЕРСЬКИЙ, а, е. Який регулює роботу автотранспортної організації. *Для доставки Вашого вантажу наш автодиспетчерський центр приймає заявки на термінові, попутні та попередні перевезення* (з мови реклами); // *у знач. ім.* **автодиспе́тчерська,** кої, *ж.* Приміщення, де розміщена автодиспетчерська служба. *Оренда приміщення під автодиспетчерську* (з Інтернету).

АВТОДОЇ́ННЯ, я, *с.* Автоматизоване доїння худоби. *Усе на цьому тваринницькому комплексі обладнано за останнім словом техніки: і механічне прибирання гною, і автонапування, і автодоїння корів* (з газ.).

АВТОДОРО́ГА, и, *ж.* Автомобільна дорога. *Розвиток мережі швидкісних автодоріг країни відбувається пришвидшеними темпами: за останнє десятиліття вона збільшилась майже вдвоє* (із журн.); *Кільцева автодорога веде транспорт навколо міської зони* (з газ.).

АВТОДОРО́ЖНІЙ, я, є. Стос. до автомобільних доріг. *Автодорожня служба проводить розвідку, ремонт, відновлення і будівництво доріг, здійснює їхню експлуатацію* (з наук.-техн. літ.); *Автодорожній суцільнозварний міст (до речі, найдовший у Києві — 1543 метри), названий на честь Євгена Патона, ввели в експлуатацію у 1953 році* (із журн.); *Київміськадміністрація почала впроваджувати відеостеження за рухом автодорожнього транспорту* (з газ.); *На білорусько-українському кордоні відкрито міжнародний автодорожній пункт пропуску "Варшавський міст"* (з Інтернету).

АВТОДРАБИ́НА, и, *ж.* Стаціонарна механізована драбина на пожежній машині. *"Пожтехніка", спираючись на сучасні технології, виробляє пожежні автодрабини висотою від 17 до 60 м* (із журн.).

АВТОДРЕЗИ́НА, и, *ж.* Дрезина з двигуном внутрішнього згоряння. *Автодрезини використовуються для інспекторських поїздок і перевезення службового персоналу, матеріалів, механізмів та інструментів при ремонті шляхів та залізничного обладнання* (з наук. літ.); *Батуллі поїхав з Синявіним на автодрезині головної контори* (Іван Ле).

АВТОДРО́М, у, *ч.* Спеціально обладнана ділянка для випробування автомобілів, автомобільних змагань, а також для навчання водінню автомобіля. *Заїзди такого популярного виду авто- і мотоспорту, як перегони на прискорення,*

проходять на Київському автодромі (із журн.); *Заняття на автодромі — важливий елемент у навчанні водити автомобіль* (з газ.).

АВТОЕКСПРЕ́С, а, *ч.* Автобус для поїздок на дальні відстані, що рухається з великою швидкістю, без зупинок або із зупинками у значних пунктах. *Автоекспрес прибув до місцевого автопарку — це був останній пункт його призначення* (з газ.).

АВТОЕМА́ЛЬ, і, *ж.* Емаль для автомобілів. *Сучасні високоякісні автоемалі виготовляються, як правило, на акриловій основі, що гарантує бездоганну якість і чудовий зовнішній вигляд* (з Інтернету); *Можливість підбирання автоемалей будь-якого кольору для автомобілів вітчизняного та іноземного виробництва* (з мови реклами).

АВТОЕТНО́НІМ, а, *ч., лінгв.* Самоназва етнічної групи людей. *Сучасний народ, який зветься алтайцями, має автоетнонім "алтай"* (з наук. літ.).

АВТОЖИ́Р, а, *ч., заст.* Літальний апарат, який утримується в повітрі з допомогою носійного гвинта, який обертається не мотором, а зустрічним потоком повітря. *Автожири значно перевершують літаки і вертольоти за безпекою, оскільки при відмові автожир не починає обертатися навколо своєї осі й не падає, а опускається, використовуючи ефект авторотації* (з наук.-попул. літ.); *Основний розвиток теорія автожирів отримала в 30-ті роки XX століття. Із винаходом та масовим будівництвом вертольотів популярність автожирів дуже впала* (із журн.).

АВТОЗАВО́Д, у, *ч.* Завод, що виготовляє автомобілі та їхні частини. *У вересні 1960 року з конвеєра запорізького автозаводу зійшла перша партія легкових малолітражок* (з мемуарної літ.); *З виходом автозаводу на проектну потужність, що відбудеться в найближчі два-три роки, на ньому працюватимуть близько семи тисяч осіб* (із журн.); *Найпопулярнішими машинами автозаводу сьогодні вважають автомобілі групи сідельних тягачів* (з газ.).

АВТОЗАВОДСЬКИ́Й, а́, е́. Прикм. до **автозаво́д.** *Після огляду автозаводського конвеєра делегація перемістилася в павільйон, де були виставлені зразки автомобілів — від знятих із виробництва до перспективних* (з газ.).

АВТОЗАМО́К, мка́, *ч.* Замок в автомобілі. *Застосування автозамка забезпечує підвищену надійність захисту транспорту від викрадення* (з наук.-техн. літ.); *Автозамок на двері; Автозамок на кардан.*

АВТОЗАПРА́ВКА, и, *ж.* 1. Заправка самохідних машин пальним, мастилом за допомогою автозаправників (у 1 знач.). *Автокомплекс надає послуги з автозаправки, автомийки, чищення автомобіля, інших видів сервісу* (з мови реклами).

2. Те саме, що **запра́вка** 3. *Обладнання автозаправки включає паливо- і маслороздавальні колонки, водо- і повітророздавальне обладнання, підземні паливні, масляні та електричні комунікації, протипожежне обладнання, компресор* (з наук.-техн. літ.); *До осені вдасться збудувати необхідну кількість стаціонарних автозаправок, щоб замінити ними контейнерні* (з газ.).

АВТОЗАПРА́ВНИЙ, а, е. Стос. до автозаправки (у 2 знач.). *На митному переході в Чопі відкрито новий автозаправний комплекс, який за своєю територією став найбільшим в Україні* (із журн.).

Автозапра́вна ста́нція (АЗС) *див.* **ста́нція.**

АВТОЗАПРА́ВНИК, а, *ч.* 1. Автомобіль, признач. для заправляння паливом самохідних машин. *Компанія закінчила оформлення контракту на постачання автозаправника з місткістю цистерни 40 куб. метрів для міжнародного перевезення пального* (з газ.).

2. Працівник автозаправки. *Шукаю роботу автозаправника, диспетчера або різноробочого на будівництві* (з Інтернету).

АВТОЗАПЧАСТИ́НА *див.* **автозапчасти́ни.**

АВТОЗАПЧАСТИ́НИ, и́н, *мн. (одн.* **автозапчасти́на,** и, *ж.).* Запасні частини для автомобілів. *Магазин пропонує великий вибір автозапчастин до всіх марок легкових автомобілів, джипів та автобусів* (з мови реклами); *Цех автозапчастин.*

АВТОЗЧЕ́П, а, *ч.* 1. Пристрій для автоматичного зчеплення вагонів, локомотивів та інших одиниць рухомого складу в поїзд. *Автозчеп має спеціальний пристрій, призначений для пом'якшення ударів і поштовхів* (з наук.-техн. літ.); *Автозчепи служать для зчеплення вагонів між собою та локомотивом, утримування їх на певній відстані один від одного, сприймання, передачі та пом'якшення дії тягових та ударних зусиль, що виникають під час руху поїзда* (з наук.-попул. літ.).

2. Пристрій для автоматичного з'єднання у нафтовій свердловині штока плунжера насоса і колони штанг. *Автозчеп застосовують при видобуванні нафти свердловинними штанговими насосами* (з наук.-техн. літ.).

АВТОЗЧЕ́ПЛЕННЯ, я, *с.* Те саме, що **автозче́п** 1. *Пошкоджені ручка приладу автозчеплення та права передня підніжка локомотива, машина потребує капітального ремонту* (із журн.).

АВТОЗЧІ́ПКА, и, *ж.* Те саме, що **автозче́п** 1. *Головний вагон поїзда метро обладнаний комбінованими автозчіпками жорсткого типу* (з наук.-техн. літ.); *Крім основних робіт, у депо виготовляють щітки склоочищувачів, змащувальні ніпелі, скоби для перевірки висоти автозчіпки тощо* (з газ.).

АВТОІМУНІТЕ́Т, у, *ч.* 1. *мед.* Патологічний стан, коли імунітет організму мобілізується не проти сторонньої сполуки, біологічного організму (вірусів, мікроорганізмів і т. ін.), а проти клітин, тканин власного організму. *Медицині відоме таке явище, як автоімунітет. Це коли імунітет знищує свої здорові клітини* (з наук.-попул. літ.).

2. *перен.* Руйнівна сила. *Термін "автоімунітет" був уведений Жаком Дерріда в його книзі "Віра і знання" для опису ситуації, коли система внутрішнього самозахисту суспільства обертається проти нього самого в акті суїцидального саморуйнування* (з наук.-попул. літ.); *Внутрішнє переконання керівника у високому власному авторитеті породжує потужний "автоімунітет", який руйнівно реагує на будь-яку достатньо нову ідею* (із журн.).

АВТОІМУ́ННИЙ, а, е, *мед.* Стос. до автоімунітету (у 1 знач.). *До автоімунних хвороб належить велика кількість системних хвороб сполучної тканини (ревматоїдний артрит, системний червоний вовчак) та інших систем організму (розсіяний склероз, кардіоміопатія, дерматоз)* (з наук. літ.).

АВТОІНСПЕ́КТОР, а, *ч.* Працівник, який здійснює контроль за дотриманням правил дорожнього руху. *Сам він, Дударевич, що досі з кам'яним обличчям стояв збоку (і все, видно, ждав, чи не випурхне із-за пагорба рятівний мото-*

цикл автоінспектора), тепер. метнувшись попереду, ще раз спробував отямити своїх безтямних супутників: — Ви ж зрозумійте: все впаде на нас! Ми будем винні, тільки ми! (О. Гончар); *І що вже не треба думати, чи ще стоїть вона на вулиці, чи вже на ній мчить по Гостомельському шосе якийсь зірвиголова, не треба роздобувати запчастини і запобігливо, по-собачому заглядати в очі автоінспекторам* (Ю. Мушкетик); *При оформленні автоінспектором матеріалів про дорожньо-транспортну пригоду до протоколу додаються пояснення водіїв та свідків, дані про автомобілі, що потрапили в аварію* (з мови документів).

АВТОІНСПЕ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **автоінспе́ктор.** *На під'їзді до мосту Антон здалека побачив автоінспекторську машину* (із журн.); *У місті стартувала автоінспекторська операція "Зупинка"* (з газ.).

АВТОІНСПЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. Контроль за дотриманням правил дорожнього руху. *Без дієвої системи автоінспекції зупинити аварійність неможливо* (з газ.).

2. Державна установа, що здійснює такий контроль. *Державна автоінспекція (ДАІ) була створена у 1936 році* (з наук.-попул. літ.); *Автоінспекція три святкові дні посилено патрулювала трасу Харків — Сімферополь* (з газ.); *Представники Міністерства природи і Державної автоінспекції посилюють контроль за викидами автотранспорту* (з газ.).

АВТОІНТОКСИКА́ЦІЯ, АУТОІНТОКСИКА́ЦІЯ ї, *ж., вет., мед.* Отруєння організму шкідливими речовинами, що утворилися в ньому; самоінтоксикація. *Якщо кишечник недостатньо очищується, настає самоотруєння — автоінтоксикація організму, підвищується втомлюваність, погіршується колір обличчя* (з наук. літ.); *Аутоінтоксикація дуже небезпечна для здоров'я людини* (з навч. літ.).

АВТОІНФЕКЦІ́ЙНИЙ, АУТОІНФЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е, *вет., мед.* Стос. до автоінфекції, аутоінфекції. *У виникненні аутоінфекційних процесів велика роль належить ослабленню захисних чинників організму чи впливу інших збудників* (з наук.-попул. літ.).

АВТОІНФЕ́КЦІЯ, АУТОІНФЕ́КЦІЯ, ї, *ж., вет., мед.* Самозараження організму мікробами, які збереглися в ньому після попередньої хвороби. *Ендогенне інфікування відбувається за наявності в організмі джерел хронічної інфекції — автоінфекції і викликає розвиток рецидивної ангіни* (з наук. літ.); *Дисбактеріоз часто є джерелом аутоінфекції* (з наук.-попул. літ.).

АВТОІНФОРМА́ТОР, а, *ч.* Автоматичний пристрій для передавання телефоном довідок, які цікавлять багатьох абонентів. *Автоінформатор вирішує завдання сповіщення великої кількості абонентів в автоматичному режимі* (з наук.-техн. літ.); *Автоінформатор призначений для відтворення звукових фрагментів і застосовується для автоматизації процесу інформування пасажирів транспорту* (із журн.); *Виробництво допоміжного обладнання для засобів телефонного зв'язку (автосекретарі, автоінформатори, автовідповідачі)* (з мови реклами); *Автоінформатор для абонентських ліній.*

АВТОКА́Р, а, *ч.* Те саме, що **автовізо́к.** *Гупали парові молоти, чахкав маневровий паровоз, глухо котилися автокари* (В. Кучер).

АВТОКАРАВА́Н, у, *ч.* Колона автомобілів. *Кувейт направив 5-й автокараван із гуманітарною допомогою іракському народу* (з газ.); *В Одесу прийде автокараван країн — учасниць Причорноморського економічного співробітництва* (з газ.); *У Донецькій області затриманий автокараван із контрабандним дизельним паливом* (з Інтернету).

АВТОКАТА́ЛІЗ, у, *ч., хім.* Самочинне прискорення хімічної реакції одним із її продуктів, що виконує роль каталізатора. *Швидкість автокаталізу спочатку зростає внаслідок збільшення кількості продукту, який є каталізатором, а потім падає в результаті витрачення вихідних речовин* (з наук. літ.).

АВТОКАТАЛІТИ́ЧНИЙ, а, е, *хім.* Стос. до автокаталізу. *Реакція супроводжується виділенням азоту, води, аміаку і носить автокаталітичний характер* (із журн.).

АВТОКАТАСТРО́ФА, и, *ж.* Катастрофа під час руху автомобіля. *Учора в нього був перший робочий день після лютневої важкої автокатастрофи* (із журн.); *Третє "народження" журналіста відбулося, коли він знову подолав смерть після автокатастрофи. Тоді лікарі навіть не гарантували життя* (з газ.).

АВТОКЕФАЛІ́СТ, а, *ч.* Прихильник автокефалії; той, хто відвідує автокефальну церкву. *Боротьба між автокефалістами і автономістами принесла багато жертв і шкоди для православної церкви* (з газ.).

АВТОКЕФАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **автокефалі́ст.**

АВТОКЕФА́ЛІЯ, ї, *ж.* Самостійність помісної православної церкви стосовно до зарубіжної. *Автокефалія — принцип улаштування православних церков, який означає незалежність помісної національної церкви, яка має власного главу — єпископа в сані патріарха, або архієпископа, або митрополита* (з наук.-попул. літ.); *Отримавши владу, П. П. Скоропадський спрямував свої зусилля на створення незалежної української держави з усіма необхідними атрибутами: був прийнятий закон про українське громадянство, утверджений державний герб, уведена власна грошова система, проголошена автокефалія української церкви, організована Українська академія наук та ін.* (з наук.-попул. літ.); *Після проголошення у 1448 р. автокефалії Митрополит усієї Русі став вибиратися без участі Константинопольського патріарха* (із журн.).

АВТОКЕФА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до автокефалії. *Константинополь заперечував право Москви дарувати автокефальний статус своїй дочірній церкві* (з наук.-попул. літ.); *На єпархіальних зібраннях, а також зборах солдатів і селян у 1917–1918 рр. висувалися пропозиції розірвати зв'язки з Москвою й відновити церкву в Україні як незалежну (автокефальну) установу* (з навч. літ.).

Автокефа́льна це́рква *див.* **це́рква.**

АВТОКЕФА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **автокефа́лія.** *Такий високий стан Київського митрополита й фактичну автокефальність Української церкви узаконив і Царгородський патріарх: грамоти до Київського митрополита він посилав з олов'яною печаткою* (І. Огієнко).

АВТОКЛА́В, а, *ч.* Апарат для нагрівання під тиском, вищим від атмосферного. *Автоклави застосовуються в хімічній, гумовій, консервній промисловості, в промисловості будматеріалів, в гідрометалургії, у медицині* (з наук.-техн. літ.); *На заводах впроваджується новий спосіб виготовлення трести шляхом пропарювання в автоклавах конопляної соломки* (з навч. літ.).

АВТОКЛА́ВНИЙ, а, е. Стос. до автоклава. *Автоклавна стерилізація; Автоклавне оброблення.*

АВТОКЛУ́Б, у, *ч.* Громадська організація, що об'єднує спортсменів і любителів автомобільного спорту. *Автоклуб "Форсаж" проводить чергові змагання автогонщиків* (із журн.).

АВТОКЛУ́БНИЙ, а, е. 1. Стос. до автоклубу. *Автоклубний рух захоплює дедалі більше автомобілістів* (із журн.); *Автоклубний турнір.*

2. Прикм. до **автоклу́б.** *Автоклубна атрибутика; Автоклубний автомобіль.*

АВТОКО́Д, у, *ч., інформ.* Мова програмування, орієнтована на конкретну цифрову обчислювальну машину. *Асемблер переводить вихідну програму, написану на автокоді або на мові асемблера, на мову обчислювальної машини* (з наук. літ.).

АВТОКОЛИВА́ЛЬНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до автоколивання. *Автоколивальний режим роботи систем забезпечується введенням в структурну схему релейного елемента* (з наук. літ.).

АВТОКОЛИВА́ННЯ, я, *с., фіз.* Незатухаючі коливання в дисипативній нелінійній системі, що підтримуються за рахунок енергії зовнішнього джерела. *Параметри автоколивань (амплітуда, частота, спектр коливання) визначаються властивостями самої системи і не залежать від зміни початкових умов* (з наук. літ.); *Прикладами автоколивань можуть служити коливання маятника годинника, коливання струни у струнних інструментах або повітря в духових музичних інструментах* (з наук.-попул. літ.).

АВТОКОЛИВНИ́Й, а́, е́, *фіз.* Те саме, що **автоколива́льний.** *Періодичність коливань в'язкості системи при ізотермічній витримці приводить до висновку про автоколивний характер процесу топлення зразка* (з наук. літ.).

АВТОКОЛО́НА, и, *ж.* 1. Автомобільна колона для перевезення вантажів. *Грізні народні месники безстрашно нападали на німецькі автоколони* (М. Шеремет); *Автоколона з гуманітарним вантажем для Придністров'я зупинилася на території України* (з газ.).

2. Виробничий підрозділ автотранспортного підприємства. *Бубон працював в автоколоні* (О. Чорногуз).

АВТОКОМЕНТА́Р, я́, *ч.* Пояснення до тексту, подані його автором. *Своєрідним автокоментарем до драми "Memento" і роману "По-свій!" В. Винниченка видаються слова з листа автора до Є. Чикаленка: "Життя душить і ламає всі найкращі принципи"* (з наук. літ.).

АВТОКОНСЕРВА́НТ, у, *ч.* Хімічний засіб для запобігання корозії деталей автомобіля. *Автоконсервант "Мовіль-люкс" призначається для захисту від корозії схованих порожнин (порогів, корпусів дверей, стійок, лонжеронів і т. ін.), а також для тимчасового захисту низу й арок коліс* (з наук.-попул. літ.).

АВТОКОНСТРУ́КТОР, а, *ч.* 1. Фахівець із конструювання автомобілів. *У 1888 році в Лондоні народився великий автоконструктор — Уолтер Оуен Бентлі* (із журн.).

2. Те саме, що **констру́ктор** 2. *Пластмасовий автоконструктор дозволяє зібрати чотири машини: вантажівку, молоковоз, самоскид, ракетоносій* (з Інтернету).

АВТОКОРЕ́КТОР, а, *ч.* 1. Система для виправлення орфографічних помилок у комп'ютерному тексті. *При виявленні незнайомого слова автокоректор пропонує близькі за написанням альтернативи українських словоформ (список варіантів заміни слова)* (з наук. літ.); *Сучасні автокоректори достатньо надійно виявляють орфографічні помилки* (з наук.-попул. літ.).

2. Пристрій для регуляції кута нахилу фар. *Автокоректор фар потрібен тоді, коли, наприклад, автомобіль внаслідок завантаження просідає і фари світять угору. Тоді він направляє світло у потрібному напрямку* (з наук.-попул. літ.); *Відповідно до нових вимог на машинах, обладнаних ксеноновими фарами, обов'язково має бути автокоректор їхнього положення* (із журн.).

АВТОКОРЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* Автоматична корекція помилок текстовим редактором комп'ютера. *Автокорекція полегшує вичитування, редагування і додавання інформації* (із журн.); *Можна скористатися можливістю автокорекції тексту, яка є в наявній програмі* (із журн.).

АВТОКОРЕЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до автокореляції. *Отримано аналітичні вирази для автокореляційної функції* (з наук. літ.).

АВТОКОРЕЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* У тестуванні — кореляція між значеннями, одержаними при двох застосуваннях тесту або між двома формами тесту. *Розглядаються питання якості інформаційної бази даних, виявлення автокореляції в рядах динаміки абсолютних значень показників* (з наук. літ.).

АВТОКОСМЕ́ТИКА, и, *ж.* Набір препаратів, признач. для догляду за автомобілем. *Магазин пропонує автокосметику, автохімію, парогенератор, поліроль та інші засоби догляду за Вашим автомобілем* (з мови реклами); *У магазині можна замовити автокосметику: автошампуні, мийні засоби, поліролі та ін.* (з мови реклами).

АВТОКОСМЕТИ́ЧНИЙ, а, е. Признач. для виконання робіт із догляду за автомобілем. *Хімчистка салону автомобіля, відновлювальне і захисне тефлонове полірування кузова автомобіля, ремонт тріщин, тюнінг та багато іншого в нашому автокосметичному салоні* (з мови реклами).

АВТОКРАМНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Спеціалізована крамниця для продажу автомобілів і запасних частин. *Наша автокрамниця пропонує Вам запчастини для іномарок в наявності або на замовлення* (з мови реклами).

2. Автомобіль, облаштований для виїзної торгівлі продуктами та промисловими товарами. *О п'ятій ранку охорона взуттєвої торгівлі прогріває двигун "Камаза": він одночасно і взуттєвий склад на чотирьох осях, і автокрамниця* (з газ.).

АВТОКРА́Н, а, *ч.* Підіймний кран, обладнаний на автомобілі. *До машини під'їхав невеликий автокран* (С. Журахович); *Автокрани призначені для завантаження і розвантаження автотранспорту, а також для будівельно-монтажних робіт* (з наук.-попул. літ.); *Заповнені контейнери навантажують на автомашину автокраном* (із журн.).

АВТОКРАНІВНИ́К, а́, *ч.* Робітник, який працює на автокрані; водій автокрана. *Навчально-курсовий комбінат здійснює підготовку і підвищення кваліфікації зі спеціальностей: водій всіх категорій, автокранівник, газоелектрозварник, тракторист* (з газ.).

АВТОКРА́Т, а, *ч., книжн.* 1. Особа з необмеженою верховною владою; самодержець. *Слова "цар" і "король" є синекдохою від власних імен особливо відомих автократів давнини і середньовіччя Юлія Цезаря і Карла Великого* (з наук. літ.); *Перед своїм вторгненням до Греції східний автократ наслухався порад, як позбавити еллінів продовольчої бази, і тверезо переслідував цю стратегічну мету*

(з наук.-попул. літ.); *Більша частина державних ресурсів стала особистою власністю правителя-автократа і його найближчого оточення* (з наук.-попул. літ.).

2. Людина автократичних поглядів, способу життя, поведінки. *Можна виділити три основних типи керівника — автократ, демократ і ліберал* (з наук.-попул. літ.).

АВТОКРАТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Прикм. до **автокра́т** і **автокра́тія.** *Автократичний керівник, як правило, нав'язує власну волю виконавцям, використовуючи свою владу та її можливості* (із журн.).

2. Стос. до автократа і автократії. *З тоталітаризмом авторитарний режим ріднить звичайно автократичний, не обмежений законами характер влади, з демократією — наявність автономних, нерегульованих державою суспільних сфер, особливо економіки і приватного життя* (з наук.-попул. літ.).

АВТОКРА́ТІЯ, ї, *ж., книжн.* Форма державного правління, при якій одній особі належить необмежена верховна влада; абсолютизм (у 1 знач.), самодержавство. *Автократія являє собою державний лад, при якому глава держави має законодавчу та виконавчу владу, тобто користується необмеженою владою і тому називається "автократ" або "самодержець"* (з наук.-попул. літ.); *Механізм автократії діяв, перемелював принципи і людські долі, святині народу і традиції* (із журн.).

АВТОКРО́С, у, *ч.* Автомобільні змагання, часто по пересіченій місцевості, з перешкодами. *Кожен рік традиційно відбувається чемпіонат України з автокросу "Кубок міста Києва"* (із журн.); *Автокроси проводяться з дозволу державних органів управління автомобільними дорогами та відповідних державних органів з безпеки дорожнього руху в порядку, передбаченому законодавством* (з навч. літ.).

АВТОКУ́ХНЯ, і, *ж.* Автомобіль, пристосований для готування і перевезення гарячої їжі для тих, хто перебуває далеко від населених пунктів. *У розпорядженні загону було 15 автомашин, у тому числі 3 рації, 2 автоамфібії, 1 автокухня* (з газ.).

АВТО́Л, у, *ч.* Мастило для автомобільних, тракторних та інших двигунів, отримане з нафти. *Трактористи-хлопці на світанні, Пропахчені автолом та бензином, З вагончика ідуть* (А. Малишко); *Залежно від призначення моторні масла поділяються на автомобільні (автоли, для карбюраторних двигунів), дизельні та авіаційні* (з наук.-техн. літ.).

АВТОЛАБОРАТО́РІЯ, ї, *ж.* Автомобіль, у кузові якого розміщено обладнання, необхідне для проведення лабораторних досліджень у польових умовах. *Автолабораторія контролю якості зварювальних швів; Пожежна автолабораторія.*

АВТОЛА́ВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **автокрамни́ця** 2. *До княжого Любеча .. автолавка привезла дешевенький одяг переселенцям* (В. Яворівський).

АВТОЛА́К, у, *ч.* Лак для автомобілів. *У продажу — різноманітна автохімія: автовоск, автолак, герметик* (з мови реклами).

АВТОЛЕБІ́ДКА, и, *ж.* Лебідка з механічним або електричним приводом, що встановлюється над переднім бампером автомобіля. *Без сумніву, автолебідка — це один із головних аксесуарів досвідченого підкорювача бездоріжжя* (із журн.).

АВТО́ЛІЗ, у, *ч., біохім.* Розпад тканин тварин, рослин та мікроорганізмів під дією ферментів, що містяться в клітинах цих тканин. *Після автолізу мікроорганізмів (розпаду оболонки) їхня протоплазма виходить у ґрунтовий розчин і взаємодіє з гумусовими речовинами ґрунту* (з наук. літ.).

АВТО́ЛІЗНИЙ, а, е, *біохім.* Стос. до автолізу. *Автолізні дріжджі.*

АВТОЛІСОВО́З, а, *ч.* Автомобіль-вантажівка для перевезення пиломатеріалів, укладених пакетами. *Пиломатеріали сортують, укладають в пакети і транспортують автолісовозами на склад пиломатеріалів* (з наук.-техн. літ.).

АВТОЛІТОГРА́ФІЯ, ї, *ж., мист.* Літографія з малюнка, виконаного на камені або офсетному цинку самим автором малюнка. *Автолітографія в найтиповішому вияві є малюванням чорною жирною крейдою на рівній поверхні каменя* (з наук.-попул. літ.).

АВТО́ЛОВИЙ, а, е. Стос. до автолу. *Продуктами перегонки мазуту на установці є дистиляти мастил: веретенний дистилят, машинний, автоловий та ін.* (з наук.-техн. літ.); *Склад автолової мазі: автолу 85 частин, стеарину 12 частин, оксиду цинку 3 частини. Застосовують для лікування виразок, ран, опіків і як основу для інших мазей* (з наук.-попул. літ.).

АВТОЛО́ГІЯ, ї, *ж., лінгв.* Уживання слова в прямому значенні. *Своєрідним "підступом" до поеми "Мойсей" є VI вірш. Автологія і метафоричність тут становлять органічний сплав* (з наук.-попул. літ.).

АВТОЛЮБИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Водій-непрофесіонал. *Усі, хто працював із радіоактивними матеріалами, інстинктивно реагують на дзвін сигналізації, як автолюбителі на свисток інспектора ДАІ* (з наук.-попул. літ.); *Ґрунтова дорога, прокладена, до речі, автолюбителями теж самовільно, проходить через природоохоронну зону* (із журн.); *Номінант звання "Автомобіль року в Україні", а також переможці в 15-ти окремих номінаціях визначаються відкритим анкетуванням вітчизняних автолюбителів* (з газ.).

АВТОЛЮБИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **автолюби́тель.** *Статистика свідчить, що юні автолюбительки поводяться на дорогах значно обережніше, ніж їхні ровесники* (з газ.); *Рівнянка Іванна у свої двадцять вісім має п'ятирічний водійський стаж, і не простої автолюбительки, а водія служби радіотаксі* (з газ.).

АВТОМАГАЗИ́Н, у, *ч.* Те саме, що **автокрамни́ця** 2. *До пересувних засобів торгівлі належать торгові автомати, автолавки, автомагазини, лотки та інші спеціальні пристосування* (із журн.).

АВТОМАГІСТРА́ЛЬ, і, *ж.* Траса для швидкісного руху автомобілів. *Введення в експлуатацію ділянки протяжністю 51,7 км автомагістралі Кіпті — Глухів — Бачівськ демонструє становлення європейських доріг в Україні* (із журн.); *Ряд автомагістралей з'єднали столицю України з багатьма обласними центрами* (з газ.).

АВТОМА́ЛЯ́Р, ма́ляра́, *ч.* Робітник, який займається автомалярством. *У кузовному цеху нерідко лідерами є автомаляри, оскільки їх етап — завершальний, за результатом фарбування відразу стає очевидною якість роботи жерстяника і колориста* (із журн.).

АВТОМАЛЯ́РНИЙ, а, е. Стос. до автомалярства. *Цех кузовних і автомалярних робіт.*

АВТОМАЛЯ́РСТВО, а, *с.* Ремонтне фарбування автомобілів, а також підготовчі роботи під фарбування. *Ми працюємо з чоловіком у різних сферах: він займається автомалярством та аерографією, я — дизайнер* (із журн.).

АВТОМАНДРІВНИ́К, а́, *ч.* Людина, що здійснює поїздку, подорож на автомобілі; автотурист. *Автомандрівник із Центральної Європи потрапив на Мальту і здивувався, що автомобілі тут їздять, не дотримуючись правил* (із журн.); *За кермом елітного транспортного засобу був мешканець Івано-Франківська, який хотів потрапити на територію Польщі. Не міг автомандрівник знати, що на нього вже чекали прикордонники, які мали певну інформацію щодо використання ним різних номерних знаків в Україні та Польщі* (з газ.).

АВТОМАНДРІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **автомандрівни́к.** *Тут ми перекусили і поговорили із автомандрівницею, у якої перегрівся мотор, не витримавши підйому* (з газ.); *— Відкрийте секрет: що бувала автомандрівниця бере з собою?* (з газ.).

АВТОМАРАФО́Н, у, *ч., спорт.* Перегони на автомобілях або мотоциклах із подоланням великих відстаней. *Найкращі автомобілісти із п'ятнадцяти країн світу взяли участь у традиційному міжнародному автомарафоні "Майстер-ралі"* (із журн.).

АВТОМАРШРУ́Т, у, *ч.* Маршрут автомобільних поїздок. *База відпочинку "Легенда Карпат" пропонує автомаршрут по Золотому кільцю Карпат (Яворів, Криворівня, Верховина, Ворохта, Яремче, Коломия) — відвідування музеїв, пам'ятних місць, ринків і т. ін.* (з газ.); *З 1 листопада державне підприємство "Укрпошта" вводить міжнародний автомобільний маршрут для поштових перевезень в Росію "Київ — Москва"* (з газ.).

АВТОМАСАЖЕ́Р, а, *ч.* Електричний прилад для масажу. *— Глянь, он чоловік завзято розминає своїй дружині передпліччя, силкуючись переплюнути автомасажер* (із журн.); *Акустичний резонансний автомасажер.*

АВТОМА́Т, а, *ч.* 1. Машина (прилад, пристрій і т. ін.), що виконує послідовність операцій за заданою програмою. *Команда корабля мусила тільки стежити за роботою автоматів і, в разі потреби, корегувати її* (В. Владко); *Автомати не вимагають участі людини у технологічному процесі, проте вимагають присутності так званих операторів, тобто людей, які стежать за роботою машини-автомата, визначають програми роботи і коректують у необхідних випадках роботу механізмів* (з наук.-техн. літ.); * У порівн. *Марія нічого не розуміла. Не плакала, все робила, як автомат, — що накажуть* (О. Іваненко).

2. Ручна автоматична скорострільна зброя. *Я смертний вирок виніс там Для ката-супостата І виконав той вирок сам Із свого автомата* (С. Воскрекасенко).

3. *розм.* Оцінка або залік, отримані учнем, студентом без додаткової перевірки викладачем набутих знань. *Мені в цьому році поставили всі заліки та екзамени автоматом* (із журн.).

4. *перен.* Людина, яка діє механічно, машинально. *Був* [Начко] *автоматом, що живе лише теперішністю* (І. Франко).

Полива́ти / поли́ти з автома́та (з кулеме́та, з міноме́та *і т. ін.) див.* **полива́ти.**

АВТОМАТИЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до автоматизації. *Поетапно в порту будуть змонтовані і введені до ладу п'ять автоматизаційних систем, що дозволять завантажувати судна водотоннажністю до 30 тис. тонн* (з газ.); *Системи кондиціювання і вентиляції з автоматизаційним контролем і керуванням цими процесами* (з мови реклами); *Виставки і семінари "Майбутнє автоматизаційних технологій"* (з Інтернету).

АВТОМАТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **автоматизо́вувати** і **автоматизо́вуватися.** *Автоматизація різко змінює роль людини у трудовому процесі. Людина вже не доповнює механізм, вона лише керує ним* (з навч. літ.); *Автоматизація і комп'ютеризація звільняє людину від тяжкої, одноманітної за своїм характером праці* (із журн.).

АВТОМАТИ́ЗМ, у, *ч.* Механічність, мимовільність дії, рухів. *Серце має власний автоматизм, тобто воно може скорочуватися без діяння зовнішнього фактора* (з наук.-попул. літ.); *У льотчика-винищувача повинен бути вироблений своєрідний автоматизм, у якому мислення зливається з дією* (із журн.).

АВТОМАТИЗО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. до **автоматизува́ти.** *Майбутнє саме за безпаперовою інформацією. Уся світова журналістика автоматизована. Ніхто не пише статтю на папері. Текст набирається на машині, виправлення вносяться на дисплеї* (із журн.); // **автоматизо́вано,** *безос. пред. У рамках проекту автоматизовано 80 робочих місць* (із журн.).

2. *у знач. прикм.* Який оснащений автоматичним обладнанням. *В епоху науково-технічної революції ефективним фактором економічного зростання є автоматизоване виробництво* (з наук.-попул. літ.); *Особливість цього рефрижераторного судна полягає в тому, що рибу тут оброблятимуть у закритих автоматизованих цехах* (з газ.); *Автоматизований завод; Автоматизований склад;* // Який здійснюється автоматично. *Автоматизоване подавання води.*

3. *у знач. прикм.* Який здійснюється за допомогою засобів автоматизації. *Модель сучасної бібліотеки повинна будуватись з позицій поєднання традиційних та автоматизованих технологій* (з наук. літ.); *Створений сучасний технологічний комплекс для обробки поверхні оптичних деталей автоматизованим способом* (з наук. літ.); *Автоматизоване створення словників; Автоматизований переклад.*

4. *у знач. прикм.* Який доведений до автоматизму. *Автоматизовані рухи тіла.*

Автоматизо́ване робо́че мі́сце *див.* **мі́сце.**

△ **Автоматизо́вана інформаці́йна систе́ма** *див.* **систе́ма; Автоматизо́вана систе́ма управлі́ння (керува́ння)** *див.* **систе́ма.**

АВТОМАТИЗО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **автоматизо́ваний 2–4.** *Одна з основних ознак автоматизованості рухів полягає в тому, що кожний рух безпосередньо викликається руховим відчуттям від попереднього* (з навч. літ.).

АВТОМАТИЗО́ВНИЙ, а, е. Який можна автоматизувати. *Програмне забезпечення автоматизовних систем.*

АВТОМАТИЗО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **АВТОМАТИЗУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок. і док., що.* 1. Упроваджувати систему автоматизації у сферу виробництва або управління. *На відміну від традиційних словників до комп'ютерної лексикографічної системи можливе введення елементів динаміки, що дозволяє автоматизовувати процес створення словників, досліджувати їх еволюцію* (з наук. літ.); *Переконалась, що завдяки комп'ютеру значно полегшилась робота бухгалтерів. Я навчилась автоматизовувати розрахунок амортизаційних відрахувань* (із журн.); *Радіотелеметричні прилади дають змогу автоматизувати метеорологічні спостереження на дрейфуючих кригах Арктики, в суворих умовах Антарктики* (з наук.-попул. літ.).

2. Доводити до автоматизму. *Автоматизувати рухи.*

АВТОМАТИЗО́ВУВАТИСЯ, ується, *недок.,* **АВТОМАТИЗУВА́ТИСЯ,** у́ється, *недок. і док.* 1. Ставати автоматичним. *Розумові дії, подібно до моторних операцій, в результаті багаторазового повторення мають властивість скорочуватися, автоматизовуватися* (з наук. літ.).

2. *тільки недок.* Пас. до **автоматизо́вувати** 1 і **автоматизува́ти** 1. *Автоматизується керування скловарними і випалювальними печами* (з наук.-попул. літ.); *Надалі запропонована нами система замовлень буде вдосконалюватися й автоматизовуватися* (з Інтернету).

АВТОМАТИЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **автоматизува́ти** і **автоматизува́тися.** *Автоматизування дозволить скоротити строки оформлення та реєстрації прав власності на житлові приміщення, — повідомляє джерело в державній адміністрації* (з газ.).

АВТОМАТИЗУВА́ТИ *див.* **автоматизо́вувати.**

АВТОМАТИЗУВА́ТИСЯ *див.* **автоматизо́вуватися.**

АВТОМА́ТИКА, и, *ж.* 1. Галузь науки й техніки, що розробляє методи й технічні засоби автоматизації виробничих процесів. *Автоматика базується на використанні сучасних засобів обчислювальної техніки та наукових методів* (з наук. літ.).

2. Сукупність механізмів, приладів, що діють автоматично (у 1 знач.). *Усі ці мрії обернулися в дійсність в епоху електрики, авіації й автоматики* (Б. Антоненко-Давидович); *Хлопець захоплено скрикнув: — Ух і автоматика! Все зв'язане з людиною. Сів — одразу стіни стають прозорими. Щоб видно для керування. Встав — не видно. Здорово!* (О. Бердник); *Усіма технологічними процесами тут на Запорізькій атомній електростанції керує автоматика* (із журн.).

△ **(1) Протиаварі́йна автома́тика** — комплекс автоматичних пристроїв для виявлення передаварійної ситуації та для запобігання аварії (перев. у системі електроенергетики). *Начальник інспекції Держенергонагляду повинен контролювати стан встановлених у споживачів системних елементів протиаварійної автоматики, що впливають на надійність роботи електромереж* (з мови документів); *Взимку різко зростає навантаження на електричні мережі, що може викликати спрацювання систем протиаварійної автоматики і відключення лікарень, котелень, каналізаційних та водопровідних станцій* (з газ.).

АВТОМАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який діє, працює механічно; самодіючий. *Він нарочито повів її .. світлим складальним цехом, де стояли готові до відправлення нові автоматичні верстати* (В. Кучер); *Автоматичні станції-лабораторії, виведені на орбіту навколо Марса, за командою із Землі фотографували поверхню планети* (з навч. літ.); *Автоматична зброя; Автоматична система регулювання;* // Який здійснюється механічно. *Автоматичне зварювання під флюсом є найбільш прогресивним і економічним* (з наук.-попул. літ.).

2. *перен.* Який відбувається, здійснюється несвідомо, незалежно від волі людини; машинальний. *Вона ходила по залі з кутка в куток, автоматичною, розбитою походою, похитувалась наперед при кожному ступні* (Леся Українка); *Лакей виконував усе з винятковою вправністю. Його автоматичні, завчені рухи нагадували Сахно рухи заводної ляльки* (Ю. Смолич).

△ **Цифрова́ автомати́чна телефо́нна ста́нція** *див.* **ста́нція.**

АВТОМАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **автомати́чний.** *Часто і тепер у такі самі ночі моя думка .. схиляється в головах ліжка молодої чорноокої дівчини, що з автоматичністю розпачу качає головою по подушці* (Леся Українка); *Автоматичність керування.*

АВТОМАТИ́ЧНО, *присл.* 1. Присл. до **автомати́чний.** *Спеціальне гальмувальне приладдя автоматично зупиняє весь поїзд* (О. Донченко); *Двері відчинилися автоматично: загув маленький моторчик, і замок відсунувся* (В. Собко); *Владко автоматично простягнув руку до паперу* (І. Франко); *Дзвінок телефона пролунав над самим вухом у Саїда. Майже автоматично взяв трубку, як звик у себе в кабінеті* (Іван Ле).

2. За допомогою автоматики (у 2 знач.), без участі людини. *Човникові операції самохідного вагона та операція розвантаження відбуваються без участі гірників і здійснюються автоматично* (із журн.).

АВТОМА́ТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **автома́т** 2. *Тільки Созінов осідлав коня, як в глибині лісу почулися рушничні і автоматні постріли* (М. Стельмах); *У другій кишені була пригорща автоматних патронів* (О. Гончар); *Попереду — автоматна тріскотня, вибухи гранат* (Є. Доломан).

2. Стос. до автомата (у 1 знач.). *Нарешті Ягнич знайшов потрібні монетки, націдив спершу механікові, потім наповнив і собі склянку, припав до берегової, автоматної — п'є* (О. Гончар); *Розміщення приміщень в автоматичній телефонній станції повинно виключати прохід через автоматний зал* (з мови документів).

АВТОМА́ТНИК, а, *ч.* 1. Боєць, озброєний автоматом (у 2 знач.). *Біля командира автоматників, лейтенанта Петра Кошового, старенька бабуся з глечиком у руках* (А. Головко); *Людина була в військовій уніформі, а ті, що підходили за нею, були добре озброєні: шестеро автоматників із "фінками" напоготові* (І. Багряний); *Танк спинився на мить, автоматники зіскочили на землю* (В. Собко).

2. *розм.* Фахівець із обслуговування автоматів (у 1 знач.). *Інжиніринговій компанії потрібен інженер-автоматник систем вентиляції, кондиціювання, холодильного обладнання* (з мови реклами).

АВТОМА́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **автома́тник.** *Загальну любов і повагу викликала відважна автоматниця Ніна Созіна* (М. Шеремет).

АВТОМАШИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **автомобі́ль.** *Перед ними стояла автомашина, підведена задком щільно впритул до виходу* (І. Багряний); *В Голодний Степ плавом ішов люд, скрипіли ширококолесі арби, знімали куряву .. вантажні й легкові автомашини* (Іван Ле); *Партійщина високого рангу і звання .. позиркує в виразі кислувато-погордливої нудьги крізь шибки легкових автомашин, що мчать пришвидшено: бо ніколи!* (В. Барка); *Вибіг з критої автомашини інтендант Гаркуша* (В. Кучер).

АВТОМАШИ́ННИЙ, а, е. 1. Стос. до автомашини. *Автомашинний веб-ресурс в Інтернеті; Автомашинний бізнес; Автомашинний сервіс.*

2. Прикм. до **автомаши́на.** *Автомашинний двигун; Автомашинний тюнінг.*

АВТОМЕТАМОРФІ́ЗМ, у, *ч.* Зміна магматичної гірської породи під впливом розчинів та летких речовин, які виділяються під час її охолодження. *Взаємодія летких елементів із гірською породою, що вже закристалізувалася, приводить до автометаморфізму* (з наук. літ.).